Sal Trimia/1032

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI MATERIALE PRIVITOARE LA FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÎNĂ

VOL. I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Scanned with OKEN Scanner

Limba 454
Rom

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

811.135.1'373.611
D. Irimia
— limba română — Formarea cuvintelor

STUDII ŞI MATERIALE
PRIVITOARE
LA

FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÎNĂ

VOL. I

Biblioteca Academiei Române - Iaşi
C183208

Cota SL Irimia/1032
ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAŞI
BIBLIOTECA
Inv.: 183208

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1959

Scanned with OKEN Scanner

CUVÎNT ÎNAINTE

Printre capitolele lingvisticii care nu au fost încă suficient studiate la noi este și formarea cuvintelor. Una dintre lipsurile cele mai evidente ale Gramaticii Academiei R.P.R. *este tratarea superficială a acestei părți, lucru explicabil prin faptul că ne lipsea o lucrare de ansamblu din care să se inspire autorii* Gramaticii. *Prefixele, formațiile regresive, compunerea n-au fost niciodată obiectul unui studiu de ansamblu în ce privește limba română. Sufixele, ce e drept, au fost studiate în lucrarea demult publicată a lui G. Pascu,* Sufixele românești (*București, 1916*), *lucrare meritoasă prin subiectul ales și prin unele materiale adunate de autorul ei; dar ea nu a fost nici la înălțimea vremii cînd a apărut, prezentînd adesea o surprinzătoare neînțelegere a problemelor, astfel încît, deși pînă astăzi, în lipsa altei lucrări care s-o înlocuiască, sîntem siliți să ne folosim de ea, această folosire comportă riscuri serioase.*

Institutul de lingvistică din București și-a pus în plan, pentru anii următori, un Tratat de formarea cuvintelor în limba română. *Această lucrare ar avea de scop, între altele, să servească pentru îmbunătățirea* Gramaticii, *la o viitoare ediție. Dar pentru a putea realiza tratatul, este nevoie de numeroase cercetări de detaliu. Iată ce-și propune să facă volumul de față și cele care vor urma în aceeași serie. Trebuie să ne ocupăm de formarea cuvintelor în toate aspectele ei, compunere, formații cu afixe etc. În trecut, în acest domeniu, s-a pierdut adesea din vedere aspectul istoric, pe care concepția noastră materialist-dialectică ne obligă să-l păstrăm mereu prezent; se cuvine să distingem în permanență formațiile productive de cele neproductive și, în plus, să cercetăm repartizarea procedeelor de formație, atît din punctul de vedere al valorii lor, cît și din acela al temelor la care se folosesc.*

În volumul de față, ca și în cele următoare, se găsesc tratate numeroase sufixe pe care G. Pascu nu le-a cuprins în lucrarea lui, fie pentru că au scăpat atenției lui, fie pentru că atunci nu erau încă productive și au devenit între timp; unele dintre ele nu sînt nici astăzi deosebit de productive, dar tendința lor manifestă de a deveni mai productive ne-a obligat să le acordăm atenție. Aș zice, cu privire la sufixele de origine străină, că, din momentul în care vorbitorul român le simte prezența în cuvintele împrumutate, ele

Scanned with OKEN Scanner

sînt, în oarecare măsură, vii în limba noastră și deci se cuvine să le studiemaici.

Apariția Dicționarului invers, *care inserează cuvintele în ordinea alfabetică inversă, ne dispensează de a da toate exemplele de cuvinte formate cu un anumit sufix. Cît privește cuvintele formate cu prefixe, ele se găsesc, în ordinea alfabetică normală, în dicționarele curente, deci ne putem mulțumi să citățm numai acele exemple care sînt necesare pentru ilustrarea teoriilor expuse. În afară de lucrările de specialitate citate în bibliografie, autorii au mai folosit ca material și manuscrisele nepublicate ale* Dicționarului general al limbii romîne, *păstrate la Institutul de lingvistică din București.*

Volumul de față mai cuprinde și cercetarea, din punctul de vedere al formării cuvintelor, a unor texte vechi românești. Această cercetare ni s-a impus pentru a putea furniza materiale celor care studiază istoricește problemele formării cuvintelor și care, firește, nu pot despuia personal toate textele vechi pentru fiecare dintre problemele speciale pe care le au de cercetat.

Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română *constituie o operă colectivă a secției de gramatică a Institutului de lingvistică din București. În vederea acestei lucrări, colectivul a fost lărgit cu un număr apreciabil de cercetători din alte secții ale Institutului și de la Facultatea de filologie din București. Metoda de lucru a fost următoarea : fiecare autor și-a lucrat singur subiectul care i s-a atribuit, după ce planul lucrării a fost supus unei discuții a colectivului, iar lucrarea însăși, după ce a fost terminată, a fost discutată în colectiv, urmînd ca autorul să accepte numai acele observații cu care a fost de acord. De aceea, există unele diferențe de la o lucrare la alta, de exemplu sufixele* -a *și* -i *cu care se formează infinitivele au fost studiate în lucrarea* Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki *de Finuța Asan și nu au fost luate în considerație în* Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățătură a Diaconului Coresi din 1581 *de Laura Vasiliu. Un punct de vedere unitar va fi adoptat numai în tratatul de formarea cuvintelor.*

A. G.

PREFIXUL *PRE-* ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

I. RIZESCU

Prefixul *pre-*, unul dintre prefixele noastre productive, are origine multiplă în limba romînă. El provine pe de o parte din lat. *per-*, *prae-*, pe de alta din v.sl. **прѣ-**, **при-**, **про-**, **прѣдъ-**.

Prefixele latine *per-*, *prae-* s-au răspîndit în limba romînă prin cuvinte ca : *peruigilare* > *preveghea*, *priveghea* ; *perambulare* > *preumbla*, *primbla*, *plimba* ; *praeponere* > *prepune*. Din vechea slavă, prefixul **прѣ-** a pătruns prin forme ca : **прѣдати** > *preda* ; **прѣданиѥ** > *predanie* „tradiție".

Intrat pe aceste căi, prefixul *pre-* devine cu timpul un element derivativ independent în limba romînă. Cu ajutorul lui s-au format numeroase cuvinte pe teren romînesc : *prefira*, *preîntîmpina*, *prelinge*, *presăra* etc.

Variante fonetice

Atît în limba literară, cît şi în graiuri şi în dialecte, *pre-* apare sub diferite variante fonetice : *pri-*, *pră-*, *pro-*.

Se ştie că *e* neaccentuat, în limba romînă, devine de obicei *i*. Astfel lat. *percipere* > rom. *pricepe* (mai vechi *precepe*) ; v.sl. **прѣмѣждиѥ** > rom. *primejdie* ; srb. *pretoćiti* > rom. *pritoci* etc. Toate cuvintele de mai sus au ca etimon un derivat cu *per-*, respectiv cu **прѣ-**, prefixe care, în exemplele date, şi-au pierdut cu totul sensul de sine stătător în limba romînă.

În numeroase formații romînești, *pre-* a devenit *pri-*[1], din cauza lui *e* neaccentuat. De aceea întîlnim, ca variante ale lui *presăra*, *presădi*,

[1] Aşadar în formele cu *pri-* pentru *pre-* nu avem de-a face cu influența v.sl. **при-** pentru *pre-* (v.sl. **при-** are cu totul alt sens) aşa cum crede Max Auerbach, *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, XIX—XX, 1913, p. 46.

preface, prevedea, prevesti, formele : *prisăra, priface* (*coconul Andronache era unul din acei oameni . . . care-şi priiac sufletul şi portul după vreme şi împrejurări* NEGRUZZI, I. 89), *prisădi, privedea, privesti*[1].

Regional, *pre-* are şi alte forme. Astfel în Banat (din cauza lui *r* dur) *pre-* apare sub forma *pră-* : *prămăsura, prăcîntări* „a răscoli oile" (ALR I 399), *prăpune* „a săpa a doua oară" (ALR I 95) etc.

În unele cuvinte din graiul bănăţean găsim prefixul *pro-*, care indică repetarea unei acţiuni (cf. rom. *a preface*) şi pe care trebuie să-l socotim tot o variantă a lui *pre-* : *proîncălica* „a încăleca din nou", *proafla* „a afla din nou".

Părţile de vorbire derivate cu prefixul *pre-*

În latină *per-*, *prae-* formează derivate cu substantive, adjective, verbe şi adverbe (*praecordium, praepotens, pergrandus, perficio, praeopto, perlate*); în vechea slavă, **прѣ-** intră în derivare cu substantive, adjective, verbe (**прѣпогъбѣль, прѣвєликъ, прѣсєлити**).

În limba romînă, cu ajutorul lui *pre-* se formează noi substantive : *prejudecată, premilitar, preşcolar* (şi adjectiv), *preziuă*; noi adjective : *preistoric, prerevoluţionar*; noi verbe : *preface, prepune, prescrie*. Cu adverbe, *pre-* nu formează derivate. Cuvintele *prejos, presus* sînt formate din prepoziţia *pre* (ca şi *pre* + *în* > *pren* > *prin*) + *jos, sus*.

Rădăcina cu care intră *pre-* în compunere poate fi latină, slavă etc., după cum şi prefixul la rîndul lui poate fi de origine diferită. Astfel :

pre- (< lat. *per-*) + cuvînt latin = *presăra*,
pre- (< lat. *prae-*) + cuvînt latin = *precădere*,
pre- (< v.sl. **прѣ-**) + cuvînt latin = *preface*,
pre- (< v.sl. **прѣ-**) + cuvînt slav = *presădi*.

Aceeaşi rădăcină poate intra în compunere cu *pre-* din latină sau cu **прѣ-** din vechea slavă. Astfel *prescrie* cu sensul de „a face o copie exactă" calchiază pe v.sl. **прѣписати**, iar sensul de „a stabili, a ordona", pe lat. *praescribere* (nu e necesar să presupunem, aşa cum crede Candrea, pe fr. *prescrire*[2], nici pe germ. *vorschreiben*); *prepune* (azi popular) cu sensul de „a bănui", după lat. *praeponere*; „a transcrie" după v.sl. **прѣложити**. Uneori se pot asocia ambele prefixe la aceeaşi rădăcină, ca de exemplu în *preapetrece* (v.sl. **прѣ-** + lat. *per-* > *pe* + *trece*) „a îmbătrîni"[3] (Coresi).

---

[1] *Prizări* nu are nimic comun cu *zări*, fiecare fiind o formaţie independentă; primul, împrumut din vechea slavă (**прѣзрѣти**), al doilea, verb denominativ.

[2] CADE, s.v. *prescrie*.

[3] În COD. VOR., p. 8 şi 14, apare atît *preatmbla*, cît şi *pretmbla*. De asemenea lat. *per-* traduce uneori pe v.sl. **прѣ-**, ca de exemplu în *Psaltirea Scheiană* (ed. I. A. Candrea p. 239, 240, 242 etc.) unde *petrece* e traducerea v. sl. **прѣбѣти, прѣкнти, прѣложити**. Şi în textele mai noi apare de multe ori *pre-* pentru *prea-* : *al dumitale preplecat fiu* KOGĂLNICEANU, S. I 7.

Valorile lui *pre-*

În latină, verbele derivate cu prefixul *per-* arătau terminarea, desăvîrşirea unei acţiuni (*peragere*, *perficere*, *permutare* etc.), durata (*permergere*, *perscribere*, *pertinere* etc.)[1]. Un mic număr de verbe derivate cu *per-* aveau înţelesul de împrăştiere, risipire (*perspargere*, *peruagari*, *peruolare* etc.)[2], de pătrundere (*peruidere*, *perrumpere*, *perscindere* etc.)[3].

Ideea de terminare, ducere a acţiunii pînă la capăt, frecventă în latină, nu s-a menţinut în limba romînă.

I. În limba romînă s-au menţinut numai următoarele valori:

A. Durata: *preveghea* (lit. *priveghea*) „a sta de strajă" (< lat. *peruigilare*), *petrece* (**pretrece*) „a-şi ocupa timpul, a trăi" (< lat. **pertraicere*).

Analiza lexicală a cuvintelor *priveghea* şi *veghea* ne poate arăta, cu o oarecare aproximaţie, că primul cuvînt are o nuanţă durativă mai pronunţată decît al doilea[4].

PRIVEGHEA

Ca un străjer în toate părţile ***priveghea.***
URECHE, în LET. I. 153.

Ia-ţi movila răzăşie
Ca s-o ai de plugărie
Dar în vîrfu-i să te aşezi
Ca stejar să ***priveghezi*** ANT. LIT. POP. I 511.

Stelele clare ***privegheazâ*** *cortul meu nemăsurat.* MACEDONSKI, O. I 29.

VEGHEA

În timpul boalei m-a ***vegheat*** *. . . un tînăr.*
ALECSANDRI, T. 945.

Bătrîna care ***veghea*** *bună parte din noapte, aşteptînd utrenia, se odihnea. . . după utrenie.* GALACTION, O. I 321.

Singur eu ***veghez*** *în noapte,*
Ploaia cîntă tot mai tare. TOPÎRCEANU, B. 374.

Din exemplele de mai sus, se observă că, în timp ce *veghea* are sensul de „a îngriji, a supraveghea pe cineva sau ceva, a sta de veghe un timp limitat", *priveghea* are înţelesul de „a străjui, a păzi ceva o perioadă îndelungată".

B. Extinderea: *prelinge* „a trece de limită, a se scurge", *preumbla* (lit. *plimba*) „a umbla fără grabă, de colo pînă colo" (< lat. *perambulare*)[5], *prepurta* (Ban.) „plimba", *prelungi* (şi *prescurta* care înseamnă „a face mai scurt", după cum *prelungi* „a face mai lung")[6].

---

[1] F. Stolz, *Per und Anhang*, în *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*, III, Leipzig, 1885, p. 497.

[2] A. Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 95.

[3] F. Stolz, *op. cit.*, p. 499.

[4] Adeseori *priveghea* şi *veghea* apar cu înţeles aproape identic (*să nu Domnul* ***veghere*** *cetatea, în deşert* ***preveghe*** *veghetoriul* CORESI, la TDRG, s. v. *veghea*).

[5] Chiar şi acelaşi autor foloseşte deopotrivă formele *preumbla* şi *plimba* (vezi D. Zamfirescu, *Nuvele*, 1957, p. 154).

[6] În opera lui I. Eliade Rădulescu apare *prescurt* (adj.) „sumar".

Scanned with OKEN Scanner

S-ar părea că în cazul verbelor *a prelungi* şi *a lungi* n-ar fi nici o deosebire în ceea ce priveşte exprimarea noţiunii de extindere. Analiza lexicală a celor două cuvinte scoate în evidenţă faptul că, în timp ce *prelungi* indică o extindere „a se face mai lung, a se întinde (în spaţiu sau în timp)", *lungi* arată, de cele mai multe ori, schimbarea formei „a face ca ceva să devină lung".

PRELUNGI

Acest loc ce se ***prelungeşte*** *împrejur se numeşte . . . pămîntul Gvineei.* DRĂGHICI, R. 16.

La capătu-i din dreapta ***se prelungeşte*** *o strungă.* ALECSANDRI, P. III 214.

Un clocot de ecouri se ***prelungi*** *pînă departe.* SADOVEANU, O. VII 38.

LUNGI

Baba se smulse. . . ***lungindu-se*** *slabă şi mare pînă-n nori.* EMINESCU, N. 10.

În dreapta ***se lungea*** *un petic mare de pădure.* DUMITRIU, N. 119.

Dacă comparăm citatele de mai sus, observăm că verbul *a prelungi* nu poate fi înlocuit cu *a lungi*, deoarece primul indică extinderea. Astfel nu am putea spune: *ecourile se lungesc* (în loc de *se prelungesc*) *pînă departe*; *acest loc ce se lungeşte* (în loc de *se prelungeşte*) *împrejur*; *la capătu-i din dreapta se lungeşte* (în loc de *se prelungeşte*) *o strungă*. În toate aceste cazuri, se impune folosirea lui *a prelungi*.

Unele cuvinte pot exprima atît ideea de durată, cît şi pe cea de extindere: *petrece* :(în timp) *acum la tinereţe* ***să-mi petrec*** *lumea* (= viaţa) *în cîte-mi iubeşte trupul* VARLAAM, CAZ. 21; (în spaţiu) ***s-or petriace*** (PSALT. HURM. *străbate-vor*) *toate gadinele luncilor* PSALT. SCH. 215; *prelungi*: (în spaţiu) *ale turnurilor umbre . . .* ***se prelungesc*** ALEXANDRESCU, P. 130; (în timp) *să-l roage* ***să prelungească*** *concediul* GALACTION, O. I 139.

C. Împrăştierea, risipirea: *presăra* „a arunca ici şi colo cîte puţin", *prefira* „a (se) răspîndi": *chiotul ei bărbătesc* ***s-a prefirat*** *apoi pe dealuri* POPA, V. 11.

D. Pătrunderea prin (sau în) ceva[1]: *prevedea*[2] „a vedea prin, a întrevedea": *soarele rotund şi palid* ***se prevede*** *printre nori* ALECSANDRI, P. A. 112. „Acest cuvînt (e vorba de *a prevedea*), care lipseşte din dicţionarele etimologice ale lui Puşcariu şi Candrea-Densusianu, probabil fiindcă a fost considerat nou şi nepopular, este vechi şi popular", după părerea lui N. Drăganu. Şi mai departe arată că e vorba „de un corespondent popular al latinescului *perŭidēre* „durchsehen, durchschauen"[3].

Ideea de pătrundere apare şi în cuvintele: *prezări* „întrezări" (format după *prevedea*): *prin negură* ***se prezăresc*** *înălţimile* IORGA, N.R.A. IV 108; *petrece* „a trece prin": *apoi să le* ***petreci*** *toate prin ciur într-un vas deosebit* TDRG, S.V. *petrece*.

---

[1] Este posibil ca sensul de „pătrundere" să fi fost întărit şi de prefixul v.sl. **про-** (care are acelaşi înţeles), prefix care apare în unele cuvinte romîneşti (*potricală* „unealtă de fier cu care se fac găuri la curele" < v.sl. **ПРОТЪКАТИ** „a pătrunde, a găuri").

[2] În *Psaltirea Voroneţiană*, v.sl. **ПРОВИДЕТИ** e tradus prin *vedea* (vezi C. Gălușcă, *Sl.-rom. Psalterbruchstück*, p. 162, 163). E posibil să fi existat forma **provedea*, apoi *prevedea*.

[3] N. Drăganu, *Etimologii*, în *Dacoromania*, V, 1926, p. 370.

În latină, prefixele *per-*, *prae-* (ultimul într-o mai mică măsură) aveau şi valoare de intensificare a gradului adjectivelor şi adverbelor (*perasper*, *perblandus*, *perlate*; *praetener*, *praelargus* etc.)[1], a acţiunii unui verb (*percalescere*, *percupere*). Un sens identic îl avea şi v.sl. пр҃к- (пр҃квєлнкъ, пр҃кчоүдити сѧ)[2].

Cele două prefixe (lat. *per-*, v.sl. пр҃к-) cu valoare identică au intrat în concurenţă încă în perioada romînei primitive. Pînă la urmă a învins v.sl. пр҃к-, devenit *prea-*[3], cu rol de intensificare a gradului adjectivelor sau a acţiunii verbelor (de fapt alt prefix decît rom. *pre-*, deşi ambele au aceeaşi etimologie), atît de frecvent în textele vechi romîneşti: *preadulce* „foarte dulce", *preamîndru* „foarte înţelept", *preamare* (apoi *preamări*), *preaputernic*, *preasătul*, *preapetrece*.

La înlăturarea sensului prefixului latin *per-*, de întărire a gradului adjectivelor, a contribuit, probabil, şi faptul că sensul prefixului vechi slav era mai răspîndit în vechea slavă decît al celui latin în limba latină[4]. De aceea socotesc că nu s-a menţinut nici un adjectiv de grad intensiv cu *per-* din latină, în romînă[5].

Problema aceasta, în privinţa altor limbi romanice, a fost pusă de multă vreme de către unii lingvişti. În italiana modernă există forme savante ca: *percaro*, *permalso*. După părerea lui W. Meyer-Lübke, rom. *prelung* s-ar fi format din lat. *perlongus* ca şi v. gen. *perlungo*, sic. *spirlongu*[6]. În ce mă priveşte, socotesc că poate fi admisă părerea acad. A. Graur, după care *prelung*[7] s-ar fi format pe teren romînesc, deoarece altfel ar fi greu de explicat menţinerea lat. *perlongus*[8] în limba romînă, în timp ce celelalte adjective cu *per-*, în număr destul de mare, au dispărut. De asemenea socotesc că şi *prelungi* s-a format pe teren romînesc[9].

---

[1] J. André, *Les adjectifs et adverbes à valeur intensive en per- et prae-*, în *Revue des études latines*, XXIX, 1953, p. 121.

[2] A. Vaillant, *Rukovodstvo po staroslavianskomu iazîku*, Moscova, 1952, p. 375; Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne* (*sec. VI—XII*) [Bucureşti, 1956], p. 48.

[3] V. sl. пр҃кчиста s-a transmis în romîneşte sub forma *Precista* şi nu *Preacista* (dar *Preacurata*). Cît despre verbe derivate cu *pre-* cu sensul de depăşire a măsurii, ca în vechea slavă, am întîlnit cuvîntul *precurge* „a se revărsa" (GOLESCU, C. 80).

[4] J. André, *op. cit.*, p. 142—143, compară folosirea superlativului sufixat şi perifrazele: *bene*, *ualde*, *admodum* + pozitiv, cu superlativul prefixat (cu *per-*). El arată că, în genere, primul procedeu e mai răspîndit. Astfel, la Juvenal întîlnim 56 superlative sufixate şi numai 2 cu *per-*; la Perseu nici un superlativ cu *per-*; la Petroniu, 107 superlative sufixate, 7 adverbe + pozitiv (*satis*, *ualde*, *plane*) şi numai 2 cu *per-*; la Apuleius (Metamorfoze), 362 superlative sufixate şi numai 19 cu *per-*.

[5] Încercările latiniştilor de a forma astfel de adjective par artificiale: *preplacutu* „foarte plăcut": *şi mie* ***preplacutu*** *este adeptată* (= îndreptată) ***voia ta***; *prevechi* „foarte vechi": *slovenii sînt o ghentă* ***prevechiă*** P. MAIOR, *Dialogu*, în LEX. BUDA. 58.

[6] W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935, 6416. De aceeaşi părere sînt şi S. Puşcariu (vezi *Biata cumătră e departe*, în *Langue et littérature*, II, nr. 1, 2, p. 15), O. Densusianu şi I. A. Candrea (CDDE, p. 155).

[7] A. Graur, *Corrections roumaines au* REW, în *Bulletin Linguistique*, V, 1937, p. 109.

[8] După modelul lui *prelung* (de unde şi *prelungi*) s-a format şi *prelarg* în expresia *în prelarg* „în cuprinsul, în prelargul".

[9] După CDDE (p. 154): *prelungi* < *perlongare*. I. A. Candrea renunţă mai tîrziu la această etimologie şi consideră pe *prelungi* format de la *prelung* (CADE, s.v. *prelung*).

Scanned with OKEN Scanner

II. Pe lîngă valoarea de intensificare a gradului adjectivelor, prefixul v.sl. **пр҃ъ-** a pătruns în limba romînă sub forma *pre-* şi cu alte sensuri :

A. Repetarea acţiunii în urma căreia se obţine, de obicei, un alt obiect decît cel iniţial. Cu acest sens amintim verbele : *preface* „a da unui obiect o formă sau un conţinut nou"[1] (după v.sl. **пр҃ъткорити**) : *apa-n vin* ***s-a prefăcut*** ŞEZ. V 123 ; după *preface* s-a format şi *prelucra* „a modifica forma, constituţia unui material pentru a obţine alte materiale" : *a prelucra materia primă în fabricate* (sensul mai nou de „a ajuta prin lămuriri la însuşirea unei învăţături", calc după rus. *перерабо́тать*) ; *preschimba* : *luna lunecă . . .* ***preschimbată*** *în fecioară* EMINESCU, O. I 142[2]. Numai rareori verbele din categoria de mai sus arată „înnoirea" şi nu „transformarea unui obiect în altul", *a preînnoi* (şi în forma *prenoi*) „a restaura, a renova" : *palatele . . .* ***prenoite*** *de Constantin Vodă Brîncoveanu* ODOBESCU, II 425[3].

Prefixul *pre-* cu valoare de repetare a acţiunii se întîlneşte în numeroase cuvinte regionale (influenţă slavă recentă, în special sîrbo-croată)[4] : *prefrige* (Ban.) „a distila a doua oară" : *am băut şi rachie de-a lor, de trei ori* ***prefriptă*** C. IRINEU, *Scrisori bănăţene*, Ed. Cultura naţională, 17 ; *prefrămînta* (Olt., Tr.) şi *presuci* (Ban.) „a frămînta aluatul"[5] ; *preturna* „a turna din nou" (***a preturnat*** *clopotul* la TDRG).

B. Schimbarea poziţiei unui obiect, trecerea lui dintr-un loc în altul[6] : *preda* „a da cuiva în primire un obiect, a transmite" (<v.sl. **пр҃ъдати**), *prelua* „a lua în primire" (ca sens, apropiat de *preda* ; calchiază germ. *übernehmen*)[7], *prenoi* (regional) „pritoci", *prepune* (numai sensul de „a traduce" ; calc după v.sl. **пр҃ъложити**), *presădi* „a scoate dintr-un loc şi a planta într-altul" (< v. sl. **пр҃ъсадити**), *prescrie* (numai sensul de „a copia" ; calc după v.sl. **пр҃ъписати**) : *un cîntec pe care-l ştia tatăl meu pe de rost îl şi* ***prescrisesem*** *eu* NEGRUZZI, I 162.

III. Astăzi, sensul cel mai răspîndit al lui *pre-* în limba romînă este cel de anterioritate. La baza acestui înţeles se găseşte prefixul latin *prae-*[8]. Este posibil ca la întărirea acestui sens să fi contribuit şi

---

[1] CDDE, s.v. *face*.

[2] *A schimba* (faţă de *a preschimba*) înseamnă „a înlocui un obiect cu altul de acelaşi fel" : ***le schimbă*** [porumbeilor] *apa* PAS, Z. I 130.

[3] La DOSOFTEI, V. S. apare forma *prenaşte* „a se naşte din nou" (*cînd fu de trei ani se* ***prenăscu****, luînd sfîntul botez*), cuvînt format de autor.

[4] Tot datorită influenţei sîrbo-croate se explică derivatele cu *pro-* cu valoare de repetare a acţiunii. În legătură cu aceasta, acad. E. Petrovici arată că : „În serbo-croată există un prefix verbal *pro-*, dar acesta are cu totul alt sens. În alte graiuri romînești din Banat acest prefix are forma *pre-*, în altele *preo-*, de exemplu *preofac*. Din acest *preo-* s-a dezvoltat *pro-* din Almăj. *Preo-* s-ar putea datora unor forme sîrbești ca : *preobraziti* „a transforma", *preobući* „a se îmbrăca altfel" (E. Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului*, în *Anuarul arhivei de folclor*, III, 1935, p. 3).

[5] *Presuci* mai are şi sensul „a înseila", ALR I 525/284.

[6] În vechea slavă **пр҃ъ-** indică repetarea acţiunii, schimbarea poziţiei etc. (L. Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173 ; A. Vaillant, *op. cit.*, p. 373—374).

[7] Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală*, Bucureşti, 1947, p. 206.

[8] Limba romînă n-a mai păstrat celelalte sensuri ale lui *prae-* : „extremitate, capăt" : *praecordium*, *praeseco* ; „superioritate" : *praepotens*.

prefixul v.sl. **прѣдъ-** „înainte" care a pătruns o dată cu unele calcuri (*precuvîntare* după v. sl. **прѣдъсловиѥ**).

În textele vechi, sensul de anterioritate al lui *pre-* este puţin răspîndit: *prepune* „a pune înainte"[1] (< lat. *praeponere*): *şi le vei* ***prepune*** [cuvintele acestea] *înaintea fiilor tăi* BIBLIA (1688), la TDRG; *prepozit* (< lat. *praepositus*) „şef, comandant" (Dosoftei).

Într-o epocă relativ recentă, vechiul prefix *pre-* „înainte" (< lat. *prae-*) a fost întărit — devenind productiv — de prefixul francez *pré-* (< lat. *prae-*), pătruns în limba romînă atît prin împrumuturi, cît şi prin calcuri (*pretinde* < fr. *prétendre*); de asemenea şi prin calcuri şi împrumuturi din latină (*presta* < lat. *praestare*; *pregăti* după lat. *praeparare*; *precumpăni* după lat. *praeponderare*), din germană (*preziuă*, calc după *Vortag*[2]; *prenota*, după *vormerken*).

Din punctul de vedere al anteriorităţii distingem sensurile:

a) Anterioritate spaţială: (subst.) *premolar*, *prenume*; (adj.) *prepalatal*.

b) Anterioritate temporală: (subst.) *preistorie* „istoria epocii primitive, dinaintea epocii despre care avem documente scrise"; *preromantism* „curent literar din veacul al XVIII-lea care a deschis drum romantismului"; *preseară* „seara din ajun": ***preseara*** *anului nou* (TEOFIL FRÎNCU şi GEORGE CANDREA, *Romînii din Munţii Apuseni* (*Moţii*), Bucureşti, 1888, 121); *preziuă* „ajun": *în* ***preziua*** *plecării* VLAHUŢĂ, O. A. 134, *împodobise din* ***preziuă*** *un cap mare de porc* DELAVRANCEA, S. 182; (adj.) *precapitalist*, *prefabricat*, *prematur*, *pretimpuriu*; (verbe) acţiunea de a preceda: *preda* „a da dinainte": *La catană aşa-i* ***predat***, *Să moară moarte împuşcat* DENSUSIANU, Ţ. H. 36[3]; *prefigura* „a schiţa ceva înainte de executarea propriu-zisă a obiectului".

Cu o valoare apropiată de cuvintele de mai sus este şi *pre-* din următoarele exemple: *preîntîmpina* „a lua măsuri de precauţie pentru a înlătura ceva care ar putea să se întîmple"[4], *prevedea*[5] „a deduce mersul evenimentelor viitoare din unele evenimente prezente", *preveni*, *prevesti*, *prezice* „a spune dinainte ce se va întîmpla".

Observaţie. În unele cazuri, sensul de anterioritate temporală al prefixului *pre-* e mai greu de sezisat. Ne referim la cuvinte ca: *premilitar* (în armata burgheză) „tînăr care urmează o anumită pregătire militară *înainte* de a fi încorporat"; *preşcolar* (adj. şi subst.) „copil mai mic (*înainte*) de vîrsta şcolară"; *prejudecată* (mai vechi *prejudeţ*) „părere greşită formată *înainte* de a fi judecat temeinic un lucru".

c) Superioritatea, dominarea, insistenţa: *precădere* „întîietate"; *precumpăni* „a avea *mai multă* greutate, influenţă" (calc după lat. *prae-*

[1] Celălalt sens al cuvîntului *prepune*, şi anume „bănui", era mult mai răspîndit (azi regional). De la acest verb s-a format şi substantivul *prepus* „bănuială": *deci fiind multe* ***prepusuri*** *la Împărăţie* NECULCE, CR. I 203.

[2] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 206.

[3] Probabil că într-o epocă mai veche s-a spus: *aşa mi-a fost predat* pentru *aşa mi-a fost dat* „aşa mi-a fost sortit."

[4] La Caragiale e atestat cuvîntul *preconta* „a avea în perspectivă": *e netnsurat dar* ***precontează*** *pe una Didina Mazu* CARAGIALE, T. II 121.

[5] *Prevedea* apare şi în textele vechi (cuvîntul din limba contemporană este o creaţie recentă) cu acest sens: *Adam* ***prevăzîndu-şi*** *sfîrşitul, chematu-şi-au muierea* N. COSTIN, în LET. I 42.

ponderare) : ***precumpănea*** *arşiţa ucigătoare a cerului înflăcărat* HOGAŞ, DR. M. II 3 ; *precovîrşi* „precumpăni" ; *predomina* „a se ridica deasupra altora, a stăpîni" (< fr. *prédominer*) ; *predomni* (calc după *predomina*) : *în aceşti oameni* ***predomneşte*** *calculul* MAIORESCU, CR. I 122 ; *preocupa* „a fi absorbit de ceva în mod deosebit" ; *pretinde* „a cere ceva în mod deosebit".

În ce priveşte noţiunea de anterioritate trebuie să arătăm că există o unitate între ideea propriu-zisă (exprimată prin cuvîntul de bază) şi cea anterioară ei (exprimată prin cuvîntul derivat cu *pre-*). Astfel, după epoca *precapitalistă* urmează orînduirea *capitalistă* ; *premilitarul* trebuia să devină *militar*.

Există însă unele derivate care din acest punct de vedere au un caracter deosebit. Mă refer la verbele care înseamnă „a avea intuiţia unui eveniment înainte de a se întîmpla" : *preîntîmpina*, *prevedea*, *prezice* etc. Ele se deosebesc de restul cuvintelor care arată anterioritatea deoarece :

a) Anterioritatea trebuie privită nu în raportul cuvîntul de bază—derivat (ca de exemplu *preîncălzi* — *a încălzi*), ci derivat—alt cuvînt (*prezice* nu e anterior faţă de *a zice* ci faţă de „apariţia unor evenimente viitoare").

b) Nu există o unitate între derivat şi cuvîntul de bază (mai exact între noţiunile pe care le exprimă). După acţiunea de „a preîntîmpina (ceva)", nu urmează acţiunea de „a întîmpina", ci acţiunea de „a înlătura" ceea ce *preîntîmpinăm* (după *preromantism* urmează însă *romantismul*).

În ce priveşte formaţiile recente cu *pre-* şi care exprimă anterioritatea (*preexista*, *presimţi*, *pretinde*), se naşte întrebarea : se poate vorbi aici de existenţa prefixului *pre-* sau aceste cuvinte au fost luate de-a gata din limba franceză[1] (*préssentir*, *prétendre*, *préexister*) ? Socotim că în numeroase cuvinte de acest fel, *pre-* are valoare de prefix, deoarece el nu este sudat cu cuvîntul următor. În acest sens, ne bazăm pe următoarele :

1. Cele mai multe cuvinte noi cu *pre-* sînt calcuri sau semicalcuri (dacă socotim pe *pre-* împrumutat), iar calchierea presupune că vorbitorul are viu în minte fiecare element purtător de sens al cuvîntului.

2. Cuvinte ca de exemplu fr. *prétendre* au pătruns şi s-au impus în limba romînă sub forma *pretinde* de conjugarea a III-a[2] şi nu *pretenda*, de conjugarea I (ca de exemplu *prévaloir* > *prevala*, unde nu se simte prefixul) sau *pretendi*, de a IV-a, deşi ultimele două conjugări sînt cele mai productive (la fel fr. *prédisposer* > rom. *predispune* şi nu *predispoza*).

Cei care au calchiat (sau cel care a calchiat) acest cuvînt au asociat pe *pre-* la verbul *tinde*, cuvînt vechi în limbă.

3. Numeroase formaţii noi cu *pre-* n-au corespondente în franceză (sau în altă limbă) : *prefeudal*, *premilitar* etc.

[1] Multe derivate au apărut pe teren romînesc, şi nu ca împrumuturi din franceză : de exemplu *prematur* nu provine de la fr. *prématuré* (CADE, s.v. *prematur*), ci e format probabil în limba romînă. Într-adevăr cuvîntul de bază e vechi în limbă (sub forma *mator* < v. sl. МАТОРЪ, latinizat *matur*) ; există de asemenea numeroase formaţii asemănătoare.

[2] Formele *pretanderisi*, *pretinderisi* (*şi eu ştiu că* ***pretanderiseşte*** *a fi mai cu dragoste decît mine* ALECSANDRI, T. III 1233) nu s-au menţinut. În opera lui Negruzzi apare *pretinde*.

Este posibil ca multe din valorile lui *pre-* arătate mai sus să fi apărut pe teren romînesc. Mă refer de exemplu la sensul de împrăştiere, risipire (vezi p. 8). Deşi acest sens îl au şi unele derivate latineşti cu *per-*, nu s-a transmis totuşi nici un cuvînt cu acest înţeles din latină în romînă[1].

Pe teren romînesc este posibil să fi apărut atît valoarea de intensificare, cît şi aceea de slăbire a acţiunii verbului.

IV. În unele derivate, *pre-* are rolul nu numai de a exprima dominarea, insistenţa, ci intensifică chiar acţiunea verbului exprimat prin cuvîntul de bază : *precumpăni* (faţă de *cumpăni*), *precovîrşi* (faţă de *covîrşi*)[2].

Deşi apare în numeroase cuvinte noi, valoarea lui *pre-* de intensificare a acţiunii verbului nu e recentă. Aceasta o dovedesc unele cuvinte din poezia populară ca *previnde* : *să te vînd, să te* ***prevînd*** DENSUSIANU, Ţ. H. 296 ; *prejunghia* : *Acolo junghie, Acolo* ***prejunghie*** MARIAN, NA. 371[3].

V. Opusă intensificării este valoarea lui *pre-* de slăbire a acţiunii verbului, în cuvinte de felul lui *pregusta*[4] „a gusta foarte puţin" : *codănacele numa-l pun pe limbă* [rachiul], *abia-l* ***pregustă*** TDRG, s.v. *pregusta*, expr. *nici cît să te* ***preguşti*** „foarte puţin" (ZANNE, P. IV 98)[5]. Tot opus intensificării, mai degrabă opus duratei, este *pre-* din *prerupe* (învechit) „a face să înceteze pentru un moment"[6] : ***prerupînd*** [cuvîntul craiului] *zise cu mirare* TDRG, s.v. *prerupe*, în unele cazuri şi *precurma* : *melodioasa sa cîntare . . . pe care o* ***precurmă*** *din cînd în cînd cristeiul* NEGRUZZI, I 19. În cele mai multe cazuri însă, *precurma* şi *curma* au aproape acelaşi sens :

[Sub domnia lor] *intrigile grecilor* ***se precurmară*** (= încetară) *şi boierii stăpîniră ţările în pace de dînşii.* BĂLCESCU, la TDRG, s.v. *precurma.*

E mai bine ***să curme*** (= înceteze) *discuţia.* SADOVEANU, P. M. 232.

Din cele de mai sus se observă că *precurma* are aproape acelaşi sens cu cuvîntul de bază *curma* (ca şi *prenumăra*, socotit calc după v. sl. **причисти**, faţă de *număra* „a se pune la număr, a se socoti"). Datorită faptului că prefixul n-are un înţeles clar în derivatele de mai sus, limba contem-

[1] *Prefira* nu e de la lat. *perfilare* (*Dacoromania*, IV, 1925, p. 710), ci este un compus parasintetic de la *fir* (CADE, s.v. *prefira*). Uneori apare şi în forma *presfira*, contaminare între *răsfira* şi *prefira*.

[2] Este posibil ca aceeaşi valoare să aibă *pre-* şi în *preveghea* (faţă de *veghea*) şi poate în *preumbla* (faţă de *umbla*).

[3] S-ar putea întîmpla ca aceste cuvinte să fie formaţii impuse de necesităţile versificaţiei.

[4] Am întîlnit cuvîntul *pregusta* cu sensul de „a se dedulci" : *auzi dumneata nepoate înţelegere într-o vacă şi un şarpe. De-aia cică cresc aşa mari unele lighioane, unde apucă de* ***se pregustă*** *la de-alde astea.* SEZ. XXIV 26.

[5] În vechea slavă prefixul **при-** avea sensul de „apropiere, atribuire". Este posibil ca v.sl. **при-** să fi avut un rol în formarea lui *pregusta*, dacă ţinem seama de faptul că *pregusta* „a gusta puţin" înseamnă de fapt „a apropia (ceva) de buze".

[6] După unii (CADE, s.v. *prerupe*) *prerupe* ar proveni de la lat. *perrumpere*. Se poate însă ca *prerupe* să fie un calc după v. sl. **прѣкѣсѣкати**, după cum nu este exclusă posibilitatea de a fi un cuvînt format pe teren romînesc, fără un model străin.

porană folosește (în acest caz) mai cu seamă formele fără *pre-*. Este o situație inversă față de acele derivate al căror sens s-a rupt cu totul de cuvîntul de bază : *prelinge* față de *linge*, *presăra — săra*, *pretinde — tinde*, *preveni — veni* etc.

*

În cele arătate mai sus, se observă că unele sensuri ale lui *pre-* se pot explica prin etimoanele acestui prefix, altele, prin evoluția lui pe teren romînesc. Fără studiul istoric al prefixului *pre-* nu pot fi cunoscute nici valorile lui, nici celelalte probleme legate de *pre-*[1].

Faptul că la baza sensurilor lui *pre-* se găsesc mai multe prefixe latine și vechi slave este o nouă confirmare a tezei acad. Al. Graur despre etimologia multiplă, deoarece în istoria unui cuvînt „se împletesc fapte numeroase care fac ca, pe lîngă cuvîntul luat pentru etimologie, în dezvoltarea cuvîntului studiat să mai intervină și alte cuvinte din aceeași limbă sau din alte limbi"[2].

Sensurile lui *pre-* în raport cu alte prefixe

Prefixul *pre-* are sensuri apropiate de ale prefixelor *trans-*, *răs-*, *între-*, *re-*, *ante-*.

Astfel *pre-* din *presădi* are sensul lui *trans-* din *transplanta*, dar și al lui *răs-* din *răsădi*. Apropiat de *răs-* e *pre-* din *presuci* „răsuci" : *cu colții ieșiți, ieșiți* ***presuciți*** PĂSCULESCU, L. P. 41, 136 și *prefira* (= *răsfira*). De asemenea, *pre-* din *preschimba*, *preînnoi* este sinonim cu *trans-* din *transforma*. *Pre-* din *prerupe*, *prevedea*, *prezări* : *a doua năvală de fum acoperi o parte din oștile dușmane și, în adevăr, în curînd începu* ***a se prevedea*** prin *el, ca printr-o pînză rară, îmbulzeala căzăcimii* SADOVEANU, O. VII 11, are sensul lui *între-* din *întrevedea*, *întrerupe*, *întrezări*.

În ce privește *pre-* din *preface*, *preînnoi*, are un sens oarecum apropiat de *reface*, *reînnoi*. Totuși, în timp ce *preface* înseamnă „a face dintr-un anumit obiect alt obiect", *reface* are sensul de „a face un lucru din nou și mai bine"[3].

Pre- cu sensul de anterioritate se apropie de *ante-* : *preistoric — antediluvian* ; *prerevoluționar — antebelic* ; *preceas — antemeridian*. Apropierea dintre *pre-* și *ante-* se observă și în faptul că unele derivate folosesc cu același sens ambele prefixe : *premergător — antemergător* (în ultimele exemple, cuvîntul de bază nu este în romînește de sine stătător). Există totuși o oarecare deosebire între *pre-* și *ante-*, deoarece ultimul exprimă mai exact sensul de „anterioritate temporală", în timp ce primul nu fixează momentul, fiind mai general (de exemplu *antemeridian* arată precis momentul, pe cînd *preziuă*[4] poate fi cu două zile înaintea unei anumite date și nu chiar în ajun).

---

[1] Este caracteristică poziția Rosaliei Brøndal care, mergînd pe o linie antiistorică, nu reușește să clarifice numeroasele probleme legate de prefixul *s-* în italiană (Vezi R. Brøndal, *La signification du préfixe italien s-*, în *Acta linguistica*, II, 1940, p. 4.)

[2] Acad. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 26.

[3] *Preînnoi* a devenit (mai nou) *reînnoi*, pentru că *pre-* avea sensul de „a reface", nu de „a preface".

[4] *Anteziuă* ar putea fi socotit mai exact un calc după germ. *Vortag*.

Productivitatea prefixului

În vechile texte romîneşti (îndeosebi în scrierile bisericeşti), întîlnim un mare număr de cuvinte derivate cu *pre-* (mai cu seamă cu *prea-*), multe din ele fiind împrumuturi sau calcuri după vechea slavă. Un mare număr dintre ele s-au pierdut, altele însă au intrat în limba literară.

Pentru a putea stabili gradul de productivitate al prefixului în limba romînă contemporană, trebuie să avem în vedere următoarele fapte :

I. Dintr-un număr de 128 de cuvinte[1] cu prefixul *pre-*, vii în limbă, multe sînt formaţii recente. Numărul cuvintelor cu *pre-* este mai mare decît cel al derivatelor cu prefixe apropiate ca sens (*răs-* 40—50 de cuvinte, *ante-* numai 10).

II. Derivate cu *pre-* se formează şi astăzi sub ochii noştri, ca de de exemplu *preabecedar* (vezi *Lecturi pedagogice*, Bucureşti, 1956), *precomandă* (*buletin de precomandă*), *precorectură*, *preatomic* (*era preatomică*).

III. Între *pre-* şi alte prefixe apropiate ca sens (de exemplu *ante-*) limba preferă pe *pre-*.

Chiar şi acolo unde limba are de ales între două neologisme, cu *ante-* şi *pre-*, se preferă uneori ultimul : *prenupţial* şi nu *antenupţial* (deşi în franceză se găsesc ambele forme : *prénuptial* şi *anténuptial*). Aceasta se explică prin faptul că *pre-* nu e simţit livresc ca alte prefixe (de exemplu ca *ante-*[2]).

IV. Dacă am alătura prefixul *pre-* unor cuvinte (de exemplu *fierbe*) am avea impresia că derivatele (*prefierbe*) sînt formaţii fireşti, existente în limbă.

Cauzele productivităţii acestui prefix :

A. Prefixul *pre-* are un mare număr de v a l o r i lexicale.

B. Unele sensuri ale lui nu se mai găsesc şi la alte prefixe.

C. Prefixul *pre-* poate intra în compunere cu numeroase părţi de vorbire : substantiv, adjectiv, verb, în timp ce alte prefixe, de care se apropie ca sens, formează mai greu derivate cu unele părţi de vorbire (de exemplu *ante-*, cu verbe).

D. Etimologia multiplă a prefixului *pre-*.

E. Prefixele latine *per-*, *prae-* s-au menţinut şi în alte limbi romanice, de unde au pătruns în romînă prin calc şi împrumut.

*

Din cele de mai sus rezultă că prefixul *pre-* în limba romînă apare atît în cuvinte vechi, cît şi în cuvinte recente. În prima categorie, *pre-*

[1] Ne referim la cuvintele înregistrate în dicţionare şi în fişele personale.

[2] *Pre-* e atît de sudat cu cuvîntul de bază, încît îşi pierde uneori sensul propriu în cuvinte derivate. Astfel în propoziţia : *fără să* ***prejudec*** *lucrul înainte* (A. Pann), autorul foloseşte şi adverbul *înainte* pentru a indica a n t e r i o r i t a t e a, deşi acest sens este indicat de prefixul *pre-*. În graiuri se întîlneşte o situaţie oarecum asemănătoare : *îl* ***preface*** *al doilea* („distilează rachiul a doua oară") ALR I 252/876, în care, deşi *pre-* are sensul „a face din nou", se mai adaugă după verb şi *al doilea*.

a pătruns o dată cu cuvinte latine, vechi slave; pe teren românesc s-au format fie unele calcuri după latină, veche slavă, fie o serie de derivate independente de alte limbi.

În ceea ce privește derivatele recente cu *pre-*, acestea sînt în cea mai mare parte calcuri [1] după latină (după *praeparare* s-a format *pregăti*), franceză (după *prédire*, *prezice*), germană (după *übernehmen*, *prelua*[2]). Unele cuvinte recente s-au format pe teren românesc fără vreun model străin (*precădere*, *premilitar* etc.).

Valorile prefixului *pre-* sînt multiple. Ele indică durata, extinderea, schimbarea poziției unui obiect dintr-un loc în altul, repetarea acțiunii, anterioritatea temporală, spațială, superioritatea, dominarea; de asemenea, în unele cazuri poate intensifica, în altele (mai rar), slăbi acțiunea verbului. Toate acestea sînt sensuri lexicale. Poate fi vorba de vreo valoare gramaticală a prefixului *pre-*?

Pe lîngă sensul lexical, este posibil ca *pre-* să aibă și o valoare gramaticală în cazuri în care exprimă repetarea unei acțiuni[3], durata, ideea de momentan, extinderea, valori importante dacă ținem seama de faptul că „în românește nu există o categorie morfologică a aspectului, decît doar în cazul verbelor *a dormi* (acțiune imperfectivă) — *a adormi* (acțiune perfectivă). Categoria aspectului e exprimată în românește sau prin mijloace lexicale (*a umbla*, acțiune nedeterminată, *a merge*, acțiune determinată), sau prin mijloace sintactice, adică cu ajutorul unui verb ajutător (*moare*, perfectiv, momentan, *trage să moară*, imperfectiv, durativ, *începe să plouă*, momentan)"[4].

Deși *pre-* are etimologii și sensuri multiple, nu putem considera totuși că avem mai multe prefixe. Oamenii în general nu au conștiința originii diverse a prefixului. Chiar și pentru lingvist e greu să vadă dintr-o simplă privire cărei etimologii îi corespunde *pre-* dintr-un anumit cuvînt derivat. După cum sensurile unui cuvînt pot avea etimologii diferite, fără ca să avem a face cu mai multe cuvinte, la fel și *pre-* este un singur prefix, cu sensuri și etimologii multiple.

---

[1] În ceea ce privește calcurile recente distingem două situații: 1) derivatul e nou, cuvîntul de bază e vechi (*pretinde—tinde*, *preveni—veni*, *prezice—zice*); 2) derivatul și cuvîntul de bază sînt noi (primul calchiat, al doilea împrumutat: *preceda—ceda*).

[2] Este posibil ca *preziuă* să se fi format independent de germ. *Vortag*.

[3] Prefixul *re-*, recent în românește, are valoarea esențială de a arăta repetiția (vezi acad. Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, II, p. 17 și J. Léger, *A propos du préfixe re-*, în *Le français moderne*, 1956, vol. IV, p. 286).

[4] *Gramatica Academiei R.P.R.*, I., p. 254.

PREFIXUL *RĂS-* ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

GH. BULGĂR

Originea şi sensurile prefixului *răs-* au constituit obiectul unor cercetări lingvistice întreprinse în trecut spre a lămuri diverse aspecte generale ale derivării în limba romînă. Pentru a-l explica pe *răs-* s-au propus mai multe soluţii, cercetîndu-se originea şi sensurile celor mai importante derivate romîneşti în care apare acest prefix. Numărul acestor derivate discutate nu a fost mare; ca exemplificare sau ca material de discuţie, în cursul analizării originii şi sensurilor lui *răs-*, au fost citate pînă la 10—15 derivate dintre cele mai cunoscute şi mai vechi în limbă.

O cercetare mai atentă a cuvintelor derivate cu *răs-*, folosind materialul bogat adunat pentru *Dicţionarul general al limbii romîne* în manuscris (prescurtat în cursul acestui articol DA ms.)[1], cît şi culegerile lexicale, unele glosare publicate pînă acum, pot duce la îmbogăţirea şi precizarea datelor despre originea şi sensurile lui *răs-*.

Dar înainte de a duce mai departe analiza problemei, e necesară o scurtă trecere în revistă a discuţiilor de pînă acum.

Despre originea lui *răs-*

Ca în cazul lui *pre-*[2], părerile lingviştilor mai vechi despre originea lui *răs-* sînt împărţite. Diez, Meyer-Lübke, Philippide credeau că *răs-* derivă din *re-* latin. Al. Philippide[3] susţine că *re-* din *răsar*, *răstorn*, a permis extragerea lui *răs-* care apoi a intrat ca element de derivare în cuvinte ca: *răsfira*, *răsfrînge*, *răzbuna*, *răzgîndi* etc. Acest prefix s-ar fi extins apoi şi la *răspăr*, *răstimp*, *răscruce*.

---

[1] O primă redactare, veche, a acestui material se află în arhiva Institutului de lingvistică din Bucureşti.

[2] Cf. studiul lui I. Rizescu, în volumul de faţă.

[3] *Principii de istoria limbii romîne*, Iaşi, 1894, p. 101.

Inv. 183 208

Scanned with OKEN Scanner

Tiktin, în cunoscutul său dicţionar romîn-german, consideră pe *răs-* ca element de origine slavă, provenit din v. sl. раз-.

O. Densusianu[1] a emis părerea dublei origini a lui *răs-* : pe de o parte moştenit din lat. *re-* + *ex-* în cuvintele : *răzbuna, răscumpăra, răzgîndi* şi, poate, *răsfăţa* ; pe de alta, provenit din v. sl. раз- (рас-) o dată cu numeroasele cuvinte în care acest prefix e evident : *răsădi* (< расадити), *răzbi* (<разбити), *răzvrăti* (<разкратити), *răsuci* (<расоукати) etc.

La aceste păreri trebuie adăugată şi aceea a lui M. Auerbach[2], care l-a pus pe *răs-* în legătură cu un *res-* romanic (< *re-* + *ex-*). Acest prefix *res-* ar fi, după el, destul de răspîndit în limbile romanice, avînd sensul de repetare, întărire. Autorul citează cîteva exemple de derivate cu acest prefix ; în franceza veche : *reslaiser, resmerveiller, resluminer, se resmouvoir, resprouver, resboner, resclarcir, resvigorer* ; în italiană : *rispremere, rischiarare, risvegliare* ; în spaniolă : *resbalar, resfriecer.*

Meyer-Lübke însă, în *Romanisches etymologisches Wörterbuch*[3], nu discută un prefix romanic *res-* , nici nu tratează cuvintele de mai sus ca fiind derivate cu *re-* + *ex-*. Bineînţeles că situaţia din limba noastră nu se potriveşte întocmai cu cea din alte limbi romanice. Ipoteza lui Auerbach n-a găsit sprijin nici la romaniştii străini, nici la lingviştii noştri care în cercetările lor posterioare articolului citat din *Jahresbericht* n-au pomenit niciodată de apropierea lui *răs-* de un *res-* latin.

Încercarea de a explica originea lui *răs-* printr-o dublă proveniență, latină şi slavă, pornea de la faptul că derivatele cu acest prefix sînt şi vechi şi numeroase, unele avînd sensuri multiple în limba romînă. În derivatele romîneşti întîlnim atît sensurile specifice lui *re-* latin cît şi pe cele fundamentale ale v.sl. раз-. Şi, deşi nici un derivat romînesc cu *răs-* nu se sprijină direct şi nemijlocit pe un derivat latin cu *re-* (+ *ex-*), avînd în vedere sistemul sensurilor prefixului romînesc, cercetătorii care, sporadic, s-au ocupat de *răs-* s-au oprit mai ales la ipoteza emisă de O. Densusianu, citată mai sus, a dublei origini a lui *răs-*. De unde derivă însă acele sensuri[4] ale lui *răs-* despre care au pomenit unii cercetători ?

În vechea slavă, раз- avea următoarele sensuri :
a) distribuire, împrăştiere ; b) separare ; c) extindere[5]. Celelalte sensuri ale lui *răs-*, mai ales cele de repetare, revenire la o stare anterioară, inexistente în vechiul prefix slav раз-, apar ca evidente în lat. *re-*. Vechile cuvinte romîneşti : *răzbuna, răscumpăra, răzgîndi* au primit probabil forma şi înţelesul lor fundamental de la presupusele vechi derivate latine cu *re-* + *ex-*, neatestate însă. Este adevărat că *răzbuna* nu poate fi explicat numai prin v.sl. раз-, care nu avea sensurile multiple de azi ale lui *răs-*. Totuşi referirea la *re* + *ex* + *bonare* e puţin convingătoare, cuvîntul acesta neexistînd nici în alte limbi romanice.

---

[1] *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 247.
[2] *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, XIX—XX, Leipzig, p. 250 şi urm.
[3] Heidelberg, 1935.
[4] E vorba de cele discutate pînă acum : extindere, intensificare, repetare.
[5] Fr. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Viena, 1879—1883, p. 413.

Prefixul *re-* + *ex-* nu apare clar în nici un derivat romînesc; materialul lexical nu atestă un astfel de prefix. Clar apare însă prefixul slav раз- în multe derivate romîneşti, mai ales că evoluţia lui semantică a mers spre îmbogăţire continuă. Acest fapt ne duce spre noi concluzii în legătură cu originea şi sensurile lui *răs-*.

*

Limbile slave au dezvoltat, pornind de la cele trei sensuri ale v.sl. раз-, o nouă serie de sensuri ale acestui prefix. De pildă, în limba bulgară[1], раз- are 11 sensuri, care pot fi grupate în patru mari categorii: a) desfacere, împrăştiere, deplasare; b) intensificare, întărire; c) schimbare, transformare (în altceva); d) reducere, slăbire a acţiunii. Mai apar apoi şi diverse alte nuanţe de sens, secundare[2].

În sîrbo-croată (în derivatele tratate în dicţionarul lui Ristici şi Kangrga, Belgrad, 1928) apar aceleaşi sensuri fundamentale. Pentru limba rusă, dicţionarul lui Uşakov atestă pentru prefixul раз- 11 sensuri care, la fel, se grupează, într-un mod mai apropiat încă de situaţia din limba romînă, în patru categorii mari: a) răspîndire, împrăştiere; b) repetare; c) intensificare; d) negare a sensului cuvîntului de bază. Aceste dezvoltări de sensuri în limbile slave, cu care romîna a fost mereu în contact direct, n-au putut rămîne fără ecou în evoluţia istorică a derivării romîneşti. Încă Densusianu a remarcat că vechiul *răs-* (< раз-, рас-) a dezvoltat şi alte sensuri în derivate ca: *răsputere*, *răscopt*, *răzbunic* etc.[3].

Se poate deci presupune că în limba romînă s-a produs un proces semantic similar cu cel din limbile slave citate. Probabil sub influenţa acestor limbi, vechiul prefix *raz-* (раз-), luat din slavă, a dezvoltat în derivatele romîneşti cu *răs-* sensuri noi, aproape identice cu cele consemnate în lexicul bulgar, sîrbo-croat, rus.

Avînd în vedere o bogată serie de cuvinte cu *răs-* şi ţinînd seamă de faptul că nici un derivat romînesc cu acest prefix nu poate fi explicat printr-un cuvînt moştenit din latină (derivat cu *re-* + *ex-*), cred că *răs-* îşi are originea în v.sl. раз-, cu dezvoltarea ulterioară, paralelă, de sensuri noi, pe teren romînesc, probabil şi sub influenţa limbilor slave din jur. Noi am luat de asemenea cuvinte din limbile slave, derivate cu *raz-*, avînd sensuri noi faţă de prefixul din vechea slavă: *răsplăti*, *răspopi*. Mai ales în epoca maximei influenţe slave — epoca traducerilor religioase — au pătruns în vechile noastre cărţi multe derivate cu *răs-*, adesea luate din textul slavon sau calchiate după un model slav. Multe derivate au fost formate cu un prefix *răs-* chiar pe teren romînesc, căci prefixul a fost simţit devreme ca element liber, cu sensuri destul de bogate.

În modul acesta, admiţînd dezvoltarea nouă de sensuri multiple ale lui *raz-*, baza prefixului romînesc *răs-*, atît în limbile slave cît şi în

---

[1] N. Gherov, *Rečnik bălgarskii iazik*, I—V, Plovdiv, 1895—1904.

[2] Trebuie deci corectată afirmaţia lui Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173, că раз- are numai sensurile de „distribuire", „împrăştiere", „analiză".

[3] *Op. cit.*, p. 247. Sub influenţa lui размꙑслити s-a format probabil *răzgîndi*; cf. Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne* (*sec. VI—XII*), Bucureşti, 1954, p. 49.

limba romînă, apare clară explicarea lui *răzbuna* ca derivînd din *răs-* + *bun*, fără ca, semantic vorbind, să fie nevoie să recurgem la un *re-* + *ex-* latin, neatestat în vreun derivat romînesc (Densusianu singur notase un : *re-* + *ex-* + *bonare*).

Materialul de care dispunem (glosare la texte vechi, DA ms.) înregistrează rar, într-o fază veche a limbii, derivatele latine care după Densusianu au un *re-* + *ex-* : *răscumpăra*, *răzbuna*. Ele se pot explica prin *răs-* + *cumpăra*, *răs-* + *bun*. În *Psaltirea Scheiană* întîlnim *scumpăra* care ne duce, cum spune Tiktin, la un *ex-*. În legătură cu celelalte derivate pomenite, nu pot spune nimic de vreme ce atestările lipsesc, iar limbile romanice nu oferă material concludent pentru un prefix romanic *res-* (< *re-* + *ex-*).

Concluzia pe care am formulat-o mai sus în legătură cu originea slavă a lui *răs-* şi cu dezvoltările de sensuri noi, se sprijină deci pe date clare, pe bogăţia de derivate romîneşti atestate din cea mai veche perioadă a literaturii noastre. Numărul mare de derivate cu *răs-* ne demonstrează faptul că acest prefix, devenind un element liber, cu mai multe sensuri decît cele remarcate pînă acum, a fost productiv în limbă.

Observaţii asupra sensurilor lui *răs-*

Au fost discutate de cercetătorii de pînă acum cel mult trei sensuri ale lui *răs-* : a) răspîndire, împrăştiere ; b) repetare ; c) intensificare. Problema acestor sensuri n-a fost analizată însă mai pe larg. Unii lingvişti[1] consideră chiar că ultimele două sensuri pot fi tratate împreună şi deci s-au ocupat doar de două sensuri ale prefixului *răs-*.

Bogata serie de derivate cu acest prefix trebuie sistematizată însă în mai multe categorii de sensuri şi anume : a) împrăştiere, răspîndire, extindere, desfacere[2] : *răsfira*, *răsfrînge*, *răsturna* ; b) intensificare, întărire în grad (foarte) mare : *răscoace*, *răscunoscut*, *răsputeri* ; c) repetare, reluare : *răzda*, *răsciti*, *răscînta* ; d) aducere în altă stare : *răspopi*, *răzbuna*, *răscumpăra* ; e) negare, schimbare în sens invers faţă de înţelesul cuvîntului de bază : *răstălmăci*, *răspăr*, *răscloci* ; f) derivate în care *răs-* nu apare cu nuanţe clare, bine definite ; uneori aceste nuanţe sînt slabe sau de loc vizibile faţă de sensurile cuvîntului de bază : *răspieri*, *războli*, *răzdumica* (atestate mai ales în limba veche şi în creaţia folclorică).

După cum se vede din exemplele citate, *răs-* formează derivate de la verbe, substantive, adjective şi adverbe. În analiza categoriilor de sensuri discutate în continuare, se vor întîlni mai ales exemple de derivate verbale şi mai puţine substantivale, adjectivale ori adverbiale.

*

I. Dintre toate sensurile acestui prefix, cel de împrăştiere, răspîndire, extindere este cel mai frecvent, formînd cele

[1] Cf. Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, 1944, p. 207 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, VI, Bucureşti, 1938, p. 70 — 71.

[2] Aici sînt concentrate deci toate sensurile fundamentale ale v.sl. **раз-**.

mai multe derivate, poate şi pentru motivul pomenit mai sus : cumulează cele trei sensuri de bază ale v.sl. раз-. *Răsfira, răsfrînge, răzleţi* (*răzlăţi*), *răsturna*, cu bogata lor familie de cuvinte pot ilustra acest sens de bază al lui *răs-*. În multe contexte literare, *răsfira* e sinonim cu : „a desface", „a desprinde", „a se împrăştia", chiar cu „a se revărsa". Din textele vechi şi din cele populare putem scoate cîteva exemplificări concludente. Un citat ca : ***se sparse** toate oasele mele* PSALT. 36 are ca sinonime, pentru verbul *a sparge*, în alte traduceri vechi, cuvintele : *se răsipiră* (Coresi), *se-mprăştiară* (Dosoftei), *răsfirară-să* (Psaltirea Hurmuzaki)[1]. Chiar în scriitorii clasici găsim exemple în care *răsfira* apare cu sensul general, vechi, de „desfacere" „împrăştiere" : *nişte coame castanii . . . **se răsfirară** peste umerii şi pieptul lui înfirat* NEGRUZZI, I 21. Un sens figurat al lui „răsfira" apare în exemplul : *care lucru mai pre larg **se va răsfira** mai jos* P. MAIOR, IST. 12. Aici e vorba — cum precizează explicaţia din text — de sensul de „a răspica", adică „a lămuri", „a analiza".

Deşi azi, la o privire fugară, nu observăm îndată că *răs-* are înţelesul de: d e s f a c e r e , e x t i n d e r e , în *răsfrînge, răsturna*, unele citate literare ne duc în mod clar spre acest sens : *buzele **răsturnate** şi **răsfrînte*** GASTER, CR. I 350 ; *înaltă . . . cu ochii negri, cu buzele **răsfrînte*** BRĂESCU, M.B. 9.

În epoca literaturii vechi, acest prefix a fost folosit la multe cuvinte pentru a le imprima nuanţe de sens noi, caracteristice elementului originar slav : *răs(s)ări* „a (se) risipi, a se împrăştia" : *s-au întîmplat acest zapis de **s-au răsărit**, ce va hi mai scris* LET. I 434. În DA ms. cuvîntul *răsări* e atestat şi cu sensul de „a (se) despica".

Mai întîlnim apoi alte derivate rare cu acest sens al lui *răs-* : *răssămăna* „a împrăştia" : *răssămăna-voi în toate părţile* DOSOFTEI, PS. 313 ; (*răssămănările*, în aceeaşi operă, e echivalent cu „răsipiţii" p. 303) ; *răstăia* „a izola, a înconjura" (NECULCE, în DA ms.) ; *răzbate* „a pătrunde (adînc, pînă departe)", dar şi „a cutreiera", „a colinda (încoace şi încolo)" (DA) ; *răzbucni* „a ţîşni, a se revărsa (violent, cu putere, pînă departe mult în afară)" (DA) ; *răzbuşi* „a străbate" ; *răsflecat* „suflecat" ; *răscrăci*.

N o t e. 1. În textele vechi şi populare, *răs-* apare uneori în concurenţă cu alte prefixe avînd sensul lui *des-*, de exemplu *răsface : în două părţi să **se răsfacă** şi să mă înghită* [pămîntul] LET. I Apend. 45 ; *răsfunda : brazdă neagră am răsfundat* POPOVICI, R. D. 146 ; *răspica : mîndrul vultur... cum falnic **respică** a soarelui rază* (la TDRG) ; *răsfrînat* „desfrînat" (BELDIMAN, în DA ms.).

Mai rar apare *răs-* în concurenţă cu *în-*, *re-* : *răstors* „întors" : *pălării cu margenele **răstoarse*** IORGA, N.R.A.I 279 ; *răspră̆ştia* „împrăştia" (TDRG) ; *răscurbat* „recurbat" (o încercare de adaptare populară a unui neologism, GRECESCU, FL. 29). Faptul că *răs-* e vechi şi popular a determinat înlocuirea lui *re-* (neologism) prin acest prefix, într-un cuvînt nou ca *răzvoluţie* „revoluţie" (GANE, N. I 290)[2].

---

[1] Cf. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, ed. critică de I. A. Candrea, II. textul şi glosarele, 1916, p. 36/14.

[2] Sentimentul că *răs-* e un element liber i-a făcut pe unii autori vechi să indice chiar ortografic prefixul, scriind : *răzsar*, *răssădi* (GASTER, CR. I 57, 325).

2. Din cele citate mai sus se vede că *răs-* cu acest sens de împrăştiere, extindere, creează mai ales derivate care se referă la spaţiu. Dar el poate apărea şi în cuvinte care se referă la timp: *răspoimtine, răzvechi* „străvechi", *răznepot, răzbunic(ă)* „strănepot", „străbunic(ă)" (SADOVEANU, N. F. 9). *Răzbunică* poate însemna şi „femeie bătrînă, babă" (TEODORESCU, P. P. 131).

★

II. Sensul de intensificare al lui *răs-* a putut apărea atît sub influenţa unor cuvinte slave care, ca derivate cu раз-, aveau acest sens, cît şi ca o dezvoltare normală, pe teren romînesc, din primul sens: o extindere, o împrăştiere adesea presupune un efort, se bazează pe o intensificare a faptului iniţial. De altfel, se va vedea şi mai departe că toate sensurile lui *răs-* derivă logic unul din altul, că între ele există o înlănţuire aproape firească, explicabilă semantic.

Potrivit celor spuse mai sus, *a răzda* putea fi derivat din *a da*, fie sub influenţa lui раздавати, fie prin alipirea lui *răs-* vechi, la *da*. A fost suficient să se creeze un număr restrîns de astfel de derivate pentru ca o bogată serie de derivate noi să poată apărea în cadrul lexicului romînesc, pe baza unor cuvinte vechi. *Răs-* a ajuns să exprime în mod limpede o intensificare în: *răscoace* (*răscopt*), *răscunoscut, răzvădit, răsputeri* (în limba veche şi: *răsputea, răzbubui, răzbucuros* etc.)[1].

În textele mai vechi şi mai ales în creaţiile populare apar derivate, azi rare în limba literară comună, create pe teren romînesc: *răzdumica* sau *răzdrumica* „a face fărîme": *vase pre mare vînt tare le* ***răzdrumică*** DOSOFTEI, PS. 157, *el cetăţile lor fărîmă şi le* ***răzdumică*** CANTEMIR, DIV., la TDRG; *răspierde* „a pierde totul, a prăpădi de tot, a dispărea fără urmă": *şi nice acmu nu te vei* ***răspiarde****, nice va pieri numele tău* DOSOFTEI, PS., la GASTER, CR. I 243; ***răsturbura*** „a tulbura peste măsură": [î]*ngrozirile tale mă* ***răsturburară*** DOSOFTEI, PS. 299; *răsfuga* „a goni tare", „a împrăştia de tot" (P. MAIOR, IST. 191); *răscăpăra* „a scăpăra tare": *amu ... vuind* ***răscapără*** *flăcări* COŞBUC, AE. 161; *răzgudui* „a clătina puternic": *un năpraznic talaz ... pluta-i* ***răzguduie*** MURNU, O. 89 (cf. 99); *răzmuia* „a muia tare": *o ploaie Şi pămîntul să* ***răzmoaie*** ŞEZ. XVIII 204; *răzmii* „multe, nenumărate mii de ..." (CAMILAR, N. I 218); *răzmargine* „limită foarte depărtată" (COŞBUC, AE. 246).

Am mai înregistrat după DA ms. şi alte derivate: *răzmînca, răsfulgera, răsfugi, răzbuzat.*

Traducerile religioase vechi, făcute după textele slavone, conţin derivate care copiau modelul slav; azi se folosesc numai cuvintele de bază din aceste derivate: *răslăbi* (< раслабити) „a pierde tăria, a se descuraja": *fiule nu te slăbi de învăţăturile Domnului, nice te* ***răslăbi*** *de eşti oblicit* CORESI, E. 245. În familia acestui verb intră: *răslăbitură, răslăbit* „bolnav, paralitic", p. ext. „lipsit de curaj, care şi-a pierdut încrederea": *nice* ***să fie răslăbit*** *de suflet* CORESI, E. 504; *războli* (< разболѣти) „a cădea subit bolnav, a se îmbolnăvi pe neaşteptate": *vedea-te-vor şi* ***războli-se-vor*** *oamenii* PSALT. 322; *cînd* ***se războlesc****, năzuiesc unii la alţii, de-şi întreabă leac* DOSOFTEI, V. S. 90, ***s-au războlit*** *Grigorie vodă şi au murit* LET. II 226;

[1] Cf. *Prefixele superlative în limba romînă* de Rodica Ocheşeanu, în volumul de faţă.

răstopi (< РАСТОПИТИ) „a se topi de tot, a dispărea" : *inima mi se vestejește ca o ceară, cînd se răstopește* DOSOFTEI, PS. 66.

Deși între aceste derivate și cuvintele de bază e adesea numai o deosebire de aspect, nuanța de intensitate a lui *răs-* apare clară în contextele citate.

Seria cea mai bogată de derivate cu acest sens al lui *răs-* o constituie cuvintele folosite în corelație cu baza derivatului ; în această situație, *răs-* este productiv și azi, pentru că formațiile libere pot apărea oricînd, în contexte ca : *era* ***bucuroasă și răzbucuroasă*** *în sufletul ei să-l vadă urnit de acasă* CREANGĂ, P. 111 ; ***bufnind și răzbufnind*** *pre sărăcia o pofti să iasă* ISPIRESCU, L. 209 ; ***îți cred și îți răscred*** SBIERA, P. 237.

Aceste derivate fiind expresive, sînt create la nevoie de orice autor pentru a sublinia valoarea de superlativ a cuvîntului nou, valoare care apare tocmai din alăturarea derivatului și a cuvîntului de bază : ***am citit și răscitit*** ; sau : ***citat și răscitat*** GAZETA LIT., 1957, nr. 14, p. 2.

Despre acest aspect al expresivității derivatelor cu *răs-* folosite în corelație cu cuvîntul de bază, a scris Ovid Densusianu în *Limba descîntecelor*[1], observînd că *răspieri* „intensifică pe *pieri*" ; tot „întărire" exprimă și : *răzbate, răscrăpa, răzduce, răsîmpunge, răzbiera, răsșuiera, răstopi*[2]. „Interesant pentru predilecțiunea de a întrebuința forme compuse cu *răs-* e începutul unui descîntec din Dolj : „*Tu cuțite Răscuțite . . .*/ *Eu te înfing*/ *Și te răsfig . . .*/ *Eu te-am înfipt*/*Și te-am răsfipt*/*Tu să înfingi*/ *Și să te răsfigi*". Densusianu mai citează și alte derivate, substantive și adjective, formate cu ajutorul prefixului *răs-* : *războjoci, răzmațe, răzdeochi, răzmirat, răsstrigare, răssec.*

Evident că limba poeziei populare a recurs la aceste derivate pentru a nuanța sensurile de bază ale cuvintelor simple cărora le-a adăugat prefixul *răs-* cu sensul de i n t e n s i f i c a r e , î n t ă r i r e .

N o t e. 1. Concurența cu alte prefixe superlative o întîlnim în unele derivate ca : *răscunoscut* „preacunoscut, arhicunoscut" ; *răzbucuros* „preabucuros" etc. Deci în unele cazuri *răs-* „are, semantic vorbind. . . aceeași valoare cu *prea-*"[3].

Un exemplu aparte de întărire cu *răs-* (avînd sensul de superlativ, „prea"), ne oferă *răsrăsuci* (DA ms.), cu dubla prefixare a lui *suci* ; în realitate *răs-* e vechiul prefix romînesc, iar *răsuci*, cum am mai arătat, e luat probabil din slavă (РАСОУКАТИ).

2. Cînd corelația se face cu negativul cuvîntului de bază, derivatul cu *răs-* capătă o mai accentuată valoare de superlativ : e vorba de opunerea a două extreme, a două situații cu totul diferite : *Cum îi pita mai frumoasă Nici necoaptă, nici* ***răscoaptă*** JARNÍK-BÎRSEANU, D. 119.

*

III. Sensul de r e p e t a r e al lui *răs-* e strîns legat de cel precedent, de cel de i n t e n s i f i c a r e ; pentru a realiza o întărire a acțiunii, de multe ori se cere o repetare a acțiunii exprimate de cuvîntul de bază. În multe derivate putem vedea cum sensul de intensificare merge paralel

[1] În *Grai și suflet*, IV, p. 365—367.

[2] Autorul indică și izvoarele de unde a adunat aceste exemple (reviste, culegeri de literatură populară).

[3] Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, București, 1944, p. 208.

cu cel de repetare : *a citi* şi *răsciti* ; *a zice* şi *răszice* etc. În corelaţie cu elementul de bază al derivatului se pot forma nenumărate cuvinte noi, de uz familiar, adesea cu scop expresiv : *a şuiera* şi *răssuiera* (GASTER, CR. II 343) ; ***am zis şi am răszis, am stăruit*** GHEREA, ST. CR. I 305 ; *Cuvinte ce-mi par aievea Că tot încă* ***sună, sună şi răsună*** *în gîndul meu* HASDEU, R. V. 72 ; *De multă voie bună Sună codrii şi răsună* COŞBUC, P. I 130.

Nu trebuie totuşi să confundăm cele două sensuri ale lui *răs-*, de intensificare şi repetare, şi să considerăm că în realitate e vorba de un singur înţeles. Căci iată cîteva exemple în care e clară valoarea de repetare a prefixului, valoare independentă de cea de intensificare : *războteza* „a primi din nou botezul ; a căpăta un nume nou" (RUSSO, S. 119) ; *răsjudeca* „a (se) socoti din nou, a cumpăni (mai bine) faptele" : *cu mintea sa* ***răsjudicase*** *drept ceea ce pe scenă judicase rău cu ochii şi cu auzul* ODOBESCU, S. II 537 ; *răzvot* „votare din nou" (DA ms.).

Note. 1. Unele derivate prezintă un cumul de sensuri, evident mai ales în creaţia poetică : *Al lor cîntec* ***rescîntînd***[1], *Drag îl duce la simţire* I. VĂCĂRESCU, P. 19 ; [Filomela] *povestea cu-nfiristare la Echo* ***răscîntătoare*** ALEXANDRESCU, la ŞĂINEANU, D. U. În aceste contexte *răscînta*, înseamnă „a relua un cîntec", „a-l repeta", dar şi „a-l cînta mai tare, să se audă pînă departe" deci „a difuza", „ a răspîndi". Iată cum sensurile de repetare, intensificare, extindere interferează, potenţînd expresia poetică.

2. Derivatele : *răzgîndi, răzbate, răstălmăci, răsplăti* cînd se află în corelaţie cu cuvîntul de bază, capătă un sens de repetare, diferit deci de cel obişnuit azi în limba literară ; *eu te* ***bat*** *şi te* ***răzbat*** MAT. FOLK. 1612 (cf. CANTEMIR, HR. 81) ; ***m-am gîndit şi răzgîndit*** ST. DOC. LIT. VI 253. La fel, în : ***am plătit şi răsplătit*** *cartea asta, răsplătit* înseamnă „am plătit mult", dar şi „am plătit de multe ori".

3. În unele derivate s-a fixat un sens aparte, diferit de cel iniţial care era unul de repetare ; într-un cuvînt ca *răsfăţa*[2] „a mîngîia pe faţă" „a dezmierda în mod repetat pe faţă pe cineva" (DA ms.), apoi mai tîrziu „a alinta" : *cine-ş va netezi feciorul lui (ce se zice de-l* ***va răsfăţa***) PANN, în DA ms.

4. Pe lîngă interferenţa de sensuri pomenită la nota 1, putem reţine, în cadrul discutării sensurilor acestui prefix, o interferenţă de prefixe *răs-* cu *re-* în derivate ca : *răsări, răsufla, răsuflat, răsuna*. Astfel de derivate au putut face pe unii lingvişti să creadă că *răs-* < *re-*. Am arătat însă la început că în cuvintele vechi e imposibil de demonstrat prezenţa lui *re-* + *ex-* ; *re-* e mai mult un element neologic în limba romînă.

*

IV. Legătura dintre sensurile lui *răs-* poate fi urmărită şi mai departe : reluarea, repetarea acţiunii poate însemna nu numai o simplă reeditare a faptului, ci şi o schimbare a sensului cuvîntului de bază, un adaos semantic nou în conţinutul derivatului. Acest lucru s-a putut vedea şi la *răs-făţa*, însă mai clară e schimbarea acolo unde derivatul capătă un sens de negare a înţelesului cuvîntului de bază. Avem în limba romînă

[1] Pentru a păstra aspectul latin al prefixului, textele mai vechi ortografiau uneori pe *răs-* cu *res-* : ***resplata*** *scriitorului Curier de ambe sexe*, II 371. ***Res-*** *are înţelesul că un lucru oarecare e cu desăvîrşire prefăcut într-un fel oarecare, iară* ***des-*** *înţelesul că el e desfiinţat* (I. SLAVICI, *Gramatica limbii romîne, I, Etimologia*, Ed. Minerva, Bucureşti., 1914, p. 157) ; *porni în urma cirezii ce se* ***rezlăţise*** AGÎRBICEANU, S. P. 19.

[2] De familia lui ţineau : *răsfăţăciune, răsfăţie, răsfăţătură* DA ms.

cîteva exemple concludente pentru a demonstra acest sens al lui *răs-* nediscutat pînă acum. În *răspăr* inițial sensul apare atestat astfel: „contrar direcției firești a părului", în unele exemple ca: *începi a-l netezi pre spate și pre coaste în păr și în răspăr*, ȚICHINDEAL, F. 331. De asemenea în *răzgîndi*, *răspopi*, *răzdomni*[1], acțiunea exprimată de derivat e contrară celei cuprinse în cuvîntul de bază.

Se mai pot da și alte exemple în care *răs-* apare ca un element de negare a acțiunii, folosit pentru a anula o acțiune și a da un sens contrar înțelesului exprimat de temă: *răsconvinge*[2] „a crede contrariul": [într-o indicație scenică] *aproape* ***răsconvinsă*** CARAGIALE, T. I 88; *răscloci* „a dezbăra de clocit" (DA ms.); *răscucăi* „a desface, a elibera de cîntecul cucului, a scăpa pe cineva de o vrajă" (*ibidem*); *a răstoarce* „a răscumpăra, a da înapoi o lovitură": *am vrut* ***să-mi răstorc*** *cele trei lovituri* CREANGĂ, P. 196.

Note. 1. Rar unele derivate cu acest sens al lui *răs-* pot apărea și în corelație cu cuvîntul de bază: *Au început fel de fel de intrigi,* ***tălmăcind*** *și* ***răstălmăcind*** *misia comisiei* GHICA, A. 565.

2. Corelația poate apărea și cu variantele sinonimice ale cuvîntului de bază: *De-a doua oră* ***socotind*** *și* ***răschitind***... *gîndul într-alt chip începu a i se pleca* CANTEMIR, IST. IER. 215.

★

V. Apropiat de sensul prefixului latin *re-* este un alt sens al lui *răs-*, cel de revenire la starea anterioară. El exprimă tendința de a îndrepta o situație socotită ca nefavorabilă. Cu acest sens îl întîlnim pe *răs-* în *răzbuna*, *răscumpăra*. În primul verb observăm sensul etimologic de „a face din nou bun ceva, a restabili forma bună, dreaptă, care a fost tulburată, schimbată", p. ext. „a înseninа": *Cînd te văd, badeo, la lună, Inima mi se* ***răzbună*** HODOȘ, P. P. 85.

A răzbuna are o bogată familie în limba veche: *răzbunează* „înseninare, lumină" (DA ms.); *răzbun* s.n. „liniște, pace, răgaz, odihnă", (Transilv.) „vreme bună, senin", p. ext. „voie bună, voioșie": *Să meargă și mîndrei scrum Să vadă că n-am* ***răzbun*** BÎRLEA, B. I 47. Are și sens adjectival „bun, frumos": *vremea-i mîndră și frumoasă și* ***răzbună*** *și ploioasă* T. PAPAHAGI, M. 54.

În *răscumpăra* întîlnim de asemenea sensul fundamental de „a cumpăra iar (sau din nou) ceva vîndut, pierdut sau înstrăinat", deci revenire la starea de posesor al unui lucru vremelnic pierdut, cum se vede mai clar în citatele din textele mai vechi: *am vîndut-o*[via] *și Ursului logofăt și* ***am răscumpărat-o*** *și acum am vîndut-o dumisale giupînului Constantin Movilă* (a. 1733) URICARIUL XXIV 440. Din familia de cuvinte a acestui verb fac parte: *răscumpărabil*, *răscumpărător*, *răscumpărătură* (DA ms.).

În aceste derivate *răs-* nu mai exprimă nici unul din sensurile analizate mai sus. Într-o măsură oarecare sensul de revenire la starea veche, acțiune în folosul celui care o întreprinde, e înrudit cu sensul de repetare; numai că în acest caz *răs-* din exemplele date indică

[1] Atestat la BARONZI, L. I 118.
[2] În corelație cu *convinge* poate însemna „a fi foarte convins".

un rezultat nou, altul decît o simplă repetare a acțiunii exprimate de cuvîntul de bază.

N o t ă. În unele derivate sensul lui *răs-* s-a tocit, încît cuvîntul nu mai păstrează decît semnificația elementului fundamental, vechi, intrat în structura derivatului: *răscumpărătură* înseamnă după DA ms. „lucru dobîndit prin cumpărare", adică simplu „cumpărătură".

*

VI. Exemplul citat mai sus ne duce spre cel din urmă sens al lui *răs-*, mai exact spre lipsa de sens a acestui prefix. În unele derivate, *răs-* nu aduce nici o nuanță nouă, clară. Mai demult, probabil că *răs-* a însemnat ceva în derivat, prefixul a fost folosit pentru a marca o schimbare de sens sensibilă. Atît în textele vechi cît și în cele mai noi, *răs-* apare uneori ca simplu element expresiv, uneori derivatul avînd aproximativ un sens identic cu cuvîntul de bază. O situație similară bănuiesc că au și alte prefixe (cf. *re-* din *resimți*). Iată cîteva derivate cu sensul șters al lui *răs-*: *acum lămuresc ușor tot ce era atunci mister,* ***răstălmăcit*** *în imagini* G. M. ZAMFIRESCU, SF. M. N. I 14; *tot ce-a venit să spuie și tot ce-a spus Rusandrei,* ***s-a fost răsplămădit*** *în amarul gîndurilor astea* POPA, V. 50 (cf. și p. 156).

În exemplele citate, derivatele *răstălmăci* și *răsplămădi* nu au sensul obișnuit azi în limba literară; *răs-* nu modifică în mod sensibil înțelesul vechi al cuvîntului de bază, încît derivatele sînt aproximativ echivalente cu vechile cuvinte: „a tălmăci", „a plămădi". În primul citat, *răstălmăcit* poate fi interpretat prin sinonimele: „exprimat, expus, redat prin..."; în al doilea citat, *răsplămădi* e egal cu „a crea", „a frămînta", „a pregăti".

În textele vechi, adesea copiind sau calchiind termenii slavoni, apar unele derivate cu *răs-* fără vreo nuanță de sens nouă: *răsjudecător* „judecător": ***răsjudecătorului*** *de lucrurile cele mai de treabă a norodului creștinesc* LET. II 103; *răsgiudeca* „a judeca"[1]; *răspiarde* „a pierde" (DOSOFTEI, la GASTER CR. I 243). Textele corespunzătoare vechi folosesc uneori derivatul cu *răs-*, dar mai des cuvîntul simplu, nederivat cu *răs-*.

În textele paralele (indicate în DA ms.) cuvîntul are ca echivalente: *piiarde* (PSALT. HURM.), *potreabă* (CORESI), *potrebește* (PSALT.). Din familia acestui verb e: *răspierdzare* (atestat tot la Dosoftei), care are ca echivalente: *perire* (PSALT.), *pagubă* (CORESI, PSALT. HURM.). *Războli* are, ca și precedentele, pe lîngă sensul de intensificare pomenit mai sus (la II), și sensul cuvîntului de bază, nemodificat prin prefixarea cu *răs-*, sensul de *a boli* „îmbolnăvi". Așa apare la: CORESI, E. 426; VARLAAM, CAZ. II 24; DOSOFTEI, V. S. 90; M. COSTIN, la LET. I 236; NECULCE, CR. I 226; ȘINCAI, HR. II 93; și în textele populare: ***războlit cu fața-n jos*** PĂSCULESCU, L. P. 228; *răscumpăni* „cumpăni" (BARONZI, L. I 98); *răsămăna* „semăna"; *răsămănare* „împrăștiere" (PSALT.).

[1] Vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, VI, p. 212.

Derivatele romînești cu *răs-*, destul de multe în textele vechi religioase, au putut fi făcute sub influența unor cuvinte vechi slave, în care există de asemenea prefixul рaз- (рас-). Faptul e evident și în glosarul lui I. A. Candrea la *Psaltirea Scheiană*: lui *răsămăna*, *răsfira*, *răsjudeca*, *răspîndi*, *răscruce* le corespund derivate v.sl. tot cu рaз- (рас-).

Există însă multe derivate romînești cu *răs-* cărora nu le mai corespunde în vechea slavă un cuvînt derivat cu рaз-; așa sînt: *răsări*, *răscumpăra*, *răstulbura*, *răspierde* (*răspierzare*). Alteori un derivat vechi slav cu рaз- (рас-) nu mai este preluat de traducător: разбогатѣти devine „a bogăți" în textul romînesc.

Aceste situații variate pot fi explicate prin faptul că derivatele romînești au apărut, în textele pomenite, fie sub influența unui model vechi slav (consemnat în textele existente sau existent în modelele pierdute, în tradiția textelor religioase, în formulele sacre etc.), fie că s-a recurs, pe teren romînesc, la *răs-*, devenit element liber, cu care s-au putut forma derivate oricît de multe. Așa se explică deosebirea și independența derivatelor romînești față de situația din vechea slavă. *Răs-* a fost, în textele vechi religioase, un element mult mai productiv decît este azi. Devenind un element liber, a căpătat apoi numeroase sensuri, iar pe lîngă sensurile clare, discutate, a fost folosit și ca element expresiv, cu rol de înnoire (formală) a unor cuvinte, în structura cărora intră *răs-*.

N o t e: 1. *Răs-* nu pare să aducă ceva nou în derivatele folosite în jocurile de cuvinte sau în creațiile populare minore: *Vă scad, vă răscad, Vă mut, vă răsmut* MAT. FOLK. 1612. Poate că nuanța de repetare e inclusă și ea în derivatele citate, contextul însă rămîne voit neclar în descîntece. Într-un alt exemplu, *răs-* apare și în corelație cu *în-*: *Nu coace, nu răscoace, Nu împunge, nu răspunge* DENSUSIANU, Ț. H. 281 (cf. și SEZ. XXII 26).

2. Mai pot fi amintite alte cuvinte în care *răs-* nu este analizabil și deci nu putem delimita precis sensurile acestui prefix (pentru că nu putem vedea clar etimologia acestor cuvinte): *răschidă* „ceartă, sfadă" (DA ms.); *răzlog* „despicătură (de lemn)" (*ibidem*); *răscheie* (*ibidem*); *răscăbușuri* „resturi de lemn" (*ibidem*); *răscăiá* „a se lăți, a se întinde, a se umfla, a se desfășura" (ALEXICI, CIAUȘIANU, în DA ms.).

CONCLUZII

1. La baza prefixului romînesc *răs-* stă v.sl. рaз-. În limba romînă *răs-* a dezvoltat sensuri noi față de cele fundamentale, restrînse la trei, din vechea slavă. Această dezvoltare de sensuri și derivate în limba noastră s-a putut produce sub influența dezvoltării paralele a acelorași sensuri în unele limbi slave cu care limba romînă a venit adesea în contact; faptul s-a putut întîmpla însă și sub influența unor cuvinte vechi latine în care, formal, se poate vorbi de o apropiere a lui *răs-* de lat. *re-*.

2. Încă în primele atestări din textele vechi, *răs-* apare ca un element liber, capabil să formeze o serie bogată de derivate noi. În această situație prefixul a căpătat o largă întrebuințare și numărul lui de sensuri

e dublu față de cele discutate de cercetătorii de pînă acum : a) răspîndire — extindere ; b) intensificare ; c) repetare ; d) negare ; e) revenire la starea veche ; f) cu rol expresiv — cu valoare neutră (zero).

3. *Răs-* e mai frecvent în textele vechilor traduceri religioase (epoca slavonă, cînd influența limbii slave vechi e preponderentă) și în textele folclorice, în limba populară. Bogăția de sensuri, de unde și valoarea lui expresivă, i-a determinat o sporită valoare de circulație, mai ales în stilul familiar, în vorbirea populară. Azi situația în limba literară contemporană e alta : din cele 224 derivate înregistrate în DA ms. — multe aparținînd unor familii bogate de cuvinte (avînd la bază de ex. : *răzbuna*, *răscumpăra*, *răscoace*, *răsfrînge*, *răsturna*, *răsfăța*), altele fiind doar derivate ocazionale — *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* a reținut circa 121 derivate, număr în care intră și formațiile libere, ca : *răzda*, *răsînțelege*, *răsjudeca*, *răsciti* etc.

4. Productivitatea lui *răs-* constă astăzi în faptul că, fiind încărcat de sensuri și fiind simțit ca un element liber, prefixul poate forma derivate libere, oricît de numeroase — ca și *des-*, *stră-*, *ne-*, *prea-*, *în-*, *re-*, — pentru a imprima nuanțe noi, expresive, unor construcții familiare, ocazionale de cele mai multe ori.

PREFIXELE SUPERLATIVE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

RODICA OCHEŞEANU

Pentru a exprima cît mai sugestiv ideea de superlativ s-a recurs la procedee numeroase şi variate. Expresiile folosite devenind însă cu timpul, prin deasa lor întrebuinţare, prea slabe, se impunea găsirea unor procedee noi pentru a reda mai plastic ideea de superlativ. Unul dintre aceste procedee comun multor limbi este şi folosirea prefixelor superlative. Întrebuinţate iniţial pe lîngă adjective şi adverbe, aceste prefixe se alătură apoi şi substantivelor şi verbelor pentru a marca intensificarea.

Limba latină şi vechea slavă, ca şi limbile romanice şi limbile slave moderne, au folosit din plin acest mijloc de intensificare. Şi limba romînă a întrebuinţat prefixele superlative pe lîngă adjective, adverbe, verbe şi chiar substantive. După momentul cînd au intrat în limbă, le grupăm în prefixe vechi : *arhi-*[1], *baş-*, *prea-*, *răs-* (*răz-*), *stră-* şi prefixe noi : *extra-*, *hiper-*, *super-*, *supra-* şi *ultra-*.

Prefixe vechi

arhi-

Arhi- (de origine greacă, derivă din radicalul verbului ἄρχω „a fi cel dintîi, a merge în frunte, a comanda") apare în limba romînă în cuvinte relativ vechi ca *arhiepiscop* : *în zilele* ***arhiepiscopului*** *Ghenadie* CORESI, E. I/4 ; *arhidiacon* : *era* ***arhidiacon*** *la părintele Macarie, patriarhul Ierusalimului* DOSOFTEI, PS., la GASTER, CR. I 209. El a pătruns pe două căi :

1. Prin scrierile bisericeşti : a. direct din greceşte : *arhierie* < gr. ἀρχιερεία ; b. prin intermediul slav : *arhidiacon* < v.sl. аръхидıаконь (gr. ἀρχιδιάκονος), *arhiepiscop* < v.sl. архиепископъ (gr. ἀρχιεπίσκοπος).

2. În timpurile mai noi prin cuvinte împrumutate din limba franceză ca : *arhiduce* < fr. *archiduc* (lat. med. *archidux*) şi familia respectivă :

[1] Pe *arhi-* l-am tratat printre prefixele vechi, deşi intră în limba romînă şi ca neologism din franceză.

arhiducesă < fr. *archiduchesse*, *arhiducat* < fr. *archiduché* (lat. med. *archiducatus*).

În limba greacă ἀρχι- era întrebuințat în derivate spre a arăta rangul cel mai înalt. Și în limba romînă *arhi-* exprimă tot ideea de superioritate, cînd se alătură substantivelor, și dă nuanță de superlativ adjectivelor cărora li se atașează.

Cuvintele vechi în care se găsește *arhi-* sînt mai rar adjective și mai ales substantive care desemnează o funcție (de obicei bisericească). Luate astfel în întregime din grecește sau din slavonește, ele au sensul de „cel mai înalt grad al funcției respective": *arhidiacon*, *arhiepiscop* etc. După modelul acestora s-au creat apoi și cuvinte romînești ca *arhipăstor*: *se arăta* ***arhipăstor*** *vrednic și cu dorire de turma sa* ZILOT, CRON. 89, la HEM 1633; *arhipăstoresc* (ZILOT, CRON. 91, la HEM 1633) *să nu se mai încredințeze cîrma* ***arhipăstorească*** *la străini ierarhi* NEGRUZZI, I 241; *arhipăstorie* (ZILOT, CRON. 73); *arhipovățuitor* (ȘINCAI, HR. II 689), *arhimitropolit* (PALIA (1582), la GASTER, CR.); *arhierarh*. Singura formație verbală din limba veche e *arhierăți*, format de Dosoftei de-a dreptul după gr. ἀρχιερατεύω „a deveni prelat". După modelul cuvintelor împrumutate din limba franceză, ca *arhimilionar*, s-au format apoi cu acest prefix, în limbajul familiar al păturii mai culte și în limba presei, substantive și mai ales adjective. Substantivele ca *arhicancelar*[1], *arhimedic*[2], compuse cu acest prefix și cu cuvinte vechi romînești, au căpătat sensul de „cel mai de sus" (ca rang), iar adjectivele ca *arhinebun*[3] (Pontbriant), *arhișiret* (HEM 1631), *arhidobitoc*, *arhicunoscut*, *arhiîncărcat*, *arhiliberal*, *arhiplin*, *arhipopulat*, *arhizgîrcit* au căpătat sensul de „peste măsură de", „mai mult decît", „în cel mai înalt grad".

O formație interesantă pentru felul cum a pătruns în limbă e *arhistrateg*. Cuvîntul a intrat în limbă în trei epoci diferite: 1. în limba veche prin scrierile bisericești din medio-greacă sau din slava veche, folosit cu sens figurat de „mai marele cetelor îngerești", epitet întrebuințat în teologia greco-slavă pentru *arhanghel*; 2. în epoca fanarioților din neogreacă cu sens propriu de „general", „comandant al unei armate"; 3. în timpurile recente ca neologism din franceză, folosit foarte rar, azi ieșit din uz, cu sensul de „general destinat a fi comandantul suprem al armatei unei țări pentru timp de război", „generalisim"[4].

În limba actuală *arhi-* se folosește mai ales pe lîngă adjective, spre deosebire de limba italiană unde e întrebuințat și pe lîngă substantive, în limba presei și a reclamelor fiind sinonim cu *super-* sau chiar împreună cu el (*arcioccasione*, *arcisupercinema*). În mod obișnuit el nu formează azi nici derivate verbale, totuși nu e imposibil să-l întîlnim în limba familiară în formații ca *arhiplictisi*, *arhisătura* etc. Acad. Iorgu Iordan citează în *Limba romînă actuală*[5] următorul exemplu în care găsim verbul *a arhiomorî*: *opera sa va fi disecată, compartimentată, explicată și* ***arhiomorîtă***

[1] Pontbriant, *Dicționar romîno-francez*, București și Göttingen, 1862.
[2] Poenar, *Vocabular franțezo-romînesc*, București, 1840.
[3] DA, s.v.
[4] *Ibidem*.
[5] *Limba romînă actuală. O gramatică a greșelilor*, București, 1943, p. 219.

prin aceste operaţii V. ROM., dec. 1939, 37. *Arhi-*, întrebuinţat ca particulă superlativă mai ales pe lîngă adjective, se întîlneşte deseori în formaţii spontane create de vorbitori în clipa cînd simt nevoia de a reda mai expresiv o idee. Trebuie semnalate formaţiile ca *milionar* şi *arhimilionar*, în care valoarea expresivă vine uneori şi de la cuvîntul de bază (primar) nu numai de la derivat.

Prefixul *arhi-* poate fi concurat uneori de *ultra-*, în *arhicunoscut*, *arhidobitoc*, *arhiliberal*, alteori de *supra-* în derivatele: *arhiîncărcat*, *arhipopulat*; se poate spune chiar că *supra-* este mult mai frecvent ca *arhi-* în aceste derivate.

Prefixul *arhi-*, intrat ca neologism din franceză, are răspîndire la noi în special în limbajul familiar, fără să ajungă să fie folosit ca în italiană în limbajul presei şi al reclamelor şi fără să capete o nuanţă peiorativă[1] ca în limba franceză, unde deseori se alătură la noţiuni cu sens depreciativ: *archi-bête*, *archibigot*, *archicalomnieux*, *archidémodé*, *archifaux*, *archifou*, *archifripon*, *archiparesseux*, *archipédant*. Atît cuvintele vechi luate în întregime din greceşte sau din slavoneşte şi care denumesc ranguri bisericeşti (şi cele create după modelul lor), cît şi derivatele create după modelul cuvintelor împrumutate din limba franceză s-au păstrat în mare parte în limbă. Cele dintîi sînt folosite în limbajul religios, celelalte în limba familiară şi au pătruns chiar şi în limba literară. Deşi nu a dat un număr prea mare de derivate şi deşi e folosit mai mult pe lîngă adjective, totuşi e simţit ca un prefix oarecum productiv din următoarele cauze: s-a ataşat la cuvinte româneşti: *cunoscut*, *încărcat*, *plin*, *populat* etc.; este des întrebuinţat în formaţii ocazionale, putîndu-se ataşa la foarte multe cuvinte, fără să dea impresia unei exprimări forţate şi nefireşti: *arhiplictisit*, *arhiinteresant* etc.

baş-

Baş- a pătruns în secolele XVII—XVIII, o dată cu titulatura ierarhică otomană, deci prin cuvintele turceşti care denumesc funcţii sau ranguri ca: *baş-aga* „primul căpitan sau comandant al unui detaşament în armata otomană", *baş-caimacan* „cel dintîi dintre caimacani", *baş-ceauş* „mai marele peste un regiment de ieniceri" etc. În cuvintele luate din limba turcă, *baş-* se găseşte numai alături de substantive care denumesc titlul unei funcţii sau al unui rang, cuvîntul compus arătînd pe căpetenia sau pe şeful demnitarilor sau al slujbaşilor[2].

Intrat în limba română prin aceste cuvinte, *baş-* devine apoi pentru un timp un prefix productiv. El se întrebuinţează pe lîngă substantive, cărora le dă înţelesul de „cel mai de frunte", „cel mai înalt" (ca rang),

---

[1] A. Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française comparée aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 105 şi H. Hultenberg, *Le renforcement du sens des adjectifs et des adverbes dans les langues romanes*, Upsala, 1903, p. 83.

[2] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, Bucureşti, 1900, II/1, p. 39, II/2, p. 12. Adesea derivatele cu *baş-* sînt sinonime cu cele care conţin cuvîntul *-başa* în partea a doua a lor.

„cel mai bun", și pe lîngă adjective, cărora le dă înțelesul de „în cel mai înalt grad", „peste măsură de".

1. Pe lîngă substantive :

a) care denumesc funcții : *baș-boier* „primul boier al țării, de obicei cel mai bătrîn, care prezida Divanul după domn, boier-mare" (GHICA, S. 501 și LET. III² 294, la DA, s. v.) ; *baș-căpitan* „căpitan de frunte" (KOGĂLNICEANU, S. 294) ; *baș-răzeș* „fruntaș între răzeși" (ALECSANDRI, T. 257) ;

b) care au un înțeles peiorativ ; *baș-bătăuș* „bătăuș de frunte" (ȘIO II$_2$ 39), *baș-ciocoi*, *baș-hengher*, (ȘIO II$_1$ 35), *baș-marghiol* „strengar de frunte" (TEODORESCU, P.P. 455, PĂSCULESCU, L.P. 161—162)[1] ;

c) nume de țesături sau de băuturi, arătînd gradul cel mai înalt al calității : *baș-fir* „fir de aur curat" : *cu guler de fir, de fir chiar* ***baș-fir*** GASTER, CR. II ; *baș-bafir* (din *baș-baș-fir* ; TEODORESCU, P.P. 686) ; *baș-rachiu* „rachiu de primă calitate" : *a băut vin hirmiziu cu răvac și* ***baș-rachiu*** TEODORESCU, P.P. 540.

2. Pe lîngă adjective : *baș-bătrîn* „foarte bătrîn" (TEODORESCU, P.P. 498) ; *baș-neghiob* „foarte prost". Prefixul *baș-* nu se atașează pe lîngă verbe și nici pe lîngă adverbe.

Prefixul *baș-* îl găsim folosit în graiul familiar și glumeț, adesea cu nuanță batjocoritoare, ironică. Nuanța ironică nu este imprimată numai de prefix, ci rezultă uneori din combinarea particulei *baș-* cu cuvinte ca : *bătăuș*, *calic* etc., care prin ele însești au un sens peiorativ. Cuvintele vechi, luate din turcește, în care se găsea prefixul *baș-* au trecut în vocabularul pasiv o dată cu dispariția domniilor fanariote și deci a influenței imediate a turcilor, fiind folosite numai pentru a denumi funcții boierești din trecut sau ranguri din armata turcească : *mulțămim agalelor și* ***baș-caimacanilor*** TEODORESCU, P.P. 563, *acesta e fratele lui Potcoavă ! Frumos cap va primi* ***baș-bulubaș*** *de la Galata* SADOVEANU, N. P. 200, *un sentiment de groază străbătuse pînă în straturile poporane la vorba* ***baș-buzuc*** ZAMFIRESCU, R. 53, *le venea turcilor chef de omor, de tîlhărit, năvăleau* ***baș-buzucii*** *după pradă* STANCU, D. 20. Derivatele noi, formate pe teren romînesc, deși alcătuite cu cuvinte vechi romînești și folosite în literatura populară ca : *baș-marghiol* (TEODORESCU, P.P. 455, PĂSCULESCU, L.P. 161—162), *baș-rachiu* (TEODORESCU, P.P. 540), *baș-calic* (ȘEZ. VI 169), *baș-bătrîn* (TEODORESCU, P.P. 492), *baș-ciocoi* etc., au dispărut cu totul din limbă. Dintre ele, ca și dintre cele vechi luate direct din turcește, s-au păstrat cuvintele care denumesc ranguri boierești și care sînt folosite numai în operele literare cînd e nevoie să se redea culoarea arhaică : *și ca să vedeți voi cum îl cinstesc eu, îl numesc acum chiar* ***baș-boier*** *al Țării Romînești* CAMIL PETRESCU, O. I 222. Deși derivatele cu *baș-* pătrunseseră în literatura populară, prefixul a fost simțit ca un element străin și nu s-a păstrat în limbă.

prea-

Originea prefixului *prea-* a dat naștere la numeroase discuții. Unii[2]

[1] Cuvintele fără referință la texte au fost luate din DA ms.

[2] TDRG și Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I, Francfurt, 1879, p. 216.

l-au considerat ca derivînd din vechiul slav прѣ-, alţii[1] din latinescul *prae-* influenţat de vechiul slav прѣ-. Densusianu crede că este rezultatul unei contaminări între lat. *per-*, *prae-* şi vechiul slav прѣ-[2]. Mai probabil e că avem de-a face cu prefixul slav прѣ-, care, intrînd în concurenţă încă din perioada de formare a limbii romîne cu prefixele latineşti *per-* şi *prae-*, le-a învins pînă la urmă[3]. Ne întemeiem ipoteza pe următoarele argumente: 1. *prea-* nu putea reproduce direct din punct de vedere fonetic lat. *per-* şi *prae-*, trebuie deci să admitem de la început influenţa v.sl. прѣ-. 2. În vechea slavă прѣ- cu valoare intensivă era foarte puternic, fiind (afară de adverbul дзѣло) singurul mijloc pentru redarea superlativului absolut[4]. 3. În limba latină *per-*, *prae-* cu valoare intensivă erau mai puţin folosite decît прѣ- în vechea slavă. 4. În limbile romanice *per-* şi *prae-* latinesc cu valoare intensivă au avut o întrebuinţare mult mai redusă[5]. 5. Din limba latină n-am moştenit cuvinte formate cu *per-* şi *prae-*, în schimb din vechea slavă am împrumutat sau am calchiat foarte multe cuvinte.

Atît la prefixele latineşti *per-* şi *prae-* (adjective: *perbreuis*, *percarus*, *perfacilis*; adverbe: *perbene*, *peraeque*; verbe: *perodi*, *praecello*[6]), cît şi în v. sl. прѣсвѧтъ, прѣмѫдръ, прѣподобьнъ, прєпогъбѣль[7], găsim valoarea de intensificare pe care o ia şi *prea-* romînesc. Aceasta este de fapt singura valoare pe care o are acest prefix. El apare cu această funcţie încă din limba veche a primelor texte romîneşti: *preadulce* „foarte dulce": *den păcate să ne slobozească* ***preadulcele*** *Dumnezeul nostru Hristos* CORESI, E. 131; *preasui* „a se înălţa, a se ridica deasupra": *să ne* ***preasuim*** *deasupra celor reale* CORESI, E. 454; *preaîmpistrat* „foarte împodobit, împodobit peste măsură": *stătu împărăteasa de-a dreapta ta în cămeşi poleite, învestită şi* ***preaîmpistrată*** PSALT. SCH. 87; *preaputincios* „prea puternic": *am gîndit... sub două monarhii a doi monarhi a înălţatului Vulturului adică şi a* ***preaputinciosului*** *Leului supuşi... să fim* CANTEMIR, IST. IER. 176.

---

[1] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, p. 201, şi S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, Heidelberg, 1905, p. 120.

[2] O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 176.

[3] Cf. I. Rizescu, *Prefixul* ***pre-*** *în limba romînă*, în volumul de faţă.

[4] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, vol. I, Paris, 1948, p. 134. Superlativul absolut se obţinea prin adăugarea adverbului дзѣло sau a prefixului intensiv дзѣло iar superlativul relativ printr-un comparativ însoţit de genitivul plural.

[5] G. Rohlfs, în *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, I, Berna, [1949] p. 245, spune că funcţia de întărire a lui *pre-* e foarte rară în limba scrisă, de asemenea *prae-* s-a păstrat răzleţ în dialecte. În italiana modernă se dau numai cîteva formaţii savante în care *per-* are valoare intensivă: *percaro*, *permalso*. F. Brunot, în *Histoire de la langue française*, I, Paris, 1922, p. 286, vorbind despre *per-*, dă numai cîteva verbe ca exemplu: *parperdre*, *parpenser*, pe *prae-* îl socoteşte ca pierdut, în schimb, precizează el, ideea de exces va fi frecvent tradusă prin *fors*, *sor*, *outre*. Darmesteter, în tratatul său despre cuvintele compuse, p. 39, crede că *prae-* nu mai există decît în cuvintele moştenite din latină: *précher* < *praedicare*, *prévoir* < *praeuidere* etc.

[6] J. André, *Les adjectifs et les adverbes à valeur intensive en* ***per*** *et* ***prae***, în *Revue des études latines*, XXIX, 1951, p. 121.

[7] A. Vaillant, *op. cit.*, p. 323, şi Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII)*, [Bucureşti, 1954] p. 48.

Cuvintele cu *prea* au pătruns în limba veche şi în special în limba bisericească :

1. prin împrumuturi direct din slavoneşte :

verbe :

preablagoslovi „a blagoslovi, a binecuvînta" < прѣблагословити
preagreşi „a greşi, a păcătui" < прѣгрѣшити
preaizbîndi „a prisosi" < прѣизбѣдити
preapări „a învăţa, a îndupleca, a convinge" < прѣпрѣти
preaslăvi „a slăvi, a preamări" < прославити
preavesti „a vesti, a propovădui" < прѣвѣштати

substantive :

preapodobie „cuvioşie" < прѣподобиѥ

adjective :

preablagorodnic „nobil, de neam mare" < прѣблагородьнъ
preabogat „foarte bogat, generos" < прѣбогатъ
preamîndru „înţelept" < прѣмѫдръ
preapodobn, preapodobnic „cuvios, sfînt" < прѣподобьнъ
preaprost „de rînd, foarte simplu" < прѣпростъ

2. prin calcuri după cuvinte slavoneşti :

preabirui „a birui, a răbda, a îndura" < прѣпобѣждати
preacurvi < прѣлюбодѣити

substantive :

preacurvă < прѣлюбодѣйка
preacurvie < прѣлюбодѣйство

adjective :

preacurvar < прѣлюбодѣй
preacuvios < прѣподобьнъ
preamult < прѣмногъ
preaţinut „ascuns, viclean" < прѣдръжѧшь.

La acestea s-au adăugat apoi derivatele formate pe teren romînesc :
verbe : *preabucura, preacînta, preaîmplea, preaînfrîmseţa, preaînvence, prealăuda, preaminuna, preaplînge, prearăbda, preaşti* etc. ;
substantive : *preafericire, preaînălţime, preaînmulţime, preaînţelepciune, prealăudare, preaalegere, preameşter, preamulţime* etc. ;
adjective : *preablînd, preabun, preacucernic, preadrept, preadulce, preafericit, preaînalt, preaînţelept, prealăudat* etc. ;
adverbe : *preachiar, preafund* etc.

După cum s-a văzut, *prea-* formează în limba romînă, ca şi прѣ- din vechea slavă, derivate cu adjective, substantive, verbe şi chiar cu adverbe. El se alătură adjectivelor şi marchează treapta extremă, limita unei calităţi de obicei psihice. Cu substantive, de obicei abstracte, mai rar concrete, el intensifică noţiunile exprimate. Cu verbe, indică împlinirea unei acţiuni

în cea mai mare măsură posibilă. Prefixul se poate ataşa şi la adverbe: *preachiar* „foarte limpede, foarte clar": *răspicat deosebeşte pre vlachi de bulgari şi* ***preachiar*** *spune că vlachii s-au sculat asupra grecilor* P. MAIOR, IST. 143; *preafund* „profund, adînc": *şi ca mai* ***preafund*** *să mai poată străbate sfaturile* ŞINCAI, HR. I 152.

Pe lîngă valoarea de intensificare a sensului cuvîntului de bază, prefixul *prea-* imprimă uneori derivatelor sale şi o nuanţă ironică. Aceasta se observă mai ales în derivatele folosite în corelaţie cu adjectivul sau verbul simplu: *slăveşte* şi *preaslăveşte* (slăveşte mai mult decît trebuie)[1]. Nuanţa ironică nu apare în construcţiile de acest fel, folosite în limba veche: *cântăm* şi ***preacântăm*** *slava ta* CORESI, E. 177. *Prea-* se găseşte uneori în derivate interesante din punctul de vedere al formării cuvintelor şi chiar din punct de vedere semantic. Astfel, în limba veche găsim verbul *a preafărădumnezei* „a păcătui, a huli": *şi de pururea greşim. . .* ***preafărădumnezeind*** CORESI, E. 187; *a preaşedea* „a sta la pîndă". În *Limba română actuală* se citează (p. 205) şi verbul *a preapleca*: ***se preapleacă*** *în faţa căpeteniilor* de la *preaplecat* (din formula epistolară: *al domniei-voastre* ***preaplecat*** *şi preasupus servitor*), care a fost simţit ca participiu trecut al verbului încă inexistent. La Caragiale (O. III 63) găsim şi formaţia adverbială *preaplecat*: *te rog* ***preaplecat*** *să-mi faci cinstea să pofteşti la cină cu mine.* Interesant e şi cuvîntul *preaplinul*, probabil un calc după fr. *le trop-plein* (trebuie menţionat că acest cuvînt nu reprezintă o substantivare a vechiului adjectiv *preaplin*, atestat la Coresi (E. 154); adjectivul, de fapt o traducere după model slav, nu s-a răspîndit în limbă): *gîndul ţîşnea dintr-un* ***preaplin*** *care a început de la facerea lumii* CAMIL PETRESCU, V. 162; *nu putea vorbi decît cu inima deschisă din străfund, dintr-un* ***preaplin*** CAMIL PETRESCU, O. II 345. În ultimul exemplu este evidentă intenţia scriitorului de a intensifica la maximum ideea exprimată prin folosirea apropiată a două cuvinte derivate cu prefixe superlative.

Prea- a fost în trecut un prefix foarte productiv, care a dat numeroase derivate. În vechile texte romîneşti (în special în scrierile bisericeşti), găsim foarte multe împrumuturi sau calcuri din vechea slavă. Unele n-au mai fost folosite în limba vorbită, mai ales împrumuturile din slavă: *preamîndru, preapodobnic, preaglăsitor* etc. Altele au pătruns şi în limba literară. Azi derivatele cu *prea-* se folosesc foarte rar. Le găsim mai ales în limba bisericească în atributele date preoţilor sau călugărilor: *preacucernic, preacuvios, preaînalt, preasfinţit*; în epitetele date Maicii Domnului sau unor sfinţi: *preacurata, preasfîntul, preamilostivul, preafericitul, preaslăvitul* şi în titlurile date unor împăraţi, domnitori etc.: *prealuminatul, preaputernicul*; se întrebuinţează de asemenea în stilul arhaizant, în romanele istorice, în basme sau în versuri: *aşa vă treceţi bieţi bătrîni, cu rugi la* ***Preacurata*** GOGA, P. 33; *înalt* ***preasfinţia*** *sa îl blagosloveşte* SADOVEANU, O. VII 72; ***prealuminate şi preamilostive*** *pan voievoade* SADOVEANU, O. VII 75; *aici n-a umblat nimeni că nu dă voie* ***preasfinţitul*** CAMIL PETRESCU, O. 394; *dar tu blestemato cine eşti? Se răsti crunt la ea* ***preabunul*** [Dumne-

[1] I. Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944, p. 208.

zeu] BENIUC, V. 66; *avea un frac de mort luxos şi ochii stinşi şi* ***preasătui*** BANUŞ, B. 115. În limba vorbită, familiară, *prea-* se poate ataşa la orice adjectiv fără a da formaţii nefireşti: ***preacumintele*** *meu copil,* ***preaiubită*** *stăpînă,* ***preafrumoasă*** *fată* etc., folosite mai ales la vocativ.

Toate aceste formaţii au totuşi o nuanţă ironică sau puţin căutată. Fără această nuanţă, acest prefix nu se mai foloseşte în vorbire, el rămîne un prefix livresc. În derivatele verbale (afară de *preamări* şi de *preaslăvi*) şi în derivatele nominale (afară de atribute) el nu mai este întrebuinţat. *Prea-* nu mai dă în limbă derivate noi. În concluzie, se poate spune că *prea-* nu mai este azi un prefix productiv [1]. Concurenţa altor prefixe cu aceeaşi valoare (*arhi-*, *răs-*, *stră-*) sau influenţa occidentală, care aduce prefixe noi (*supra-*, *ultra-* etc.), nu sînt suficiente pentru a motiva această pierdere a viabilităţii prefixului. Probabil că fiind legat foarte mult de limba veche şi în special de limbajul religios, a căpătat o culoare arhaică.

răs-

Răs- (în forma *răz-* înaintea consoanelor sonore), ca şi prefixul *prea-*, şi poate mai mult decît el, a provocat foarte multe discuţii în jurul originii lui[2]. Discuţiile însă nu au dus la o clarificare şi nici astăzi nu putem fi absolut siguri, cu atît mai mult cu cît prefixul *răs-* (*răz-*) are valori multiple, ce origine are fiecare din acestea sau dacă toate au o origine comună. În ce priveşte originea lui *răs-* (*răz-*) cu valoare intensivă, spre deosebire de ipotezele care îl consideră slav sau latin, putem afirma următoarele: рази- slav a intrat în limba romînă în diferite momente cu diferite valori; în afară de aceste valori, el a primit şi o valoare nouă, probabil un rezultat al evoluţiei în limba romînă: valoarea de intensificare. S-ar putea ca dezvoltarea acesteia să fi fost ajutată de valoarea de extindere a v.sl. рази-, de un verb ca раздрѣти „a răzda" şi de valoarea de intensificare în limbile slave. Îmi întemeiez afirmaţiile pe următoarele argumente: 1. toate cuvintele care conţin nuanţa de intensificare sînt formate pe teren romînesc; 2. derivatele romîneşti sînt aproape din punctul de vedere al formei de рази- slav; 3. în vechea slavă рази- nu avea valoarea de intensificare pe care să fi luat-o şi noi direct; în schimb el are această valoare în limbile slave[3]; 4. *răs-* (*răz-*) cu valoare

[1] Trebuie menţionat că adverbul *prea*, foarte des întrebuinţat pentru formarea superlativului absolut, nu derivă din vechea slavă, unde nu avea valoare adverbială, ci este format în limba romînă; vezi şi E. Petrovici, *Dacoromania*, X_1, p. 139.

[2] F. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, vol. II, Bonn, 1858, p. 430, şi Meyer-Lübke, *op. cit.*, vol. II, p. 632, cred că derivă din lat. *re-*. Tiktin, în dicţionarul său, îl socoteşte provenit din v.sl. рази-. Philippide, *Istoria limbii romîne*, Iaşi, 1894, vol. I, p. 101, afirmă că e de origine latină. Densusianu, *op. cit.*, p. 246, face deosebire între *răz-* < v.sl. рази- şi *răs-* < lat. *re-* + *ex-*. M. Auerbach, *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894—1921, p. 250 şi urm., consideră pe *răs-* (*răz-*) cu etimologii diferite după valorile pe care le are. El confundă valorile lui *răs-* şi nu ajunge la concluzii care să prezinte cel puţin un punct de plecare sigur.

[3] În slava veche рази- avea valoare de: 1. distribuţie, dispersare; 2. separaţie; 3. extindere. Vezi Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Viena, 1879—1883, p. 413, A. Vaillant, *op. cit.*, p. 323, şi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 45. În schimb, în limba rusă de azi, prefixul *раз-* cu valoare superlativă e un prefix productiv, mai ales în dialecte şi mai rar în limba literară.

intensivă nu poate deriva din lat. *re-* + *ex-*. Aceasta nu s-a putut întîmpla, deşi avem factori care ar putea explica moştenirea acestui prefix din limba latină : a). lat. *re-* avea valoare de repetiţie care e foarte aproape de valoarea de intensificare, găsim chiar cîteva exemple cu această valoare în latină : *reconuinco* „a convinge pe deplin" (Ambrosius) ; b). lat. *re-* a trecut în limbile romanice în numeroase derivate cu valoarea de intensificare[1].

Aceste elemente însă nu constituie un argument suficient în favoarea originii latine a lui *răs-* (*răz-*) intensiv, deoarece în limba romînă nu avem cuvinte cu *răs-* (*răz-*) în care să-l bănuim măcar pe *re-* latinesc. Chiar dacă aş admite — ceea ce nu e cazul — că *răzbuna* (care nu are însă valoare intensivă) ar fi un derivat din lat. **reexbonare*, acest singur cuvînt nu mă poate determina să socotesc pe *răs-* (*răz-*) cu valoare intensivă ca derivînd din *re-* latinesc.

Prefixul romînesc *răs-* (*răz-*) are mai multe valori în limba romînă, Tiktin le reduce la două : repetiţie şi intensificare, care sînt atît de apropiate una de alta, încît acad. Iorgu Iordan crede că pot fi considerate drept una singură[2]. Aceste valori sînt într-adevăr atît de apropiate, încît ele se pot uneori confunda. În exemplul : *Rustei lui Vasilică şi Măriucăi lui Onofrei găseşti să le dai şi* ***să le răzdai*** CREANGĂ, A. 17 ; *răzda* poate avea sensul de a da mereu, necontenit, sau poate fi interpretat şi cu sensul de a da mult, fiindcă repetiţia poate duce uneori la o amplificare din punct de vedere cantitativ, dacă nu şi intensiv. Prin folosirea derivatului *răzda* alături de verbul simplu se întăreşte acţiunea verbului simplu. Cu toată această apropiere a valorii de repetiţie şi de intensificare, ele nu se pot reduce la una singură. Din exemplele : *nu mă puteam opri de a tot scoate* [diploma]. . . *şi de a. . .* ***răsciti*** *numele* GANE, N. III 69, *să iei un ou de rîndunică şi să-l fierbi pînă* ***se va răsfierbe*** PAMFILE, M.R. I 91 sau *a răscopt ouăle* reiese limpede deosebirea între ambele valori, *a răsciti* „a citi acelaşi lucru de mai multe ori" (prefixul are valoare de repetiţie), pe cînd *a răsfierbe* „a fierbe mult, mai mult decît trebuie" ; *a răscoace* „a coace mai mult decît trebuie, a coace prea tare" (nu de mai multe ori). Valoarea prefixului e de intensificare a acţiunii verbului. Valoarea de intensificare apare în unele derivate încă din limba veche : *răzdumica* sau *răzdrumica* (< *răz-* + *dumica*) „a face fărîme" : *vase pre mare vînt tare le* ***răsdrumică*** DOSOFTEI, PS. 57 ; *el cetăţile le fărîmă şi le* ***răsdumică*** CANTEMIR, la TDRG ; *răspierde* (< *răs-* + *pierde*) „a se prăpădi, a se pierde : *şi nice acmu nu te vei* ***răspiiarde*** *nice va pieri numele tău* DOSOFTEI, PS.,

---

Vezi *Gramatica Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.*, I, p. 358. De asemenea, şi în limba bulgară, deşi Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173, nu menţionează decît valoarea de distribuţie, dispersare şi analiză a prefixului раз-, dicţionarele atestă valoarea de intensificare a acestui prefix.

[1] V.fr. *resclarcir* „a face foarte strălucitor" (*esclarcir* „a face să strălucească"), it. *rischiarare* „a lămuri pe deplin, a face clar" (*schiarare* „a lămuri"), sp. *resbalar* „a aluneca tare" (*esbalar* „a aluneca").

Rohlfs, *op. cit.*, p. 248, subliniază valoarea intensivă a lui *re-* în italiana modernă şi dă cîteva exemple : *risguardare* „a privi atent", *risentire* „a resimţi".

[2] *Stilistica limbii romîne*, p. 207.

la GASTER, CR. 243; *răsturbura* (< *răs-* + *turbura*) „a tulbura peste măsură": [î]*ngrozirile tale mă* ***răsturburară*** DOSOFTEI, PS. 299; *răslăbi* < (v.sl. РАСЛАБИТИ) „a pierde tăria, a se descuraja": *fiule, nu te slăbi de învățăturile Domnului, nice te* ***răslăbi*** *de ești oblicit de el* CORESI, E. 245. *Răslăbi* apare cu o mulțime de derivate: *răslăbire* „slăbiciune fizică, boală"; *răslăbitură* „răslăbire" și participiu *răslăbit* „suferind, bolnav", care a dat chiar și un figurat „lipsit de curaj, de încredere": *nice să fie* ***răslăbit*** *de suflet* CORESI, E. 504. Dacă în exemplele de mai sus valoarea de intensificare a lui *răs-* (*răz-*) se simte clar, în alte derivate nu se vede limpede diferența dintre verbul simplu și derivatul lui: *războli* (< v.sl. РАЗБОЛѢТИ) „a cădea bolnav, a se îmbolnăvi iute": *vedea-te-vor și* ***războli-se-vor*** *oamenii* PSALT. 312; *cînd se* ***războlesc*** *năzuiesc unii la alți*[i] *de-ș*[i] *întreabă leac* DOSOFTEI, V.S. 90; ***s-au războlit*** *Grigore vodă și au murit* LET. II 226. Deosebirea între *războli* și verbul simplu *a boli* „a suferi de o boală lungă, a fi bolnav timp îndelungat" nu este decît din punctul de vedere al aspectului. În *răstopi* (< v.sl. РАСТОПИТИ): *inima mi se vestejiaște ca o ceară cînd se* ***răstopiaște*** DOSOFTEI, PS. 66 și în participiul *răstopit*: *ca de foc ciară* ***răstopiți*** *să cază* [vrăjmașii] DOSOFTEI, PS. 213 nu există vreo diferență de sens între *topi* și *răstopi*. De altfel *răstopi* ca și *răzdumica*, *răspierde*, *răsturbura*, *războli* folosite în limba veche, deși unele au dezvoltat derivate și chiar sensuri figurate, n-au fost adoptate de limbă și au dispărut. *Războli* se găsește totuși mai tîrziu folosit în scrierile populare (SEVASTOS, N. 124). Alte derivate au pătruns în limba populară, familiară, și sub influența acestora chiar în limba literară: *răscoace* „a coace mai mult decît trebuie", *răzbubui* „a bubui foarte tare, a detuna", *răscopt*, *răscunoscut*, *răzbucuros*, *răzmii*, *răsputere* etc.

În derivatele cu valoare de intensificare am putea să înglobăm și pe cele care denumesc grade de rudenie, indicînd generații depărtate: *răzbunic(ă)* „străbunic(ă)": ***răzbunica*** *noastră Izabela Barcas* SADOVEANU, N. F. 9; *răzmamă* „străbunică"; *răznepot* „strănepot", *răzneam* „rudă îndepărtată în linie ascendentă, strămoș".

După cum s-a putut observa, *răs-* (*răz-*) formează derivate cu multe părți de vorbire. El intensifică acțiunea verbelor: *răscoace*, *răsfierbe*, *răsfugi*, *răzbubui*, *răzgudui*, *răzmînca*, *răzmuia*; însușirea exprimată de adjective: *răscunoscut*, *răscopt*, *răzbucuros*, *răzbuzat*, *răzvădit* și noțiunile exprimate de substantive: *răscoacere*, *răsputere*, *răzmii*. De asemenea se poate atașa la adverbe de timp, indicînd împreună cu acestea un timp mai îndepărtat: *răspoimîine*, *răsalaltăieri*.

Mai mult decît oricare dintre prefixele superlative vechi, *răs-* (*răz-*) formează derivate folosite în corelație cu adjectivul, verbul, substantivul și adverbul simplu pentru a exprima o intensificare: *era bucuroasă uneori și* ***răzbucuroasă*** *în sufletul ei să-l vadă urnit de acasă* CREANGĂ, P. 111; *bufnind și* ***răzbufnind*** *pre sărăcie o pofti să iasă* ISPIRESCU, L. 209; *îți cred și îți* ***răscred*** SBIERA, P. 237; *ar trebui un epos ca cele indiene cu mii și* ***răzmii*** *de versuri* CONV. LIT. XLII 171.

El prezintă un interes deosebit prin valoarea lui expresivă. Teoretic se poate alătura la orice cuvînt și intensifică noțiunea pînă la maximum:

Scanned with OKEN Scanner

bucuros şi *răzbucuros*, *copt* şi *răscopt*, *nepoţi* şi *răznepoţi*, *a da* şi *a răzda*. Creaţiile momentane, ocazionale, cu *răs-* (*răz-*) sînt numeroase. Trebuie remarcat că *răs-* (*răz-*) poate avea sens de întărire a acţiunii verbelor, calităţii adjectivelor etc., chiar atunci cînd derivatul întrebuinţat singur are alt înţeles bine determinat.

De exemplu : *am cumpărat şi am răscumpărat acest pămînt* (= l-am plătit mult). Verbul *a răscumpăra* folosit singur are alt sens. De exemplu : *am răscumpărat terenul* (pe care-l aveam). De asemenea *am plătit şi* ***am răsplătit*** (= am plătit cu vîrf şi îndesat) sau *m-am gîndit şi* ***m-am răzgîndit*** (= m-am gîndit mult). Prin alăturarea derivatului cu *răs-* (*răz-*) la verbul simplu se obţine o intensificare a acţiunii. Deosebirea se exprimă în vorbire printr-un accent pe prefix în expresiile cu valoare intensivă.

Derivatele cu *răs-* (*răz-*) au avut răspîndire mai ales în limba populară şi familiară : *a răspieri* : *stai, junghiule, să te leg, să te ferec şi de la cutare să pieri, să* ***răspieri*** PĂSCULESCU, L. P. 148 ; *a răscrede* (atestat la SIBERA, P. 237) ; *răscrăpa, răsîmpunge, răstriga, răssuiera, răstopi, răzbate, răzbiera, războjogi, răzdeochi, răzduce, răzmirat* etc. folosite în descîntece şi în blesteme etc.[1]. Sub influenţa limbii familiare, derivatele cu *răs-* (*răz-*) au pătruns apoi în limba literară, unde au dezvoltat chiar sensuri figurate : *vede oraşul pe sub un arc de pară şi lumea-nebunită gemînd din* ***răsputeri*** EMINESCU, O. I 94 ; ***răzbubuie*** *culmile, muntele geme* IOSIF, T. 60 ; [tîrgul] *încins de arşiţa amiezii, dospit în miasme,* ***răscopt*** *în pîrjolul secetei care bîntuie ţara* CEZ. PETRESCU, R. DR. 6 ; *clocoteau alte* ***răzmii*** *de oameni* CAMILAR, N. I 218.

În ce priveşte concurenţa, *răs-* (*răz-*) poate fi înlocuit în participii şi adjective prin *prea-* : *răscopt-preacopt, răscunoscut-preacunoscut* (de asemenea *arhicunoscut* şi *ultracunoscut*), *răzbucuros-preabucuros*. În substantivele care denumesc gradul de rudenie poate fi înlocuit cu *stră-* : *răzbunic(ă)-străbunic(ă), răznepot-strănepot*, la fel *răsputeri-străputeri* (ŞEZ. V 77).

Răs- (*răz-*) cu valoare intensivă nu a dat un număr prea mare de derivate, în schimb a dat derivate foarte expresive. El poate fi socotit un prefix viu şi oarecum productiv, spun oarecum productiv, pentru că azi el nu creează derivate stabile şi permanente în limbă. Cele mai multe din derivatele cu *răs-* (*răz-*) sînt momentane, produsul unei anumite stări afective, şi dispar o dată cu împrejurarea care le-a dat naştere.

stră-

Este reprezentantul normal din punct de vedere fonetic al lat. *extra-*, care în limba italiană a dat prefixul *stra-*[2].

Stră- a moştenit în limba romînă valoarea lat. *trans-* şi *ultra-*. În italiană se întrebuinţează chiar prefixul *stra-* în locul lui *tra-* din lat. *trans-* şi invers[3]. Tiktin constată două valori ale prefixului *stră-* : 1. de intensificare a adjectivelor, a substantivelor şi a verbelor pe lîngă care este aşezat : *strălimpede, străluminos, străluciu, străluci, strălucime* etc. ; 2. el are în romî-

[1] Vezi O. Densusianu, *Limba descîntecelor*, în *Grai şi suflet*, IV, 1923, p. 365—367.
[2] *Stragodere, straperdere, stravecchio, stradolore.*
[3] *Traforare-straforare, strambasciare-trambasciare* „a fi cuprins de groază".

neşte funcţia pe care o avea în latineşte *trans-*. Ne vom ocupa numai de funcţia de întărire a noţiunilor. La aceasta se poate alătura şi sensul care arată vechimea, originea îndepărtată : *strămoş*, *străbun* etc. Din punct de vedere semantic, *stră-* are aproape acelaşi înţeles cu *răs-* (*răz-*). Derivatele cu *stră-* apar şi în limba veche : *străluci* : *îngerii împrejurul scaunului înfricoşat. . . sta-vor, în vedere de văpaie. . . focul munciei* ***strelucind*** CORESI, E. 35 ; *strămoş* : *pre Moysi amu nu văzuse ce den* ***strămoşi*** *auzise* CORESI, E. 173 ; *strălumina* : *lumina cea de trei ori ce* ***străluminează*** *lumea* DOSOFTEI, V. S., la GASTER, CR. I 227 ; *strălumînătoriu* : *strălucind vitejiaşte ca un mare* ***strălumînătoriu*** DOSOFTEI, V. S. 14 ; *străluminos* : *prin* ***străluminoşii*** *păreţii ei lumina candelelor pătrunzînd* CANTEMIR, IST. IER. 31. Din toate exemplele date se desprinde limpede valoarea intensivă a prefixului. Toate derivatele cu *stră-* sînt formate la noi cu cuvinte vechi romînești : *limpede*, *lucoare*, *luciu*, *lumină* etc. Singurul derivat care are o origine discutabilă este verbul *a străluci*. Există mai multe presupuneri în ce priveşte etimologia lui. Unii îl socotesc derivat romînesc[1], alţii cred că derivă din **tralucire*[2] (lat. cl. *tralucere*) sau din **extralucire*[3].

Ca şi în limba italiană, care a folosit din plin prefixul *stra-* cu valoare intensivă pe lîngă adjective, adverbe, verbe şi mai rar pe lîngă substantive[4], şi în limba romînă *stră-* se poate ataşa la adjective (*stră-limpede*), substantive (*stră-moşie*) şi verbe (*stră-luci*). Derivatele adjectivale nu sînt însă în romînă atît de numeroase ca în italiană : *străflocos*, *strălimpede*, *strălucios*, *străluminos*. În schimb, substantivele s-ar părea că sînt mai numeroase în limba romînă : *străfund*, *strălucească*, *străluciu*, *străluminare*, *strălumină*, *strămătuşă*, *strămoaşă*, *strămoşie*, *strălumînătoriu* „cel care luminează, conducător", *strămior*„ miel de doi ani care merge pe trei", *strănepoată*, *strănepot*, *străunchi*, *străvechime* etc. Există şi cîteva verbe : *străluci*, *strălumina* şi chiar adverbe : *strămoşeşte*. Noţiunile legate de derivatele cu *stră-* sînt mai adesea abstracte verbale : *străluminare*, *strălucire*. O altă categorie sînt substantivele concrete care denumesc grade de rudenie : *strămoş*, *strănepot*, *străunchi*. *Stră-* se pretează mai puţin ca *răs-* (*răz-*) la alcătuirea de formaţii intensive. Există totuşi în mai mică măsură posibilitatea de a forma de la adjective sau de la verbe împreună cu *stră-* derivate, care, folosite în corelaţie cu adjectivul sau verbul simplu, să exprime o intensificare : *vechi* şi *străvechi*, *moşii* şi *strămoşii*. Pentru accentuare se foloseşte uneori o dublă formaţie prefixală : *răzstrăbunic*.

Stră- se găseşte în limba romînă în formaţii destul de interesante, folosite în limba veche şi azi reluate în limba actuală, îndeosebi în limbajul poetic. Astfel găsim *străfund*, probabil decalcat după fr. *tréfonds*. Apare folosit singur : *fu în ochii lui în clipa asta o oboseală care venea din* ***străfundul*** *timpurilor* CAMIL PETRESCU, O. II 282, sau uneori în combinaţie cu substantivul *fund* : *fundurile şi* ***străfundurile*** *apei* ; *strălimpede* :

---

[1] Puşcariu şi Tiktin.
[2] Acest *tralucire* e etimonul dat de CDDE, s.v., şi CADE.
[3] O. Densusianu, *op. cit.*, p. 27.
[4] Bruno Migliorini, în *Saggi sulla lingua del novecento, Fortuna del prefisso super-*, Firenze 1941, p. 62.

strălimpede *glas de cleştar* V. ROM., 1953, 77, ***strălimpedea*** *lumină a inimii şi a minţii îngeminate-n faptă* DEŞLIU, G. 51; *străluciu : Leiţi de* ***străluciuri*** *ce-n nimburi le-ncing, Cireşii pe luciuri petalele-şi ning* LESNEA, C. D. 100. Acest substantiv se găseşte şi cu valoare adjectivală : *vremi* ***străluce***; cu aceeaşi valoare găsim şi substantivul *străbunică : tinereţea primăverii ajungea încădată pe aceste înălţimi* ***străbunice*** GALACTION, O. I 334; *strămoşie* existent la Coresi (E. 51), *den* ***strămoşie*** *am păcatelor cu sfînta botejune slobozitu-ne-am*, şi reluat de Arghezi[1] : *descoperim drumul tradiţiilor îndepărtate şi ne putem stabiliza în veacul veacurilor un criteriu şi o* ***strămoşie.***

Prefixul *stră-* se apropie din punct de vedere semantic şi de *răs-* (*răz-*) şi de *prea-*. El poate fi uneori înlocuit prin *prea-* în ce priveşte valoarea lui intensivă : *străluminat-prealuminat, străluminos-prealuminos, strălucitor-prealucitor*. Alteori cînd *stră-* arată originea îndepărtată poate fi înlocuit prin *răs-* (*răz-*) : *străbunic-răzbunic, strănepot-răznepot.*

În ce priveşte productivitatea prefixului în limba romînă contemporană trebuie să subliniem următoarele : 1. Deşi există în limbă cam 40 de derivate cu prefixul *stră-* (cu valoare intensivă), formate cu cuvinte vechi romîneşti, totuşi nu avem formaţii recente. 2. Prefixul nu formează derivate noi şi din cele existente puţine sînt folosite în limba actuală : *străluci, strălucit, strălucitor, strălucire, străvechi, strămoş*. Unele au fost folosite mai mult în limba veche : *strălucească, străflocos, strălumînătoriu, strălucoare* etc. şi nu s-au păstrat în limba actuală. 3. Destul de rare sînt şi formaţiile spontane des întîlnite la *răs-* (*răz-*). Spre deosebire de *răs-* (*răz-*), *stră-* nu se poate ataşa atît de uşor la orice cuvinte din limbă. Putem deci conchide că *stră-*, în ce priveşte valoarea intensivă, nu este un prefix productiv.

Prefixe noi

extra-

Extra- a intrat în limba romînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea sub influenţa limbii franceze, în cuvinte ca : *extrabugetar, extrajudiciar, extralegal* etc. De la sensul etimologic de „afară", „afară de", „dincolo de", sens cu care era folosit în limba latină ca prepoziţie şi adverb şi cu care trecuse şi în limbile romanice, el a ajuns la acela de „cu totul deosebit", „superior". De fapt acest sens nu era străin limbii latine (îl găsim în *extraordinarius*). Ca prefix cu valoare de intensificare e folosit în limba franceză la sfîrşitul secolului al XIX-lea în limbajul comercial al reclamelor: *extrafin, extrafort, extrabon, extrablanc*[2] şi în limba italiană : *extrafino, extrarapido*. Sensul acesta de intensificare s-a răspîndit ajutat şi de cuvîntul *extraordinar*[3], folosit fie ca adjectiv cu sens de superlativ „care este cu totul deosebit, care iese din comun, excepţional", fie ca adverb pe lîngă adjective sau adverbe „foarte, prea, excepţional de". În

[1] Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală*, p. 209.

[2] Exemplele sînt luate din Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, III, Copenhaga-Leipzig, 1908, p. 234.

[3] Bruno Migliorini, *op. cit.*, p. 62, spune că aceasta s-a întîmplat sub influenţa limbii franceze, care simţea în *extra-* o prescurtare a lui *extraordinaire*.

limba romînă el intră deci în puține cuvinte luate din limba franceză gata formate : *extrafin*, *extrașic*.

Prefixul *extra-* se folosește numai pe lîngă adjective pentru a arăta o calitate la un grad foarte înalt : *extrafin*, *extrafain*, *extraplat*, *extrașic*, *extraurgent*.

Ca și prefixul *arhi-*, *extra-* se folosește la noi în vorbirea familiară și mai ales în limbajul comercial, în reclame. Aici se găsește destul de des și *extra* izolat, în sens de superior : *vin extra*, *unt extra*.

Dintre prefixele noi, *ultra-* îl concurează pe *extra-*.

În limba romînă, ca și în celelalte limbi moderne, *extra-* cu valoare de intensificare nu este un prefix productiv. El nu a dat decît puține derivate, de obicei adjective, ataşîndu-se mai întotdeauna la neologisme.

hiper-

Hiper- (gr. ὑπέρ, fr., germ., engl. *hyper*, it. *iper*) era întrebuințat în limba greacă ca prepoziție și adverb. Cînd îndeplinea funcția de adverb, avea sensul de „pe deasupra", „prea mult". El imprima cuvintelor derivate sensul de „peste măsură de" : ὑπεράγαν „excesiv, mult, puternic", ὑπερήφανος „splendid, măreț", ὑπεράγαμαι „a admira peste măsură", ὑπεραγαπάω „a iubi foarte mult". În limbile moderne prefixul *hiper-* are o întrebuințare foarte mare în terminologia științifică și în special în cea medicală. Limbile franceză și engleză au un număr important de derivate cu *hiper-*. Pe lîngă cuvintele care aparțin terminologiei științifice, limba franceză a folosit încă demult pe *hiper-* în cuvinte din alte domenii : *hyperdrame* (1740), *hyperacuité* (Huysmans), *hyperpointu* (Clemenceau), *hyperclassique* (1912), *hyperorgueilleux* (1928), *hypergonflé* (1932) etc. Și în limba italiană, de la derivatele folosite în limbajul medical, fie luate direct din greacă ca *iperalgia*, *ipercinezia*, fie formate în italiană ca : *ipernutrizione*, *ipertosse*, s-a trecut ușor la *ipercritico*, *ipercultura*, *iperraffinato*, *iperscrutare* etc.[1]. Aceeași largă întrebuințare o are *hiper-* și în limba germană atît în terminologia științifică : *Hypervitaminose*, *Hypertension* etc., cît și în alte domenii : *hyperklug* (1673), *hyperkritisch*, *Hyperkultur* etc.

În limba romînă el a pătruns ca neologism sub influența franceză în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* nu-l dă ca prefix, considerînd probabil cuvintele alcătuite cu el ca neologisme intrate în limbă gata formate. Deși la noi au fost luate cuvintele din limba franceză, cred totuși că e simțit ca un prefix, deoarece e analizabil, cunoaștem termenii respectivi și oricînd e posibilă detașarea lor : *hipersensibilitate*, *hiperaciditate* etc.

Prefixul *hiper-* dă cuvintelor derivate înțelesul de „excesiv, sporit, peste o anumită limită, exagerat", în termenii medicali sugerează ideea de patologic, indicînd depășirea limitei superioare a normalului.

El se ataşează mai ales pe lîngă substantive : *hipertensiune*, *hipersecreție*, *hipertrofie*, mai rar pe lîngă adjective : *hipertensiv*, *hiperalcalin*

[1] Bruno Migliorini, *op. cit.*, p. 64.

şi foarte rar pe lîngă verbe : *hipertrofia*. Pe lîngă cuvintele din domeniul medicinii (*hiperaciditate*, *hiperclorurație*, *hipermetrop*, *hipermetropie*, *hipertensiune*, *hipertiroidism*, *hipertensiv*, *hipertropic* etc.), al fizicii (*hiperfocal*), al matematicii (*hiperspaţiu*, *hipergeometric*), al tehnicii (*hipercompresor*), al lingvisticii (*hiperurbanism* etc.), în care *hiper-* are adesea, mai ales în terminologia medicală, valoare neutră, găsim şi cuvintele în care *hiper-* are de obicei nuanţă ironică : *hipercritic*, *hipercritică* (DA), *hiperentuziast* (la Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală*, p. 197), *hiperiritabil* (Caragiale), *hipersceptic*, *hipersensibil*, *hipersensibilitate*.

Mai mult decît celelalte prefixe neologice, *hiper-* a fost simţit ca un prefix savant, limitat numai la pătura cultă ; el nu e folosit însă numai în terminologia ştiinţifică, ci îl găsim folosit de scriitori în termeni ca : *hiperiritabil*, *hipersensibil* etc. : *un suflet întreg, tocmai printr-un fel de egoism delicat şi* ***hiperiritabil*** *devine altruist* CARAGIALE, O. III 300 ; *era faţa cealaltă a* ***hipersensibilităţii*** *şi a emotivităţii dezordonate* CAMIL PETRESCU, P. V. 9 ; *mici incidente care se* ***hipertrofiau*** *au luat proporţii de catastrofă* CAMIL PETRESCU, U. N. 158.

Hiper- poate fi concurat de *supra-*, în termenii medicali şi ştiinţifici, şi de *ultra-* în *hipercritic*, *hiperiritabil*, *hipersceptic* etc. Deşi foarte expresiv şi uşor detaşabil, în afară de terminologia medicală şi ştiinţifică, *hiper-* se găseşte în limba romînă în puţine cuvinte luate din limba franceză. Nu găsim nici un derivat romînesc. S-ar putea ca datorită expresivităţii şi faptului că e uşor detaşabil, la fel ca şi *ultra-*, să capete mai tîrziu mai multă viaţă. La aceasta ar contribui desigur şi influenţa terminologiei ştiinţifice bogate şi mai ales influenţa limbilor occidentale, unde *hiper-* e un prefix destul de răspîndit.

super-

Super- (lat. *super*, it. *sopra*, v. it. *sor*, v. fr. *seure*, n. fr. *sur*, prov., catal., span., portg. *sobre*) era folosit la început în limba latină ca adverb şi prepoziţie cu sens local şi temporal. El trece de la sensul de „pe deasupra" la sensul de „peste", „mai mult" şi e folosit în latina tîrzie pe lîngă adjective, adverbe sau verbe pentru a le da valoare de superlativ : *superadmiro* (Facundus), *superaltus* (Vulgata). Dintre prefixele noi este, cred, cel mai răspîndit în limbile moderne, în special în presă şi în reclame. S-ar putea spune că e mai răspîndit decît *hiper-*, care s-a menţinut mai ales în terminologia ştiinţifică medicală şi e simţit mai mult ca un prefix savant, în timp ce *super-* a pătruns prin limbajul reclamelor în limba de toate zilele. Sub influenţa limbii franceze[1] şi engleze şi în special sub influenţa limbajului presei şi al reclamelor, care simţea nevoia să-şi reînnoiască vocabularul, limba italiană a adoptat şi ea pe *super-*, înfrîngînd tradiţia care folosea numai pe *sopra-* (*sovra-*), frecvent atît în limba veche cît şi în limba modernă, îndeosebi în limba literară. *Super-* a reuşit să se impună în special ca prefix superlativ pe lîngă adjective şi substantive.

[1] J. Marion, *Une mode nouvelle en linguistique : le superlangage*, în *Revue de philologie française*, XLI, 1929, p. 170—182, dă un număr foarte mare de cuvinte cu *super-* folosite în limba franceză actuală.

Scanned with OKEN Scanner

În limba italiană *super-* e un prefix foarte productiv[1]. În limba literară termenii compuși cu *super-* pătrund mai încet și păstrează o nuanță ironică[2].

În limba romînă *super-* pătrunde tot prin intermediul limbii franceze, introducîndu-se prin cîteva cuvinte de origine anglo-americană, care aparțin limbajului teatrului, cinematografiei, sportului : *superfilm*, *superrevistă*, *superproducție*, *superviziona*, *superviza*, *superarbitru*. După modelul acestora s-au creat apoi altele care exprimă o nuanță ironică în mod obișnuit : *supercivilizа*, *superștiință* etc. Ironia provine din alăturarea prefixului, existent în termeni destinați să facă reclamă exagerată, la cuvinte care nu sînt folosite în mod obișnuit în limbajul comercial.

Prefixul are sensul de „deasupra", „peste" și dă cuvîntului căruia i se alătură un sens de superlativ sau imprimă o nuanță de superioritate.

Super- se alătură de obicei substantivelor : *superarbitru*, *superfilm*, *superfortăreață*, *superfosfat*, *supermicroscop*, *superoxid*, *superrevistă*, *superștiință* ; mai rar adjectivelor : *supercivilizat*, *superdelicat*, *superfin* ; și verbelor *superarbitra*, *superviza*, *superviziona* etc. Cuvintele cărora li se alătură exprimă noțiuni concrete din domeniul sportului, al cinematografiei sau al teatrului, create în scopul reclamei sau, mai rar, din domeniul științei : *superfosfat* „îngrășămînt chimic care conține fosfat", *superoxid* „oxid care conține mai mult oxigen decît oxidul normal" și *supermicroscop* care e sinonim cu „ultramicroscop". Adjectivele sînt numai cîteva și exprimă tot însușiri care se pot lega de substantive în scopul reclamei.

În limba romînă *super-* a fost concurat de *supra-* care s-a adaptat foarte ușor la sistemul limbii noastre din cauza asemănării fonetice și semantice cu *asupra* și *deasupra*. Nuanța superlativă e mai evidentă și mai puternică în *super-* decît în *supra-* și poate, tocmai de aceea, a fost adoptat pentru limbajul reclamelor.

Spre deosebire deci de celelalte limbi europene moderne (cu excepția limbii ruse, unde *super-* e folosit mai rar *суперавияционный*, *супэрфосфат* etc.), în limba romînă *super-* nu are o extindere mare (20 derivate). El nu a pătruns prea adînc, nu a ajuns să se lege decît de neologisme și în ultimul timp, prefixul a început să fie folosit din ce în ce mai puțin.

supra-

Supra- (< lat. *supra*), cu același sens local și temporal ca *super-*, s-a păstrat în toate limbile romanice. El s-a transmis în limbile moderne

---

[1] Panzini, în *Dizionario moderno*, Roma, 1923, spune despre *super* : „Serve a formare il super superlativo di ogni cosa nella nuova lingua italiana".

[2] B. Migliorini, în *Fortuna del prefisso super*, p. 55 și urm., explică răspîndirea lui *super-* în limba italiană și prin influența lui *superuomo*, termen care se impune în Italia, pe de o parte pentru că adjectivul *sovrumano* compus cu *sopra-*, respectiv *sovra-*, era legat de tradiția creștină total opusă concepției lui Nietzsche și pe de altă parte pentru că **sovruomo* conținea grupul de sunete cons. + *r* + *uo*, care nu e admis în limba italiană, și, în sfîrșit, pentru că prefixul *super-* dădea termenilor o nuanță solemnă și în același timp tehnică : „conferiva al termine un che di solemne e insieme di technico ... e insieme di eufonico e di chiaramente analizzabile". În afară de influența lui *superuomo*, care nu cred că este suficientă pentru a explica marea răspîndire a lui *super-* în limba italiană actuală, Migliorini mai adaugă un alt factor destul de important : forma invariabilă a lui *super-*, în timp ce *supra-* se schimbă după începutul cuvîntului căruia i se alătură și de aici o continuă nesiguranță : *soprintendente*, *sovrintendente* sau *sopraintendente* ?

în forma latinească *supra-* (în it. *sopra-*, *sovra-*) cu excepţia limbii ruse unde se traduce prin *сверх*. În aceste limbi el se păstrează mai ales cu valoare locală (fr. *suprathoracique*, it. *sopralzare*, *soprastare*, engl. *supraclavicular*, *suprarenal*, germ. *supraorbital*) şi e înlocuit, în ce priveşte valoarea intensivă, din ce în ce mai mult prin *super-*. În limba engleză *super-* are circulaţie mult mai mare decît *supra-*[1]. În limba franceză, unde *supra-* nu a avut o dezvoltare foarte mare, ci a fost folosit mai ales *sur-* (din *super-*), el e din ce în ce mai mult înlocuit azi de *super-*. Şi în limba italiană se observă tendinţa de a întrebuinţa pe *super-*[2] în detrimentul tradiţionalului *sopra-* (*sovra-*), care avusese o foarte mare frecvenţă în limbă[3]. În limba germană sînt puţine cuvinte cu *supra-*. Acesta a fost tradus prin *über-* sau a fost înlocuit prin *super-*.

Spre deosebire de celelalte limbi moderne de care am amintit, în limba romînă *supra-* s-a impus, înlocuindu-l aproape cu totul pe *super-*, ajutat şi de asemănarea fonetică şi semantică cu *asupra* şi *deasupra*. Acest fapt făcea ca *supra-* să fie simţit oarecum ca un element lingvistic autohton. Nu e posibil ca limba romînă să-l fi luat pe *supra-* din *supra-* francez, unde sînt folosite mai mult derivatele cu *sur-* : *surabondance*, *suralimenté*, *surchargé* etc. Aproape totdeauna el redă pe fr. *sur-*. E de presupus că s-a creat o echivalenţă între derivatele franţuzeşti cu *sur-* şi *supra-* şi rom. *supra-* :

supraabundenţă <*supra-* + fr. (*sur*)*abondance*
supraalimentaţie <*supra-* + fr. (*sur*)*alimentation*
supraalimenta <*supra-* + fr. (*sur*)*alimenter*
supraestima <*supra-* + fr. (*sur*)*estimer*
supraestimare <*supra-* + fr. (*sur*)*estimation*
supraîncălzi <*supra-* + fr. (*sur*)*chauffer*
supraîncărca <*supra-* + fr. (*sur*)*charger*
supraoxidare <*supra-* + fr. (*sur*)*oxidation*
suprasatura <*supra-* + fr. (*sur*)*saturer*
suprasaturaţie <*supra-* + fr. (*sur*)*saturation* etc.

Chiar şi cuvinte care au fost luate din limba franceză, în forma lor originară cu *sur-*, au fost înlocuite apoi în romîneşte cu derivate cu *supra-* : *a pămîntului* ***surfaţă*** PANN, E. III 132 ; *a cărora* ***surfaţă*** *scînteie de aur strălucitor* NEGRUZZI, II 44 ; *mici valuri încreţesc* ***surfaţa*** *de un verde întunecat a bălţii* ODOBESCU, I 399 ; *viaţa o monedă calpă cu* ***surfaţa*** *aurie* EMINESCU, O. I 297.

Supra- are acelaşi sens ca şi *super-*. În afară de valoarea locală (*suprarenal*), el are şi valoare de intensificare, pe care o imprimă cuvintelor derivate. În adjective ca *supraabundent*, *supraalimentat*, *suprafavorabil*, *suprafin*, *supraîncălzit*, *supraîncărcat*, *supranutrit*, *suprapopulat*, *suprasaturat*, *suprasensibil*, *supratehnic* ; substantive : *supraabundenţă*, *supraaglomerare*,

[1] *Oxford Dictionary* dă un număr extrem de mare de cuvinte cu *super-* şi cîteva cu *supra-*.
[2] B. Migliorini, *op. cit.*, p. 79 şi urm.
[3] Rohlfs, *op. cit.*, III, 249, relevă că pînă în epoca actuală lat. *supra-* luase locul lui *super-*, păstrat rar în *sormontare*, *sorpasare*, atît cu valoare locală cît şi intensivă.

supraalimentație, supraalimentare, supraapreciere, supracoacere, supracomprimare, supraconductibilitate, supracurent „curent superior celui normal", *supraestimare, supraexcitare, supraîmplinire, supraîndeplinire, supraîncălzire, supraîncărcare, supraoxigenație, suprapopulare, suprapopulație, suprasaturație, suprasaturare, supratensiune* „tensiune superioară celei normale", *supravoltaj* etc.; verbe: *supraaglomera, supraalimenta, supraaprecia, supradubla, supraestima, supraevalua, supraexcita, supraferventa, supraîmplini, supraîncălzi, supraîncărca, supraoxida, suprapopula, suprapreți, suprasatura. Supra-* are sensul de „foarte", „într-un grad dincolo de cel obișnuit". În afară de această categorie a cuvintelor cărora *supra-* le dă nuanța de superlativ, trebuie amintite și cele care în mod greșit ar putea fi considerate ca superlative și unde *supra-* are sensul de „dincolo de", „peste": *suprafiresc, supranatural, supraomenesc* etc.

Prefixul *supra-*, după cum s-a observat din exemplele de mai sus, se poate combina cu substantive, adjective și verbe. Noțiunile la care se atașează *supra-* sînt mai ales abstracte, nume de acțiuni: *aglomerare, alimentare, apreciere, populare, saturare* etc., foarte rar concrete: *curent, oxid.* Adjectivele sînt mai ales participii cu valoare adjectivală sau păstrînd adesea valoarea verbală: *aglomerat, alimentat, încălzit, încărcat, populat, nutrit, saturat* etc. *Suprasensibil* e singurul adjectiv care arată o calitate psihică.

Prefixul *supra-*, cu toate valorile lui, are o răspîndire foarte mare. El a dat derivate folosite în destul de multe domenii: fizică (*supratopire, supraîncălzire* etc.), chimie (*suprasaturație, supraoxigenație* etc.), electricitate (*supraconductibilitate, supracurent*), agricultură (*supracoacere, supramaturație*)] etc. El a pătruns și în limba literară, unde îl găsim folosit în stiluri foarte variate: *facțiunea de la putere* ***supranutrită*** *este incapabilă de a mai ține piept* CARAGIALE, O. III 198; *în anumite condiții de* ***supraexcitare*** *nervoasă, un curent de vibrații pornește de la om la obiect* MACEDONSKI, O. IV 141; *nu se putea* ***supraalimenta****, nu suferea carnea* BART, E. 380; *ha,* ***supracurajosule****, ai să afli acum întreaga asprime a mîniei mele* CAMIL PETRESCU, T. III 427. Dintre prefixele noi, *supra-* are în limba romînă cea mai mare răspîndire. El a dat numeroase derivate (70 derivate cu rol de intensificare), dintre care unele formații recente. S-a combinat cu numeroase părți de vorbire: substantive, adjective, verbe și a dat în special multe derivate nominale. El are posibilitatea de a crea formații momentane care arată gradul maxim al însușirii respective. Între *supra-* și celelalte prefixe superlative și în special *super-*, de care este cel mai aproape ca sens, limba preferă pe *supra-*, simțindu-l, după cum s-a mai spus, ca un element lingvistic băștinaș. Prin faptul că a dat o serie de derivate fără a avea model străin, el poate fi considerat productiv în sens larg.

ultra-

Și *ultra-* este tot un prefix neologic. În limba latină era folosit ca prepoziție și adverb cu sens local și temporal: „dincolo de", „mai departe", „după". Răspîndit în toate limbile romanice (it. *oltre, oltra*, v.fr. *outre*, engad. *ultra*, catal. *oltra*, prov. *oltre*), el a luat o dezvoltare însemnată în

limbile moderne, în forma latinească *ultra-*, în special cu rolul de a întări adjectivele şi substantivele pe lîngă care e aşezat şi mult mai puţin cu valoare locală. În limba franceză îl găsim prima dată în *ultrabavard* (1819), apoi în *ultradébonnaire* (Balzac), *ultraromantique* (Th. Gautier); o extindere mare ia în special în termenii din domeniul politic: *ultralibéral, ultrarévolutionnaire, ultraroyaliste*. În limba italiană se pare că pătrunde prin limbajul politic: *ultrareazionario, ultraministeriale, ultrademocratico, ultraclericale*, apoi se extinde în afara acestui domeniu: *ultracivilizzato, ultracomico, ultrarapido, ultraromantico* etc. şi chiar, de altfel ca şi în limba franceză, în limbajul ştiinţific: *ultramicroscopio, ultrasuoni, ultravirus* etc. Dicţionarele englezeşti îl dau ca un prefix viu, folosit mai ales pentru formarea de noi adjective: *ultraconservative, ultracritic, ultramodern, ultrapartisan, ultraprotestant, ultrareligious*. În limba germană e folosit mai ales în cuvinte tehnice: *Ultramikroskop, Ultrafilter, ultrabasisch*. În limba rusă e un prefix neproductiv[1].

El pătrunde în limba romînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu termenii din domeniul politic, împrumutaţi din limba franceză: *ultraliberal, ultraregalist, ultrarevoluţionar*. Ca şi în limba italiană el se extinde apoi în terminologia ştiinţifică: *ultrafiltru, ultrasunet, ultravirus* şi chiar în alte domenii: *ultraconfortabil, ultramodern, ultraromantic*.

Prefixul *ultra-* dă cuvintelor la care se ataşează sensul de „foarte", „extrem de", „peste măsură", „exagerat de".

Se ataşează pe lîngă adjective: *ultraconfortabil, ultraconservator, ultrademocrat, ultrademagog, ultraliberal, ultramicroscopic, ultramodern, ultramodernist, ultraoportunist, ultraprogresist, ultrarapid, ultrareacţionar, ultraretrograd, ultraregalist, ultrarevoluţionar, ultraromantic, ultrascurt, ultrasonor, ultraşovinist, ultraviolet*; pe lîngă substantive: *ultrafiltru, ultraliberalism, ultramicroscop, ultrapresiune, ultrasunet, ultravirus*. Nu se ataşează niciodată pe lîngă verbe şi advebe. E foarte greu de stabilit care cuvinte le-am luat din limba franceză gata formate şi care s-au format pe teren romînesc. Aceasta mi se pare cu atît mai greu cu cît prefixul *ultra-* formează derivate mai ales cu neologisme. S-ar putea ca *ultraconfortabil, ultraconservator, ultrademocrat, ultrademagog, ultraprogresist, ultrareacţionar, ultraretrograd*, pe care nu le înregistrează dicţionarele franceze, deşi acest fapt nu e un indiciu suficient că aceste cuvinte nu există în limba franceză, şi pe care le găsim în limba italiană (*ultrademocratico, ultrareazionario, ultrarapido*), să fie formate pe teren romînesc.

Ultra- este simţit ca un echivalent al adverbelor care servesc la formarea superlativului absolut. Se pare că prefixul însuşi, indiferent de sensul temei la care se ataşează, are o nuanţă ironică. Dacă unele cuvinte ca: *oportunist, reacţionar, retrograd, şovinist*, conţin în ele însele o nuanţă depreciativă, altele ca *revoluţionar, democrat, progresist* nu au de loc această nuanţă şi, totuşi, împreună cu *ultra-*, ele par ironice. Ironia provine din exagerarea conţinută în prefix. Cu excepţia termenilor ştiinţifici, în toate celelalte cuvinte formate cu prefixul *ultra-*, în special în terminologia din

[1] *Gramatica Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.*, I, p. 359.

domeniul politic, este evidentă nuanța ironică. Valoarea afectivă a superlativelor formate cu *ultra-* este astfel mult mai mare decît a superlativelor construite în mod obișnuit cu adverbe. În exemplul : *mi s-a făcut imputarea că sînt foarte, că sînt prea, că sînt ultraprogresist* CARAGIALE, O. I 155, *ultraprogresist*, plasat ultimul, apare ca cel mai expresiv.

Dintre prefixele cu valoare superlativă, *arhi-* concurează mai bine pe *ultra-*, aceasta însă numai în termenii politici : *ultrademocrat-arhidemocrat, ultraprogresist-arhiprogresist, ultrareacționar-arhireacționar.* În unii termeni științifici, *ultra-* e concurat de *super-* sau *supra-* : *ultramicroscop-supermicroscop, ultrapresiune-suprapresiune.* De asemenea în unele adjective, folosite în limbajul familiar sau în reclame, e concurat de *extra-* : *ultramodern-extramodern, ultrașic-extrașic.*

Folosit mai mult în terminologia politică și științifică, *ultra-* a pătruns totuși și în alte domenii : *ultraromantic, ultrasuprarealist* (G. Călinescu) și, uneori, chiar în limbajul familiar căutat : *ultrașic, ultramodern, ultraconfortabil.* El nu a dat decît derivate adjectivale sau substantivale, fără să treacă la verbe. De asemenea, el nu s-a atașat încă la cuvinte românești vechi, păstrîndu-se numai în neologisme. Nu este un prefix foarte productiv, deși folosirea lui ar putea să se extindă, prin faptul că derivatele lui sînt foarte expresive și ușor analizabile, deci prefixul se poate detașa lesne. La aceste cauze s-ar putea adăuga marea lui răspîndire în limbile moderne.

CONCLUZII

Prefixele pe care le-am înglobat în denumirea de prefixe superlative au rolul, după cum s-a arătat, fie de a reda ideea de superlativ în ce privește adjectivele și adverbele, fie de a arăta o intensificare a acțiunii verbelor sau a noțiunilor exprimate de substantive. Folosirea lor răspunde necesității de a reda cît mai expresiv impresiile pe care le produce asupra oamenilor o calitate oarecare. Pentru a produce un efect mai puternic se recurge mai ales la expresii care se referă la datele concrete ale simțurilor exterioare. Aceasta este probabil și explicația faptului că multe dintre prefixele superlative *extra-*, *hiper-*, *super-*, *supra-* și *ultra-* sînt la origine adverbe sau prepoziții locale.

Prefixele superlative noi care au intrat recent în limba română au căpătat în ultimul timp o mare dezvoltare, fiind folosite mai ales pe lîngă adjective și substantive. La dezvoltarea și întărirea lor a contribuit desigur și influența presei și a reclamelor care, trebuind să-și reînnoiască vocabularul, aveau nevoie de formații concise și în același timp expresive.

Prefixele superlative exprimă totdeauna o exagerare, arată că o calitate a fost depășită, că s-a trecut dincolo de limita obișnuită a acestei calități. De aceea derivatele cu aceste prefixe redau totdeauna un superlativ absolut. Față de formațiile obișnuite de superlativ, ele prezintă avantajul că sînt mai expresive și în același timp mai concise, evitîndu-se perifrazele. Voi da cîteva exemple : *atunci tinerele curtene i se închinară preaplecat* CARAGIALE, O. III 63. Prin folosirea derivatului *preaplecat* s-a evitat

perifraza *cu multe plecăciuni* şi s-a ajuns la o formă mult mai colorată. Acelaşi lucru se poate observa şi în următoarele exemple : *era într-o dis-dedimineaţă spre sfîrşitul lui august cînd pămîntul răscopt simte cu farmec roua* GALACTION, O. I 321 ; *Pe un deal răsare luna ca o vatră de jăratic, Rumenind străvechii codri şi castelul singuratic* EMINESCU, O. I 76.

Din nevoia pe care o simt vorbitorii de a exprima unele stări afective momentane s-au născut şi formaţiile spontane, folosite pentru a răspunde unei necesităţi momentane, fără pretenţia de a supravieţui. Aceste formaţii sînt caracteristice pentru prefixele superlative.

În ce priveşte temele la care se ataşează prefixele superlative, putem trage următoarele concluzii : prefixul *arhi-* (intrat ca neologism din limba franceză) se ataşează mai ales la adjective care arată o însuşire, fie a lucrurilor (*încărcat, plin, populat, cunoscut*), fie a persoanelor ; *extra-* se ataşează tot la adjective care arată o însuşire a lucrurilor (*fin, plat, modern, şic*) ; *hiper-* se ataşează mai ales la adjective şi substantive abstracte, aparţinînd terminologiei ştiinţifice, în special medicale, şi la adjective care arată o însuşire a persoanelor (*iritabil, sensibil, sceptic* etc.) ; *ultra-* se ataşează la adjective care arată mai ales însuşiri ale persoanelor şi aparţin terminologiei politice (*democrat, conservator, demagog, liberal, oportunist, progresist* etc.) şi pe lîngă adjective şi substantive-termeni ştiinţifici ; *supra-* se ataşează la substantive-nume de acţiuni abstracte şi mai rar concrete sau la participii cu valoare adjectivală sau verbală care se referă la obiecte şi rar la persoane ; *super-* se ataşează la noţiuni concrete. Pentru prefixele vechi *prea-, răs-* (*răz-*) şi *stră-*, nu se poate trage nici o concluzie, pentru că temele la care se ataşează sînt mult mai diferite.

În ce priveşte concurenţa dintre prefixele superlative, trebuie remarcat că : 1. prefixele vechi (exclusiv *arhi-*) şi cele noi nu se concurează unele pe altele decît foarte rar. De obicei prefixele vechi se concurează între ele şi prefixele noi între ele. (Sînt şi excepţii : prefixul *prea-* pe de o parte avînd aceeaşi formă ca şi adverbul *prea*, folosit în mod obişnuit pentru formarea superlativului, iar pe de altă parte fiind foarte uşor detaşabil, poate concura multe prefixe chiar dintre cele noi.) Această concurenţă se explică prin faptul că prefixele vechi sînt mai sudate cu cuvîntul primitiv şi mai greu detaşabile decît cele noi, iar acestea se ataşează mai totdeauna la neologisme ; 2. unul şi acelaşi prefix nu se suprapune în întregime peste un altul, ci corespunde numai anumitor noţiuni. De exemplu *arhi-* e concurat de *ultra-* pentru unele cuvinte ca : *dobitoc, liberal, milionar* (însuşiri atribuite persoanelor) şi de *supra-* pentru unele participii ca : *încărcat, populat* etc. ; *ultra-* e concurat de *arhi-* pentru termenii politici, ca : *democrat, progresist , reacţionar* etc. şi de *super-* sau mai ales de *supra-* pentru termenii ştiinţifici (*microscop, presiune*) şi, în sfîrşit, de *extra-* pentru adjective ca : *modern, şic, monden* (însuşiri ale obiectelor). *Hiper-* poate fi înlocuit prin *supra-* în terminologia ştiinţifică şi de *ultra-* pentru însuşiri ca *critic, iritabil, sensibil*. De aici se desprind două concluzii : 1. prefixele noi, în care înglobez şi pe *arhi-*, îşi păstrează totuşi cît de cît nuanţa lor legată de sensul etimologic ; 2. anumite prefixe se ataşează în general anumitor noţiuni. S-ar părea deci că prefixele noi nu au avut o prea mare

contribuție în ce privește scăderea productivității prefixelor vechi, deoarece ele nu le pot înlocui prea ușor.

Concluziile la care am ajuns relativ la productivitatea prefixelor superlative sînt următoarele : nu cred că putem vorbi numai de prefixe productive și neproductive, ci trebuie să stabilim și grade de productivitate între prefixe, și anume : *baș-* nu mai este viu, nu se mai folosește de loc ; *stră-* și *prea-* nu sînt productive ; *răs-* (*răz-*) e mai productiv decît celelalte prefixe vechi prin ușurința cu care se detașează și prin posibilitatea de a da formații momentane ; *super-* nu e productiv și se folosește din ce în ce mai rar ; *extra-* e neproductiv ; *supra-* e cel mai productiv dintre prefixele noi ; *arhi-* e oarecum productiv prin faptul că e ușor detașabil și folosit în formații spontane ; *ultra-* și *hiper-* nu sînt foarte productive, dar fiind expresive și ușor detașabile s-ar putea să se dezvolte.

Scanned with OKEN Scanner

SUFIXUL *-AJ*

DE

GEORGETA CIOMPEC

I. Etimologia sufixului. Formele *-aj, -agiu*

Sufixul *-aj* a pătruns în limba romînă pe la începutul veacului trecut, o dată cu primele neologisme franţuzeşti.

Printre numeroasele cuvinte noi care au îmbogăţit în acea epocă vocabularul limbii noastre, cuvintele cu *-aj* — termeni abstracţi şi tehnici care erau de primă necesitate — ocupă un loc important.

Dintre cele mai frecvente cuvinte cu acest sufix, constatate în textele din acea perioadă, sînt: *curaj*, *bagaj*, *avantaj*, *peisaj* etc.

Bineînţeles, la început ele sînt foarte puţin numeroase, iar sufixul nu este simţit ca particulă derivativă. (Nici chiar în franceză unele dintre aceste cuvinte nu sînt analizabile, pentru că, fiind formaţii foarte vechi (aproximativ din secolele XII—XIII)[1], temele de la care au derivat şi-au schimbat forma şi sensul.) Totuşi, graţie circulaţiei lor (*curaj*, *bagaj* au pătruns chiar în limba populară), substantivele acestea au împămîntenit sufixul ca terminaţie, adică au obişnuit pe vorbitorul de limbă romînă cu cuvinte care se sfîrşeau în *-aj*.

Abia către sfîrşitul secolului trecut, cînd în limba romînă intră multe substantive deverbale formate cu *-aj*, în majoritatea lor termeni tehnici, sufixul începe să fie simţit ca atare.

Azi, cuvintele cu *-aj* sînt foarte numeroase în limba noastră — mai ales în domeniul tehnicii — şi sufixul a început să fie productiv.

Sufixul franţuzesc *-age*, din care se trage cel romînesc, este urmaşul latinescului *-aticus*, sufix adjectival care a devenit în limba romînă *-atic* (*sălbatic*), iar în italiană *-atico* (*salvatico*).

În latină există cîteva adjective cu acest sufix: *fanaticus*, *lunaticus*, *uiaticus*, *siluaticus* etc. S-a transmis însă, ca adjectiv, numai *siluaticus* (pop. *saluaticus*)[2], care a dat: it. *salvatico*, fr. *sauvage*, rom.

---

[1] Vezi A. Dauzat, *Dictionnaire, etymologique*, Paris, 1938, s.v. *courage*, *bagage*, *avantage*.

[2] Menţionez că, afară de *siluaticus*, s-a transmis şi adjectivul *lunaticus*, care a dat v. fr. *lunage* şi rom. *lunatic*.

sălbatic[1]. Mai tîrziu însă în limbile romanice s-au format, cu sufixul acesta, adjective noi. De exemplu, în italiană: *fiumatico*, *lugliatico*; în spaniolă: *friatico*, *babatico*; în franceză: *ramage*, *marage* (aici sufixul cu această funcţie este foarte puţin productiv); în romînă: *guratic*, *roşiatic*, *bătrînatic*, *nebunatic*, *văratic*.

Dar încă în latina tîrzie, sufixul adjectival *-aticus*, mai ales sub forma neutră, a devenit sufix substantival cu sens abstract sau colectiv general. În latina galică, precizează Meyer-Lübke[2], sufixul în noua sa funcţie era foarte răspîndit.

Astfel, în limba franceză sufixul a devenit productiv ca sufix care formează nu adjective, ci substantive cu sens abstract sau colectiv de la substantive concrete (*courage*, *langage* etc.) şi mai cu seamă ca deverbal, funcţie în care cunoaşte pînă azi o răspîndire foarte largă.

Rom. *-aj*, it. *-aggio*, sp. *-age*, port. *-age* sînt forme ale acestui sufix în diversele limbi romanice, în care fr. *-age* a pătruns la diferite epoci, cînd limba franceză şi-a exercitat influenţa.

În limba romînă există şi varianta *-agiu*, care l-a concurat multă vreme pe *-aj*, avînd uneori şanse de a se impune. Azi *-agiu* cedează tot mai mult teren formei *-aj*.

În legătură cu existenţa lui *-agiu* la noi există trei explicaţii date de acad. Iorgu Iordan[3]. Ele au la bază faptele istorico-lingvistice care au favorizat apariţia acestei forme.

1. Influenţa italianului *-aggio* asupra împrumuturilor franţuzeşti în *-age*.

Ipoteza e întemeiată, ţinînd seamă că şi în alte cazuri influenţa limbii italiene este evidentă. De pildă, într-un dicţionar de neologisme romîneşti din 1862, asupra căruia atrage atenţia acad. Iorgu Iordan, multe cuvinte au două forme, una italiană alta franceză (cu preferinţă pentru cea dintîi): *memoriu* — *memoir*, *secular* — *séculier*[4].

În al doilea rînd, mulţi scriitori şi oameni de cultură romîni din secolul trecut au cunoscut limba şi cultura italiană, care şi-a lăsat amprenta asupra formaţiei lor în general şi asupra limbii în special. De exemplu, Gh. Asachi, unul dintre pionierii culturii noastre, a trăit chiar în Italia şi a scris despre înrudirea celor două popoare în muzică, dans, vers şi mai ales în limbă[5]. Eliade Rădulescu, care în a doua parte a activităţii sale a devenit chiar italienist, preconiza adoptarea neologismelor sub aspectul lor italian[6]. De pildă, citînd pe *curaj*, recomandă forma italiană *curagiu* şi respinge forma franceză *curaj*. În sfîrşit, există o serie de scriitori de la mijlocul secolului trecut care au suferit de asemenea influenţa italiană: Ion Ghica, C. Negruzzi, Alecu Russo şi alţii.

---

[1] Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 521—523.

[2] *Historische Grammatik der französischen Sprache*, II, Heidelberg, 1921, p. 61.

[3] *Sufixe romîneşti de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, VI, 1939, p. 56—58.

[4] Vezi E. Protopopescu şi V. Popescu, *Nou dicţionar portativ de toate zicerile radicale şi străine neintroduse şi introduse în limbă, cuprinzînd şi termeni ştiinţifici şi literari*, Bucureşti, 1862.

[5] Vezi G. Asaki, *Versuri*, Iaşi, 1863, poezia *Proemiu*.

[6] Vezi A. Densusianu, *Evoluţia estetică a limbii romîne*, vol. II, Bucureşti, 1930—1931, p. 68.

Scanned with OKEN Scanner

2. Altă explicaţie pentru *-agiu* în limba noastră este influenţa aspectului scris al franţuzescului *-age*, pe de o parte, şi „tendinţa de a păstra silaba finală *-iu* a diferitelor sufixe sub influenţa modelului real sau presupus latinesc”[1], pe de altă parte. (Într-adevăr găsim forme ca : *voiagea*, *avantagea* etc., iar pe de altă parte : *contrariu*, *inventariu* ş.a.m.d.)

3.În sfîrşit, ţinînd seama de epoca în care sufixul a intrat în limba noastră, cînd latinismul era foarte puternic, *-agiu* este explicat de acad. I. Iordan[2] şi prin tendinţa vorbitorilor de a latiniza sufixul, de a lua ca model limba latină pentru adaptarea sufixelor împrumutate în majoritatea cazurilor din franceză şi italiană. Conform acestor norme, *-age* trebuia să devină *-agiu*, ca în cuvintele de origine latină venite prin filieră franceză : *naufragiu*<fr. *naufrage*<lat. *naufragium* ; *sufragiu*<fr. *suffrage*<lat. *suffragium* ; *adagiu*<fr. *adage*<lat. *adagium*.

Faptul că *-agiu* a fost simţit mai românesc, pentru că seamănă mai mult cu terminaţiile limbii latine, se oglindeşte şi în dicţionarele de pînă acum. În *Dicţionarul de neologisme* din 1862, în DA, cît şi în CADE, forma recomandată este aceasta.

Toate aceste trei explicaţii sînt verosimile şi se completează una pe alta. E vorba, adică, de un complex de împrejurări care au concurat la apariţia şi menţinerea lui *-agiu* în limba noastră.

Azi, forma aceasta cedează însă tot mai mult loc formei *-aj*. De altfel, sufixul *-aj* a prins de la început mai mult teren în masele populare, *-agiu* fiind simţit „greoi” şi „pedant”[3].

Caragiale, înzestrat cu un deosebit simţ al limbii, pune această formă în gura „Machilor” şi „Lachilor”, oameni cu puţină pregătire, care folosesc pe *-agiu* ca semn de distincţie. De exemplu în « Telegrame », mostră de vorbire stîlcită, unul dintre personaje telegrafiază altuia :

Fimeea nepotului lui Costăchel Gudurău anume Albert Gudurău, unul din capii-înverşunaţi opoziţie locală, divorţată, iar ei bănuiesc Raul directoru cauza divorsului acuzînd trăieşte cu mencionatu ***concubinagiu*** *dar vrînd s-o iee socie legitimă, care reclamat restituţiunea dotei şi parafernei de două mii lei.* CARAGIALE, O. I 184.

Spre deosebire de această categorie de personaje ale sale, Caragiale preferă întotdeauna forma în *-aj* : *curaj*, *bagaj*, *echipaj*, *pavaj*, *personaj*, *reportaj* etc.

Faptul că *-aj* e mai simplu şi mai conform spiritului lingvistic al vorbitorilor o dovedeşte apropierea acestui sufix în limba populară de vechiul sufix *-aş*. De exemplu, mulţi vorbitori spun : *coraş*, în loc de *curaj* (în sudul Moldovei există şi un derivat *coraşliu*[4]) ; *tapaş*, în loc de *tapaj* ; *caram-*

---

[1] Vezi Iorgu Iordan, *Un dicţionar de neologisme româneşti*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, I, 1950, fasc. 1, p. 57.

[2] *Sufixe româneşti de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide”*, VI, 1939, p. 57.

[3] Vezi Iorgu Iordan, *Pluralul substantivelor în limba română actuală*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, V, 1938, p. 31.

[4] Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe româneşti de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 57.

Scanned with OKEN Scanner

bolaș, în loc de *carambolaj*; *traforaș*, în loc de *traforaj*[1]. Și invers: *ataj*, în loc de *ataș*; *talaj* (s. n.), în loc de *talaș* (s.n.) sau în loc de *talaji* (s.n.).

Apoi preferința pentru *-aj* se explică și prin tendința de a nu pronunța pe *-iu* final, manifestată mai ales în păturile de jos ale populației, tendință care azi prinde din ce în ce mai mult teren (acum se spune tot mai mult *servici*, *inventar*, *seminar* etc.[2]). Forma *-aj* este recomandată și de *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* și de *Micul dicționar ortografic* pentru majoritatea cuvintelor. Sînt totuși o serie de cuvinte care mai au ambele forme în vorbirea curentă: *limbaj-limbagiu*, *pasaj-pasagiu*, *peisaj-peisagiu*, *personaj-personagiu* etc.

Teddie e un ***personaj*** *gidian, rîse Lucian.* POPOVICI, S. 56.

O astfel de întrebare aflată numaidecît se comenta cu răutate și ***personagiul*** *devenise ridicul.* CAMIL PETRESCU, O. I 33.

Dicționarul înregistrează ambele forme.

Coexistența celor două forme ar putea fi tolerată în cuvinte diferite, dar unul și același cuvînt e recomandabil să aibă o singură formă — aceasta în interesul simplificării și uniformizării limbii. Și, pentru că majoritatea cuvintelor cunosc forma *-aj*, cred că și cuvintele citate mai sus trebuie folosite cu această formă. Doar cîteva cuvinte, intrate mai demult în limbă și încetățenite cu forma *-agiu* (care uneori nu e sufix), își păstrează această formă, de exemplu: *naufragiu*, *omagiu*, *ravagiu*, *stagiu*, *ultragiu*. Ele sînt însă prea puține pentru a alcătui un sistem.

M-am ocupat mai mult de această problemă, datorită importanței practice pe care o are pentru vorbitorii limbii romîne alegerea uneia sau alteia dintre cele două forme ale sufixului.

II. Temele la care se atașează și rolul semantic al sufixului *-aj*

Majoritatea cuvintelor care au acest sufix au fost împrumutate gata formate, după cum am arătat, din limba franceză. Ele au fost create, prin urmare, în această limbă și sensurile obținute s-au transmis exact în limba noastră, o dată cu cuvintele respective. De aceea, deși analiza de mai jos va avea în vedere în special faptele din limba de origine, afirmațiile sînt valabile în aceeași măsură pentru situația din limba romînă, nu numai în ceea ce privește sensul acestor cuvinte, ci și procedeul de formare a lor.

Apelez pentru această analiză la împrumuturile din limba franceză pentru că numărul cuvintelor cu sufixul *-aj* formate cu certitudine în limba romînă este foarte mic.

Substantivele care posedă sufixul *-aj* s-au format pe două căi:

1. *Prin adăugarea sufixului la temele unor substantive concrete.*

În acest caz sufixul are tendința de a abstractiza. De aceea majoritatea cuvintelor obținute sînt:

---

[1] Vezi CADE, s.v. *traforaj*.
[2] Vezi mai sus, p. 53.

a. abstracte

brigandaj < fr. *brigandage* < *brigand*;
cabotinaj < fr. *cabotinage* < *cabotin*;
curaj < fr. *courage* < *cœur*;
libertinaj < fr. *libertinage* < *libertin*;
limbaj < *limbă* (după fr. *langage* < *langue*).

b. colective:

bastingaj „totalitatea chestoanelor unor corăbii" <fr. *bastingage*<*bastingue* „saltea care servea de meterez în jurul punții vaporului";
bobinaj „totalitatea bobinelor" <fr. *bobinage*<*bobine* „bobină, mosor";
cordaj „totalitatea frînghiilor unor corăbii" < fr. *cordage* < *corde* „funie, frînghie";
dalaj „totalitatea dalelor unei pardoseli" <fr. *dallage*<*dalle* „dală, lespede de piatră (cu desenuri)";
furaj „nutreț pentru vite" <fr. *fourrage*<*feurre* „pai";
grilaj „totalitate de grile, zăbrele"<fr. *grillage*<*grille* „grilă, gratie";
penaj „totalitatea penelor unei păsări; mănunchi de pene (colorate) servind ca podoabă la un chipiu de uniformă, la un coif etc." < fr. *pennage* < *penne* „pană lungă (din aripă sau coadă)";
utilaj „ansamblul uneltelor, aparatelor, instrumentelor etc. necesare unei anumite lucrări, industriei în general" < fr. *outillage* < *outil* „unealtă, sculă";
aparataj „totalitate de aparate, de piese" <rom. *aparat* (după fr. *appareillage*<*appareil*).

Există un grup de cuvinte construite tot în acest fel, care desemnează însă noțiuni concrete, avînd sens apropiat de cel al substantivelor de la care au fost derivate:

bandaj „fașă, legătură pe o rană"<fr. *bandage*<*bande* „bandă";
cofraj „tipar de lemn în care se toarnă materialul de construcție"<fr. *coffrage*<*coffre* „ladă, casă";
eșafodaj „construcție provizorie"<fr. *échafaudage* <*échafaud* „eșafod";
fuselaj „parte componentă a avionului "<fr. *fuselage*<*fuseau* „fus";
peisaj „priveliște; tablou, pictură, fotografie care reprezintă un colț din natură; descriere, reprezentare a naturii în opere literare" < fr. *paysage* < *pays* „țară";
jivraj „strat de gheață sau chiciură care se depune pe avioane în timpul zborului la temperaturi joase" < fr. *givre* „gheață".

În cazul unor cuvinte ca: *avantaj*, *bagaj*, *curaj*, *furaj* etc., ale căror etimoane s-au format de mult timp în franceză, tema a suferit schimbări de sens sau de structură fonetică, care fac ca ele să nu mai fie analizabile, nu numai de romîni, ci chiar de francezi. O dovadă de altfel a faptului că sufixul nu este simțit ca parte distinctă sînt numeroasele derivate verbale, adjectivale, adverbiale ale unora dintre aceste substantive: *curaj* — derivate: *încuraja*, *descuraja*, *încurajator*, *descurajator*, *curajos*; *avantaj* — derivate: *avantaja*, *dezavantaja*, *avantajos*, *dezavantajos*.

Scanned with OKEN Scanner

2. *Prin adăugarea sufixului la teme verbale.*

În această funcţie de deverbal, sufixul s-a specializat şi cunoaşte azi o foarte largă răspîndire.

Verbele a căror temă a servit drept bază pentru derivatele în *-aj* aparţin conjugării I (cum arată şi vocala *a* din sufix). Ulterior s-au format derivate cu *-aj* de la verbe aparţinînd şi altor conjugări :

aerisaj [1] < *aerisi* (conj. a IV-a)
garnisaj [2] < *garnisi* (conj. a IV-a)

Exemple sînt foarte puţine, dar ele dovedesc că sfera de aplicare a acestui sufix s-a lărgit. Şi aici majoritatea substantivelor formate astfel sînt împrumutate din franceză.

Un argument în acest sens este existenţa unor astfel de deverbale, fără verbul corespunzător. De exemplu, avem *balizaj*, *camionaj*, *decuvaj*, *halaj*, *mariaj* etc. dar nu şi **baliza*, **camiona*, **decuva*, **hala*, **maria* etc.

Apoi se pare că unele verbe sînt formaţii ulterioare prin derivare regresivă de la astfel de substantive. De exemplu :

a blinda < *blindaj* < fr. *blindage*
a canota < *canotaj* < fr. *canotage*
a gara < *garaj* < fr. *garage*
a placa < *placaj* < fr. *placage*
a vira < *viraj* < fr. *virage*

Cu toate acestea, se poate presupune că, datorită numărului mare de asemenea deverbale care coexistă alături de verbele ce le-au servit ca temă, s-a format un sistem conform căruia, împrumutînd verbul, se poate crea în limba noastră deverbalul corespunzător. Dacă practic acest lucru nu se poate afirma cu siguranţă în fiecare caz concret, teoretic el este nu numai posibil, ci chiar firesc. De pildă, un substantiv ca *ancoraj*, deşi există în limba franceză şi deci se poate să fie un împrumut, este cel puţin tot atît de posibil să fie format la noi prin analogie. Exemplul este ales la întîmplare. Cazurile de acest fel sînt foarte numeroase. Iată cîteva dintre ele : *aborda-abordaj*, *ambala-ambalaj*, *arbitra-arbitraj*, *balona-balonaj*, *flamba-flambaj*, *îmbarca-îmbarcaj*, *mula-mulaj*, *nichela-nichelaj*, *persifla-persiflaj*.

Sub raport semantic, observăm că aceste deverbale au o semnificaţie foarte asemănătoare cu aceea a infinitivelor lungi şi, în general, cu a celorlalte deverbale cu sufixele : *-aţie*, *-eală*, *-ăciune*, *-at* etc. ; pe de o parte ele păstrează, ca şi acestea, ceva din sensul verbal originar, exprimînd acţiunea în sine ca în : *abordaj*, *afinaj*, *afişaj*, *cronometraj*, *decupaj*, *drenaj*, *halaj*, *linşaj*, *masaj*, *modelaj*, *parcaj*, *partaj*, *persiflaj* etc., iar pe de altă parte, desemnează o acţiune concretă (locul acţiunii, rezultatele ei, obiectul) ca în : *abataj*, *aliaj*, *ambalaj*, *cronometraj*, *cubaj*, *drenaj*, *fotomon-*

[1] Vezi *Lexiconul tehnic romîn*, Sibiu, 1949.
[2] *Ibidem.*

taj, *parcaj*, *patinaj*, *persiflaj*, *reportaj* etc. (Cele mai multe au desigur ambele accepţiuni, ca orice deverbale.)

Nu întotdeauna însă derivatele în *-aj* sînt sinonime cu cele în *-are*, de exemplu :

ecarisaj „operaţie de stîrpire a cîinilor vagabonzi"

iar

ecarisare „operaţie de tăiere a buştenilor" ;

echipaj **1.** „întregul personal care face serviciul pe un avion, pe un tanc etc." : *intriga romanului este bazată pe acţiunile duşmanilor Uniunii Sovietice care, nereuşind să pună mîna pe planurile de construcţie ale „Pionerului", vor strecura un spion în* ***echipaj*** S. B., nr. 8, 1957, 80. **2.** (ieşit din uz) „trăsură cu cai înhămaţi" : *veneau unii gură-cască ca să vadă lungile şiruri de* ***echipaje*** *albastre şi galbene cu rotiţe cu spiţe roşii şi cu arnăuţi la spate, în care se lăfăiau frumoasele şi urîtele protipendadei* CAMIL PETRESCU, O. I 618

iar

echipare „acţiunea de a (se) echipa" ;

reportaj „articol de ziar cuprinzînd relatarea unui fapt, descrierea unui loc etc., pe baza unor informaţii culese la faţa locului : *articolul sau* ***reportajul*** *de gazetă, dacă răspunde cu promptitudine imperativelor epocii în care a fost scris, nu-şi pierde cîtuşi de puţin valabilitatea* S. B., nr. 8, 1957, 77

iar

reportare s.n. (contabilitate) „acţiunea de a reporta, a trece, a nota, a scrie în altă coloană o sumă contabilizată, a repeta în capul unei coloane suma obţinută prin adunarea cifrelor de pe pagina precedentă".

Chiar şi în celelalte cazuri, deşi foarte apropiate ca înţeles, dubletele cu *-are*/*-aj* prezintă o nuanţă deosebitoare perceptibilă pentru un observator atent : derivatele cu *-aj* sînt simţite de vorbitori ca fiind mai concrete şi, de aceea, forma aceasta e preferată în tehnică. Infinitivele lungi, mai vagi, sînt folosite, din acest motiv, mai mult cu sensul lor figurat. De exemplu :

abordaj-abordare : *vapoarele surprinse de ceaţă pipăiau ca nişte orbi semnalînd de frica* ***abordajului*** BART, E. 386, dar ***abordarea*** *unei teme* ;

afişaj-afişare : ***afişajul*** *interzis*, dar ***afişarea*** *indiferenţei faţă de cineva.*

Tot ca un argument în sprijinul acestei observaţii e faptul că în cazul cuvintelor în *-aj*, care exprimă în acelaşi timp acţiunea şi obiectul (un lucru concret), pentru a evita confuziile, multe din ele şi-au pierdut sensul iniţial (sau poate nici nu l-au avut) de deverbale propriu-zise şi păstrează numai sensul concret, iar pentru exprimarea acţiunii e folosită mai mult forma în *-are*. *Garaj* arată locul, clădirea în care sînt garate vehiculele, şi este foarte rar, sau aproape de loc folosit pentru a exprima acţiunea. În această funcţie e înlocuit de infinitivul lung. Aceeaşi situaţie au : *abataj*, *acuplaj*, *ambalaj*, *ajustaj*, *alezaj*, *cartonaj*, *drenaj*, *marmoraj*, *mulaj*, *pasaj*, *patinaj*, *pavaj*, *placaj* şi altele.

Scanned with OKEN Scanner

III. Probleme de morfologie în legătură cu sufixul *-aj*

În limba romînă toate substantivele care au sufixul *-aj* sînt de genul neutru, pe cînd în celelalte limbi romanice în care acest gen a dispărut, substantivele respective sînt de genul masculin.

Integrarea acestui grup de substantive la neutru se explică prin tendința, existentă în limba noastră, de identificare a genului natural cu cel gramatical; substantivele împrumutate din limba franceză, care sînt masculine şi exprimă nume de lucruri, trec, conform acestei tendințe, la genul neutru în limba romînă.

În ultimul timp însă, multe neologisme care îndeplinesc aceste condiții au şi forma de masculin, formă preferată de multe ori celeilalte. De exemplu: *robineți, produşi, derivați, penduli, nuclei, torenți, vagoneți.*

În *Limba romînă contemporană*[1], acad. Iorgu Iordan explică acest fenomen prin faptul că cele două forme sînt folosite în domenii diferite de activitate. De exemplu: *compuse* şi *derivate* spun lingviştii, iar *compuşi* şi *derivați*, chimiştii.

Pe de altă parte, se pare că în unele cazuri intervine şi dorința unor vorbitori de a deosebi, măcar formal, termenii pe care îi utilizează ei, în domeniul lor special de producție, de cei folosiți în vorbirea curentă: *robineți-robinete, vagoneți-vagonete, cîmpi-cîmpuri, suporți-suporturi.* E clar că în ambele cazuri intervine şi o diferențiere semantică, termenii specializîndu-se pentru ramurile respective.

Faptul că la cuvintele în *-aj* acest fenomen nu apare se explică prin aceea că obiectul pe care-l denumeşte un cuvînt terminat în *-aj* nu aparține, aproape niciodată, la mai multe domenii, aşa încît nu se nasc confuzii şi, prin urmare, nu e necesar ca termenul respectiv să aibă forme deosebitoare.

Aşa cred că se explică lipsa abaterilor — în ce priveşte termenii în *-aj* — de la tendința de care vorbeam mai înainte — aceea de trecere a neologismelor franțuzeşti masculine la genul neutru şi încadrarea „mecanică", aş zice, a acestui grup de substantive în genul neutru.

*

Datorită caracterului abstract pe care îl imprimă sufixul *-aj* cuvintelor, multe dintre acestea nu au plural: *ancoraj, canotaj, colportaj, concubinaj, cromaj, curaj, dozaj, libertinaj, montaj, partaj* etc.

Unele abstracte verbale care pe lîngă acțiunea propriu-zisă mai arată şi obiecte concrete (locul acțiunii, rezultatele sau scopul ei etc.) au plural numai pentru cel de-al doilea sens. De pildă, *tricotaj* exprimă la singular acțiunea şi rezultatul ei; pluralul *tricotaje* însă arată numai o pluralitate de asemenea obiecte, nu şi de acțiuni. Tot aşa: *aliaje, ambalaje, marcaje, marmoraje, mulaje, patinaje, sufraje* ş.a.m.d.

[1] Ed. a II-a, Bucureşti, 1956, p. 278.

În ceea ce privește desinența de plural pentru substantivele cu acest sufix, cea recomandată de DLRLC este *-e* și uneori *-uri*, pentru varianta în *-aj*, și *-i*, pentru cea în *-agiu*.

În articolul *Despre pluralul substantivelor neutre în romînește*[1], I. Coteanu justifică terminația *-e* pentru aceste substantive prin aceea că ele se găsesc pe prima treaptă a trecerii de la adjective la substantive, cînd pluralul ia această formă, proprie adjectivelor.

Afirmația pare nejustificată, ținînd seama de cele arătate în primul capitol al studiului de față : cu sufixul *-aj* în limba franceză s-au format foarte puține adjective (*marage*, *sauvage*, *ramage*) și aceasta în vremuri destul de îndepărtate. În urmă, el s-a specializat cu funcția de sufix substantival și astfel ni s-a transmis nouă. Nu poate fi vorba deci actualmente, la aceste cuvinte, de un proces de trecere.

Apoi însuși autorul articolului citat afirmă : „Cînd adjectivul trece de la calitatea lui la aceea de substantiv, el își formează mai întîi un plural în *-e* și, numai după aceea, *cînd a atins pe deplin gradul de substantivare, poate primi și desinența -uri*”[2] (sublinierea îmi aparține). Or, în textele secolului al XIX-lea oscilațiile între *-uri* și *-e* sau *-i* (corespondențele celor două forme de singular), folosite la pluralul substantivelor în *-aj*, ca și al altor neologisme, sînt numeroase. Multe neutre care fac azi pluralul numai în *-e* cunosc în acea vreme și forma *-uri*. Citățm doar cîteva : *omagiuri* (Alexandrescu), *avantajuri*, *bagajuri* (C. Negruzzi), *uvrajuri* (Bălcescu), *echipajuri* (Eminescu), *masajuri* (Caragiale).

Se întîmplă uneori ca un scriitor să folosească pentru același cuvînt, și uneori în aceeași operă, ambele forme. De exemplu, în *Istoria Romînilor sub Mihai Viteazul* găsim la pagina 102 *bagaje*, iar la 133 *bagajurile*[3].

Faptele de mai sus demonstrează încă o dată că aceste cuvinte în *-aj* sînt substantive și nu adjective în proces de substantivare. E necesară deci o altă explicație a desinenței de plural *-e* pentru asemenea cuvinte.

Cred că substantivele din această categorie, pătrunzînd în limbă cînd terminația cea mai răspîndită pentru neutre, mai ales pentru neologisme, era *-e*[4], au format un sistem conform căruia toate cuvintele de acest fel intrate mai tîrziu în limbă sau care intră acum, formează pluralul astfel.

Acest sistem, mai slab la început datorită numeroaselor ezitări între *-e* și *-uri*, caracteristice mai cu seamă primei jumătăți a secolului al XIX-lea, se consolidează către sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor, cînd pătrund în bloc termeni tehnici cu *-aj* — pentru care *-uri* pare „învechit” și „popular”[5].

Se pare că în înlăturarea lui *-uri* un rol deosebit a avut desinența *-i*, corespunzătoare singularului *-agiu*. Acad. Iorgu Iordan susține că : „Dacă *-agiu*, care este greoi și pedant, se menține totuși... se datorește

[1] În *Limbă și literatură*, vol. I, București, 1955, p. 109.
[2] *Ibidem*, p. 108.
[3] Vezi N. Bălcescu, *Opere*, II, București, 1953.
[4] Vezi Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală. O gramatică a greșelilor*, ed. a II-a, București, 1947, p. 47 ; vezi și *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide”*, V, 1938, p. 18 și urm.
[5] Vezi acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, București, 1954, p. 297.

pluralului în *-agii*. Această formă se bucură de o largă răspîndire... nu pentru că ar fi preferată lui *-aje*, ci pentru că înlătură desinența *-uri* care, din punct de vedere fonetic, pare a corespunde mai bine singularului în *-agiu* decît celui în *-aj*"[1].

Azi *-uri* apare rar ca semn al pluralului acestor substantive, iar atunci cînd totuşi e folosit, are funcţia pe care o indeplineşte în cazul substantivelor feminine, aceea de a arăta speciile, sorturile unui obiect, ale unei substanţe (cf. *marcajuri* şi *marcaje*). *Marcaje* exprimă sensul obişnuit al pluralului (apariţia obiectului sub aspectul mai multor exemplare din aceeaşi categorie), iar *marcajuri* însemnează „mai multe feluri de marcaj".

Sistemul pluralului în *-e* pentru aceste neutre este însă atît de consolidat acum, încît *-uri*, simţit impropriu şi învechit, este înlocuit cu succes de *-e* chiar şi în această funcţie.

Dat fiind că au circulat mult şi sînt încă destul de frecvente atît dubletele singularului *-aj* / *-agiu*, cît şi ale pluralului *-aje* / *-agii*, se întîmplă, destul de des, să se iveaască forme hibride de plural. Sînt numeroase mai ales cazurile în care *-i* apare în locul lui *-e*, ca de pildă: *avantajii*, *personajii*. (Aici e aceeaşi situaţie ca la substantivele care au avut o dată terminaţia în *-iu* (*inventar*, *seminar* etc.), substantive care în loc să aibă pluralul: *inventare*, *seminare* sînt utilizate aproape exclusiv în forma: *inventarii*, *seminarii*.[2])

Pluralele de tipul *personajii* apar în vorbirea mai puţin îngrijită, dar se strecoară uneori şi în scris: ***avantajiile*** *fizicului său* ROMANU, 3, XII, 1889.

Mult mai rar şi mai supărător este pluralul în *-e* pentru singularul *-agiu*: *personage*, *avantage*.

Fabrica de ***tricotage*** *a domnului Bucureşteanu a început a funcţiona cu succes.* ROMANU, 24, XII, 1889.

La conace se consumă ***furagele***. I. IONESCU, M. 337[3].

Graţioasa me doamnă, permiteţi-mi să depun ***omagele*** *mele la picioarele d-voastră.* ALECSANDRI, T. 1308.

Evident, aceste forme hibride trebuie evitate.

IV. Productivitatea

Am arătat mai înainte că datorită circulaţiei largi a primelor cuvinte cu *-aj* împrumutate din franceză, sufixul s-a încetăţenit în limba noastră, dar nu ca sufix, pentru că aceste cuvinte nu sînt analizabile, ci ca o terminaţie proprie, conformă limbii romîne. Aceasta este prima fază a dezvoltării acestui sufix pe teren romînesc.

---

[1] *Pluralul substantivelor în limba romînă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, V, 1938, p. 31.

[2] *Ibidem*.

[3] Vezi DA, s. v. *furaje*.

Împrumuturi de felul acestora, în care sufixul nu e simțit ca parte distinctă, se fac însă și azi în limba noastră : *bastingaj*<fr. *bastingage*; *muiaj*<fr. *mouillage*; *platelaj*< fr. *platelage*; *pudlaj*<fr. *poudlage*.

Mai tîrziu, împrumutîndu-se foarte multe substantive deverbale formate cu *-aj* împreună cu verbele corespunzătoare, sufixul a început a fi simțit ca particulă derivativă, deoarece temele de la care se formau existau ca cuvinte de sine stătătoare : *camuflaj-camufla*, *dozaj-doza*, *echipaj-echipa*, *garaj-gara*, *masaj-masa*, *montaj-monta*, *sabotaj-sabota*, *tricotaj-tricota* etc.

În felul acesta, condițiile ca un sufix să devină productiv — acelea de a fi analizabil, împămîntenit și răspîndit (acestea din urmă, în mai mică măsură în cazul lui *-aj*) sînt îndeplinite. Dacă azi nu putem aduce un material bogat în acest sens pentru *-aj*, cu siguranță că în viitor, datorită sensului special pe care acesta îl dă cuvintelor, cît și răspîndirii largi în tehnică a termenilor astfel creați sau împrumutați, sufixul va forma multe cuvinte în limba noastră — mai ales în domeniul producției.

Putem presupune și astăzi că multe dintre cuvintele citate mai sus sînt formate pe teren romînesc prin analogie. Bunăoară unele deverbale [1] sau, în general, unele cuvinte a căror temă este identică în romînă și franceză : *aeraj*, *ancoraj*, *decoltaj*, *formaj*, *garnisaj*, *grupaj*, *pilotaj*, *suflaj*, *tonaj* (mai ales că *gramaj* este format la noi)[2] etc.

Afară de acestea însă, sînt unele cuvinte cu *-aj* despre care putem afirma cu certitudine că sînt formații romînești. În cele ce urmează voi da cîteva exemple, grupîndu-le după proveniența temei :

1. Substantive formate de la teme străine, majoritatea franțuzești, care nu au echivalent în limba franceză (cîteva au corespondent formal, însă diferit ca sens) :

apareiaj „modul de așezare sau desenul pietrelor unei fațade”<fr. *appareiller* (fr. *appareillage* <*appareil* „aparat”, corespunde rom. *aparataj*);

caroiaj „rețea de drepte paralele între ele, unele dispuse orizontal, altele vertical, și care închid între ele pătrate de anumite mărimi” < fr. *carreau*. (Corespondentul franțuzesc este *quadrillage*, *craticulation*);

picaj „zborul de coborîre în linie verticală sau aproape verticală al unui avion sau al unui planor”<fr. *piquer* „a înțepa, a împunge”. (Corespondentul franțuzesc este *en piqué* sau *tomber à pic*);

piclaj „operație care constă în tratarea pieilor sămăluite înainte de tăbăcire cu o soluție acidă” <engl. *pickle* „saramură”>rom. *piclu* „soluție acidă cu care se tratează pieile înainte de tăbăcire”. (Corespondentul franțuzesc este *mordançage*, iar cel englezesc *pickling*.)

2. Substantive formate de la teme romînești. Acestea se pot clasifica în două categorii :

[1] Vezi mai sus, p. 56.
[2] Vezi mai departe, p. 62.

a. calcuri:

aerisaj<*aerisi*, după fr. *aérage*<*aérer* (există şi *aeraj*<fr. *aérage*);

ansamblaj (în muzică)<*ansambla*, după fr. *assemblage*< *assembler* (există şi *asamblaj* în tehnică);

aparataj<*aparat*, după *fr. appareillage*<*appareil*;

frînaj<*frîna*, după fr. *freinage*<*freiner*;

inelaj<*inel*, după fr. *annelage*;

limbaj<*limbă*, după fr. *langage*<*langue*;

punctaj<*punct*, după fr. *pointage*<*point*. Cuvîntul are azi o circulaţie foarte mare. S-ar putea să fie o creaţie recentă, după 23 August 1944, ca şi *instructaj*, cu deosebire că acesta nu e formaţie romînească, ci împrumut din rusă;

rotaj<*roată*, după fr. *rouage*<*roue*.

b. cuvinte care n-au corespondent în limba franceză:

gramaj „greutate exprimată în grame pe m p" (*cînd lipsea din* ***gramajul*** *porţiilor sau din tacîmuri...*) <*gram*. Cuvîntul nu există în franceză;

martiraj „suferinţă, supliciu, caznă îndurată de cineva pentru convingerile sale, pentru o credinţă sau o atitudine" (*e o concentrare patetică de superioritate morală, de sensibilitate şi de* ***martiraj*** *special* CONTEMPORANUL, S. II., nr. 158, 1949, p. 11); cf. *martiriu* < *martir*. Pentru această noţiune găsim în franceză *martyre*, iar în italiană *martirio*, care corespund formal romînescului *martiriu*;

metraj<*metru*. Are echivalent în franceză pe *métrage* (se poate să fie şi un împrumut), în expresia *un film de lung metraj*. Însă pentru sensul de „pînzeturi în general" sau (ulterior) „pînzeturi luate pe cartelă", termenul nu are echivalent în franceză. În acest caz s-ar putea să fie doar o schimbare de sens sau o nouă accepţiune a vechiului *metraj* < *métrage*.

Metraj în primul sens este pretenţios şi are circulaţie restrînsă; de aceea este puţin probabil ca el să fi fost cunoscut de mase. Acest lucru ne face să presupunem că *metraj*, despre care vorbesc, este o creaţie independentă a vorbitorilor limbii noastre din păturile mijlocii;

stafaj (neobişnuit; folosit în domeniul arhitecturii) „ornamentaţie, împodobire"<engl. *staff* „amestec plastic folosit cu piatră, pentru decoraţii arhitecturale". (În franceză există numai derivatele *staffer* „a construi în staff", *staffeur* „cel care construieşte în staff");

şaidaj „operă de alegere manuală a minereurilor, însoţită de spargerea acestora cu ciocanul". În franceză există numai cuvîntul *chaideur* „muncitor care efectuează cu braţele desfacerea unui minereu".

Primele trei cuvinte sînt creaţii care au o circulaţie mare, au fost asimilate de limbă. Mai puţin propriu pare a fi derivatul romînesc: *periaj* „periere"<*a peria*.

Cuvîntul este atestat în prefaţa unei lucrări din 1895, în care autorul, Gh. Crăiniceanu[1], ocupîndu-se de „rătăcirile şi neajunsurile terminologiei noastre medicale", înregistrează, între alţi termeni consideraţi de el improprii, şi acest derivat, recomandînd înlocuirea lui cu infinitivul lung al verbului, respectiv *periere*.

Formaţia aceasta pare forţată, improprie, chiar vorbitorilor actuali ai limbii romîne (cu atît mai mult celor din perioada aceea, cînd numărul cuvintelor cu *-aj* era încă mic în limba romînă şi sufixul încă nu începuse a fi productiv), pentru că sufixul este neologic şi deci nu poate fi ataşat, bineînţeles deocamdată, decît temelor neologice.

Un alt aspect al productivităţii sufixului *-aj* apare în falsa literarizare a unor derivate cu vechiul sufix *-aş*, în care acesta este substituit prin *-aj*. E vorba de termeni tehnici, mai cu seamă din domniul mineritului, împrumutaţi din maghiară, în care *-aş* pare învechit, „netehnic". Înlocuirea lui cu *-aj* e favorizată şi de marea răspîndire a termenilor cu această terminaţie, uneori sinonimi cu cei în *-aş*, cum se poate uşor constata în exemplele care urmează :

cioplaj s.n. „înfieratul arborilor printr-o tăietură în trunchiul lor ; tăietura care se face într-un arbore cu scopul de a face un semn în el, cioplitură (cu toporul) într-un copac ca să nu rătăceşti drumul prin pădure". Variantă a lui *cioplaş* < *ciopli* + *-aş* ;

foitaj s.n. „material, de obicei lut galben, cu care se astupă găurile, după ce au fost încărcate în vederea puşcăturii". Variantă a lui *foitáş* <magh. *fojtás*, vb. *fojtani*, devenit rom. *foitui* (cf. *buraj*) ;

lodolaj s.n.(termen colectiv) „scînduri groase de la 4 cm în sus (numite lodbe), aşezate orizontal şi muchie la muchie între stîlpii din pereţii galeriei (deci longitudinal faţă de peretele galeriei) şi lipite de acesta sau între grinzile tavanului, lipite de acesta şi transversal faţă de direcţia galeriei, servesc drept căptuşeală pentru pereţi şi opun rezistenţă terenurilor înconjurătoare". Variantă a lui *lodolaş* <magh. *lódulás*, vb. *lodulni*, devenit rom. *lodoli* „a căptuşi cu scînduri în locul care se surpă" ;

rictulaj s.n. „cofrajul ce se execută în galeria care urmează să fie betonată, porţiunea de fastăne, care se pune după cofraj". Varianta lui *rictulaş* (cf. magh. *ritkulás*) ;

şticulaj s.n. „operaţie de căptuşire (îmbrăcare, asigurare, prevedere, bandajare) a tavanului galeriei cu scînduri groase (numite lodbe) sau cu văndruci", variantă a lui *şticulaş* <magh. **stukolás* din *stukkó*, „stuc" (cf. magh. *stukkolni* > rom. *şticuli*) ;

văcălaj s.n. (Transilv.) „amestec de var stins şi nisip, cu care se cimentează cărămizile în zid şi se tencuieşte zidul ; muruială, tencuială". Variantă a lui *văcălaş* <magh. *vakolás* < *vakolni*, devenit în rom. *văcăli*, *a văcălui* „a tencui".

---

[1] Dr. Gh. Crăiniceanu, *Igiena ţăranului romîn*, Bucureşti, 1895, p. 10.

Deşi în exemplele de mai sus sufixul *-aj* nu formează derivate noi, ci doar substituie alt sufix, am considerat aceasta ca un aspect al productivităţii sufixului pentru că fenomenul nu e întîmplător, ci corespunde unui anumit stadiu de dezvoltare a limbii.

În concluzie, deşi nu foarte numeroase, cuvintele formate cu *-aj* pe teren romînesc dovedesc că sufixul a început să fie productiv în limba noastră şi că posibilităţile lui în această privinţă vor creşte pe măsura dezvoltării ştiinţei şi producţiei.

Scanned with OKEN Scanner

-*AME* ŞI -*IME* ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

ELENA CARABULEA

Sufixele substantivale -*ame* şi -*ime* îşi au originea în latină (-*ame* < -*amen*, -*ime* <-*imen*), deşi nu se cunoaşte în limba romînă nici un derivat în -*ame* sau -*ime* care să aibă un original latin atestat[1]. De fapt, sufixul latin propriu-zis este -*men* (= gr.-μα, i.-e. *-*mn̥*)[2], motiv care justifică tratarea împreună a sufixelor -*ame* şi -*ime*, cu tot aspectul diferit pe care îl au în faza actuală. Aşadar cuvintele vechi din latină derivate cu -*men* nu au nici o vocală de legătură între rădăcină şi sufix : *agmen*, *fragmen* (tema **ag*-), *frūmen* (tema **frug*-)[3]. În latina clasică derivatele în -*men* încep să păstreze vocala : -*āmen* (*moderāmen*), unde -*ā*- este vocala caracteristică primei conjugări ; în acelaşi fel s-au format şi derivatele în -*ĭmen* de la verbele de conjugarea a III-a (*tegĭmen*, *specĭmen*, *petĭmen*), în -*īmen* de la verbele de conjugarea a IV-a (*nutrīmen*, *farcīmen*)[4].

Există şi o variantă în -*umen* (*documen*, *columen*) care nu trebuie explicată numai prin analogie cu -*imen*, ci şi prin influenţa verbelor de la participiu în -*utus* (cf. -*āmen* : -*ātus*)[5].

În ceea ce priveşte valoarea, sufixul forma, iniţial, nume abstracte.

Asupra apariţiei valorii colective a sufixului s-au emis păreri diferite. Astfel, unii lingvişti afirmă că sensul colectiv al lui -*ame* este „străin limbii latine"[6] ; alţii, dimpotrivă, susţin pe drept cuvînt, că sensul colectiv apare în latina tîrzie, o dată cu trecerea de la folosirea deverbală a sufixului la cea nominală[7].

---

[1] A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, V, 1937, p. 65.

[2] Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, ediţia a V-a, prelucrată de Manu Leumann şi Joh. Bapt. Hofmann, München, 1928, p. 242.

[3] A. Graur, *La quatrième conjugaison latine*, în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, XL, 2, 1939, p. 144.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*, p. 145.

[6] F. Diez, *Grammaire des langues romanes*, II, ed. a III-a, Paris, 1874, p. 306.

[7] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 531 („*calceamen* ne, signifie plus l'action de chausser, mais l'ensemble des objets nécessaires à la chaussure, le soulier

În limbile romanice întîlnim atît pe *-amen* cît şi pe *-imen*. Spre deosebire de *-amen*, care este comun tuturor limbilor romanice (it. *certame, legame, velame*, sp. *vexamen, certamen*, port. *arame, certamen*, prov. *levam, liam*, fr. *airain, levain*)[1], *-imen* are o arie de răspîndire mai restrînsă; el a pătruns în special în limba romînă, unde este puternic reprezentat; sufixul se găseşte şi în limba albaneză, fiind tot aşa de puternic[2]. În celelalte limbi romanice *-ime* este rar folosit.

Alături de cele două sufixe amintite, în limbile romanice din Apus s-a dezvoltat sufixul *-umen* (it. *frittume*, prov. *batum*, port. *cortume, negrume*)[3]. Atît *-imen* cît şi *-umen* s-au dezvoltat (*-imen* în limba romînă, *-umen* în limbile apusene, în special în spaniolă, portugheză şi italiană)[4] în defavoarea lui *-amen*, care, deşi s-a păstrat în toate limbile romanice, e productiv doar în aromînă[5] şi mai puţin în italiană, unde are în parte sens peiorativ (*arcame, bestiame, bucherame*)[6].

*

Contrar afirmaţiei lui Diez că sufixul *-ame* se întîlneşte numai în limbile romanice apusene, B. P. Hasdeu[7] demonstrează, pe bază de exemple, existenţa acestui sufix şi în limba romînă veche. De asemenea, Th. Capidan afirmă că *-amen* apare în aromînă, unde este productiv[8]; el derivă : a. colective din substantive (*bărbătame* „bărbaţi mulţi", *aušame* „bătrîni, moşnegi mulţi"); b. abstractele calităţii din adjective (*dultseame* „dulceaţă", *amărame* „amăreală"). Părerea lui Pascu[9] că acest sufix există şi în meglenoromînă nu e confirmată de Th. Capidan în studiul său asupra meglenoromînilor[10].

În limba romînă, *-ame* apare în cîteva derivate din limba veche; în limba contemporană se pare că a dispărut. Puţinele regionalisme din Banat şi Oltenia pe care le dă Pascu nu contrazic afirmaţia, deoarece nu se ştie în ce măsură ele corespund realităţii actuale. În materialul pe care l-am cercetat (ALRM şi *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici), nu apare nici un derivat cu *-ame*.

Dintre derivatele în *-ame* care apar în DA, doar *mişelame* şi *voinicame* prezintă siguranţa că au existat, deoarece numai aceste două derivate sînt atestate în textele vechi[11]:

---

par conséquent une masse de *calcei*"); vezi şi Kurt Baldinger, *Kollektivsuffixe und Kollektivbegriff*, Akademie-Verlag, nr. 1, Berlin, 1950, p. 143.

[1] Pentru exemple vezi F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

[2] W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 531; de acelaşi autor, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, nr. 8, 1884, p. 146.

[3] E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, ed. a IV-a, Paris, 1946, p. 198.

[4] În limba franceză *-umen* n-a devenit niciodată viu, spre deosebire de provensală şi italiană (Kurt Baldinger, *op. cit.*, p. 79).

[5] Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, nr. 15, 1909, p. 13—14, 58—59.

[6] F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

[7] *Voinicame şi mişelame*, în *Columna lui Traian*, noua serie, III, 1882, p. 480—486.

[8] *Op. cit.*, p. 14.

[9] *Sufixele romîneşti*, Bucureşti, 1916, p. 13.

[10] Vezi Th. Capidan, *Meglenoromînii*, I, Bucureşti, 1925, p. 190.

[11] Textele cercetate sînt în număr restrîns (vezi mai departe) şi de aceea s-ar putea ca afirmaţia să nu fie întru totul valabilă.

De în care învăţătură să înveaţe ***mişelamea.*** CORESI, în GASTER, CR. I 25.

Această oastea a lu Dumnezeu cheamă-se a ceriului ***voinicame.*** CORESI, C_2 305.

Curios este faptul că amîndouă apar numai în textele lui Coresi; în alte texte parcurse (*Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voroneţean*, *Crestomaţia* lui Gaster, vol. I şi II) nu apar.

Poate că au mai existat şi alte derivate în *-ame* în scrierile secolului al XVI-lea. Hasdeu[1] presupune că ar fi existat **osame*, **vitame*, **ţărăname*, **porcame*. Întrucît nu sînt atestate nu-mi pot întemeia observaţia pe ele.

Temele la care se ataşează sufixul sînt substantive concrete, iar derivatele sînt tot substantive concrete colective (***voinicame***, ***mişelame***).

Spre deosebire de *-ame*, *-ime* este bine reprezentat în limbă.

O dovadă a situaţiei lui mai puternice e şi faptul că în scrierile vechi, derivatele în *-ime* apar paralel cu cele în *-ame*, de la aceleaşi teme. Astfel, derivatul colectiv al lui *voinic* apare şi cu *-ame* (vezi mai sus), şi cu *-ime*:

Rugători ţ-aduc ***voinicimile*** *acelor fără trup.* DOSOFTEI, MOL. (în DA ms., unde *voinicime* e glosat prin „oaste, ceată de îngeri").

*

Derivatele în *-ime* sînt formate exclusiv pe teren romînesc.

Sufixul se ataşează la teme de origini variate (latine, slave, turceşti, ungureşti etc.): ***agerime***, ***îngustime***, ***gingăşime***, ***iuţime***, ***calicime***, ***argăţime***, ***mazilime***.

Din punct de vedere gramatical, temele la care se ataşează pot fi adjective, substantive, verbe.

I. *-ime* derivă substantive abstracte feminine care exprimă calitatea de la:

a. adjective: ***acrime*** „însuşirea de a fi acru"; ***cruzime*** „însuşirea de a fi crud"; ***îngustime*** „însuşirea de a fi îngust";

b. verbe: ***usturime*** „însuşirea de a ustura".

Cîteva derivate comportă o nuanţă deosebită, imprimată, probabil, şi de temă. Astfel *totime* = „totalitate, unitate, întreg, complex" (*poporul în toate treptele sale înfăţoşează o* ***totime*** *unde toate nevoile, interesurile şi patimile se acufundă* RUSSO, S. 97); *colăcime* = „obicei împlinit de părinţii unui copil, la botezul acestuia (MARIAN, NA. 292), sau de însurăţei, la un an de la căsătorie (MARIAN, NU. 766), de a duce nănaşilor colaci; petrecere care se face cu această ocazie" (ibid. 766); desigur că derivatul are şi o nuanţă colectivă, dacă ţinem seama de faptul că acest obicei îşi ia numele de la colacii pe care îi aduce finul naşului cu prilejul amintit.

Altele, ca *felurime*, *priveghime*, *rostime*, *unsorime* se detaşează, prin tema de la care derivă, de categoria celor menţionate. Astfel, *felurime* se pare că vine de la *felurit*, *unsorime*, de la *unsoare* „grăsime, untură".

[1] *Op. cit.*, p. 483.

Derivate ca *priveghime* „priveghere, veghe", *rostime* „instituire într-o funcție" — deci care desemnează o acțiune — nu pot fi explicate decît pornind de la tema verbală[1] (*a priveghea, a rosti*[2]) :

Lasă-te de ***priveghime***. ȘEZ. II 33.

Așijderea și la învățături și la rînduiala pentru ***rostimea*** *preoților*. MOLITVENIC (1706), în DA, s. v. *rostime*.

II. *-ime* derivă substantive colective feminine de la substantive (***boierime***, ***calicime***). Derivatele colective în *-ime* exprimă :

a. o pluralitate de obiecte identice ; o cantitate mare sau totalitatea acestor obiecte (*negurime*, *omenime*, *stejărime*) ;

b. un anumit grup, categorie sau clasă socială (*țărănime*, *profesorime*, *orășenime*, *negustorime*, *moșierime*, *burtăverzime*).

1. Cîteva substantive, în special cele care indică culoarea, deși sînt derivate de la adjective, au, pe lîngă nuanța de calitate, și pe aceea de colectivitate ; *negrime* înseamnă : *a.* „negreață, negreală" ; *b.* „cantitatea sau mulțimea obiectelor de culoare neagră" ; în aceeași situație se găsesc *albime*, *albăstrime*, *gălbenime*, *roșime*[3].

Nu se poate stabili precis care din cele două sensuri a apărut mai întîi. E posibil ca procesul să fi pornit de la abstract la colectiv : *albăstrime* = „calitatea de albastru" și apoi „o anumită categorie de oameni" (***albăstrimea*** *satelor*), dar e tot așa de posibil ca procesul să fi avut loc paralel.

2. Alte derivate, deși tema este un substantiv, au, pe lîngă sensul colectiv obișnuit, și pe cel abstract. Iată cîteva exemple :

tinerime = a. „oameni tineri, tineret".

Ce-i această ***tinerime***,
Ce e această mulțime ? TEODORESCU, P.P. 169.

b. (rar) „tinerețe".

Hainele din ***tinerime***

Spune-i să le-ncuie bine. PAMFILE, la DA, s.v. *tinerime*.

străinime = a. „lume străină, mulțime de străini" :

Streinimea *... și netactul ... guvernelor ... au adus turburare în starea vieții orașelor*. IORGA, la TDRG, s.v. *străinime*.

b. „străinătate" :

Iar de nu m-a dori nime,
Duce-m-oi prin ***străinime***. PAMFILE, la DA, s.v. *străinime*.

negurime[4] = a. „îngrămădire de nori ; fig. mulțime mare, belșug" (*negurime de prune*) ; b. „întuneric".

șogorime[5] = a. „calitatea de cumnat ; prieten" ; b. „adunare, număr mare de prieteni".

---

[1] Și nu de la cea nominală cum apare în DA.

[2] *A rosti* (*rostui*) este astfel glosat în DA ms. : (despre lucruri și despre persoane, mai ales în legătură cu o slujbă, o situație) a pune în ordine, a rîndui, a aranja : [Dănilă] *sta mai mult la izvorul Iablanicioarei ...* ***rostind*** *pe ciobani*. GALACTION, O. I 156—157.

[3] Cf. MARIAN, CH. p. 52 care glosează : *gălbenime* (rar) „cantitatea sau mulțimea culoarei galbene" ; *roșime* „cantitatea culoarei roșe".

[4] Cuvîntul este luat din DA ms.

[5] *Ibidem*.

Remarcăm că în afară de *tinerime* cu sens colectiv, celelalte derivate menţionate sub punctul 2 sînt ieşite din uz.

Unele derivate colective în *-ime* au uneori nuanţă peiorativă. Această nuanţă este imprimată în cele mai multe cazuri de temă (***burtăverzime***, ***calicime***, ***ciocline***, ***popime***) :

Iată se strînge ***burtăverzimea****, negustorii de vite şi de fel de fel de rente, groşi în pîntece şi mai groşi în pungă, se strîng să admire producţiuni de artă, pe cari ei le înţeleg tot atît cît măgarul din fabulă înţelegea cîntecul privighetoarei.* GHEREA, ST. CR. I 232.

Popimea *îşi răzbună într-un mod curios : nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întîmplat a găsi portretul lui Ion Vodă.* HASDEU, I.V. 38—39.

Dar în derivate ca *albăstrime*, *soldăţime*, unde tema nu are nimic peiorativ, probabil că sufixul este cel care comportă această nuanţă, lucru explicabil deoarece ideea colectivă poate să producă în unele cazuri o impresie neplăcută[1].

Nenea Christodor... dovedeşte, bob numărat, că arenzile au scăzut de cînd cu venirea ***albăstrimei*** *la putere.* DELAVRANCEA, S. 144.

Deşi, în parte, sufixul are nuanţă peiorativă şi în limba italiană[2], ea a apărut independent în cele două limbi, întrucît în latină nu întîlnim derivate cu această nuanţă semantică. În limba romînă nuanţa peiorativă apare mai ales în limba contemporană şi în special la derivatele care denumesc o anumită categorie socială (vezi exemplele cu *burtăverzime*, *popime*).

Înrudit cu derivatele colective este substantivul *împrejurime*, care arată locul.

III. Sufixul *-ime* împreună cu numeralele cardinale formează numerale fracţionare[3] : *doime*, *zecime*, *sutime*, *miime*, *milionime* etc. Din cauza aspectului substantival al sufixului, numeralul este numit şi s u b s t a n t i v a l.

Unele numerale fracţionare, folosite la plural, servesc, ca şi numeralele cardinale, la exprimarea cifrelor mari. De exemplu *zecimi* = zeci, *sutimi* = = sute.

Un răget de oroare ieşi din ***sutimi*** *de guri.* CONV. LIT. XLII 455, în DA, S.V. *sutime.*

De remarcat că numeralele fracţionare au un caracter livresc; limba populară nu le cunoaşte, ele constituind o particularitate a vorbirii oamenilor instruiţi.

*

Sufixul apare, atît cu sens abstract, cît şi colectiv şi în scrierile vechi. Derivatele abstracte sînt mult mai numeroase. Vom da numai cîteva exemple :

Şi pre sine să vor vedea iarăşi într-atîta amar şi dureare şi în ***usturime*** *netrecută.* VARLAAM, CAZ., în GASTER, CR. I 106.

Iuţimea *fumului.* VARLAAM, CAZ. 225.

---

[1] Vezi A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 71; vezi şi Iorgu Iordan, *Notes de lexicologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IX, 1941, p. 56.

[2] F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

[3] De această problemă m-am ocupat în *Observaţii asupra sufixului fracţionar* ***-ime***, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 135—138.

Scanned with OKEN Scanner

Fiind plecat de ***greimea*** *păcatelor mele.* PSALT., la TDRG, s. v. *greime.*

Atît *iuţime* cît şi *greime* fac parte astăzi din fondul pasiv al limbii, fiind folosite doar uneori de scriitori:

Geme de multul ***greimei*** *luntrea.* COŞBUC, AE. 115.

Dicţionarul limbii romîne literare contemporane nu le înregistrează.

În unele scrieri vechi nu apare nici un derivat colectiv în *-ime.* Astfel, nici în lucrarea Finuţei Asan, *Derivarea cu sufixe şi prefixe în Psaltirea Hurmuzaki*[1], nici în lucrarea Laurei Vasiliu, *Derivarea cu sufixe şi prefixe în Cartea cu învăţătură a diaconului Coresi din 1581*[2] nu se citează nici un colectiv în *-ime.*

Singurul colectiv pe care îl dă Laura Vasiliu este *mulţime,* şi aceste discutabil, deoarece sensul colectiv aparţine temei. Faptul că în lucrările citate nu apar colective în *-ime* este un simplu accident, întrucît în alta scrieri vechi apar derivate ca *bătrînime, boierime, călărime, dăscălime, pedestrime, pretenime, preoţime* (şi în forma *preuţăme*), *prostime:*

Pentru arhiepiscopul nostru, Imea, censtita ***preuţăme.*** DOSOFTEI, LIT., în GASTER, CR. I 240.

Cu iuţimea vieţii sale petrecu toată ***dăscălimea*** *elinească.* DOSOFTEI, V.S. 67, la DA, s. v. *dăscălime.*

Bătrînimea *fiilor lui Israil.* BIBLIA (1688) 42, la DA, s. v. *bătrînime.*

Prostime apare cu amîndouă sensurile:

a. însuşirea exprimată prin cuvîntul de bază: „simplitate, nevinovăţie, supunere, umilinţă":

Eu cu ***prostime*** *Îmblu-n toatî vriamia.* DOSOFTEI, PS. 79.

b. colectiv: „poporul de jos, norod":

Veniţ ***boierime*** *şi* ***prostime*** *cu tot omul.* DOSOFTEI, PS., la GASTER, CR. I 213.

Aşadar întîlnim şi în limba veche derivate colective în *-ime* însă în număr mic în comparaţie cu cele abstracte, care sînt mult mai numeroase; în limba contemporană dimpotrivă, cele colective se pare că sînt mai numeroase. Pe baza celor constatate se poate afirma că sensul care s-a dezvoltat ulterior în limba romînă este cel colectiv.

*

De obicei, substantivele care indică abstractul calităţii se folosesc la singular.

Rareori apar şi la plural; în acest caz abstractele capătă înţeles concret:

Din ***adîncimi*** *fără de margini,*
A răsărit pe cer o stea. COŞBUC, P. I 268.

Se urcă... prin strîmtorile şi ***asprimile*** *munţilor.* BĂLCESCU, O. II 255.

Flăcări galbene de lumînări mici cît unghia se deslueau... din ***desimile*** *de flori ale pădurilor.* CAMILAR, T. 70.

[1] În volumul de faţă, p. 205.
[2] *Ibidem,* p. 235—236.

Ele pot avea înţeles concret chiar şi la singular :

Dragoş-Vodă... care ***selbătăcime*** *cum o vedea, o lăsa să se ducă în treabă-şi.* MARIAN, T. 43.

Un copaci bătrîn căzuse... se aşternuse cu ***întregimea-i*** *la pămînt.* PANN, P.V. II 53.

O situaţie oarecum deosebită o are derivatul *mărime* care, pe lîngă „faptul de a fi mare ; volum, întindere", are, în limba contemporană, şi sensul de „persoană însemnată, sus-pusă, influentă", sens pe care îl avea în limba veche *mărie*[1]. Cu acest sens se foloseşte mai ales la plural şi de cele mai multe ori cu nuanţă depreciativă :

Mărimile *cu monoclu şi burtă,*
Magnaţi cu mîna lungă şi inima scurtă. DEŞLIU, G. 18.

Eu n-am nici o legătură cu ***mărimile*** *care hotărăsc soarta şi veniturile terenurilor mele petrolifere.* CEZ. PETRESCU, A. 324.

*

Sufixul *-ime* se ataşează :

a. la teme în consoană la singular, fără ca aceasta să se modifice : ***boierime***, ***prostime***, ***tîrgoveţime***, ***domnime*** ;

b. *-ime* ataşat la tema singularului o modifică. Substantivele, adjectivele, numeralele terminate într-o vocală de obicei pierd vocala finală cînd primesc sufixul : *popime, călărime, sutime, mărime, negrime, albăstrime, treime.*

Toate derivatele în *-ime* îşi schimbă accentul de pe temă pe sufix.

*

Alături de derivatele în *-ime* întîlnim cîteva substantive care au intercalat între sufixul propriu-zis şi temă elementul *-ar-* ; el formează, împreună cu sufixul, un tot unitar (*-ărime*), avînd aceeaşi valoare colectivă. Acest sufix poate proveni din :

a. *-ar* (< lat. *-arius*) + sufixul colectiv *-ime* (*opincărime, pescărime, plugărime*). Am trecut în această categorie numai derivatele în *-ărime* care păstrează într-o oarecare măsură şi sensul de nume de agent imprimat de *-ar*. Astfel *opincărime* înseamnă „mulţi ţărani" şi nu „multe opinci", *plugărime* „mulţi plugari" etc.

b. La cuvintele care nu au un derivat în *-ar*, pentru a-l explica pe *-ărime* trebuie să pornim de la un alt sufix colectiv *-ărie*, la care a fost înlocuit *-ie* prin *-ime*[2] : *albinărime, broscărime, copilărime, drăcărime, muscărime, nemţărime, puricărime, şoricărime.*

c. În această categorie am trecut derivatele asupra cărora există nesiguranţă. Ele pot fi explicate, fie ca cele de sub punctul *a.*, întrucît există un derivat în *-ar*, fie ca cele de sub punctul *b.*

Este mai probabil ca derivate cum sînt *aurărime, frunzărime, porcărime, văcărime* să fie formate la fel ca cele de sub punctul *b.*, deoarece sensul derivatelor în *-ărime* se leagă direct de primitiv şi nu de derivatul în *-ar* (*aurărime* „grămadă de bani", *porcărime* „mulţime, turmă de porci" etc.).

[1] Cf. DLRLC, s. v. *mărie.*
[2] Vezi şi A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 72.

În unele cazuri formaţiile în *-ărie* şi *-ărime* există paralel în limbă :

aurărie — aurărime :

L-au vîrît întîi într-un cerdac, apoi într-o tindă lungă, după aceea într-o odaie cu ***aurării*** *pe pereţi.* SADOVEANU, Z. C. 267.

Pe noi ne-a uluit, c-am văzut atîta ***aurărime****, atîta bănet.* RĂDULESCU, la DA, S.V. *aurărime* ;

muscărie — muscărime :

Cuţitele şi furculiţele ruginite, lingurile pline de zoi şi peste toate o ***muscărie*** *ca-n toiul verii.* SLAVICI, V. P. 90.

Muscărime... *se aduna de-i mînca trupul.* SEVASTOS, la TDRG, S.V. *muscărime* ;

şoricărie — şoricărime :

Şoricăria *aceasta se înmulţise într-o proporţiune de speriat.* I. IONESCU, D. 352.

Mîţa o lasi la bordei, ca să mai împuţineze ***şoricărimea.*** SADOVEANU, P. M. 242.

Exemplele ar putea fi înmulţite, însă cele date sînt suficiente pentru a ilustra paralelismul acestor derivate.

Uneori, deşi amîndouă sufixele imprimă derivatului valoare colectivă, există deosebire semantică între derivatul în *-ărie* şi cel în *-ărime*. Astfel, *opincărie* „mulţime de opinci", pe cînd *opincărime* „mulţime de ţărani, ţărănime" (***opincărimea*** *este o comoară naţională* JIPESCU, O. 5, la DA, S.V. *opincărime*) ; *pescărime* are şi sensul lui *pescărie* „mulţime de peşti, diferite mîncăruri din peşte", dar şi „mulţime de pescari", sens pe care nu-l are *-ărie*. Alteori, deşi formaţiile există paralel, numai *-ărime* are sens colectiv (*-ărie* avînd alte sensuri care-l pun în legătură cu cuvîntul primar sau cu tema[1]). Astfel, *copilărie* înseamnă „perioada vieţii omeneşti de la naştere pînă la adolescenţă ; naivitate" ; *copilărime* „mulţime de copii" ; *porcărie* „creşcătorie de porci ; murdărie mare, loc sau lucru murdar, urît ; faptă sau vorbă indecentă sau grosolană" *porcărime* „mulţime, turmă de porci" ; *plugărie* „îndeletnicirea, ocupaţia plugarului" ; *plugărime* „mulţime de plugari, totalitatea plugarilor".

Derivatele în *-ărime* există, uneori, alături de cele în *-ime* : *broştime — broscărime, copilime — copilărime, drăcime — drăcărime, nemţime — nemţărime, şoricime — şoricărime.*

Existenţa paralelă a celor două forme a dus, probabil, la diferenţieri semantice. Astfel se pare că de cele mai multe ori derivatele în *-ărime* au, faţă de cele în *-ime*, o uşoară nuanţă depreciativă :

Ş-ar fi ridicat cu fel de fel de pretenţii toată ***şoricărimea.*** HOGAŞ, DR. M. 184.

Cînd trimiteau cîte o scrisoare acasă, nu uitau să adauge printre altele că în Viena e greu de trăit, trebuie bani mulţi şi că ***nemţărimea*** *jupuieşte pe omul străin.* I. MIRONESCU, *Într-un colţ de rai*, la A. GRAUR, *Bulletin linguistique*, IV, p. 72.

[1] Pentru aceasta a se vedea A. Graur, *op. cit.*, p. 70 şi urm. ; Sextil Puşcariu, *Studii şi notiţe filologice*, în *Convorbiri literare* XXXVIII, p. 689 şi urm.

Pe baza modelului existent în limbă s-au putut forma apoi derivate în *-ărime* direct de la temă, fără intervenţia lui *-ărie*, avînd ca şi *-ime*, fie sens colectiv, fie abstract. În felul acesta am putea explica un derivat ca *mîncărime* cu sensul propriu de „iritaţie a pielii" (*tot corpul este întărîtat de o mîncărime permanentă* CAMIL PETRESCU, T. II 206) şi figurat în expresiile : *a avea* sau *a simţi mîncărime de* (sau *la*) *limbă* „a fi foarte vorbăreţ, a palavragi, a nu putea păstra un secret" (*avea, biet, mîncărime de limbă* ; *dară îi era frică de cap, ca să dea pe faţă taina* ISPIRESCU, U. 112). Sensul cuvîntului demonstrează că el nu putea fi derivat de la tema nominală, ci de la cea verbală.

Probabil că chiar unele din exemplele enumerate, care au derivate corespunzătoare în *-ărie*, sînt formate, prin analogie, direct de la temă.

*

După cum se vede din paginile precedente, sufixul *-ime* este un sufix bine reprezentat în limbă. Numeric, se pare că cel mai bine reprezentat este sensul colectiv al sufixului. Din cele aproximativ 325 de derivate[1] (multe din ele apar şi la singular şi la plural) inserate în *Dicţionarul invers*, 182 sînt colective şi 143 abstracte. Deşi diferenţa nu este prea mare, afirmaţia rămîne valabilă, deoarece cele mai multe dintre derivatele abstracte consemnate în *Dicţionarul invers* fac parte din fondul pasiv al vocabularului. În schimb cîteva din ele, care exprimă noţiuni importante, cum sînt de exemplu : *adîncime, asprime, desime, grăsime, lungime* etc., sînt foarte frecvente.

Derivatele colective, deşi sînt mai multe la număr, se folosesc mai rar. Iată cîteva exemple din autori, care ilustrează afirmaţia :

Autorul	Opera	Pag.	Derivate abstracte	Derivate colective
Arghezi	P.T.	200-247	7	—
Eugen Barbu	G.	7-56	2	3
Caragiale	O.III	176-192 217-244	2	—
Creangă	O.	65-108	4	6
Dumitriu	P.F.	40-144	6	—
Preda	M.	213-318	6	4
Sadoveanu	O.VIII	169-206	3	—
Sadoveanu	A.L.	30-137	20	3

Desigur, tabloul reprezentat ne poate da doar o idee generală. Folosirea derivatelor abstracte sau colective în mai mare sau mai mică măsură este în strînsă legătură şi cu ceea ce scrie autorul, cu lumea pe care o evocă.

Derivatele în *-ime* cu sens colectiv sînt mai numeroase, pentru că cu acest sens nu sînt aşa de concurate cum sînt derivatele abstracte.

Ceea ce contribuie într-o oarecare măsură ca *-ime* să-şi păstreze valoarea colectivă, nefiind aproape de loc concurat, o constituie faptul

[1] Statistica nu cuprinde numeralele fracţionare în *-ime*.

că multe dintre sufixele colective sînt oarecum specializate în redarea anumitor categorii de noţiuni. Astfel *-ime*, ca şi alte sufixe colective, este rar folosit pentru a reda ideea de „totalitate, mulţime" în general. Aşa cum *-et*, *-iş*, *-işte* sînt folosite mai mult pe lîngă numele de arbori şi locuri, *-ime* indică o anumită categorie sau grup social (*nobilime*, *ţărănime*, *muncitorime*).

Printre sufixele cu sens abstract cu care a intrat în concurenţă *-ime* abstract, amintim pe *-ie*, *-enie*, *-eală* şi *-ătate*.

Încă din cele mai vechi scrieri, *-ime* este concurat de *-ie*, în unele cazuri învingînd el, în altele fiind învins.

a. Exemple pentru prima situaţie:

El singur nu-şi explica această ***limpezime*** *a minţii.* EMINESCU, N. 81;

dar şi:

De întunearecul neştiinţei slobozimu-ne şi la ***limpeziia*** *ce e de folos sufletului, ţinearea, ajunsem.* CORESI, E. 45, la DA, S.V. *limpezie.*

Văzurăm oameni mari cu ***isteţime,***
Filozofi, poeţi şi ritori înţelepţi cu adîncime. CONACHI, P. 304.

Mirîndu-se de ***isteţiia*** *apostolului.* MINEIUL (1776), 34, la DA, S.V. *isteţie.*

Copiii lui obraznici să zici c-au ***isteţie.*** NEGRUZZI, II 253.

De asemenea *înălţime* cu sensul figurat de „rang, demnitate; persoană care ocupă această funcţie" apare şi sub forma *înălţie*:

Şi spre nălţii face-mă-va a sta. PSALT. (1650), la DA, S.V. *nălţie.*

b. Exemple pentru situaţia a doua:

Cu-a voastră ***duioşime***
Voi veţi asigura a lor viitorime. DONICI, la TDRG, S.V. *duioşime.*

Cu părul nins, cu ochii mici,
Şi calzi de ***duioşie,***
Aieve parc-o văd aici,
Icoana firavei bunici
Din frageda-mi pruncie. IOSIF, V. 41.

Se miera de frumuseţea... de ***gingăşimea*** *ei.* BELDIMAN, N. P. II 72, la DA, S.V. *gingăşime.*

Cînd o văzură... se minunară de o aşa rară ***gingăşie.*** ISPIRESCU, U. 91.

Un exemplu în care *-ime* colectiv este concurat şi învins de *-ie* colectiv este *burghezime*; el apare rar, în limba contemporană, în comparaţie cu *burghezie*:

Aceeaşi ***burghezime*** *aduce nu numai sărăcirea ţărănimii, ci şi distrugerea industriei mici.* IBRĂILEANU, SP. CR. 196.

Există situaţii în care intră în concurenţă mai multe sufixe abstracte vechi. Astfel în concurenţa dintre *-ime*, *-ie* şi *-inţă* învinge ultimul.

Comisia epitropicească va rîndui (episcop) pe cine va socoti mai destoinic, privind către ***iscusimea****, starea, averea şi locuinţa lui.* COD. CAL., la TDRG, s.v. *iscusime.*

Cărţile scrise de dînsul sînt pline de toată ***iscusiia*** *şi-nţelepciunea.* DOSOFTEI, V.S. 70.

Tu, cu ***iscusinţa*** *ta, ştiu că ai s-o duci bine.* ISPIRESCU, L. 41.

Tot aşa în exemplele :

Cu ***slăbimea*** *(sic) bătrîneţelor trăind.* (1722) IORGA, S. D. XVI 109.

Acest Basarab Laiotă era ajuns la bătrîneţă şi ***slăbie****, totuşi pofta stăpînirii stăruia în el neînduplecată.* SADOVEANU, F.J. II 220.

Cuvîntul care cîştigă teren nu este nici *slăbime*, nici *slăbie*[1], ci *slăbiciune*.

În unele cazuri, cînd intră în concurenţă unul sau mai multe sufixe vechi cu altul mai nou, ultimul este cel care învinge. Astfel, atît derivatul *(ne)curăţie*, cît şi *(ne)curăţime* (*după multă* ***necurăţia*** (*necurăţimea* PSALT. HURM.) *loru leapezi ei* PSALT. SCH. 7/19) sînt ieşite din uz[2], astăzi folosindu-se derivatul în *-enie (ne)curăţenie.*

Tot aşa, în concurenţa dintre *-ime* şi alte sufixe ca *-eală*, *-enie*, de obicei învinge derivatele cu sufixe mai noi ca în cazul lui *iuţime — iuţeală*, *surzime — surzenie.*

Dintre derivatele *isteţime* şi *isteţiune* (*de ce dar să nu dau pe fie-mea lui Gheorghe care şi-a cîştigat mica lui boierie prin muncă şi* ***isteţiunea*** *minţii sale?* FILIMON, C. 198), *isteţime* este cel care a rămas în limbă, *isteţiune* fiind o formaţie personală, neconformă cu spiritul limbii.

*

a. În concluzie putem spune că *-ame* nu a cîştigat teren în limba romînă, fiind slab reprezentat (a format puţine derivate, cu o frecvenţă mică, fiind concurat de *-ime* care l-a învins).

b. *-ime*, dimpotrivă, este un sufix bine reprezentat în limbă, cu multe derivate, mai multe sensuri şi cu o frecvenţă destul de mare.

c. Cu toate acestea, *-ime* nu este un sufix productiv, mai ales în ce priveşte valoarea abstractă, pentru că nu formează derivate noi. Unul dintre derivatele colective mai noi este *glotime* întîlnit în traducerea romanului *Pe Donul liniştit* de M. Şolohov (vol. I, p. 524), făcută de Cezar Petrescu :

Fu ridicat pe braţe şi dus de ***glotime*** *în tunete asurzitoare de bun venit.*

Acest derivat trebuie considerat o formaţie personală care nu are şanse de a se împămînteni, nefiind în spiritul limbii : *-ime* nu derivă colective de la colective : (*glotime* < *gloată* — colectiv — + *ime*). De aceea enumerarea sufixului *-ime* printre sufixele productive[3] din limba noastră este neîntemeiată.

[1] *Slăbie* se foloseşte uneori doar popular : *cînd cineva e bolnav ... are vărsături şi o slăbie în tot trupul* SEZ. I 15.

[2] *Curăţie* se foloseşte în limba contemporană poetic cu sensul de „nevinovăţie, cinste, castitate" : *Ici şi colo a ei haină s-a desprins din sponci ş-arată Trupul alb în goliciunea-i,* ***curăţia*** *ei de fată.* EMINESCU, O. I 79.

[3] Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 158.

SUFIXELE *-AR* ŞI *-AŞ* LA NUMELE DE AGENT

DE

ECATERINA IONAŞCU

Discutînd problema enunţată în titlu, am în vedere numele de agent în accepţia largă a acestui termen. Urmînd exemplul acad. Al. Graur[1], voi cuprinde în această categorie substantivele care desemnează pe autorul unei acţiuni, pe cel care produce un obiect, care exercită o meserie, îndeplineşte o funcţie, care are o ocupaţie, care se află într-o stare (situaţie) sau este purtătorul unei calităţi legate de obiectul sau fenomenul exprimat prin cuvîntul de la care se formează derivatul.

În cadrul lucrării voi examina în legătură cu fiecare dintre cele două sufixe următoarele probleme: originea, istoria, unele amănunte în legătură cu forma derivatelor, părţile de vorbire şi categoriile de cuvinte de la care se formează derivatele (după perioada în care au intrat în limbă, după caracterul lor popular sau „savant", după însuşirea lor de a fi simţite cuvinte romîneşti obişnuite sau privite ca „străine"). În partea a doua a lucrării voi studia comparativ sufixele *-ar* şi *-aş* în ceea ce priveşte situaţia lor actuală şi perspectivele de dezvoltare.

*

Sufixul *-ar* provine în limba romînă din lat.-*arius*, care în limba latină forma iniţial adjective şi care a devenit, încă în latină, sufix substantival[2]. Substantivul format cu *-arius* denumea persoana care se afla într-un anumit raport cu obiectul denumit de cuvîntul de bază: *caprarius* „căprar", *ferarius* „fierar", *pecorarius* „păstor", *porcarius* „porcar" etc.

Lat.-*arius* ca sufix substantival a fost moştenit de toate limbile romanice şi a fost împrumutat şi de limbile greacă, germană şi slavă.

Ca rezultat al contactului limbii noastre cu slava, vechiul *-ar* a fost întărit de slavul *-рꙗ* (<lat. *-arius*)[3]. Acest sufix avea o formă iden-

[1] Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 13 şi urm.

[2] W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 555.

[3] A. Meillet, *Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave*, seconde partie, Paris, 1905, p. 211 şi urm.

tică cu a sufixului moştenit, s-a confundat cu el şi în cele mai multe cazuri nu se poate stabili precis dacă la originea unui cuvînt se află sufixul latin sau cel slav (excepţie fac cuvintele derivate, a căror bază nu este atestată în romînă : *păcurar* de la lat. *pecus*, *jitar* de la v.sl. жито etc.). Iată cîteva exemple de cuvinte din slava veche şi din alte limbi slave :

jitar < bg. *житарь*, srb. *žitar*, *pisar* < rus. *писарь*, *scutar* < v.sl. скѫтар'ь, *pîndar* < v.sl. пѫдар'ь, *zidar* < v.sl. зидар'ь, *stoler* < ucr. *столярь*, *şumar* < srb. *šumar* etc.

O dată cu puternica influenţă a limbii franceze asupra romînei în perioada modernă, în limba noastră au intrat numeroase cuvinte franţuzeşti, printre care şi multe derivate cu *-aire* (varianta „savantă" a lui *-arius* în franceză) şi *-ier*. Derivatele cu *-aire* au fost asimilate cu derivatele romîneşti în *-ar* : *acţionar* < fr. *actionnaire*, *bibliotecar* < fr. *bibliothécaire*, *librar* < fr. *libraire*, *misionar* < fr. *missionaire*, *notar* < fr. *notaire*, *proprietar* < fr. *propriétaire* etc.

Şi dintre cuvintele franţuzeşti cu *-ier* au intrat unele în seria derivatelor cu *-ar* (*bancrutar* < fr. *banqueroutier*), însă cele mai multe şi-au păstrat sufixul în forma *-ier*. Acestea din urmă au putut fi puse în legătură cu varianta *-er* a sufixului nostru (*vier*, *moşier*, *rachier* etc.). Însă, deoarece *i*, care precedă pe *-er* în aceste cuvinte împrumutate, nu face parte din tema de la care se derivă, ci din sufix, ele îşi păstrează şi în limba romînă o situaţie oarecum independentă şi se poate vorbi de un sufix *-ier* deosebit de *-ar*.

Relativ la forma derivatelor în *-ar* voi arăta unele trăsături generale şi anumite amănunte pe care le-am putut observa. Ca orice sufix, *-ar* se alipeşte la tema cuvîntului de bază : *a se cufund-a* — *cufund-ar*, *găin-ă* — *găin-ar*, *lapt-e* — *lăpt-ar* etc. De cele mai multe ori au loc alternanţele obişnuite în temă : *a*, nemaifiind accentuat, devine *ă*, *ea* neaccentuat devine *e*, iar *oa* devine *o* : *corabie* — *corăbier*, *gaz* — *găzar*, *ceapă* — *cepar*, *fleac* — *flecar*, *doagă* — *dogar*. În derivatele mai noi însă poate lipsi alternanţa, de exemplu alături de formele mai potrivite cu sistemul limbii *gemar* şi *păstrămar* există şi variantele *geamar* şi *pastramar*, iar de la *faianţă*, de exemplu, singura formă întîlnită este *faianţar*. La cuvintele terminate în *-(i)ţă* se produce alternanţa *ţ/č* : *credinţă* — *credincer*, *pivniţă* — *pivnicer*, *temniţă* — *temnicer*. După un sunet palatal (*i* consonantic, *č*, *ǧ*, *k'* şi *g'* şi dialectal după *ş* şi *j*) *-ar* se transformă în *-er* : *moşii̯-er*, *cluč-er*, *cruč-er*, *grănič-er*, *buch-er*, *cenuş-er* „scriitor de cancelarie", *păpuş-er*. În prezent apare *-ar* şi după un sunet palatal, de ex. : *beneficii̯-ar*, *prăvălii̯-ar*. Şi în textele vechi avem în asemenea cazuri *-ari*, *-ariu* : *dzeceariu*, *mii̯ariu*. După părerea unor lingvişti, de ex. acad. Al. Rosetti, în astfel de cazuri era vorba numai de o grafie tradiţională, pronunţarea în limba vorbită fiind *-eriu*. Şi alternanţa *ţ/č* tinde spre dispariţie, pe lîngă *pivnicer* şi *temnicer* există şi variantele *pivniţar* şi *temniţar*, iar de la *doniţă*, singura formă întîlnită este *doniţar*.

Uneori, în derivare nu se porneşte de la temă, ci de la forme de plural : *areţar*, *cercurar*, *corturar*, *hămurar* etc. Cînd se formează derivate de la femininele în *-ea* accentuat, se porneşte de la o temă mai veche, care avea un *l* la toate formele (acest *l* nu se mai păstrează în prezent decît

la genitiv-dativ singular şi la forma de plural) : *stea* (< lat. *stella*) — *stelar*, *şa* (< lat. *sella*) — *şelar* etc. După modelul acestor cuvinte, au *l* şi derivatele de la cuvinte care n-au avut niciodată *l* la nominativ, de exemplu : *acadea* — *acadelar*, *curea* — *curelar*, *saltea* — *saltelar*. Există însă şi excepţii, de ex. : *cherestea* — *cherestar*. La substantivele terminate în *-a* accentuat se porneşte de obicei de la forma singularului, cu îndepărtarea lui *-a* : *mucavar*, *protipendar*.

Cele mai multe derivate în *-ar* sînt formate de la substantive comune : *acar*, *blidar*, *ceasornicar*, *chioşcar*, *găzar*, *hornar*, *işlicar*, *lemnar*, *strungar*, *vărar* etc. Foarte rare sînt derivatele de la nume proprii : *buştenar*, *poienar*, *scăunar* etc. (derivatele cu această funcţie, după cum se va vedea mai departe, au, de obicei, alte sufixe).

Cuvintele formate de la teme verbale sînt puţin numeroase (chiar dacă cuprindem în această categorie şi cuvintele despre care nu se poate spune precis dacă sînt derivate de la verbe sau de la alte părţi de vorbire). Cuvinte despre care putem spune precis că sînt formate de la verbe : *argăsar*, *măcinar*, *mulgar*, *ospătar*, *sugar* etc. ; cuvinte despre a căror bază nu putem fi siguri : *băjenar* (*bejenie* — *a băjeni*), *fugar* (*fugă* — *a fugi*), *peticar* (*petic* — *a petici*), *vorbar* (*vorbă* — *a vorbi*) etc.

În textele vechi se întîlnesc derivate de la numerale, de exemplu în *Palia de la Orăştie* (p. 18) întîlnim formele : *cindzeceariu*, *dzeceariu*, *miiariu*, *sutariu* „comandantul unui grup de cincizeci, respectiv zece, o mie, o sută de oameni".

Dacă privim temele de bază ale derivatelor în *-ar* din punctul de vedere al vechimii în limbă, constatăm că ele sînt atît moştenite sau împrumutate într-o perioadă mai veche, cît şi împrumuturi mai noi sau formaţii romîneşti pe baza unor cuvinte existente[1].

Derivatele cu *-ar* se formează mai ales de la cuvintele care se folosesc în limba comună ; totuşi există unele, mult mai puţine, formate de la cuvinte rare, întrebuinţate numai în cercuri restrînse şi necunoscute de marea masă a vorbitorilor : *cartotecar*, *corsetar*, *rachetar*, *ştafetar*, *tezaurar* etc.

În privinţa valorilor sufixului *-ar*, am putut constata, pe baza unei statistici, că cele mai multe derivate reprezintă nume de persoană după meseria exercitată, după ocupaţia obişnuită sau ocazională sau după funcţie (între aceste categorii nu se poate face întotdeauna o delimitare precisă) : *aurar*, *fierar*, *forjar*, *olar*, *cizmar*, *pantofar*, *zidar*, *acadelar*, *cămătar*, *gunoier*, *plugar*, *ajunar*, *călugăr*, *colindar*, *stelar*, *arhivar*, *tezaurar*.

Numele de agent propriu-zise sînt puţin numeroase. Nici măcar toate derivatele de la teme verbale nu sînt nume de agent (de ex. : *măcinar*, *mulgar* arată o ocupaţie, iar *lingar* o calitate). Acad. Al. Graur, în opera citată, dă următoarele două exemple : *fugar* şi *sugar* ; se mai poate adăuga *băjenar*. Există apoi derivate în *-ar* care denumesc persoana după starea în care se află : *bancrutar*, *băbar*, *cărturar*, *celibatar*, *demisionar*, *fălcer*, *latifundiar*, *mercenar*, *paşaportar*, *pogonar* etc.

---

[1] Temele de bază ale celor mai multe derivate în *-ar* sînt de origine slavă. Urmează apoi, în ordine descrescîndă, cele moştenite din latină, împrumuturi din franceză, din turcă, maghiară, germană, neogreacă, italiană şi, în sfîrşit, temele comune limbilor romînă şi albaneză.

Scanned with OKEN Scanner

O categorie numeroasă — deși nu este nici pe departe așa de cuprinzătoare ca aceea a numelor de ocupație, meserie, funcție — și productivă în prezent este formată din substantivele în *-ar* care denumesc persoane după o anumită însușire dominantă, de cele mai multe ori negativă. De aceea cele mai multe dintre aceste cuvinte au o nuanță depreciativă: *arșicar*, *băsnar*, *ciomăgar*, *ciubucar*, *cobzar*, *coțcar*, *covrigar*, *cuțitar*, *flecar*, *foițar*, *găinar*, *gheșeftar*, *lingar*, *nădrăgar*, *slujnicar*, *șperțar*, *tipicar*, *zvonar* etc.

Numele de persoane după localitatea sau regiunea din care provin sau în care trăiesc (*bușteanar*, *scăunar*), puțin numeroase, formează un grup aparte. *-ar* îl poate înlocui pe *-ean* numai în cazul în care tema cuvîntului de bază cuprinde ea însăși sufixul *-ean* (sub forma de plural *-eni*) sau se termină în *-n*.

Tot nume de agent trebuie considerate și substantivele care denumesc animale și păsări (*cufundar*, *măcinar*, *prepelicar*, *șoricar*, *telegar*), care, ca și oamenii, pot face o acțiune sau au o anumită însușire, calitate.

*

Originea sufixului *-aș* în limba romînă nu a fost încă stabilită. Există în această privință mai multe păreri. Sînt unii lingviști care socotesc că *-aș* provine numai din limba maghiară[1]. Alții consideră că *-aș* provine exclusiv din slavă[2]. Mai multă dreptate au (după concluziile pe care am putut să le trag din cercetarea derivatelor pe care le-am găsit) cei care consideră că sufixul *-aș* provine atît din limbile slave, cît și din maghiară. Într-adevăr, cuvintele cu *-aș* împrumutate din maghiară sînt ceva mai numeroase decît cele din limbile slave. În schimb, derivatele de la teme maghiare sînt mai puțin numeroase decît cele de la teme sîrbești și bulgărești (nu iau în considerație derivatele de la teme din slava veche, deoarece sufixul *-aș* în limbile slave este de origine maghiară și el nu era cunoscut de slavă în perioada primului ei contact cu limba noastră)[3].

În sfîrșit, o rezolvare puțin deosebită propune acad. Al. Graur, care emite ipoteza că derivatele în *-aș* din maghiară și slavă au găsit în romînă formații mai vechi cu un sufix a cărui origine este necunoscută[4].

În ceea ce privește forma derivatelor în *-aș*, se observă cam aceleași trăsături ca și la cele în *-ar*. E de remarcat că *-aș* rămîne mai adesea în această formă după sunete palatale: *mănuncheaș*, *prăvăliaș*, *pușcăriaș*, *simbriaș* etc., și numai rar devine *-eș*: *megieș*, *băieș* (există însă și varianta *megiaș* și cuvîntul — cu alt sens decît *băieș* — *băiaș*), în timp ce *-ar* își

[1] W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 563; Ed. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 533.

[2] S. Pușcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, VIII, 1902, p. 218 și urm.; G. Pascu, *Sufixele romînești*, București, 1916, p. 351.

[3] W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, vol. I, Göttingen, 1924, p. 635, consideră că în slavă este vorba de două sufixe omonime în cazul lui *-aș*: un slav comun *-aše* < *-achio-* și un *-aș* care provine din maghiară în limbile slave meridionale și în special în sîrbo-croată. În dicționarul recent al lui L. Sadnik și R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p. 196, nu există nici un derivat cu sufixul *-aș*.

[4] Al. Graur, *op. cit.*, p. 86.

păstrează mai bine varianta *-er* după consoana muiată şi în special după *i* consonantic (probabil că a influenţat şi sufixul de origine franceză *-ier* în sensul păstrării acestei variante).

Derivatele nume de agent în *-aş* sînt formate de la substantive, verbe, adverbe şi, foarte rar, de la adjective. Majoritatea o alcătuiesc derivatele de la substantive: *breslaş, odăiaş, plutaş, slujbaş, vîslaş.* Urmează apoi derivatele de la verbe: în afară de cuvintele care reprezintă în mod sigur derivate de la verbe (*bîrfaş, cercetaş, completaş, gonaş, mulgaş, tocmaş, ucigaş*), există şi unele de a căror bază nu putem fi siguri (dicţionarele le consideră de cele mai multe ori denominative): *arendaş — arendă* şi *a arenda, buciumaş — bucium* şi *a buciuma, cîştigaş — cîştig* şi *a cîştiga, cosaş — coasă* şi *a cosi, pîndaş — pîndă* şi *a pîndi, prădaş — pradă* şi *a prăda, ţintaş — ţintă* şi *a ţinti* etc. Derivatele de la adverbe sînt mai puţin numeroase: *călăraş, devălmaş, împrejuraş, înaintaş, înapoiaş.* Numărul lor s-ar mări dacă am cuprinde aici şi derivatele care sînt în legătură cu folosirea substantivelor de bază în locuţiuni adverbiale: *buiestraş, codaş, fruntaş, lăturaş, mărginaş, rotaş* „cal care e înjugat sau înhămat la roată", *fundaş* (la fotbal), *trăpaş* etc. Derivatele în *-aş* de la adjective sînt extrem de puţine: *bogătaş* şi *sprintenaş* (învechit) „ostaş înzestrat cu arme uşoare".

În urma unei analize a cuvintelor în *-aş* din punctul de vedere al vechimii temelor de la care sînt formate, am ajuns la concluzia că cele mai multe derivate în *-aş* sînt vechi. Acest lucru rezultă din faptul că, în timp ce derivatele de la cuvinte moştenite sau împrumutate într-o perioadă mai veche sînt foarte numeroase, derivatele în *-aş* de la teme mai noi sînt puţin numeroase. Cele mai multe dintre temele derivatelor sînt de origine slavă, urmează apoi cele de origine latină, maghiară, franceză, turcă, albaneză (sau traco-ilirică), neogreacă, germană şi, în sfîrşit, italiană; cele mai multe dintre derivatele de la cuvinte recente sînt neobişnuite (multe dintre ele sînt date în dicţionare ca variante învechite sau rare ale unor cuvinte formate cu ajutorul altor sufixe: *complotaş — complotist, intrigaş — intrigant, pontaş — pontator, trompetaş — trompetist* etc.)[1].

Derivatele concrete (care denumesc persoane după meserie, ocupaţie, funcţie) cu sufixul *-aş* nu sînt atît de frecvente (deşi nu se poate spune nici că sînt puţine): *băieş, căruţaş, industriaş, luntraş, meseriaş, odăiaş, plăieş, slujbaş* etc. În această categorie se remarcă două grupuri de derivate relativ numeroase. Unul este alcătuit din cuvinte care desemnează pe ostaş după armă, unitatea şi funcţia militară: *arcaş, călăraş, completaş, flotilaş, pihotaş* (învechit) „infanterist", *pichetaş, potecaş, poteraş, prăştiaş, puşcaş, răspîntiaş, satîraş* (la turci) „oştean înarmat cu satîr", *schimbaş* „călăraş sau pedestraş cu schimbul", *scutaş, sîneţaş, suliţaş, tălpaş* (învechit) „pedestraş", *ţintaş* etc. Al doilea grup este format din derivate care denumesc persoana după instrumentul muzical la care se pricepe: *alăutaş, buciumaş, ceteraş, cimpoiaş, diblaş, dobaş, drîmboiaş, fluieraş, glanetaş*[2], *naiaş, surlaş, trîmbiţaş* etc. Sînt oarecum asemănătoare cu aces-

[1] Şi printre cuvintele cu *-aş* de la teme vechi în limbă se află unele neobişnuite astăzi: *stegaş, mesaş* „mesean", *pămîntaş* „pămîntean".

[2] Numele de familie al eroului din *Ion* al lui L. Rebreanu este *Glanetaşul.*

tea : *doinaș*, *povestaș*, *zicaș* și *zicalaș*. Există apoi cuvinte care arată o stare în care se află persoana denumită : *codîrlaș* (învechit) „ultimul", *lotaș* „țăran împroprietărit", *lunaș* „angajat cu luna", *mijlocaș*, *pălmaș*, *porțiaș*, *pușcăriaș*, *simbriaș* etc. Sau o situație trecătoare : *colindaș*, *înaintaș*, *înapoiaș*, *mesaș*, *nuntaș*, *rotaș* etc.

Numele de agent propriu-zise sînt destul de numeroase : *buntaș căuzaș*, *clăcaș* (în sensul de „participant la clacă"), *complotaș*, *cosaș*, *culpaș*, *dăunaș*, *făcaș* „vrăjitor", *mănuncheaș* „care înmănunchează pologii după secerători", *păgubaș*, *părtaș*, *pricinaș* „împricinat", *seceraș*, *tăinaș*, *tocmaș*, *ucigaș* (și *omucigaș*, *pruncucigaș*, *sinucigaș*), *urmaș* etc. Unele cuvinte din această categorie sînt întrebuințate mai mult ca adjective : *pizmaș*, *poznaș*, *trufaș*, *zăcaș* etc.

*

O comparație între sufixele *-ar* și *-aș* se impune datorită faptului că aceste sufixe au o situație asemănătoare în multe privințe. Ele au o vechime considerabilă în limbă și fiecare este reprezentat prin numeroase derivate. Acest lucru arată că, cel puțin într-o perioadă mai veche, amîndouă au fost productive (asupra gradului lor de productivitate în prezent voi reveni mai departe). Între aceste două sufixe există o asemănare destul de mare atît în ceea ce privește forma, cît și în ceea ce privește funcțiunea (*-ar* și *-aș* formează substantive cu valoare de nume de agent, de preferință de la teme nominale).

Cele mai multe derivate în *-ar* sînt formate de la substantive. Același lucru se poate spune despre sufixul *-aș*[1].

În timp ce în cazul sufixului *-ar* nu se poate vorbi de o preferință pentru teme de un anumit gen, derivatele în *-aș* sînt formate mai ales de la substantive feminine. Acest lucru trebuie pus, desigur, în legătură cu faptul că un nume de agent cu sufixul *-aș* format de la masculin sau neutru ar putea fi confundat cu diminutivul cuvîntului respectiv : *buciumaș* „cel care buciumă" și „un bucium mic", *fluieraș* „cel care cîntă din fluier" și „un fluier mic", *ocolaș* „funcționar care răspundea de conducerea unei unități administrative numite ocol" și „un ocol mic", *toporaș* „cel care lucrează cu toporul", „țăran sărac care muncea cu brațele" și „un topor mic" etc.

Comparația între *-ar* și *-aș* în privința productivității pe care o au în limbă trebuie făcută în ordinea diverselor valori pe care le au aceste sufixe, aceasta pentru că situația diferă de la o valoare la alta. Înainte de aceasta trebuie să subliniez o deosebire importantă care se constată în general între valorile lui *-ar* și *-aș*. Marea majoritate a cuvintelor în *-ar* denumesc persoane după meserie, ocupație, funcție și au prin urmare un caracter mai concret. Numărul derivatelor abstracte cu acest sufix este extrem de mic. În cazul lui *-aș*, deși avem numeroase formații cu sens concret,

[1] În limba latină sufixul *-arius* se atașa pentru a forma nume de agent numai la teme nominale (vezi M.E. Staaf, *Le suffixe -arius dans les langues romanes*, Upsala, 1896, p. 3). Sufixul *-арь* din slavă se atașa mai ales la teme nominale, dar și la teme verbale (vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 67). În ceea ce privește sufixul *-aș*, situația se prezintă la fel ; atît în maghiară cît și în slavă, *-aș* este mai ales un sufix denominativ (vezi pentru slavă W. Vondrák, *op. cit.*, p. 635).

există totuşi şi un număr destul de mare de cuvinte cu o valoare mai abstractă : *băştinaş*, *bîrfaş*, *căuzaş*, *cîrcotaş*, *codaş*, *făptaş*, *fruntaş*, *hărţaş*, *părtaş*, *trufaş* etc. Din această cauză derivatele în *-ar* îşi păstrează, după cum a arătat acad. Al. Graur, în marea majoritate a cazurilor, valoarea substantivală, în timp ce derivatele în *-aş* pot fi întrebuinţate adesea ca adjective. Uneori cuvintele în *-aş* şi-au pierdut aproape în întregime caracterul substantival şi se folosesc mai ales cu valoare adjectivală : *buclucaş*, *pătimaş*, *pizmaş*, *trufaş*, *zăcaş* etc.

Principala funcţie în care *-ar* este productiv şi în prezent este aceea de a desemna persoana după meserie, ocupaţie, funcţie. Deşi cuvintele în *-ar* cu această valoare se formează în special de la cuvinte din limba comună, există totuşi unele, mult mai puţine, formate de la neologisme [1]. Cu atît mai mult se formează derivate de la cuvintele recente care cunosc deja o răspîndire în păturile largi ale vorbitorilor : *arhivar*, *cauciucar*, *forjar*, *parchetar*, *sifonar*, *vagonetar* etc. Sufixul *-aş* cu această valoare nu mai este în prezent productiv. În multe cazuri *-aş* este concurat, în această funcţie, atît de *-ar*, cît şi de alte sufixe (de regulă mai noi) : *barcaş — barcagiu*, *cămătaş — cămătar*, *gropaş — gropar*, *potcovaş — potcovar*, *trompetaş — trompetist* etc.[2].

În ceea ce priveşte răspîndirea derivatelor cu valoare de ocupaţie, meserie, funcţie în graiurile dacoromîne, s-ar putea crede că în Ardeal cuvintele cu *-aş* ar fi mai răspîndite decît în restul ţării. În urma consultării *Atlasului lingvistic romîn*, seria nouă, I şi II, a *Textelor dialectale* culese de acad. Em. Petrovici, a culegerii *Graiul nostru*, vol. I şi II, publicate de I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranţia, precum şi a datelor pe care le-am putut obţine din lectura unor texte beletristice ale unor autori din diferite regiuni (Agîrbiceanu, Slavici, Creangă, Caragiale, P. Dumitriu), am ajuns la concluzia că această părere este neîntemeiată. Variante cu *-aş* ale cuvintelor care au în mod obişnuit în limba comună sufixul *-ar* se întîlnesc sporadic atît în Ardeal şi Banat, cît şi în regiunile de dincoace de munţi : *cizmaş* (reg. Arad, Cluj), *pălăriaş* (reg. Stalin şi Craiova), *păduraş* (reg. Craiova), *ierghelias* (reg. Craiova), *tîrlaş* „cel care are în seamă tîrla" (reg. Constanţa, Stalin). Aceasta arată că nu e vorba de preponderenţa lui *-aş* într-o regiune, ci de păstrarea unor cuvinte învechite în diverse regiuni. Acelaşi lucru se poate constata din studierea toponimicelor în *-ar* şi *-aş*. Toponimicele în *-aş*, care sînt mult mai rare decît cele în *-ar*, sînt răspîndite atît în Ardeal şi Banat, cît şi în restul ţării[3]. Comparînd derivatele în *-ar* şi *-aş* cu această valoare, putem constata că cele din urmă sînt de regulă sau învechite (*ceteraş*, *odăiaş*, *pihotaş*, *plăieş*, *poteraş*, *puşcaş* etc.), sau formate într-o perioadă mai veche (de

[1] Vezi mai sus p. 78.

[2] Uneori derivatele cu *-aş* au alt sens decît cele cu *-ar* şi ele pot coexista : *dijmaş — dijmar* „cel care strînge dijma", *moşieş* „ţăran" — *moşier* „boier", *tălpaş* „pedestraş" — *tălpar* „care prelucrează pielea pentru talpă" etc. Şi în acest caz se poate observa uneori deosebirea pe care am stabilit-o mai sus în legătură cu valorile lui *-ar* şi *-aş* : *dijmar* arată o funcţie (ocupaţie), în timp ce *dijmaş* arată o stare.

[3] În această problemă am consultat lista din lucrarea acad. Iorgu Iordan, *Nume de locuri romîneşti în Republica Populară Romînă*, Bucureşti, 1952.

exemplu : *băieș* și *puțar* ; *băieșitul* în Ardeal este mult mai vechi decît industria petroliferă dincoace de munți). Părerea că în Ardeal am avea mai multe cuvinte cu *-aș* provine din faptul că în această regiune a țării au pătruns numeroase cuvinte maghiare care au un sufix maghiar terminat în *-ș* (*ostaloș* „tîmplar", *cociș* „căruțaș", *oráș* „ceasornicar", *inaș* „ucenic" etc.). La fel unele dintre toponimicele transilvănene în *-aș* sînt împrumutate din maghiară (de exemplu *Cuiaș*, din mag. *köves* „de piatră").

În cuvinte care exprimă o trăsătură specifică permanentă, obișnuită, o înclinație, *-ar* este destul de productiv : *barbutar*, *cuțitar*, *rișcar*, *zvonar* etc. Se întîlnesc cuvinte de acest fel — mult mai puține — și cu *-aș* : *cuțitaș*, *ciomăgaș*, *măciucaș* ; n-am putut însă să stabilesc vechimea acestor cuvinte în raport cu derivatele în *-ar* corespunzătoare ; probabil că cele în *-aș* sînt mai vechi, deoarece cuvinte ca **barbutaș*, **foițaș*, **rișcaș* nu există.

Nume de agent propriu-zise cu *-ar* nu se creează și desigur că nu s-au creat prea multe nici în trecut. Derivate în *-aș* cu această valoare sînt foarte multe în limbă. Le-am arătat în paragraful referitor la *-aș*. Aici mai pot adăuga că s-au format asemenea derivate în *-aș* și de la teme relativ noi în limbă : *căuzaș*, *complotaș*, *culpaș*, *dăunaș*, *intrigaș*. Totuși aceste cuvinte nu sînt prea des folosite, *-aș* fiind înlocuit adesea de sufixe noi, mai potrivite cu temele respective (*complotist*, *intrigant* etc.). Cu aceste categorii este înrudit grupul de cuvinte care denumesc persoanele după starea în care se află. În această funcție *-aș* este puțin productiv astăzi, iar *-ar* nu e productiv. Printre formațiile recente cu *-aș* sînt de ex. : *codaș*, *mijlocaș*[1].

Din cele prezentate putem trage concluzia că situația în care se găsesc azi sufixele *-ar* și *-aș* în ceea ce privește productivitatea a fost determinată de specializarea sufixului într-o anumită funcție sau de lipsa acestei specializări. Într-adevăr, *-ar* a avut în general o singură valoare (nume de ocupație, meserie, funcție ; celelalte categorii fiind, după cum s-a văzut, neînsemnate), în timp ce *-aș* forma pe de o parte nume de ocupație, meserie, funcție, iar pe de altă parte cuvinte cu valoare mai abstractă. La rîndul lor, numeroasele derivate în *-aș* cu valoare abstractă alături de cele concrete se explică prin preferința acestui sufix pentru temele feminine[2], printre care se află multe substantive abstracte (*pizmă*, *trufie*, *faptă*).

[1] Primele documente ale P.C.R. numesc pe *mijlocași* „țărani mijlocii".
[2] Cauza acestei preferințe a fost arătată mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

SUFIXUL ADJECTIVAL *-BIL* ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

MARIA ILIESCU

I. Sufixul *-bilis* în limba latină

În limba latină sufixul *-bilis* se ataşează la tema de prezent a verbelor pentru a forma adjective : *ama-bilis*, *fle-bilis*, *audi-bilis*. Din timpul lui Cicero apar la verbele de conjugarea a III-a derivate de la tema participiului : *flexibilis* (în loc de *flectibilis*), *plausibilis* (în loc de *plaudibilis*)[1].

Se găsesc şi rare formaţii de la teme substantivale ca *uoluptabilis* de la *uoluptas* (Plaut)[2] „care face plăcere, plăcut".

Cele mai multe formaţii în *-bilis* sînt negative[3] : *incredibilis*, *indelebilis*, *indissolubilis* etc. Manu Leumann[4] susţine chiar că negativele în *-bilis* au apărut uneori înaintea afirmativelor corespunzătoare.

În ce priveşte sensul sufixului de care ne ocupăm, el este în marea majoritate a cazurilor pasiv, exprimînd posibilitatea : *audibilis* „care poate fi auzit". Pe lîngă sensul pasiv, apare încă din latina arhaică sensul activ ca în : *capabilis* „care poate conţine" sau „care conţine". Diferenţa dintre sensul care include ideea de posibilitate (în cazul de faţă „care poate conţine") şi cel lipsit de această nuanţă (în cazul de faţă „care conţine") e în general greu de făcut la adjectivele active în *-bilis*. Numărul adjectivelor cu sens activ creşte tot mai mult în cursul dezvoltării limbii latine[5].

Sufixul *-bilis* a fost productiv încă din latina arhaică. Deoarece se putea alipi la orice temă verbală, *-bilis* se preta la formaţii de moment

[1] Stolz-Leumann, *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*, München, 1928, p. 234 b.

[2] W. Meyer-Lübke, *Historische Grammatik der romanischen Sprachen*, II, Heidelberg, 1921, p. 106.

[3] Stolz-Leumann, *op. cit.*, p. 234 b.

[4] *Die lateinischen Adjective auf -lis*, Strasburg, 1917, p. 39.

[5] Pentru amănunte privind această problemă, vezi documentata lucrare a Evei Thorné Hammar, *Le développement de sens du suffixe -bilis en français*, în *Etudes romanes de Lund*, Lund-Copenhaga, 1942, p. 29—34.

folosite în limba familiară. Cuvinte astfel formate se găsesc în comediile lui Plaut, unde au deseori caracter ironic sau glumeț. Multe din aceste creații ad-hoc rămîn în literatură ca „hapax legomena" (*adiutabilis* „care ajută, care promovează"); alteori ele sînt reluate abia în latina tîrzie (*aequiperabilis* „care poate fi comparat", atestat numai la Plaut și la Prudentius).

Altă însușire a acestui sufix este caracterul său abstract — ne referim mai ales la sensul de posibilitate pasivă, foarte adecvat scrierilor unor autori ca Cicero, Quintilian etc. Lucrul acesta îl remarcă și Goelzer „on comprend que cette dérivation soit devenue extrêmement riche dans une langue dont une des tendances principales est la recherche de l'abstraction"[1].

Judecînd după cercetările pe care le-am făcut, mi se pare că principala caracteristică a sufixului *-bilis* în limba latină este t e h n i c i t a t e a îni în sensul cel mai larg al cuvîntului. Sufixul *-bilis* e mai puțin folosit lu limba literaturii beletristice și în limba populară decît în limba literaturii de specialitate a retorilor, filozofilor, juriștilor, agricultorilor și a specialiștilor de toate felurile. Cîteva date care vin în sprijinul celor afirmate: în *Cena Trimalchionis*, Petronius nu folosește decît două cuvinte în *-bilis*: *horribilis* și *tolerabilis*. La Marțial se găsesc circa 10 cuvinte în *-bilis*, la Juvenal circa 20, la Horațiu circa 40, la Cicero 81. Adjectivele cele mai folosite și care apar mai des și la autorii literaturii beletristice sînt cele la care *-bilis* nu mai era considerat ca sufix și pierduse sensul modal, ca: *nobilis*, *ignobilis*, *mobilis* etc. Și imaginea pe care ne-o facem asupra sufixului în cauză, studiind, de exemplu, litera A din *Thesaurus linguae latinae* nu infirmă presupunerile noastre. Marea majoritate a cuvintelor în *-bilis* sînt tîrzii și bisericești: *abominabilis* (Itala), *acceptabilis* (Tertulian), *accessibilis* (Cassiodor) etc. Dintre cele folosite în latina arhaică și clasică, cele mai multe fac parte din categoria formațiilor de moment de care am vorbit mai sus. Multe dintre aceste cuvinte sînt de specialitate: *alibilis* „hrănitor" (Varro), *arabilis* (Plinius) etc. Găsim în sfîrșit trei adjective încetățenite în limba literaturii beletristice: *admirabilis*, *affabilis*, *amabilis*. Acesta din urmă se găsește la mai toți marii autori ai latinității; al doilea e atestat la Terențiu, Cicero, Nepos, Vergiliu, Seneca; articolul consacrat cuvîntului *admirabilis* are următoarea adnotație: *uox praeter Cic. Val. Max. Quint. raro legitur, singulis locis apud Rhet. Her. Av. Sen. rhet.* etc. „cuvîntul se găsește rar în afară de Cicero, Valerius Maximus și Quintilian, în cîteva locuri la...". Un paragraf special este consacrat lui *admirabilis* ca „termen de retorică" *artis rhetoricae terminus*, folosit exclusiv de Cicero și Quintilian. Mai semnalăm și pe *aequabilis* „pe același plan cu, la fel cu, uniform" cu adnotația: *uocabulum adamatum Ciceroni, deest poetis post Plautum* „cuvînt iubit de Cicero, lipsește la poeții de după Plaut".

În ceea ce privește extraordinara frecvență a formațiilor în *-bilis* în epoca tîrzie, ea reiese și mai clar din lista adjectivelor formate cu acest sufix care se găsește la Paucker[2]: din 1076 adjective, cam 300

[1] *Le latin de Saint Avit*, Paris, 1909, p. 478.

[2] Paucker, *Vorarbeiten zur lateinischen Sprachgeschichte*, Berlin, 1884 (citat în lucrarea Evei Thorné Hammar).

sînt din latina arhaică şi clasică şi 800 din latina tîrzie. Faptul că autorii bisericeşti foloseso formaţiile în *-bilis* într-o măsură atît de largă se explică prin nevoia de a găsi o serie de termeni pentru a exprima noţiunile noi, introduse de dogma creştină şi pentru a traduce cuvinte din greacă. (Nevoia redării în latineşte a unor cuvinte greceşti a stat şi la baza unor cuvinte ca : *illacrimabilis* folosit de Horaţiu.) Cuvintele în *-bilis* create de ei sînt şi termeni „tehnici" bisericeşti.

Faptul că Eva Thorné Hammar[1] semnalează o diferenţă în folosirea adjectivelor în *-bilis* după sensul lor nu pare a contrazice părerea mea despre caracterul tehnic al sufixului. După autoarea citată, adjectivele pasive în *-bil*, mai apte de a exprima noţiuni intelectuale, corespundeau mai uşor exigenţelor limbii retorice şi filozofice. Cele active sînt apriori destinate pentru exprimarea unor noţiuni mai concrete, constatarea unui fapt, a unei acţiuni etc. şi erau folosite mai ales de autorii a căror limbă e mai apropiată de cea vorbită[2].

II. *-bilis* în limbile romanice (în special în limba franceză)

Avînd în vedere marea productivitate a sufixului în latina tîrzie şi mai ales în latina bisericească, care a continuat să aibă o influenţă puternică asupra Romaniei occidentale, nu e de mirare că limbile romanice l-au păstrat şi că *-bilis*, în diversele lui forme actuale, continuă să fie productiv pînă azi : fr. *-able* şi *-ible* (ultimul introdus pe cale savantă), it. *-evole* (din lat. *-ebilis*) şi *-abile*, *-ibile* (introduse pe cale savantă), sp. *-ble*, port. *-vel* etc. În limba franceză *-bilis* a fost studiat atît din punct de vedere fonetic cît şi din punct de vedere semantic. De aspectul fonetic al sufixului se ocupă E. Staaf[3].

Bazîndu-se pe frecvenţa mare a sufixului şi pe diverse considerente de ordin fonetic prin care caută să explice menţinerea lui *a*, Staaf susţine că sufixul *-able* în franceză e un sufix popular. Fără să fie pe deplin de acord cu explicaţia dată de Staaf, pe care o califică drept „acceptabilă"[4], Eva Thorné Hammar susţine şi ea caracterul popular al sufixului, întrucît sensul activ al cuvintelor latine în *-bilis* este o trăsătură caracteristică pentru „sermo cotidianus" şi tocmai acest sens se găseşte aproape exclusiv în cele mai vechi texte franceze, ceea ce nu ar fi fost posibil dacă aceste cuvinte ar fi fost adoptate pe cale savantă[5].

În lucrarea citată, Eva Thorné Hammar, ocupîndu-se de evoluţia sensului acestui sufix, arată pe bază de exemple că în textele din secolul al XII-lea şi al XIII-lea sensul pasiv modal, predominant în limba latină, a fost înlocuit în întregime prin sensul activ. În multe cazuri a avut loc chiar o slăbire a noţiunii verbale, care a avut drept consecinţă nu-

[1] *Op. cit.*, p. 66.
[2] Eva Thorné Hammar, *op. cit.*, p. 63—64.
[3] *Le développement fonétique des suffixes -abilis et -ibilis en français*, în *Studier i modern sprakvetenskap utgivna av Nyfilologhiska Sellskapet I Stokholm*, Uppsala, 1914.
[4] *Op. cit.*, p. 21.
[5] *Ibidem.*

meroase formații nominale în vechea franceză. Sensul pasiv modal, menținut în textele religioase și în documentele juridice, se infiltrează în limbă pe cale savantă și înlocuiește din nou sensul activ.

În ceea ce privește limba franceză, ar mai trebui adăugat faptul că, la fel cu alte sufixe verbale franceze care au incorporat vocala *a*, *-bilis* s-a extins sub forma *-able*.

III. De ce nu s-a păstrat *-bilis* în limba romînă

Trecînd la studiul sufixului *-bilis* în limba romînă, prima problemă care se pune este explicația faptului că romîna, singura dintre toate limbile romanice, nu a moștenit acest sufix atît de productiv.

Credem că dintre factorii care, chiar dacă nu au cauzat dispariția sufixului, au contribuit la dispariția lui, putem cita : a) caracterul abstract al noțiunii exprimate de adjectivele în *-bilis* cu sens pasiv ; b) ruperea de teritoriul Romaniei și deci lipsa influenței textelor scrise ale vremii și mai ales a literaturii religioase în limba latină, care, după cum s-a văzut, au dezvoltat în mod deosebit acest sufix ; c) caracterul cu precădere tehnic al sufixului ; d) faptul că nici limbile cu care am venit în contact după ruperea noastră de Occident nu aveau un sufix special pentru exprimarea noțiunii de posibilitate pasivă.

După părerea lui Bourciez[1], sufixul *-bil*, părăsit de limba romînă, a fost înlocuit prin terminația verbală în *-toriu*. Afirmația aceasta însă nu mi se pare exactă decît în parte. După cum s-a semnalat la începutul acestei lucrări, în latina tîrzie găsim tot mai multe formații active în *-bilis*. Numărul celor pasive este în schimb în descreștere. (De altfel confuzia dintre activ și pasiv — în dauna celui din urmă — este un fenomen cunoscut în latina tîrzie). În ce privește sensul exprimat de adjectivele active, încă din latina arhaică se putea face cu greu distincția între sensul real și sensul de posibilitate. Și la adjectivele pasive sensul originar de posibilitate pasivă începe să se șteargă și multe dintre aceste adjective capătă un sens vag și general, fiind folosite de multe ori ca simple epitete întăritoare : *incredibilis*, *indicibilis*, *terribilis* etc.[2].

Ne găsim deci în fața a două fapte : a) *creșterea numărului adjectivelor active în -bilis* (după cum s-a văzut acestea sînt singurele atestate și în limba franceză veche) ; b) *confuzia dintre sensul de posibilitate și cel de realitate la adjectivele active* (care ne interesează aici în primul rînd deoarece ele apar mai mult în lucrările mai apropiate de limba vorbită) și *o atenuare a sensului de posibilitate la adjectivele pasive*.

Avînd în vedere toate aceste premise, putem ajunge la presupunerea că în latina tîrzie orientală s-a folosit din ce în ce mai rar sensul abstract de posibilitate, așa încît existența unui mijloc special pentru a exprima această idee nu a mai fost necesară. În ce privește exprimarea sensului real : *capabilis* „care cuprinde", *terribilis* „care îngrozește, grozav", nu era nevoie de un sufix special, întrucît ele nu exprimau altceva decît adjectivele în *-torius*.

[1] *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1956, p. 564.
[2] Eva Thorné Hammar, *op. cit.*, p. 66.

IV. *-tor* şi *-bil* în limba romînă

Luînd în considerare cele spuse mai sus, nu poate fi vorba de o „înlocuire" a sufixului *-bil* cu *-toriu*, cum susţine Bourciez. Aceste două sufixe nu sînt identice în limba romînă, decît în măsura în care ne referim la adjectivele în *-bil* care nu exprimă ideea de posibilitate. Nici acad. Al. Graur nu e de acord cu Bourciez în ce priveşte sensul de posibilitate atribuit adjectivelor în *-tor*. Combătînd părerea lui S. Puşcariu, care susţine că anumite cuvinte în *-tor* au sens de posibilitate, Al. Graur[1] arată că adjective ca : *arător*, *mulgător* etc. nu înseamnă „care se poate ara", „care se poate mulge", ci „care este arat", „care se mulge". În concluzie, acad. Al. Graur spune : „Traducînd aceste cuvinte prin derivate în *-abil*, putem ajunge să le atribuim o nuanţă de posibilitate pe care nu o au".

Exemplele găsite întăresc cele susţinute de Al. Graur. Cuvintele în *-tor* cărora le corespunde un cuvînt în *-bil* nu exprimă ideea de posibilitate ; multe dintre ele au sens activ. În texte vechi :

biînresupuitoriu (binesupuitoriu) explicat *ascultătoriu*, *suadibilis* „care este ascultător" (COD. VOR. 126/9—10) ;

lăcuitoare bogăţie care poate fi exprimat prin „durabilă bogăţie" adică „bogăţie care durează" şi nu „bogăţie care poate dura" (CORESI, C_2 259/29) ;

cale netrecătoare şi *neîmblată* „cale pe care nu se trece" (CORESI, C_2, 370/5) ;

boi înjugători „care se înjugă", nu „care pot fi puşi în jug" (CORESI, C_2 414/13) ;

mulgătoare „oaie care se mulge" şi nu „oaie care poate fi mulsă" (PSALT. HURM. 77/70).

În secolul al XIX-lea, în două pasaje din *Albina romînească* (1939) traduse în acelaşi ziar şi în franceză găsim :

cinstitor tradus *honorable* „care aduce cinste" ;

însemnător tradus *considérable* „care este însemnat" (ALB. ROM. nr. 20, 1 ; şi HAMANGIU, COD. R. 273) (ediţia consultată a codului cuprinde şi textul corespunzător francez).

Cîteva exemple din traduceri din altă limbă în romînă :

fr. *épouvantable* — *înfricoşător* „care produce spaimă" (Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradusă de Racoviţă în 1845) ;

fr. *infatigable* — *neostenitor* „care nu osteneşte" (ibid.) ;

fr. *responsable* — *răspunzător* „care răspunde" (HAMANGIU, COD. R. 273).

În dicţionare :

lat. *accendibilis* — *lesne aprinzătoriu* (BUDAI-DELEANU, LEX. 26) ;

fr. *impassible* — *nesimţitor* (DAMÉ, DICŢ.) ;

[1] *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 108.

ajutător — *secourable* „care ajută" (DA);
aprinzător — *inflammable* „care se aprinde ușor" (DA).

Un singur exemplu mi se pare discutabil, și anume:

cale netrecătoare și neîmblată (CORESI, C_2 370/5), care ar putea să însemne și „cale care nu poate fi trecută" sau „cale de netrecut", deși adjectivul următor „neîmblată" pare să confirme explicația mea.

V. Exprimarea ideii de posibilitate în limba romînă

O dată stabilit faptul că în limba romînă sufixul *-tor* nu a preluat funcția vechiului latin *-bilis*, rămîne să vedem cum a fost redată ideea de posibilitate, în momentul cînd limba nu a mai dispus de un mijloc special pentru a o exprima. Pînă la încetățenirea sufixului neologic *-bil*, limba noastră s-a folosit de:

a. **Perifrază:** *inamabilis* — *fera dragost* (LEX. MARS. 216);
insatiabilis — *fera szacz* (LEX. MARS. 218);
impatibilis — *nye rabdat* (LEX. MARS. 215);
accessibilis — *unde se poate lesne merge* (BUDAI-DELEANU, LEX. 28);
altérable — *care se poate schimba* (DAMÉ, DICȚ.);
admissible — *care poate fi primit* (DAMÉ, DICȚ.);
impracticable — *care nu se poate îndeplini* (DAMÉ, DICȚ.).

b. ***Vrednic de*:** *ce jour* ***mémorable*** — *vrednic de pomenire* (Voltaire, *Zadig*, tradus de Căpățineanu, 1831);
admirable — *vrednic de mirare* (Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradus de Racoviță, 1845);
adorable — *vrednic de slavă* (DAMÉ, DICȚ.).

c. ***De+supinul*:** *acceptabilis* — *de primit* (BUDAI-DELEANU, LEX. 27);
imperceptible — *de nevăzut, foarte mic* (DAMÉ, DICȚ.);
impardonnable — *de neiertat* (DAMÉ, DICȚ.);
insupportable — *de nesuferit* (Voltaire, *Zadig*, tradus de Constantinescu-Myon, 1909).

d. **Participiul trecut adjectival.** (Folosirea acestor adjective în locul celor în *-bil* se explică ușor prin faptul că ambelor categorii le este caracteristică ideea pasivă.) În *Hronicul* lui Cantemir' („întîi pre limba lătinească izvodit iară" apoi „pre limba romînească scos cu trudă și ostenință de același autor"), găsim multe exemple în care unui adjectiv latin în *-bilis* îi corespunde un participiu trecut:

eloquentiae ***inimitabile*** *exemplar* (p. 29) — *a vorovii frumoasă* ***neapotrivită*** *pildă* (p. 5);

ineffabilem *quandam animi hilaritatem* — *o* ***nespusă*** *o voii bucurie* (p. 5);

insatiabili devoraret gutture (p. 41) — ***cu larg şi nesăturat gîrtan a înghiţit*** (p. 19).

În traducerile din secolul al XIX-lea întîlnim :

aversion ***insurmontable*** — ***greaţă nesuferită*** (Voltaire, *Zadig*, tradus de Căpăţineanu, 1831);
prix ***inestimable*** — ***dar nepreţuit*** (ibid.);
éléments ***indispensables*** — ***elemente neapărate*** (ALB. ROM. 1839);
infatigable — *neostenit* (Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradusă de Racoviţă, 1845).

e. **Sufixul *-os*** : *lamentable* — *tînguios* (Voltaire, *Mahomed*, traducere de Eliade Rădulescu, 1831);
sensible — *simţicios* (CODRESCU, DICŢ.);
drăgăstos — *aimable* (DA);
aprinzăcios — *inflammable* (DA).

VI. Pătrunderea sufixului *-bil* în limba romînă

O dată cu nevoia crescîndă de abstractizare a limbii romîne literare în formare, în plină perioadă de traduceri, s-a simţit din nou necesitatea unui mijloc specific pentru exprimarea ideii de posibilitate. De aceea limba noastră, căutînd o formă cît mai adecvată la conţinut, a recurs din ce în ce mai mult la sufixul neologic *-bil*.

Interesantă este încercarea lui Simion Bărnuţiu de a „introduce un corespondent fonetic romînesc”[1] al sufixului *-bil* şi anume *-ver* :

responsaver — *responsabil*
neînstrăinaver — *neînstrăinabil* etc.

În limba romînă, sufixul *-bil* are etimologie multiplă (franceză, italiană, latină), iar din punctul de vedere al formei „a fost modificat sub influenţa formei latineşti şi a celei italieneşti”[2]. Formele în *-bel* pe care le găsim de mai multe ori şi la Caragiale în gura unor personaje inculte (*teribel* în *Tren de plăcere*, *capabel* în *Articolul 204*) sînt explicate de acad. Iorgu Iordan prin hiperurbanism[3].

Nu am găsit adjective în *-bil*, nici în secolul al XVII-lea (în *Lexiconul Marsilian* nici unul din cele şapte cuvinte latineşti în *-bilis* nu este tradus cu un adjectiv romînesc în *-bil*) şi nici la începutul secolului al XVIII-lea (nici chiar în traducerile lui Cantemir din latineşte în romîneşte) nu apar adjective în *-bil*. După cercetările făcute, sufixul *-bil* a pătruns în limbă la începutul secolului al XIX-lea (în *Lexiconul latino-romaenicum* al lui Budai-Deleanu din jurul anului 1800 încă nu apar adjective în *-bil*) şi începe să fie folosit masiv abia în a doua jumătate a acestui secol, o dată cu apariţia unei literaturi ştiinţifice, tehnice şi juridice. Cele mai frecvente exemple pe care le găsim la începutul secolului

[1] Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, Academia Romînă, Memoriile secţiunii literare, seria III, tomul VIII, mem. 5, p. 64.
[2] Iorgu Iordan, *Sufixe romîneşti de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, Iaşi, p. 28—29.
[3] *Limba romînă actuală. O gramatică a greşelilor*, Iaşi, 1943, p. 22.

sînt cele în care sufixul nu mai poate fi despărțit de temă, ca de exemplu : *nobil*. Deoarece pentru problema care mă preocupă, acestea nu prezintă interes, voi face abstracție de ele. În treacăt fie zis, adjectivele de tipul acesta fuseseră cele mai frecvente și în literatura beletristică latină.

Răsfoind periodicele vremii am găsit extrem de puține exemple de adjective în *-bil*. De asemenea în pasajele traduse în limba franceză (ne referim de exemplu la *Albina românească*) nu am găsit aproape nici un exemplu în care unui cuvînt francez în *-able* sau *-ible* să-i corespundă în textul românesc un adjectiv derivat cu sufixul *-bil*, fie el împrumutat sau nu. Lucrul acesta arată că ideea de posibilitate la începutul secolului al XIX-lea încă nu era exprimată în românește în mod curent prin formații cu *-bil*. Cîteva exemple din *Albina românească* (1839), nr. 20, 3 :

La marche progressive du commerce est ***incontestable*** *— Propășirea comerțului este* ***netăgăduită.***

Sommes ***considerables*** *— Sume* ***însemnătoare.***

Nici în traducerile din franceză în română situația nu se prezintă altfel. Pentru a ilustra aceste afirmații dau paralel cîteva exemple din traducerile piesei *Zadig* a lui Voltaire făcute de Căpățineanu în anul 1831[1] și de Constantinescu-Myon în anul 1909[2], deci la o distanță în timp de 80 de ani, cînd multe din adjectivele cu *-bil* se încetățeniseră.

TEXTUL FRANCEZ	TRADUCEREA DIN 1831	TRADUCEREA DIN 1909
plaies ***incurables***	*răni* ***care n-au leac***	*răni* ***incurabile***
le ***vénérable*** *eunuque*	***prea cuviosul*** *eunuc*	***venerabilul*** *eunuc*
responsable	*răspunzător*	*responsabil*
coupable	*vinovat*	*culpabil*

Nici în traducerea cărții *Histoire de Charles XII*[3] nu găsim mai multe adjective în *-bil*.

TEXTUL FRANCEZ	TEXTUL ROMÎNESC
misérable *faiblesse*	***ticăloasă*** *slăbiciune*
favorable	*favorabil*
incapable	*nefiind în stare*
admirable	*vrednic de mirare.*

Singurul adjectiv în *-bil* găsit în această traducere este *favorabil*.

Nici studierea piesei *Mahomed*, în traducerea lui Heliade Rădulescu din 1831, nu dă alte rezultate. În *Paralelism între limba română și limba italiană*, Ion Heliade Rădulescu consacră cîteva rînduri și sufixului *-bil* : „*-bilu* ce însemnează capacitate și se analizează cu putincios, bun, priimitor de... ; cum : simțire, simțibilu, mutare, mutabilu (priimitor, putincios de a se muta)"[4].

[1] *Zadic sau Ursitoarea*, traducere de Căpățineanu, 1831.
[2] *Destinul (Zadig)*, traducere de Constantinescu-Myon, București, 1909.
[3] *Istoria lui Carol al XII-lea*, traducere de Racoviță, București, 1845.
[4] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, București, 1943, p. 294.

Formațiile cu *-bil* apăruseră deci în limbă în anul 1841, nu intraseră însă în limba curentă.

În aceeași lucrare, Ion Heliade Rădulescu dă o listă întreagă de adjective în *-bil* în romînă și în italiană. Multe din ele sînt fabricate ad-hoc și nu au rămas în limbă (*condonabilu — condonabile*; *confacibilu — confacevole*; *preferibilu — preferibile*; *nascibilu — nascibile*); altele probabil că existau deja ori s-au încetățenit cu vremea (*pasabilu — passabile*; *reparabilu — reparabile*; *notabilu — notabile*; *nobilu — nobile*). E de presupus că cele care sînt viabile pînă astăzi și nu semănau cu respectivul cuvînt italian au existat și în acel moment în limbă, căci altfel Heliade le-ar fi dat o formă italienizantă. Dimpotrivă, un cuvînt ca *preferibil* pus alături de *preferibile* încă nu intrase în limbă.

În *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*[1], B. Cazacu și I. Fischer semnalează printre cuvintele folosite de Pann : *rezonabil* (indicație muzicală de mișcare), *onorabil*, *venerabil*, *memorabil*. Faptul că sufixul nu era încă înțeles de vorbitorul romîn îl dovedesc două exemple din același autor, în care respectivele cuvinte în *-bil* sînt impropriu folosite : *memorabil* în loc de „memorial" : ***memorabilul*** *focului întîmplat la București*; *respectabil* „respectuos, cuviincios" : *semețule asta-ți este* ***respectabilul*** *răspuns*. În nuvelele istorice ale lui G. Asachi găsim cîteva formații în *-bil*. *Mirabil*, glosat în ediția 1867 „de mirat", este fără îndoială un împrumut italian. În schimb *nemăsurabil*, *nevindecabil* sînt indiscutabil formate pe teren romînesc, indiferent dacă sînt sau nu calcuri.

În operele lui Filimon găsim de asemenea un număr de cuvinte în *-bil*, ca : *indomptabil*, *instancabil* „neobosit", *necontestabil*, *admirabil* etc.

Judecînd după datele găsite în materialele Dicționarului general al Academiei, care deși sînt departe de a fi complete, permit, totuși, să ne facem o idee generală asupra folosirii sufixului pe care îl studiem, primul autor care pare să-l fi întrebuințat mai mult, a fost Maiorescu. (Dicționarul atestă folosirea de către Maiorescu a mai bine de 40 de cuvinte în *-bil*, număr record în comparație cu ceilalți autori dinaintea lui : Negruzzi 11, Alecsandri 4, Ghica 5, Odobescu 9 etc.). Cu vremea sufixul s-a încetățenit din ce în ce mai mult, fiind folosit în literatură și chiar și în poezie. Un exemplu concludent în această privință sînt operele lui Topîrceanu.

Un număr remarcabil de cuvinte în *-bil* mai sînt atestate la Theodor Codrescu în *Uricariul* și la Hamangiu în *Codul Civil Romîn*.

O serie întreagă de adjective în *-bil* se găsesc și în dicționarele din secolul trecut și de la începutul secolului nostru. Adjectivele cu *-bil* găsite în aceste lucrări trebuie însă considerate de multe ori ca formații apărute din nevoia traducerii unor cuvinte străine (cuvintele în *-ble* din franceză, *-abile* și *-ibile* din italiană, cuvintele în *-bar* și *-lich* în germană).

În *Dicționarul de neologisme* al lui E. Protopopescu și V. Popescu din 1862, apar pe lîngă *afabil* și *imobil*, care au rămas în limbă, mai multe formații în *-bil* luate din limbi străine, majoritatea din franceză, care nu

[1] În *Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea*, Editura Academiei R.P.R., București, 1956.

s-au încetățenit, ca : *apersevabil*, *imangeabil*, *indomabil*, *miscibil*, *spectabil* etc.

Cele mai multe adjective în *-bil* apar în terminologia tehnico-științifică. Nu e nevoie să mai subliniem că și cea mai mare parte a cuvintelor folosite de Maiorescu fac parte din această categorie : *demonstrabil*, *impresionabil*, *inexprimabil* etc. Încă în secolul trecut, multe adjective în *-bil* apar la autori ca : Ion Ionescu, *Agricultura la romîni în județul Dorohoi*[1] (*arabil*, *cultivabil*, *inalienabil* etc.), Hamangiu, *Codul civil romîn* (*anulabil*, *apelabil*, *impozabil*, *imputabil*, *neviolabil*, *restituibil* etc.), Petru Poni, *Elemente de fizică*[2] (*infuzibil*), T. Ștefănescu, *Curs de contabilitate în partidă dublă*[3] (*comerciabil*), C. Climescu, *Aritmetica rațională*[4] (*rambursabil*).

Ca și la sfîrșitul secolului al XIX-lea, și în secolul nostru, judecînd după atestările găsite, cuvintele în *-bil* apar mai ales în manuale, lexicoane tehnice, coduri, lucrări ale oamenilor de știință etc.

VII. Observații asupra adjectivelor cu sufixul *-bil* în limba romînă

După lista dată de *Dicționarul invers* și completată cu cîteva exemple atestate în alte surse, limba romînă are circa 600 de adjective terminate în *-bil*, dintre care cam 450 în *-abil*, 140 în *-ibil* și 1 în *-ubil*. Restul cuvintelor în *-bil* sînt în număr de 8, mai toate fiind neanalizabile sau nefolosite : *nobil*, *mobil*, *imobil*, *solubil*, *indisolubil*, *volubil*, *debil*, *delebil*, *febril*. Marea preponderență a cuvintelor în *-abil* se explică prin împrumuturi din franceză, unde s-a generalizat *-able* la cuvintele care nu au fost luate pe cale savantă tîrzie. În ceea ce privește adjectivele de care putem fi siguri că sînt formate de la teme romînești (am făcut abstracție de negativele cu *ne-* care au și forma afirmativă), terminațiile *-abil* și *-ibil* se găsesc aproape în proporție egală (24 în *-abil*, 22 în *-ibil*). (Vezi lista acestora la sfîrșitul articolului.) Faptul acesta nu necesită nici o explicație, întrucît, spre deosebire de limba franceză, unde și derivatele conjugării a IV-a sînt făcute după modelul conjugării I, limba noastră a păstrat vocala caracteristică conjugării a IV-a, aceasta, ca și conjugarea I, fiind o conjugare vie.

Remarcabil este marele număr de negative. Acestea reprezintă mai mult de o pătrime din totalul cuvintelor cu această terminație. E adevărat că cele mai multe cuvinte negative formate cu prefixul *in-* au și un dublet format pe teren romînesc cu ajutorul prefixului *ne-* : *inviolabil — neviolabil*, *incalculabil — necalculabil*, *ireparabil — nereparabil* etc. Frecvența mare a adjectivelor negative în *-bil* nu e specifică numai limbii romîne ; după cum s-a văzut ea e semnalată încă pentru limba latină, iar Rohlfs[5] face aceeași observație pentru italiană. Există adjective ne-

[1] București, 1866.
[2] Ed. a VII-a, Iași, 1897.
[3] București, 1895.
[4] Ed. a II-a corectată, Iași, 1896.
[5] *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, III, Berna, 1954, p. 253.

gative în *-bil* în limba romînă fără ca adjectivul afirmativ corespunzător să fie folosit sau măcar atestat : *infatigabil*, *intenabil*, *ireproşabil* etc. (La cele mai multe cuvinte de genul acesta, corespondentul afirmativ este atestat în limba din care am împrumutat cuvîntul. În cazul nostru : fr. *fatigable*, *tenable* etc.) Semnalăm şi cîteva adjective romîneşti în *-bil*, care nu prezintă (cel puţin în atestările scrise pe care le-am avut la îndemînă) decît forma negativă : *neiertabil*, *nerăsturnabil*, *neîmpărţibil* etc. Frecvenţa adjectivelor negative se explică printr-un factor psihologic : ceea ce nu e posibil sau ceea ce nu se poate prezintă mai mult interes pentru subiectul vorbitor, decît ceea ce e posibil.

Din punctul de vedere al etimologiei, distingem trei grupuri mari :

1. Cuvinte la care originea străină este sigură. Astfel trebuie să considerăm cuvintele :

a. care nu mai sînt analizabile pentru vorbitorii de limbi moderne şi care sînt mai toate împrumuturi savante directe sau indirecte din limba latină, ca de exemplu : *abil*, *amabil*, *capabil*, *execrabil*, *oribil*, *teribil* etc. ;

b. care au temă străină, inexistentă în limba romînă : *(in)avuabil*, fr. *avouer* ; *(in)casabil*, fr. *casser* ; *(in)tenabil*, fr. *tenir* ; *redutabil*, fr. *redouter* etc. ;

c. care au terminaţia *-abil*, deşi tema verbului romînesc este în *i*, de exemplu : *inconvenabil*.

2. Cuvinte care pot fi sau împrumutate sau formate pe teren romînesc, avînd exact aceeaşi temă ca şi adjectivul străin corespunzător : *acceptabil*, *acomodabil*, *acuzabil*, *adaptabil* etc.

3. Cuvinte formate pe teren romînesc :

a. cuvinte care nu sînt atestate în franceză, italiană sau latină, deşi tema lor e neologică : *administrabil*, *carbonizabil*, *debreiabil*, *demascabil* etc. Aceste cuvinte ar putea face parte şi din grupul al doilea, întrucît faptul că nu le-am găsit atestate în dicţionarele respectivelor limbi străine nu dovedeşte că ele nu există în vorbire ;

b. adjective a căror formă fonetică diferă de cea a cuvintelor corespunzătoare străine : *pronunţabil*, fr. *prononçable*, it. *pronunciabile*, lat. *pronuntiabilis* ; *inundabil*, fr. *inondable*, it. *inondabile* ; *indistinctibil*, fr. *indistinguible*, it. *indistinguibile* ; e posibil ca în unele cazuri să fie vorba de o simplă adaptare fonetică la cuvintele străine corespunzătoare ;

c. cuvinte formate de la teme romîneşti. Acestea sînt în număr de 50, ţinînd seama numai de cele atestate în scris : *plătibil*, *vindecabil*, *locuibil*, *neprelucrabil* etc. În cifra de mai sus nu am inclus nici formaţiile care nu au fost viabile ca : *suferibil* sau *cunoştibil*, *întîmplabil*, *negrăibil*[1].

Independent de faptul că formaţiile de la teme romîneşti au rămas sau nu în limbă, ele apar mai ales paralel cu adjective în *-bil* din grupul 1, *a*, *b* (adică adjectivele care nu mai sînt analizabile şi cele formate de la teme străine neîncetăţenite în limba noastră). Apariţia lor se datoreşte în mare măsură şi nevoii de claritate a limbii, întrucît adjective ca : *ina-*

[1] Citate de Iorgu Iordan în *Limba romînă actuală. O gramatică a greşelilor*, Bucureşti, 1943, p. 169.

vuabil, *truvabil*, *inefabil*, *potabil* nu erau înțelese de o mare parte a vorbitorilor. De aceea majoritatea formațiilor de la teme vechi trebuie considerate drept calcuri : *nemărturisibil* —*inavuabil*, *găsibil* —*truvabil*, *negrăibil* —*inefabil*, *băubil* —*potabil*. Și acad. Al. Graur se ocupă de un exemplu asemănător : *căruțabil*—*carossable*[1]. Vorbind în general despre adjectivele în *-bil*, acad. Al. Graur spune în același articol : „Limba romînă n-a adoptat încă sufixul *-abil*. Toate cuvintele în care intră această terminație sînt împrumutate și cel mult aranjate în așa fel încît să pară românești ; de ex. la *lăudabil* s-a introdus un *ă* în locul vocalei *a* (lat. *laudabilis*). Cea mai bună dovadă că limba romînă nu formează cuvinte noi cu *-abil* o avem în faptul că nu se zice *spălabil*, ci *lavabil*, nu se zice *mîncabil*, ci *manjabil*".

Exemplele de adjective în *-bil* pe care ni le oferă lista noastră cît și evoluția istorică a acestui sufix dovedesc că afirmațiile acad. Al. Graur nu mai sînt cu totul exacte. În articolul citat mai sus și scris în același an ca și *Căruțabil*, acad. Iorgu Iordan combate afirmația acad. Al. Graur „că limba noastră nu are formații proprii în *-bil*", citînd exemple în care sufixul se atașează unor teme românești. Astăzi sufixul e încetățenit în limbă și chiar productiv. E adevărat că se zice *lavabil* și nu *spălabil* (deși nici acesta nu supără simțul lingvistic al vorbitorului romîn), dar se spune în mod curent *mîncabil* și nu *manjabil*. Chiar în presa contemporană găsim exemple elocvente : *(ne)prelucrabil*, *(ne)consemnabil*. De asemenea nu vedem nici un motiv pentru care am presupune că *lăudabil* e romînizat, cînd alături de el există adjective ca : *găsibil*, *băubil* etc.

Tot în articolul din *Buletinul Philippide*, acad. Iorgu Iordan susține că „nu se face nici o distincție între teme vechi, moștenite sau împrumutate"[2]. Această afirmație mi se pare justă numai din punct de vedere teoretic, căci, deși există azi în limbă formații cu acest sufix de la teme românești, după cum s-a arătat mai sus, marea majoritate a adjectivelor cu *-bil* care au circulație mare fac parte din grupul 1 și 2, adică indiferent dacă sînt sau nu formate în limba romînă, ele sînt alipite unor teme neologice. Afirmația de mai sus acad. Iorgu Iordan o reia în *Limba romînă actuală*, p. 166, unde susține chiar că *-bil* „nu prezintă inconvenientul de a da naștere la formații nu tocmai potrivite cu spiritul limbii noastre". Mi se pare însă că d-sa revine asupra acestei afirmații prin faptul că în *Limba romînă contemporană*[3] spune că : „vorbitorii sînt ispitiți să creeze mereu astfel de adjective *care nu merg însă întotdeauna*".

Cîteva cuvinte în legătură cu felul de formare a adjectivelor românești în *-bil*, clasate de noi în grupul *c*. În general adjectivele în *-bil* se formează de la verbe, prin alipirea sufixului la tema infinitivului verbului. Așa se procedează atît la verbele de conjugarea I : *scuzabil* (Iorga, Teodoreanu), *vindecabil* (Asachi, Negruzzi etc.), *nerăsturnabil* (Xenopol) etc.

---

[1] *Căruțabil. Aspecte ale limbii actuale*, în *Viața românească*, nr. XI, 1939.
[2] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 28—29.
[3] Ed. a II-a, București, 1956, p. 345.

cît şi la cele de conjugarea a IV-a : *auzibil* (Marian-Ţiţeica), *călibil* (Lexiconul tehnic), *destituibil* (Hamangiu) etc. Puţinele verbe de conjugarea a III-a care au derivate cu acest sufix îl prezintă în forma *-ibil* : *stingibil* (Alecsandri, Eminescu), *cunoştibil* şi *traductibil* (ambele citate de acad. Iorgu Iordan). Adjectivul din urmă poate să fie luat însă din italiană : *traducibile*. În ce priveşte forma curentă *traductibil* (în latină cuvîntul nu e atestat, it. *traducibile*, fr. *traduisible*), ea a apărut desigur prin analogie cu alte derivate ale latinescului *duco* (formate de la participiu) şi introduse pe cale savantă în limba franceză ca : *reproductible*, *reductible* etc. Aceeaşi situaţie o are şi *distinctibil*, a cărui origine e probabil tot o veche formaţie participială latină. E posibil să fi contribuit şi existenţa adjectivului *distinct*.

O menţiune specială merită cuvîntul *băubil*, singurul adjectiv în *-bil* de la un verb de conjugarea a II-a şi singurul care pare să fie derivat în romîneşte de la tema participiului.

În ultimul timp, probabil din cauza productivităţii deosebite a sufixului, apar unele cuvinte derivate chiar de la substantive : *vagonabil*, *uzinabil* (Orbonaş, *Manual de atelier mecanic*, 1935), *bancabil*.

În ceea ce priveşte sensul formaţiilor romîneşti în *-bil*, ele exprimă toate posibilitatea pasivă.

VIII. Productivitatea sufixului *-bil*

Problema productivităţii sufixului de care mă ocup a fost în mare parte discutată în cele de mai sus. Productivitatea lui *-bil* este evidentă pentru orice vorbitor de limbă romînă care foloseşte zi de zi adjective cu această terminaţie, dintre care multe formaţii de moment apărute din nevoile imediate ale exprimării.

Mai rămîne să amintim un alt izvor important pentru formarea unor adjective noi cu *-bil*, şi anume traducerile. După cum s-a văzut şi în legătură cu dicţionarele, traducătorul care trebuie să redea un cuvînt străin în *-ibile*, *-able*, *-bar*, *-lich* recurge cu uşurinţă la o formaţie corespunzătoare romînească în *-bil*, indiferent dacă adjectivul romînesc există sau nu în limbă.

O dovadă a productivităţii sufixului *-bil* o constituie şi substantivele derivate de la aceste adjective cu sufixul *-itate*. Numărul substantivelor în *-abilitate* este aproape tot atît de mare ca cel al adjectivelor în *-bil*.

Adjective formate cu acest sufix pe teren romînesc au apărut încă în secolul trecut : Asachi : *nemăsurabil*, *nevindecabil* ; Negruzzi : *neiertabil*. În presa din 1882 (*Luminătorul*, Timişoara) găsim un exemplu ca : *neînchipuibil*. E adevărat însă că unele din aceste adjective au dovedit prin dispariţia lor ulterioară că nu sînt viabile : *tînguibil* (Negruzzi) ; *stingibil* (Alecsandri, Eminescu).

Este însă cert că, din cauza caracterului său tehnico-ştiinţific, *-bil* se adaugă cu predilecţie la teme străine.

IX. Aspectul stilistic al adjectivelor în *-bil*

În ce privește aspectul stilistic al sufixului *-bil*, el are un dublu caracter : pe de o parte e folosit în limbajul tehnico-științific (scris și vorbit), pe de altă parte e frecvent în limba uzuală vorbită, unde dă naștere la formații trecătoare. Am văzut mai sus că și adjectivele în *-bilis* din limba latină apar în primul rînd folosite în limbajul tehnic în sens larg. Despre caracterul familiar al formațiilor cu *-bil* de la cuvinte vechi amintește și Adamescu[1]. Exemplele citate sînt : *citibil* și *găsibil*.

Alipite unor cuvinte uzuale, de foarte multe ori sufixul *-bil* dă naștere unor cuvinte cu nuanță ironică sau glumeață. Lucrul acesta se datorește faptului că acest sufix e simțit ca tehnic-savant. De aceea împerecherea lui cu cuvinte uzuale, care n-au nici o legătură cu limbajul științific, dă naștere unor „hibride" familiare, ironice sau glumețe : *înghițibil*, *înflăcărabil* etc. Unele din aceste formații pătrund în limbă, însă de multe ori își pierd nuanța stilistică inițială ; alteori rămîn numai în vocabularul pasiv ca creații trecătoare. În ceea ce privește explicația dată de acad. Iorgu Iordan[2], care atribuie nuanța glumeață pe care o capătă uneori adjectivele în *-bil* faptului că : „sînt aparițiii trecătoare", „lipsite de stabilitate", ea pare mai justă dacă inversăm datele judecății. Cu alte cuvinte adjectivele respective nu sînt glumețe și ironice, fiindcă sînt trecătoare și nestabile, ci sînt trecătoare și nestabile tocmai pentru că au un caracter glumeț și ironic.

Topîrceanu obține efecte hazlii și prin folosirea unor rime în *-bil* chiar cînd adjectivele sînt obișnuite în limba curentă :

Criticul pe care-aici
Îl ataci în versuri mici
Nu-i desigur, măscărici,
Colibri sau licurici ...
Însă nici
Bou sau vacă, precum zici.

E profesor (onorabil)
Autor (interminabil)
Om politic (execrabil)
Critic (foarte vulnerabil)
Dar pasabil,
Președinte (incurabil)[3].

(din *Scrisoare*)

E clar că în aceste versuri, cuvintele cu *-bil* sînt folosite cu intenția de a da un aer de savantlîc și de prețiozitate ridicolă, corespunzător figurii descrise.

---

[1] *Op. cit.*, p. 64.
[2] *Limba romînă actuală*, p. 168—169.
[3] Topîrceanu, *Opere*, I, E.S.P.L.A., 1955.

X. CONCLUZII

Deşi foarte productiv în latina tîrzie şi în celelalte limbi romanice, sufixul latin *-bilis* s-a pierdut în limba romînă. E de presupus că în Romania orientală, ruptă de literatura erudită şi religioasă a vremii, ideea abstractă a „posibilităţii pasive" pe care o exprima *-bilis* a fost folosită din ce în ce mai rar aşa încît nu a mai existat necesitatea unui mijloc lingvistic special pentru exprimarea ei. Contrar celor afirmate de Bourciez, nu poate fi vorba de înlocuirea sufixului *-bil* prin *-tor*, deoarece acesta din urmă chiar cînd are sens pasiv nu exprimă posibilitatea.

Sufixul neologic *-bil* a pătruns în limba noastră în secolul al XIX-lea prin franceză, italiană şi latină. Încă de la mijlocul aceluiaşi secol, sufixul începe să se încetăţenească; apar formaţii în *-bil* de la teme moştenite şi multe negative în *ne-*. Deşi astăzi formaţiile de la teme romînesti sînt mai frecvente, ele rămîn în inferioritate numerică faţă de adjectivele formate de la teme străine. Preponderenţa acestora din urmă se explică prin caracterul tehnico-ştiinţific al sufixului. El circulă în primul rînd în limba şi literatura diverselor specialităţi. Sufixul *-bil* e foarte frecvent în limba uzuală vorbită, unde dă naştere la multe formaţii efemere şi imprimă uneori cuvintelor la care se alipeşte o nuanţă glumeaţă sau ironică.

Adjective romînesti în *-bil, -abil*

În lista de faţă am făcut abstracţie:

1. de adjectivele pe care nu le-am găsit consemnate, chiar dacă ele circulă întîmplător—numărul lor este considerabil;
2. de toate negativele cu *-ne*, afară de cele care nu au corespondent afirmativ atestat în scris;
3. de unele formaţii neviabile, chiar dacă acestea sînt atestate în scris: *suferibil, unibil* (Alexi, *Dicţionar romîn-german*), *tînguibil* (Negruzzi).

apărabil
bancabil
consemnabil
cumpărabil
luabil
înstrăinabil
măsurabil
mîncabil
mlădiabil
neiertabil
neînlăturabil
nerăsturnabil
predabil
prelucrabil
pronunţabil
răscumpărabil
reparabil
scuzabil
stimabil
studiabil
tezaurizabil
tîrşabil
turnabil
uzinabil
vagonabil
vindecabil

-ibil

auzibil
călibil
citibil
destituibil
dovedibil
găsibil
neînchipuibil
neîmpărţibil
înghiţibil
locuibil
pedepsibil
pipăibil
plătibil
plutibil
realigibil
repovestibil
revizuibil
simţibil
stingibil
substituibil
(in)traductibil

SUFIXUL ADJECTIVAL *-ICESC*

DE

FULVIA CIOBANU

Sufixul adjectival *-icesc* aparține secolului al XVIII-lea și începutului secolului al XIX-lea și reprezintă, pentru această epocă, sufixul obișnuit al unor adjective neologice ca: *chiriarhicesc*, *etimologhicesc*, *fanarioticesc*, *filosoficesc*, *istoricesc*.

Despre existența unui sufix adjectival *-icesc* nu se vorbește în nici una din lucrările privitoare la formarea cuvintelor sau care tratează parțial această problemă. De cele mai multe ori *-icesc* este confundat cu sufixul vechi adjectival *-esc*; doar în cîteva cazuri este considerat un compus al acestuia[1].

În lucrarea sa asupra cuvintelor de origine neogreacă în limba romînă[2], Ladislau Gáldi, avînd în vedere, atît perioada de puternică influență grecească în care apar adjectivele în *-icesc*, cît și faptul că unui adjectiv grecesc de tipul καταγραφικός îi corespundeau în romînește formele duble *catagrafic/catagraficesc*, ajunge la concluzia că grecescul -ικός s-a redus mai întîi la *-ic* și apoi, la această formă prescurtată s-a adăugat *-esc*. El presupune că dubletele de tipul *catagrafic/catagraficesc* ar reprezenta două faze principale de evoluție, forma ulterioară fiind cea cu *-esc*. Faptele însă ne arată că adjectivele în *-icesc* sînt, în marea majoritate a cazurilor, anterioare corespondentelor lor în *-ic*, care au început să se folosească intens abia la începutul secolului trecut, sub influența limbii franceze[3].

În lucrarea citată, Gáldi constată asemănarea sufixului romînesc *-icesc* cu sufixul adjectival bulgăresc *-ически*, de origine rusă[4]. Bulgă-

---

[1] DA, s.v. *anglicesc*, *fanarioticesc* etc.

[2] *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 110.

[3] Vezi Iorgu Iordan, *Influențe rusești asupra limbii romîne*, în *Analele Academiei R.P.R.*, seria C., tomul I, memoriul 4, p. 55—56.

[4] E de presupus că împrumutul a avut loc în perioada neobulgarei, și anume în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, cînd limba rusă a exercitat o influență puternică asupra limbii literare bulgare. Cf. Stefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 53.

Inv. 183208

rescul *-ически* se foloseşte, ca şi sufixul românesc, pentru derivarea unor neologisme din rădăcini de origine latină şi greacă, aparţinînd terminologiei ştiinţifice şi social-politice : *политически, патриотически, экономически, поетически*, şi este concurat de alte două sufixe cu aceeaşi funcţie şi valoare : *-ичен* (*комичен, логичен*) şi *-ски* (*астрономски, географски*). Astăzi, în locul formelor în *-ически*, se folosesc din ce în ce mai des cele în *-ски*, deoarece formele în *-ически* „sînt simţite ca nebulgăreşti" — după cum arată Beaulieux în *Grammaire de la langue bulgare*[1]. Astfel un număr de adjective în limbajul ştiinţific au trei forme paralele : *астрономически, астрономичен* şi *астрономски*, ultima tinzînd să se substituie celorlalte două.

Ţinînd seama de asemănarea sufixului *-icesc* cu bulgărescul *-ически*, Gáldi emite şi ipoteza că româna l-ar fi putut lua dintr-o limbă balcanică, referindu-se probabil la bulgară[2]. De fapt apropierea trebuie făcută nu între română şi bulgară, ci între românescul *-icesc* şi rusescul *-ический*. Ideea originii ruseşti a sufixului românesc *-icesc* este sugerată şi de acad. Iorgu Iordan, într-o notă din lucrarea sa *Limba română contemporană*[3].

Înainte de a expune argumentele în sprijinul originii ruseşti a sufixului românesc, consider necesară o scurtă prezentare a situaţiei sufixului rusesc *-ический*.

Sufixul rusesc *-ический*

În limba rusă, dezvoltarea sufixului *-ический* este legată de cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea se caracterizează, în ceea ce priveşte dezvoltarea limbii şi a literaturii ruse, printr-o intensificare a influenţei culturale a Europei occidentale. Această influenţă s-a exercitat mai ales prin Polonia şi Rusia de sud-vest, unde se formase o puternică şcoală retorică de influenţă greacă-bizantină şi latină. Acum pătrund în limba rusă literară multe cuvinte străine, mai ales poloneze sau germane, la origine latineşti sau greceşti[4].

Perioada următoare, aceea a lui Petru cel Mare, sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, se caracterizează prin crearea unei terminologii tehnico-ştiinţifice, pe bază de împrumuturi[5]; se introduc termeni ca : *физика, химия, теория, период, механик, анатомик* şi se creează adjectivele corespunzătoare : *физический, химический, теоретический, периодический, механический, анатомический*[6].

---

[1] Paris, 1933, p. 150—151.
[2] *Op. cit.*, p. 110.
[3] Ed. a II-a, Bucureşti, 1956, p. 342.
[4] V. V. Vinogradov, *Ocerki po istorii russkogo literaturnogo iazika XVII—XIX vv.*, Moscova, 1938, p. 5 şi urm.
[5] Vezi N. A. Smirnov, *Zapadnoe vlianie na russkii iazik v petrovskuiu epohu*, în *Sbornik otdeleniia russkogo iazika i slovesnosti Imperatorskoi Akademii Nauk*, tom. LXXXVIII, 1910, nr. 2, p. 2—3.
[6] *Ibidem*, lista de cuvinte.

Influența limbii ruse asupra limbii romîne, în ceea ce privește sufixul *-icesc*, s-a exercitat în ambele perioade : în prima perioadă în special asupra lui Dosoftei, în cea de-a doua perioadă asupra lui Cantemir.

*

Formarea terminologiei tehnice, în sensul cel mai larg al cuvîntului, a dus în limba rusă la întrebuințarea pe scară largă a sufixului adjectival *-ический*, care nu poate fi despărțit de gr. *-ικός*, lat. *-icus*, fr. *-ique* și germ. *-isch*. Astfel adjectivului *еретический* îi corespunde gr. αἱρετικός, lui *политический*, gr. πολιτικός, lui *механический*, lat. *mechanicus*, iar rus. *алгебраический*, formă atestată în epoca lui Petru cel Mare, germ. *algebraisch*[1].

Aceste adjective n-au fost însă derivate direct, ci în majoritatea cazurilor s-a pornit, fie de la substantive în *-ик*, indicînd persoana care face o anumită acțiune, care se ocupă cu un anumit lucru : *еретик*, *политик*, *механик*, fie de la substantive în *-ика*: *физика*, *риторика*, de la care au fost derivate adjectivele corespunzătoare cu ajutorul sufixului *-еск*. Unele dintre substantivele în *-ик* nu se mai folosesc astăzi. N. A. Smirnov, în lucrarea citată, atestă pentru secolul al XVIII-lea forme ca *географик*, *философик*, *анатомик*, intrate în vocabularul pasiv al limbii ruse, de la care au derivat adjective în *-еский*.

Corespondența dintre *философик* și *философия*, ca și dispariția primului, a dus la crearea unui sufix *-ический*, care a fost folosit în mod curent la derivarea unor adjective de la substantivele în *-ия* (*идиллический — идиллия*,

În limba rusă contemporană sufixul este foarte productiv și răspîndit în terminologia modernă[2].

Originea rusească a sufixului romînesc *-icesc*

Sufixul rusesc *-ический*, de mare circulație în limba literară din secolul al XVIII-lea, a fost împrumutat de două limbi : de bulgară, în care a fost perceput clar ca un sufix neologic, cărturăresc, legat de terminologia științifică de origine greacă și latină, și de română. Aici el a fost apropiat de sufixul vechi romînesc *-esc*, care era foarte puternic în limba veche, sub influența slavului *-ьскъ*.

În sprijinul originii rusești a acestui sufix pledează următoarele fapte :

1. Primele forme în *-icesc* apar în texte pe la mijlocul secolului al XVII-lea. La sfîrșitul acestui secol și la începutul secolului următor se constată o creștere a numărului lor, iar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, adjectivele în *-icesc*, fie împrumutate, fie formate în romînește, devin foarte numeroase.

---

[1] N. A. Smirnov, *op. cit.*, lista de cuvinte.

[2] Vezi V.V. Vinogradov, *Russkii iazik*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 229—230 și *Gramatica Academiei de Științe a U.R.S.S.*, vol. I, p. 345.

Apariţia adjectivelor în *-icesc*, ca şi creşterea numărului lor în întreaga perioadă de care am vorbit, se explică prin apropierea politică şi culturală dintre romîni şi ruşi, în diferite etape.

Astfel, la mijlocul secolului al XVII-lea — cînd în Rusia de sud-vest avea loc o puternică înflorire culturală — sub influenţa directă a mitropolitului Kievului, Petru Movilă, se înfiinţează şcoala superioară din Iaşi, iar cărţile bisericeşti tipărite de mitropolitul Varlaam, sînt în marea lor parte, retipăriri sau traduceri ale ediţiilor din Kiev.

Mitropolitul Dosoftei primeşte ajutor din partea patriarhului Ioachim al Moscovei, pentru deschiderea unei tipografii şi totodată acesta îl ajută să tipărească *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*, după cum se arată în titlu. Dimitrie Cantemir luptă alături de Petru cel Mare şi, învins la Stănileşti, îşi găseşte azil politic în Rusia, unde traduce în romîneşte, după originalul latin, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. În sfîrşit, Antim Ivireanul era originar din Iviria (Georgia) şi întreţinea legături strînse cu biserica rusă. Toţi aceşti cărturari erau buni cunoscători ai limbii ruse, iar Dosoftei, primul scriitor la care adjectivele în *-icesc* se întîlnesc în număr mai mare, cunoştea bine ucraineana şi se afla sub influenţa şcolii retorice din sud-vestul Rusiei[1].

Apropierea dintre romîni şi ruşi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului următor este bine cunoscută, astfel că nu mai comportă discuţii[2].

2. Între sufixul rusesc *-ический* şi romînescul *-icesc*, există o mare asemănare, atît din punct de vedere fonetic (*философúческий* — *filosoficésc*, *политúческий* — *politicésc*), cît şi din punctul de vedere al cuvintelor la care se ataşează sufixele.

Diferenţa de accent a sufixului romînesc *-icésc*, faţă de rusescul *-úческий* se datoreşte apropierii formale dintre *-icesc* şi sufixul vechi *-esc*.

Adjective ca *politicesc*, *retoricesc*, prin care sufixul *-icesc* a intrat în romînă, au putut fi puse cu uşurinţă în legătură cu adjectivele greceşti (πολιτικός, ῥητορικός) de cărturarii epocii, deopotrivă cunoscători ai limbilor rusă şi greacă. Aceasta a permis ca sufixul să fie analizat ca fiind format din terminaţia *-ic* + sufixul *-esc*, suferind regimul de accentuare al sufixelor compuse, al căror ultim element este accentuat[3]. S-a stabilit astfel o corespondenţă între rom. *-icesc* şi gr. *-ικός*.

Ulterior *-icesc* a continuat să se folosească la adjectivele greceşti în *-ικός*, chiar dacă nu veneau din ruseşte.

3. Cele mai vechi şi mai frecvente adjective romîneşti în *-icesc* au corespondente ruseşti în *-ический*, atestate în textele ruseşti începînd cu o perioadă mai veche[4]:

---

[1] Vezi Ştefan Ciobanu, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei şi activitatea lui literară*, Iaşi, 1918.

[2] Vezi acad. Iorgu Iordan, *Influenţe ruseşti asupra limbii romîne*, în *Analele Academiei R.P.R.*, seria C., tomul I, memoriul 4.

[3] Vezi Em. Vasiliu, *Accentuarea derivatelor cu două sufixe*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 3—4, p. 335.

[4] Am avut în vedere numai adjectivele cele mai răspîndite. Au fost lăsate la o parte adjectivele care apar la un singur scriitor (Dosoftei, Cantemir, Ivireanul), ca şi cele care încep să se folosească în secolul al XVIII-lea.

catolicesc (rus. *кафолический*, *католический*, „rechtgläubig, ökumenisch"[1], gr. καθολικός): *besearica sfîntă* ***pravoslavno-catholicească*** *a Țărăi Munteneşti* MYSTIRIO (Tîrgovişte, 1651), la B.R.V. I 181[2]; *sfintei şi* ***catoliceştii*** *şi apostoliceştii bisearici în multe părţi te-ai arătat ajutoriu* BIBLIA (1688), la DA;

istoricesc (rus. *исторический*[3], gr. ἱστορικός): *şi cealealalte doao părţi* [ale Noului Testament], *adecă: cea* ***istoricească*** *şi filosofească* APOSTOLUL (1683), la GASTER, CR. I 261;

politicesc (rus. *политический*[4], gr. πολιτικός): *împreunînd viaţa săhăstrească cu înţelepciunea* ***politicească*** DOSOFTEI, V.S. 257v; *den tinereaţe te-ai arătat luminat spre* ***politiceştile*** *stăpîniri* BIBLIA (1688), la B.R.V. I. 289.

Raportul dintre sufixele *-esc*, *-icesc* şi terminaţia *-ic*

Pătrunderea sufixului *-icesc* în limbă, marea lui frecvenţă şi productivitate au avut un sprijin puternic în existenţa sufixului vechi *-esc*. La aceasta au contribuit următoarele situaţii:

a. aspectul fonetic asemănător al lui *-icesc* (fem. *-icească*, pl. *-iceşti*), cu al sufixului *-esc*;

b. identitatea de valori a romînescului *-icesc* (rus. *-ический*) cu *-esc*, amîndouă exprimînd natura, apartenenţa, originea termenului determinat de adjectiv[5]. Să se compare, de exemplu, *apostolesc* (*cuvîntul* ***apostolesc*** B.R.V. II 131) cu *apostolicesc* (***apostoliceştii*** *biseareci* B.R.V. I 289);

c. existenţa în limbă a unor substantive terminate în *-ică*, de origini diferite (*biserică* < lat. *basilica*; *vlădică* < v. sl. владыка), a unor substantive în *-nic* (*duhovnic*, *voinic*) etc., de la care au fost derivate adjectivele corespunzătoare (*bisericesc*; *vlădicesc*; *duhovnicesc*, *voinicesc*).

În cazul substantivelor neologice în *-ică* şi *-ic* (*gramatică*, *etică*; *eretic*, *cleric* etc.) este greu să precizăm dacă adjectivele corespunzătoare lor (*gramaticesc*, *eticesc*; *ereticesc*, *clericesc*) sînt derivate în limba romînă

[1] Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, vol. I-III, Heidelberg, 1953—1957, îl atestă începînd cu anul 1612, ceea ce înseamnă că, în perioada care ne interesează, adjectivul circula.

[2] În prefaţa acestui text mai apar şi forme ca: *grubie*, *hulnic*, despre care nu se poate spune dacă sînt ruseşti (cf. rus. *груб* şi *хульник*). Interesant este însă neologismul *ţeremonie*, care nu poate veni decît din rus. *церемония* sau din pol. *ceremonja* (*toate învăţăturile, rănduialele şi* ***ţeremoniile*** *lor* B.R.V. I 182).

[3] Este atestat de Sreznevski, *Materialî dlea slovarea drevnerusskogo iazîka*, SPB, I-III + *Dopolnenie*, 1893—1903., în forma: историчьскъıи, pentru perioada anterioară secolului al XVII-lea. Polikarpov îl notează de asemenea în lexiconul lui din 1704, iar Smirnov, *op. cit.*, p. 124, subliniază că *историк* şi *история* erau cunoscute pînă la Petru cel Mare, ceea ce presupune că se folosea şi adjectivul.

[4] Este notat de Smirnov, *op. cit.*, p. 231, ca frecvent în perioada lui Petru cel Mare. Desigur că adjectivul circula mai dinainte. Marea lui circulaţie în romîneşte, comparativ cu alte adjective în *-icesc*, se poate explica doar prin frecvenţa lui deasă în limba rusă.

[5] Vezi *Gramatica Academiei R. P. R.*, vol. I, p. 189; pentru limba rusă vezi V. V. Vinogradov, *Russkii iazîk*, Moscova, 1946, p. 230, şi *Gramatica Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.*, vol. I, p. 342—343.

cu sufixul *-esc* sau au fost împrumutate ca atare din rusă. Totuşi există cîteva argumente care pledează în sprijinul originii lor ruseşti : de multe ori substantivele, în special cele în *-ic* (multe dintre ele probabil tot de influenţă rusească), sînt mai rar folosite şi mai puţin obişnuite decît adjectivele corespunzătoare (de exemplu : *poetic* „poet", *preacuviosul părintele nostru Kozma poeticul* DOSOFTEI, V.S. 263r, faţă de *poeticesc*; *dialectic*, glosat în Anexa la *Istoria ieroglifică*, „cela ce ştie a întreba după canoanele loghicăi", faţă de *dialecticesc*) ; apoi în limba literară de la sfîrşitul secolului al XVII-lea există adjective de acelaşi tip (*dogmaticesc*, *iambicesc*, *ironicesc*, *tragodicesc*), care constituie în mod sigur împrumuturi, neputînd fi puse în legătură cu substantive de felul celor discutate mai sus.

*

Asemănător ca formă şi avînd funcţie identică, sufixul *-icesc* ajunge să-l concureze pe *-esc* în anumite adjective cu caracter savant.

Dacă în secolul al XVI-lea şi în prima jumătate a secolului al XVII-lea întîlnim numai adjective cu *-esc* : *apostolesc*, *heruvimesc*, *varvaresc*[1], spre sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea, adjectivele în *-icesc* sînt întrebuinţate adeseori în locul celor în *-esc* şi chiar acelaşi scriitor se poate să folosească ambele forme : *apostolesc* şi *apostolicesc* (*pravoslavnica mărturisire a săborniceştii şi **apostoleştii** besearecii Răsăritului* GRECEANU, PR. M. 1* şi *dogmele* d[u]*mnezeeştii şi **apostoliceştii** a Răsăritului besearici* GRECEANU, PR. M. 3*), *goticesc* şi *gotesc* (ambele la CANTEMIR, HR. 178), *monarhicesc* (CANTEMIR, HR. 107) şi *monarşesc* (CANTEMIR, HR. 165). Alături de *tiranicesc* (ZILOT, CR. 83, CONACHI, P. 124) întîlnim *tirănesc* (CONACHI, P. 112) ; Cantemir (HR. 12) foloseşte forma *varvaresc*, care apare şi la Şincai (HR. I 47), alături de *varvaricesc* (HR. I 183).

Formele duble de mai sus, ca şi existenţa unor adjective în *-icesc*, derivate pe teren romînesc (*matericesc*, derivat de la *materie* IVIREANUL, CARTE 92v, *dăscălicesc* (1712) B.R.V. I 486) ne dovedesc că *-icesc* începuse să fie simţit ca sufix independent încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor.

*

Raportul dintre sufixul *-icesc* şi terminaţia *-ic* este invers decît între sufixele *-icesc* şi *-esc*. Pe cîtă vreme în ultimul caz *-icesc* este mai nou şi îl concurează pe *-esc*, în primul caz adjectivele terminate în *-ic* sînt mai noi şi în concurenţa lor cu cele terminate în *-icesc* reuşesc să le înlăture.

Faptul că la începutul secolului al XVIII-lea apar, încă sporadic, adjective terminate în *-ic*, contribuie într-o măsură şi mai mare la anali-

---

[1] Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, Paris, 1938, p. 320—321 Singurul adjectiv care poate da naştere la discuţii este *moschicesc* (CUV. BĂTR. I 195). În acest caz, însă, nu cred că poate fi vorba de un derivat cu sufixul *-icesc*, de la *Mosc* („Moscova"), deoarece însăşi existenţa sufixului nu se poate explica în secolul al XVI-lea. De asemenea nu se poate presupune că are la bază un împrumut din rusă, deoarece singura formă de adjectiv folosită este *московский*. Cred că o explicaţie mai acceptabilă, dată şi de TDRG şi de CADE, este derivarea lui *moschicesc* de la *москвич* „locuitor al Moscovei" + suf. *-esc*.

zarea lui *-icesc*, care este simţit ca un compus. Este de presupus că, spre deosebire de începutul secolului al XIX-lea, cînd adjectivele în *-ic* au pătruns din franceză, în perioada care ne interesează, ele pătrund direct din greacă sau din latină. Astfel alături de *politicesc*, forma curentă şi mai veche, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea întîlnim forma *politic* (B.R.V. I 454; B.R.V. II 45 etc.); iar *poeticesc* e concurat de *poetic* (*stihuri poetice* B.R.V. II 171). Cantemir foloseşte de asemenea cîteva adjective în *-ic*: *melancolic* (G. 56), *simptomatic* (IST. IER. 45), *avthentic* (HR. 113), *gheografic* (*tablă gheografică* HR. 179). Adjectivele în *-ic* devin mai dese la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, cînd, sub influenţa francezei, după o perioadă de şovăire, reuşesc să le înlăture cu desăvîrşire pe cele în *-icesc*.

Adjectivele în *-icesc* şi adverbele în *-iceşte*

Sub influenţa raportului dintre *-esc* şi sufixul adverbial *-eşte*, încă de la începutul secolului al XVIII-lea întîlnim în texte adverbe în *-iceşte*, derivate de la adjectivele în *-icesc*.

Faptele prezentate istoric ne arată că în momentul acela nu putea fi vorba de sufixul adverbial *-eşte* adăugat adjectivelor în *-ic*, cum se susţine de obicei, ci de sufixul adverbial *-iceşte*, format de la adjectivele în *-icesc*. Ceea ce justifică legarea apariţiei lui *iceşte* de *-icesc* este, pe de o parte momentul în care apare sufixul adverbial, iar pe de altă parte felul adverbelor formate cu acest sufix.

Faţă de adjectivele în *-icesc*, adverbele în *-iceşte* apar încă mai rar în limbajul cărturăresc de la începutul secolului al XVIII-lea (*dogmaticeşte*: *iară încăş nu le grăia* ***dogmaticeaşte*** *pentru ei* IVIREANUL, CARTE 19r; *sofisticeşte*: *nu din protase siloghizmul începea, ce din încuiarea urmării protasele* ***sofisticeşte*** *în gîndul ascuns lăsa* CANTEMIR, IST. IER. 82. La acelaşi autor apare adjectivul *sofisticesc*). Dezvoltarea ambelor sufixe merge paralel tot secolul al XVIII-lea. În secolul al XIX-lea, cînd adjectivele în *-icesc*, concurate puternic de cele în *-ic*, sînt lăsate la o parte, adverbele în *-iceşte* continuă totuşi să se folosească.

De fapt în cele de mai sus am vrut să arăt numai că sufixul adverbial *-iceşte* a apărut la începutul secolului al XVIII-lea, pe baza lui *-icesc*. Şi chiar dacă în dezvoltarea lor cele două sufixe au mers un timp împreună, istoria evoluţiei lor s-a defăşurat la un moment dat diferit, punînd probleme deosebite, care, în ce-l priveşte pe *-iceşte*, necesită un studiu aparte.

Dezvoltarea sufixului *-icesc* în limba romînă

În evoluţia sufixului *-icesc* distingem două perioade: prima perioadă cuprinde cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi prima jumătate a secolului al XVIII-lea; cea de-a doua perioadă cuprinde jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea.

În prima perioadă sufixul este încă destul de rar folosit, iar domeniile cărora aparţin adjectivele respective sînt puţin variate. Cele mai multe fac parte din terminologia religioasă (*chezaricesc* şi *cezaricesc*, *apostolicesc*, *arhieraticesc*, *satanicesc*) sau din domeniul literar, filozofic (*politicesc*, *gheometricesc*, *platonicesc*, *soficesc*, *etnicesc*); unele dintre aceste adjective sînt analizabile, altele însă nu.

Un loc deosebit ocupă în această perioadă Dosoftei şi Cantemir. La aceşti doi scriitori, adjectivele în *-icesc* sînt în număr mult mai mare decît la ceilalţi scriitori din epoca lor, mai ales în *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* şi *Istoria ieroglifică*. Unele dintre neologisme sînt folosite destul de des şi înaintea lor (*istoricesc*, *politicesc*, *ritoricesc* etc.). La Dosoftei întîlnim: *aselghicesc* „desfrînat" (la HEM), *dogmăticesc* (*cuvinte* ***dogmăticeşti*** V. S. 227r), *iamvicesc* (*stihuri* ***iamviceşti*** V. S. 60v), *idropicesc* (*înflătură* ***idropicească*** V. S. 203v), *practicesc* (***practicească*** *filosofie* V. S. 293r).

La Cantemir adjectivele în *-icesc* sînt în număr mai mare; multe dintre ele, fie că sînt formate de Cantemir pe baza tiparului existent, fie că nu apar decît rar de tot pînă la el. Dau mai jos o parte dintre ele: *eticesc* (*pravile* ***eticeşti*** IST. IER. 147), *etimologhicesc* (*lexicoanele* ***etimologhiceşti*** IST. IER. 61), *gheometricesc* (*meşterşug* ***gheometricesc*** HR. 59), *ieroglificesc* (şi *ieroglific*; *scrisori* ***ieroglificeşti*** IST. IER. 128), *ipervolicesc* (*tropurile* ***ipervoliceşti*** IST. IER. 271), *iroicesc* (***iroicească*** *vitejie* HR. 14), *ironicesc* (*întru-un chip* ***ironicesc*** IST. IER. 149), *istoriograficesc* (*lexicoanele* ***istoriograficeşti*** HR. 113), *monarhicesc* (*puterea stăpînirii sale cea* ***monarhicească*** HR. 23), *platonicesc* (IST. IER. 372), *sofisticesc* (*sentenţiile filosofeşti în bîlbăieturi* ***sofisticeşti*** *să se prefacă* IST. IER. 339), *topicesc* (***topicească*** *pravila noastră* IST. IER. 354), *traghicesc* (*eleghii caialnice şi* ***traghiceşti*** IST. IER. 308), *tragodicesc* (*amăgitoreşti şi* ***tragodiceşti*** *descîntece* IST. IER. 149).

Numărul adjectivelor în *-icesc* şi frecvenţa lor cresc în mod simţitor în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea o dată cu puternica influenţă rusească asupra limbii romîne. Afară de cărţile bisericeşti, adjectivele în *-icesc* apar în gramatici şi manuale din domeniile cele mai felurite, la scriitori ca Ienăchiţă Văcărescu, Zilot Romînul, Costache Conachi, Dinicu Golescu, la scriitorii Şcolii ardelene, şi sînt deosebit de frecvente în limba documentelor şi a actelor oficiale, în care se păstrează pînă pe la mijlocul secolului trecut. Această dezvoltare a sufixului se datoreşte influenţei limbii ruse moderne. Multe dintre adjective pătrund prin rusă, din franceză sau germană, după cum ne arată forma lor (*romanticesc*, *iuridicesc* < rus *романтический*, *юридический*, cf. fr. *romantique*, germ. *juridisch*) sau, în cazul unor lucrări traduse, compararea cu originalul după care s-a făcut traducerea [1]. Alte adjective ca *metalicesc*, *opticesc*, *patrioticesc*, *astronomicesc*, *tiranicesc*, legate de dezvoltarea ştiinţifică şi socială din această epocă, deşi au şi corespondent rusesc şi corespondent grecesc (*оптический*,

[1] Cf. N. Iorga, *„Le voyageur français" al Abatelui Joseph Delaporte*, Bucureşti, 1940, — lucrare tradusă la 1785 după un original rusesc, — în care întîlnim forme ca: *aticesc*, *doricesc*, *ionicesc* (din rus. *аттический*, *дорический*, *ионический*).

ὀπτικός), s-ar putea să ne fi venit din rusă, împreună cu alți termeni moderni ca : *revoluție*, *demonstrație*, *administrație*, mai curînd decît din greacă. Totuși acest lucru este greu de dovedit.

Categoriile de adjective în *-icesc* după origini

Din acest punct de vedere, adjectivele derivate cu sufixul *-icesc* se împart în patru mari categorii : 1. adjective care au și corespondent rusesc și corespondent grecesc ; 2. adjective care au numai corespondent rusesc ; 3. adjective de origine grecească ; 4. adjective derivate pe teren romînesc cu sufixul *-icesc*.

Adjectivele din prima categorie sînt cele mai vechi și mai frecvente. Celelalte categorii aparțin în special etapei a doua a dezvoltării sufixului, jumătății a doua a secolului al XVIII-lea și începutului celui de-al XIX-lea.

În cele ce urmează voi da un număr de adjective din fiecare categorie, fără să am intenția de a epuiza lista lor, lucru de altfel foarte dificil din cauza marelui număr de scrieri care ar trebui amănunțit cercetate. În ce privește categoria de adjective formate pe teren romînesc, ea cuprinde întreaga listă din manuscrisele DA, completată cu adjectivele găsite de mine în textele pe care le-am cercetat. Desigur că această listă poate fi mult îmbogățită, pe baza unei masive despuieri a textelor.

1. Adjective care au și corespondent rusesc și corespondent grecesc. În afară de adjectivele discutate la pagina 105 a lucrării de față (*catolicesc*, *istoricesc*, *politicesc*) mai notez următoarele :

arhitectonicesc (rus. *архитектонический* [1], gr. ἀρχιτεκτονικός) : *meșteșug* ***arhitectonicesc*** GOLESCU, Î. 26 ; *obiceiul* ***arhitectonicesc*** GOLESCU, Î. 112 ;

astronomicesc (rus. *астрономический*, gr. ἀστρονομικός) *trepetnic ... tălmăcit din* ***astronomicească*** *i fizicească învățătură* (Iași, 1791) la J. BYCK, V. 38[2] ;

atomicesc (rus. *атомический*, gr. ἀτομικός) : *se va sigurepsi* ***atomiceasca*** *neîngrijire a tuturor neferilor* (1824) HURMUZAKI, DOC., la GÁLDI, M. 155 ;

etimologhicesc (rus. *этимологический*, gr. ἐτυμολογικός) : *mari și netede socoteale* ***etimologhicești*** CANTEMIR, HR. 102 ;

gheometricesc (rus. *геометрический*, gr. γεωμετρικός) : *adevăruri necesarie cu* ***gheometricesc*** *method* POTECA, F. 56 ;

liricesc (rus. *лирический*, gr. λυρικός) : *vestit* ***liricesc*** *poet* MUMULEANU, la B. R. V. III 335 ;

ritoricesc (rus. *риторический*, gr. ῥητορικός) : *cuvintele* ***ritoricești*** DOSOFTEI, V. S. 207[v] ; *tropurile* ***ritoricești*** CANTEMIR, IST. IER. 147 ; *nu vorbe* ***ritoricești*** *și alcătuite, ci cu cuvinte smerite* IVIREANUL, la DA ms. ; *meșteșug* ***ritoricesc*** (1742) B. R. V. II 59 ;

---

[1] Polikarpov, Lex. 1704, la SLOV. SOVR., s. v.

[2] J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba romînă din secolul al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 1—2, p. 31 și urm.

sintacticesc (rus. *синтактический* [1], gr. συντακτικός) : *încheieri* ***syntacticeşti*** (1757) D. EUSTATHIEV, la J. BYCK, v. 35.

2. Adjective intrate prin filieră rusească din franceză şi germană. Aceste adjective nu au corespondent grecesc ; unele dintre ele sînt la origine latineşti (*iuridicesc*, cf. lat. *juridicus*), altele sînt de origine franceză (*romanticesc*, cf. fr. *romantique*).

iuridicesc (rus. *юридический*) : *tagmele* ***iuridiceşti*** (1818) GASTER, CR. II 219 ;

mozaicesc (rus. *мозаичесчий*)[2] : *zugrăvală* ***mozaicească*** (1785) la J. BYCK, v. 40 ;

poeticesc (rus. *поэтический*)[3] : *ţesătură* ***poeticească*** DOSOFTEI, V. S. 193, *basna* ***poeticească*** CANTEMIR, IST. IER. 243 ; *stihuri* ***poeticeşti*** MINEIUL (1776), la DA ms., s.v. *poeticesc* ;

romanticesc (rus. *романтический*) : *o plimbare ... foarte frumoasă şi* ***romanticească*** GOLESCU, Î. 169.

3. Adjective de origine grecească :

avlicesc „de curte" (gr. αὐλικός) : *orice zapise* ***avliceşti*** *sau prosopichis să plătească din periusia* sa URICARIUL X 29 ; *puterea* ***avlicească*** POTECA, F. 11 ;

englimaticesc „criminal, care acuză" (gr. ἐγκληματικός) : *pricini* ***englimaticeşti*** URECHIA, IST. ROM., la GÁLDI, M. 179 ;

epistimonicesc (gr. ἐπιστημονικός) : ***epistimoniceşti*** *cărţi* (1829) B. R. V. III 649 (cf. şi forma *epistimonicos* la GÁLDI, M. 182) ;

fratoricesc (gr. φρατορικός) : *tagma* ***fratoricească*** *a celor ce să zic dominicani* (1771) B. R. V. II 197 ;

hrimaticesc (gr. χρηματικός) : *aceste patru sfinte biserici cele mai mari ale principatului Valahiei văzîndu-se în chinonie politicească şi în dosolipsie* ***hrimaticeşti*** (1819) la GÁLDI, M. 196 ;

ighemonicesc (mai rar *heghimonicesc*, gr. ἡγεμονικός) : ***ighemonicesc*** *scaun* (1785) URICARIUL I 104 ; ***ighemoniceasca*** *datorie* (1815) URICARIUL I 237 ;

schipticesc (gr. σκεπτικός) : *lucrul în prepusul* ***schipticesc*** *lăsăm* CANTEMIR, IST. IER. 93 ;

zograficesc (gr. ζωγραφικός) : *academia crăiască a meşteşugului* ***zograficesc*** GOLESCU, Î. 122.

În unele cazuri, deşi adjectivul are un corespondent grecesc, derivarea ar fi putut avea loc şi pe teren romînesc, de la substantivul corespunzător, cu sufixul *-icesc*[4]. Iată cîteva exemple :

barbaricesc (şi *varvaricesc*) : *se spăimîntară toţi şi-l urîră pentru* ***varvaricescul*** *său mijloc* ZILOT, CR. 95 ; *respunsuri pline de* ***varvaricească*** *trufie* ŞINCAI, HR. I 183 ; *fabule născocite şi minciuni* ***barbariceşti*** PANN, E. II 53 (gr. βαρβαρικός sau din *barbar* + *-icesc*) ;

---

[1] Max Vasmer, *op. cit.*, s.v. *синтаксис*.

[2] Vezi Dal, *Tolkovti slovar russkogo iaztka*, ed. a II-a, Moscova, 1955, s. v. *мозаика* : *мозаическое искусство*.

[3] Gr. ποιητικός ar fi devenit în romîneşte *piiticesc*, conform pronunţării neogreceşti.

[4] În toate aceste cazuri, GÁLDI, M. consideră sigură derivarea de la adjectivul grecesc corespunzător.

epitropicesc : *comisie epitropicească* COD. CAL., la TDRG ; *avocatul comisiei* ***epitropiceşti*** NEGRUZZI, LEGIUIRI 7 (gr. ἐπιτροπικός sau *epitrop* + *-icesc*) ;

patriarhicesc : *hrisoave întărite şi prin* ***patriarhiceşti*** *singili* (1785) URICARIUL I 118 ; *sfîntă mînăstire* ***patriarhicească*** (1819) la GÁLDI, M. 223 (gr. πατριαρχικός sau din *patriarh* + *-icesc*) ;

teatricesc : *Aristofan, Evripid, Esiod au scris minunate poezii* ***theatriceşti*** MUMULEANU, la B.R.V. III 334 (gr. θεατρικός sau din *teatru* + *-icesc*).

4. Adjectivele derivate pe teren romînesc de la substantive sînt numeroase, fapt care dovedeşte marea circulaţie şi productivitate a sufixului la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd apar cele mai multe adjective de acest fel. Unele dintre ele sînt formaţii personale, pe care nu le mai întîlnim la alţi scriitori. Cîteva adjective de tipul acesta se mai folosesc şi astăzi (*doftoricesc, papagalicesc, spitalicesc* etc.).

actoricesc : *în schimb interpretarea* ***actoricească*** *e cu totul remarcabilă* INFORMAŢIA, an. V, 1957, nr. 1289, 2 ;

administraticesc : *în pricinile* ***administraticeşti*** ALB. ROM., 1835, supl. la nr. 8, 34 ;

avgusticesc : ***avgusticeştilor*** *monarhi* ALB. ROM., 1835, nr. 7, 27 ;

chesaricesc (*cezaricesc*) : *stihuri politice iubitoriului de Dumnezeu episcop al Rîmnicului, al* ***chesariceştii*** *Valahii* MOLITVENIC (1730), la B.R.V. II 38 ;

chiriarhicesc : ***chiriarhiceşti*** *mănăstiri* URICARIUL V 359 ;

contabilicesc : *metoda poliţistă a lui Clark se îmbină cu maniera* ***contabilicească*** CONTEMPORANUL, S. II, 1948, nr. 158, 12 ;

criminalicesc : *învinovăţire* ***criminalicească*** PRAVILA (1814), la DA ; *ramul judecătoriei* ***criminaliceşti*** URICARIUL II 206 ; *registratori a tribunalului* ***criminalicesc*** NEGRUZZI, LEGIUIRI 4 ;

ctitoricesc : *casele* ***ctitoriceşti*** ZILOT, CR. 75 ; *documenturile* ***ctitoriceşti*** *ale mănăstirilor* URICARIUL III 33 ; *drepturi* ***ctitoriceşti*** ODOBESCU, I 416 ;

daviticesc : *te-ai făcut ca* ***daviticescul*** *pom cel răsădit lîngă izvoarăle apelor* (1813) B.R.V. III 89 ;

dachicesc : *s-au început tălmăcirea tomului întîi în anul 1822 ... în zilele certării neamului romano-***dachicesc** (1824) B.R.V. III 438 ;

dăscălicesc : ***dăscăliceştile*** *lui vorbe* (1712) B.R.V. I 486 ; *trece în liceu, la carte* ***dăscălicească*** RĂDULESCU-NIGER, la TDRG, S. V.

doftoricesc : (şi în forma modernizată *doctoricesc*) *buruienile uscate ...,* *răspîndind nişte mirodenii* ***doftoriceşti*** DEMETRESCU, NUV., la TDRG, S. V. ; *Mabel devenise un fel de autoritate* ***doctoricească*** ARDELEANU, U. D. 228 ;

elementaricesc : *scriptură* ***elementaricească*** (1825) BIANU, CAT. MAN. II 425 ;

evropeicesc (şi în forma *evropaicesc*) : *obiceiul* ***evropaicesc*** ZILOT, CR. 85 ; *mai vîrtos legilor* ***evropeiceşti*** *cătînd* ZILOT, CR. 94. (cf. rus. *европейскій* la Nordstet, 1780, la SLOV. SOVR.) ;

fanarioticesc: *să se împotrivească voinţelor* ***fanarioticeşti*** ZILOT, CR. 68;
heruvimicesc: *ceata* ***heruvimicească*** V. AARON, la GASTER, CR. II 192;
hristianicesc: *au trebuit pentru tineri mai fragidă hrană, pricinuitoare de* ***hristianicească*** *creştire* B.R.V. III 439; *spre folosul norodului aceştii* ***hristianiceşti*** *ţări* L. ASACHI, la B.R.V. III 150;
materialicesc: POLIZU[1], PONTBRIANT[2];
matericesc: *focul acela, au* ***matericesc*** *va să fie, au fără materie* IVIREANUL, CARTE 92[v].
militäricesc: *în ţinutul Banatului, în* ***militäriceasca*** *graniţă* GOLESCU, î. 135;
mitropolicesc: *la anul 1690 Varlaam ţinea scaunul* ***mitropolicesc*** ŞINCAI, HR. III 131; *cel ce acum aşa cu mare înţelepciune ocîrmuiaşte scaunul* ***mitropolicesc*** B.R.V. III 550;
moameticesc: *Moamet, întemeietorul credinţei* ***moameticeşti*** E. VĂCĂRESCU, la ŞIO II$_2$ 76.
moralicesc: *pildele lui ceale de învăţătură* ***moraliceşti*** (1799) GASTER, CR. II 169; *cartea noastră cea* ***moraliceaască*** DRĂGHICI, R. 103;
naţionalicesc (şi în forma *naţionalnicesc*, probabil sub influenţa rus. *национальный*): *inspectorul a tuturor shoalelor noastre celor* ***naţionalniceşti*** (1816), G. MONTAN, la B.R.V. III 154; *portul* ***naţionalicesc*** GOLESCU, î 159;
normalicesc (*şi normalnicesc*): *dascăl* ***normalicesc*** *neunit în Braşov* (1809) B.R.V. III 1; *şcoala românească de la Sf. Nicolaie, care poartă acum titlul mai impozant de „şcoală* ***normalniceasca***" IORGA, I. L. II 52;
orfanicesc: STAMATI[3], S. V.;
orientalicesc: *în Buda s-au tipărit în crăiasca tipografie* ***orientaliceasca*** *a Universitatei Peştii* ION MOLNAR, *Retorică adecă învăţătura şi întocmirea frumoasei cuvântări*, Pesta, 1798 (din titlu);
osmanicesc: ***osmaniceasca***, *turcească* (*poartă*) STAMATI, S. V. *otoman*;
ospitalicesc: *serviciile* ***ospitaliceşti*** *ale eforiei spitalelor civile* la DA ms.;
otomanicesc: *poarta* ***otomaniceasca*** ZILOT, CR. 4; *veletul* ***otomanicesc*** (1802) URICARIUL I 11;
papagalicesc: *un scriitor avînd pentru romanul ce face, ca material, pesimismul* ***papagalicesc***, *iar ca erou un ins pătimaş de această boală, nu-şi va înţelege eroul* GHEREA, ST. CR. I 264;
păstoricesc: ***păstoriceasca*** *datorie* (1759) B.R.V. II 147; ***păstoriceasca*** *poslanie sau dogmatica învăţătură* (1760) B.R.V. II 148;
personalicesc: *iar altele* [jalobe] *sînt* ***personaliceşti***, *adecă împotriva persoanei aceluia ce iaste îndatorit spre a se da sau a face ceva* PRAVILA (1814), la DA ms.; *fără nici o altă* ***personaliceasca*** *îndatorire a fiinţii lor* (1827) URICARIUL II 201;
piraticesc: *vitejii* ***piraticeşti*** GHICA, S. 390;

---

[1] G. Polizu, *Vocabular romîno-german, compus şi întocmit cu privire la trebuinţele vieţei practice de ... Înavuţit şi cores de G. Bariţ*, Braşov, 1857, s.v.
[2] Raoul de Pontbriant, *Dicţionaru romîno-francesu*, Bucureşti şi Göttingen, 1862, s.v.
[3] Th. Stamati, *Dicsionăraş românesc de cuvinte tehnice şi altele greu de înţeles*, Iaşi, 1852.

proprietăricesc : *locurile* ***proprietăriceşti*** I. IONESCU, D. 354 ; *în proprietăţile particularilor sînt ... pogoane* ***proprietăriceşti*** *şi ... pogoane clăcăşeşti* I. IONESCU, M. 133 ;
protestanticesc : POLIZU, S. V. ;
raielicesc : *dintru începutul* ***raieliceştii*** *supuneri ... Moldavia au păzit nestrămutat neclătitul său mijloc al credinţii către prea puternicul Devlet* (1822) URICARIUL VI 124 ;
reportericesc[1] : *treburile* ***reportericeşti*** *ne-au purtat între salariaţii, maşinile şi cifrele de producţie a două mari întreprinderi textile* SCÎNTEIA, 1947, nr. 734, 2 ;
săhăstricesc : *spre aducerea-aminte de a lor ...* ***săhăstricească*** *viaţă, au hotărît* DRĂGHICI, R. 312 ;
scriitoricesc : *tirania meşteşugului* ***scriitoricesc*** CEZ. PETRESCU, C. V. 141 ;
serafimicesc : *glasul* ***serafimicesc*** (1802) GASTER, CR. II 192 ; *sunet* ***serafimicesc*** GASTER, CR. II 195 ;
slavonicesc : *limba* ***slavonicească*** RUSSO, S. 71 ;
spitalicesc : *unităţile* ***spitaliceşti***, *creşele şi căminele de zi* INFORMAŢIA, an. V, 1957, nr. 1352, 1 ;
thetaliceşti : *fecioare* ***thetaliceşti*** (1773) GASTER, CR. II 88 (de la *Thetalia* <v. sl. ѳеталіа) ;
urbarialicesc „stabilit prin urbariu (registru oficial în care erau trecute proprietăţile teritoriale, împreună cu impozitele, taxele şi obligaţiile aferente), de natură urbarială" : *birurile* ***urbarialiceşti*** ŞINCAI, HR. III 284 ;
viziricesc : *şi domneau fraţii în treburile* ***viziriceşti*** *cîte o săptămînă pe rînd* CAMILAR, 1001 N, 321 ;
zugrăvicesc : *temeiurile meşteşugului* ***zugrăvicesc***, la DA ms. (cf. şi *zograficesc*).

Cauzele dispariţiei sufixului *-icesc*

Deşi la începutul secolului trecut sufixul *-icesc* se folosea mai mult decît pînă atunci, lucru favorizat şi de masiva pătrundere a adjectivelor neologice din diferite domenii ale ştiinţei, literaturii şi tehnicii prin intermediul rusesc, concurenţa adjectivelor în *-ic*, care pătrund direct din franceză, devine din ce în ce mai puternică, iar adjectivele în *-icesc* încep să fie simţite ca învechite. La scriitori ca Mumuleanu[2], Iancu Văcărescu[3] întîlnim încă forme în *-icesc* (*bahicesc*, *politicesc*, *scolasticesc* la primul ; *patrioticesc*, *spartanicesc*, *mesinicesc* la al doilea) alături de cele în *-ic*, mai numeroase.

Ion Heliade Rădulescu este primul care se ridică făţiş împotriva formelor în *-icesc*, într-un articol din 1832, intitulat *Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începutului romînilor* : „Multe adjective iar,

[1] Probabil o creaţie mai nouă.
[2] Gr. Brîncuş, *Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu*, în *Contribuţii la istoria dezvoltării limbii noastre literare în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1956, p. 21.
[3] P. V. Haneş, *Dezvoltarea limbii literare romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1904, p. 38.

posesive, ce rău s-a obicinuit a se termina în *-esc*, se pot schimba, atît spre împuţinarea silabelor, cît şi spre mai bunul înţeles; spre pildă în loc de politicesc, diplomaticesc, organicesc, moralicesc, putem zice: politic, diplomatic, organic, moral"[1]. Cauza pentru care le consideră nerecomandabile e lungimea lor, faptul că sînt greoaie. Desigur că această recomandare a lui Heliade a avut răsunet, reuşind să contribuie la impunerea formelor în *-ic* şi la înlăturarea celor în *-icesc*, dar motivul pentru care sufixul — care în cuvintele de felul celor discutate aici nu mai era simţit decît ca *-esc* — a fost înlăturat cu totul, mi se pare că a fost altul.

Atîta vreme cît modelul rusesc era puternic şi mai ales — am putea spune — modern, vorbitorii l-au acceptat pe *-icesc*. Influenţa franceză însă a dus la apropierea formelor adjectivelor de acest fel de formele franţuzeşti. Adjectivele franţuzeşti terminate în *-ic* au creat vorbitorului impresia că foloseşte sufixul adjectival *-esc* în mod inutil. În felul acesta s-a renunţat de fapt la forma veche a adjectivului, ca şi la sufixul *-icesc*.

Dicţionarele de la mijlocul secolului al XIX-lea ne arată clar situaţia lui *-icesc* în această perioadă. Aproape toate adjectivele în *-icesc*, simţite ca adjective în *-esc*, sînt înlocuite prin forma lor scurtă. În *Vocabularul portăreţ romînesc-franţozesc şi franţozesc-romînesc*, publicat de I. A. Vaillant la 1839, este evident că autorul a preferat forma scurtă, aproape întotdeauna corespunzătoare celei franţuzeşti. Sînt păstrate doar cîteva forme în *-icesc*: *apostolicesc, asiaticesc, evanghelicesc*. De remarcat că aceste adjective sînt vechi în limbă.

O a doua categorie este cea a adjectivelor care au două forme: *britanic/britanicesc, gotic/goticesc, catolic/catolicesc, grămatical/grămaticesc*.

A treia categorie o formează adjectivele de tipul: *matematicesc, mecanicesc, ritoricesc* traduse de Vaillant prin fr. *mathématique, mécanique* şi *de la rhétorique*, cărora le corespund substantivele *matematic, mecanic, ritoric*, în franţuzeşte *mathématicien, mécanicien, rhétoricien*. După cum am mai arătat, raportul dintre substantivele în *-ic* şi adjectivele în *-icesc*, care apar şi în dicţionarul lui Vaillant, e mai vechi şi se explică prin influenţa limbii ruse.

Comparînd dicţionarul lui Vaillant cu dicţionarul lui Polizu, apărut aproximativ cu 20 de ani mai tîrziu[2], se poate observa că formele în *-icesc* au pierdut teren în favoarea adjectivelor în *-ic*. La Polizu, spre deosebire de Vaillant, adjectivele în *-ic* şi în *-icesc* formează de cele mai multe ori dublete: *agronomic-agronomicesc, alegoric-alegoricesc, alopatic-alopaticesc, anatomic-anatomicesc* etc., iar forma de bază este prima, ceea ce dovedeşte că adjectivele în *-icesc* erau considerate variante, iar nu forme frecvente. Pe de altă parte, păstrarea adjectivelor în *-icesc* a fost, probabil, cerută de mulţimea de adverbe în *-iceşte* care apar în acest dicţionar (*agronomiceşte, alegoriceşte* etc., pentru a traduce adverbele germane corespunzătoare). Cazurile în care sînt păstrate formele în *-icesc* sînt foarte rare: *grămăticesc, epitropicesc*, primul vechi, iar cel de-al doilea între-

[1] În *Scrieri politice, sociale şi linguistice*, Craiova [f.a.], p. 40.
[2] *Vocabular romîno-german*, Braşov, 1857.

buinţat încă des la mijlocul secolului trecut ca termen juridic. În sfîrşit, întîlnim cîteva dublete : *diavolesc/diavolicesc*, *doctoresc/doctoricesc* în care se dă preferinţă formelor în *-esc*.

Interesant este şi dicţionarul lui Th. Stamati, apărut cu cîţiva ani înaintea dicţionarului lui Polizu. Şi aici se dau cîteva adjective în *-icesc* : *orfanicesc*, *osmanicesc*, unele forme duble : *eroic/eroicesc*, *gramatical/gramaticesc*. Pe *himic* îl glosează prin *himicesc* iar pe *otoman* prin *osmanicesc*, ceea ce înseamnă că formele în *-icesc* erau încă folosite. Mai interesante sînt însă unele forme refăcute : *aeric*, *anomalistic*, *egoistic*, *pedantic*, apărute probabil, din dorinţa de a evita formele în *-icesc*, considerate ca nerecomandabile.

Scriitorii moderni din secolul trecut, puternic influenţaţi de limba franceză, au renunţat aproape cu totul la adjectivele în *-icesc*. Ele mai apar rar, la unii scriitori moldoveni : Negruzzi (*greşeală* ***gramaticească***[1], *o mică* ***filologhicească*** *dispută*[2]), Russo (*precizie* ***matematicească*** S. 57), Ghica (*vitejii* ***piraticeşti*** S. 390), Kogălniceanu (*asiaticesc*).

Valoarea stilistică a lui *-icesc*

Adjectivele în *-icesc* nu se mai folosesc astăzi decît în limba beletristicii, atunci cînd autorul îşi plasează acţiunea lucrării într-o epocă mai veche şi vrea să dea o culoare arhaică stilului :

Ştia să mănînce şi să beie bine, după ***monahiceasca*** *rînduială.* SADOVEANU, Z. C. 260.

Şi domneau fraţii în treburile ***viziriceşti*** *cîte o săptămînă pe rînd.* CAMILAR, 1001 N. 321, sau să confere o nuanţă de mai puternică autenticitate vorbirii personajelor :

Această învăţătură ***diplomaticească****, măria-ta, eu socot că nu ţi-a aduce decît folos.* SADOVEANU, Z. C. 158.

Mă cheamă Duban şi mă pricep în meşteşugul tămăduirii ; cunosc toată ştiinţa ***doctoricească.*** CAMILAR, 1001 N. 79.

Alteori adjectivele în *-icesc* aduc o nuanţă populară, cu iz arhaic stilului :

Şi cîte soboare şi revizii de feţe bisericeşti şi ***politiceşti*** *... n-au trecut prin satul nostru spre mănăstiri ?* CREANGĂ, A. 53.

Trimisese cuconu Ioniţă pe nepotul său...să înveţe ***doftoriceasca*** *ştiinţă a dobitoacelor.* HOGAŞ, DR. M. II 95.

Scoase din buzunarul vestei un creion ..., fără de care, din obişnuinţă ***dăscăliceasca****, nu putea vorbi.* CEZ. PETRESCU, Î. I 15.

Aceasta se explică prin faptul că unele dintre adjectivele de acest fel au intrat în literatura populară :

Umbli cu firi ***ritoriceşti*** *trei feţe de crai să amăgeşti.* TEODORESCU, P. P. 106.

---

[1] C. Negruzzi, la I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 43.
[2] *Ibidem*, p. 45.

Dintre adjectivele în *-icesc* s-au păstrat în limba contemporană doar cîteva, care însă se folosesc mai ales în limba scrisă, în anumite grupuri de cuvinte, dînd o nuanță căutată stilului : *actoricesc, contabilicesc, papagalicesc, reportericesc, scriitoricesc, spitalicesc* (*meșteșug* ***scriitoricesc***, *talent* ***actoricesc***, *memorie* ***papagalicească***, *unități* ***spitalicești***).

În schimb interpretarea ***actoricească*** *e cu totul remarcabilă.* INFORMAȚIA, an. V, 1957, nr. 1289, 2.

Owen, a cărui probitate și pricepere în mărunțișurile ***contabilicești*** *făceau neprețuite serviciile sale de contabil principal.* P. COMARNESCU, traducerea romanului *Rob Roy*, 13.

Activitatea ***scriitoricească*** *rămîne, cum e natural, închinată colectivului.* SADOVEANU, E. 106.

CONCLUZII

1. Sufixul *-icesc* este un sufix savant. El provine din rusescul *-ический* și a intrat în limbă pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Faptul că cele mai multe adjective la care apare sînt de origine grecească, se explică prin situația pe care acest sufix o are în rusă și prin aceea că s-a dezvoltat într-o perioadă de influență a limbii grecești.

2. În jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sufixul *-icesc* cunoaște o nouă perioadă de dezvoltare, sub influența limbii ruse moderne. Acum sufixul este izolat din cuvintele grecești și latinești și formează un număr destul de mare de derivate.

3. La începutul secolului al XIX-lea formele în *-icesc* încep să fie părăsite, în urma concurenței adjectivelor în *-ic*, intrate direct din franceză. Culegerile de legi și de documente îl păstrează pînă pe la mijlocul acestui secol.

4. În limba actuală, sufixul *-icesc* nu a dispărut de tot : el se mai păstrează în cîteva derivate.

5. Istoria sufixului *-icesc* este o dovadă de felul în care sufixele se influențează reciproc și își condiționează dezvoltarea. Marea circulație a lui *-esc* a contribuit la apariția și la dezvoltarea lui *-icesc*. Acesta, la rîndul lui, l-a sprijinit pe *-esc*.

Scanned with OKEN Scanner

SUFIXUL *-IER*

DE

ZIZI ŞTEFĂNESCU-GOANGĂ

În latină sufixul *-arius* forma adjective; ulterior însă, tot în latină, devenit sufix substantival şi ataşat la o temă nominală indica o profesie: *argentarius*, *asinarius* etc. Limbile romanice au păstrat acest sufix:

rom. *-ar(iu)*: *argintar(iu)*, *aurar(iu)*, *văcar(iu)* etc.;
it. *-ajo*: *agorajo*, *calzolajo*, *lattajo*, *caprajo*;
fr. *-ier*: *argentier*, *chevalier*, *sellier*;
sp. *-ero*: *arquero*, *carbonero*, *cintero*, *portero*;
port. *-eiro*: *carvoeiro*.

Forma neutră *-arium* era folosită frecvent în desemnarea unui loc: *aerarium*, *aquarium*; a unei taxe: *columnarium* „impozit pe coloane", *salarium*, *uasarium* „impozit pe mobile" etc. Limba romînă, ca şi franceza, are puţine formaţii de acest gen: *alunar(iu)*, *grînar(iu)*, *frunzar(iu)* etc.

Sensurile imprimate cuvintelor de sufixul *-arius* şi de neutrul *-arium* au fost conservate în general de limbile romanice [1].

Deosebit de productiv în limba franceză, *-ier* a provenit fie din *-arium* (*columbarium* > *colombier*), fie de la terminaţia adjectivală *-arius* (*aduersarius* > v. fr. *aversiers*)[2].

În evul mediu şi *-er* a trecut la *-ier*: *bacheler*, *boucler*, *coller*, *singuler* au devenit *bachelier*, *bouclier*, *collier*, *singulier*.

Sufixul *-ier* se ataşează în limba franceză la substantive şi la adjective, substantivele predominînd ca număr:

a. derivate substantivale: *brigadier*, *boursier* etc.
b. derivate adjectivale: *plénier*, *grossier*, *journalier*.

În trecut, în franceză existau şi derivate de la teme verbale (*destourbier*, *devancier* etc.), procedeu care nu s-a păstrat.

---

[1] Vezi W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 555 şi urm.
[2] Vezi Kr. Nyrop., *Grammaire historique de la langue française*, III, Copenhaga, 1908, p. 123 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

Nyrop [1] împarte cuvintele în următoarele categorii :

a. derivate substantivale care desemnează o persoană lucrătoare, care produce, fabrică, are grijă de obiectul indicat de temă sau poate să aibă cu acest obiect diferite raporturi : *sellier*, *chocolatier*, *chemisier*, *bijoutier*, *fermier*, *prisonnier*, *geôlier*, *rentier*. Din exemplele de mai sus se poate observa că derivatele au sensuri foarte variate. Astfel e de semnalat sensul contrar al anumitor cuvinte : *geôlier* și *prisonnier* (*prisonnier* înseamnă „deținut", iar *geôlier* „persoana care păzește deținuții") ;

b. derivate substantivale care arată locul în care este conținut ceva : *saladier*, *sucrier*, *plumier*, *ancrier*, *herbier* ;

c. nume de arbori, în special fructiferi : *palmier*, *bananier*.

Adjectivele formate cu sufixul *-ier* desemnează o calitate : *coutumier*, *hospitalier*, *fruitier*, *princier*, *routier*. Adjectivele pot fi substantivate ca, de pildă, *fruitier*, *routier*.

Varianta feminină a lui *-ier*, forma *-ière*, servește de asemenea la formarea de noi cuvinte. De obicei arată : locul unde este conținut primitivul (*aumonière*, *cafetière*, *grenadière*, *sablière*) ; un loc locuit (*fourmilière*, *renardière*) ; un loc semănat și plantat (*chènevière*, *sapinière*, *pepinière*, *melonnière*) ; diferite ustensile (*brassière*, *chatière*).

În concluzie, *-ier* în franceză indică în primul rînd o persoană care se ocupă de un lucru (prin profesie, muncă, face comerț, găsește un mijloc de întreținere în aceasta sau scopul vieții sale)sau mai poate indica nume de locuri, instrumente, nume de arbori etc.

O dată cu influența masivă a limbii franceze, în limba romînă au pătruns foarte multe cuvinte care conțineau sufixul *-ier*. La noi, după cum am arătat la început, exista un sufix romînesc *-ar(iu)* din latinescul *-arius*, cu varianta *-er(iu)*. Sufixul *-ar(iu)*, cînd tema derivatului se termină în *i* sau în consoană muiată, are varianta *-er(iu)*. Dacă sunetul anterior, care ține de radical, este un *i*, atunci avem *-(i)er(iu)* : *prăștier(iu)*, analizat de vorbitor *prășt-ier(iu)* [2] sau *albier* (*alb-ier*).

Această situație din limba romînă n-a evoluat pînă la a face din varianta *-ier* a lui *-ar*, un sufix de sine stătător, care să formeze derivate. Majoritatea formelor pe care le avem inițial cu sufixul *-ier* sînt provenite din limba franceză și cred că nu se poate susține existența nici unui exemplu de cuvînt format cu un sufix vechi romînesc *-ier*.

Deci sufixul a venit în limba noastră din franceză prin numeroasele cuvinte împrumutate care îl conțineau (*-ier* avînd în această limbă o extindere și o productivitate foarte mare).

Situația acestui sufix a fost întărită și de faptul că la noi au fost importate nu numai derivatele, dar și cuvintele de bază, astfel că uneori e greu de stabilit dacă un derivat cu *-ier* e împrumutat ca atare din franțuzește sau dacă a fost format la noi, însă cu elemente (temă + sufix) împrumutate. De exemplu : *brancardier*, *buchetieră*, *bufetier*, *bulevardier*, *camerier*, *cantinier*, *cantonier*, *cartușieră*, *costumier*, *echipier*, *factu-*

[1] Vezi Kr. Nyrop, *op. cit.*, III, p. 123 și urm.

[2] Iorgu Iordan, *Sufixe romînești de origine recentă* (*neologisme*), în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, VI, 1939, p. 35 și urm.

rier, *fermier*, *fişier*, *grenadier*, *hotelier*, *mobilier*, *obuzier*, *petrolier*, *plafonieră*, *pudrieră*, *supieră* s-ar fi putut foarte bine să fie formate pe teren romînesc, deşi toate au corespondente în franceză. *Dicţionarul limbii romîne moderne*[1] dă ca etimologie la *gondolier*, it. *gondoliere* şi la *casier*, it. *cassiere*. La cele de mai sus se poate adăuga *condotier*. Sufixul *-ier* n-a putut veni la noi din această limbă, deoarece substantivele provenite din italină în romînă sînt foarte puţine.

*

Şi la noi, ca şi în franceză, derivatele cu *-ier* sînt în cea mai mare parte substantive, adjectivele fiind într-un număr mai mic faţă de acestea. Substantivele indică în primul rînd numele unei profesii, îndeletnicirea cuiva, un mijloc de existenţă : *artificier*, *autocarosier*, *betonier*, *brichetier*, *brancardier*, *bufetier*, *bijutier*, *bursier*, *costumier*, *condotier*, *casier*, *cantonier*, *cantinier*, *corsetier*, *extractier* „funcţionar însărcinat cu extragerea şi eliberarea unor acte" (***extractierul*** *Vistieriei* IORGA, S. D. XVI, la DA), *fermier*, *garderobier*, *glucozier* „tehnician specializat în prelucrarea glucozei", *gondolier*, *infirmier*, *liftier*, *plafonier* „meseriaş care face plafoane", *rentier*, *şamotier* „lucrător care arde cărămizi refractare", *textier*, *uşier*.

Numeroase sînt derivatele care arată anumite grade în armată sau categorii legate de specificul muncii sau al armei respective : *archebuzier*, *armurier*, *chiurasier* „soldat în armata franceză făcînd parte din cavaleria grea şi purtînd cască şi platoşă", *pompier*, *plutonier*, *scutier*, *pontonier* „soldat care lucrează la construirea podurilor în armată", *timonier*.

Derivatele cu *-ier* mai pot arăta apartenenţa la un grup de oameni care îndeplinesc o muncă sau o acţiune comună : *brigadier*, *coechipier*, *echipier* etc., pe lîngă sensul de profesiune pe care-l mai au.

Din domeniul terminologiei şcolare menţionez : *bursier*, *pionier* (în accepţia aceasta venit prin intermediul limbii ruse), *restanţier*.

Sînt foarte multe derivatele care desemnează un receptacul, în majoritate formate pe teren romînesc, avînd forma feminină *-ieră* : *bomboniera*, *ciocolatieră*, *compotieră*, *fructieră*, *scrumieră*, *săpunieră*, *salatieră*, *untieră*.

Derivatele în *-ier* mai denumesc :
colecţii de diferite obiecte : *fişier*, *medalier*, *mobilier* ;
formulare tipizate : *chitanţier*, *bonier*, *facturier* ;
diferite feluri de arme : *obuzier*, *bombardier* ;
denumiri de nave (legate de specificul fiecăreia) : *petrolier* ;
accesorii de îmbrăcăminte : *burtieră*, *colier* ;
unelte şi maşini : *balansier*, *betonieră*, *cremalieră*, *distanţier* ;
arbori : *bananier*, *copaier*, *cocotier*, *palmier* ;
conglomerate : *coralier*, *polipier* ;
alte feluri de obiecte : *afişier*, *butonieră* etc.

După cum vedem, sensurile imprimate de acest sufix sînt foarte diferite.

Sufixul *-ier* a format foarte multe derivate adjectivale. Majoritatea arată calitatea sau însuşirea unui lucru : *animalier*, *ciocolatier*, *cora-*

[1] Bucureşti, 1958.

lier, *manufacturier*, *forestier*, *perlier*, *rutieră*, *trustier*. Altele arată o atitudine (de obicei cu sens peiorativ) a unei persoane : *aventurier*, *bulevardier*, *cancanier*. Multe din adjectivele în *-ier* pot fi substantivate, de ex. : *aventurier*.

Poate fi adusă în discuție și confuzia dintre *-ier* și *-er*. Acad. Iorgu Iordan, în lucrarea citată, consideră că această confuzie se datorește unor cauze fonetice și morfologice. Pe de o parte, *i* neaccentuat înaintea unui *e* accentuat are tendința de a fi eliminat. În felul acesta, s-a ajuns la monosilabizarea lui *-ier* și ulterior la *-er*. Așa au apărut, în vorbirea puțin îngrijită, *cantiner*, *plutoner*, *pioner* etc. Pe de altă parte, confuzia a fost întărită și prin faptul că, de la același radical, avem derivate cu ambele sufixe : *miner*, *minier* (derivate venite din franceză, primul format din *mine* + *-eur* și al doilea din *mine* + *-ier*).

Sufixul *-ier* din franceză a fost redat uneori în limba română prin *-iar* : *familiar* < fr. *familier*, *princiar* < fr. *princier*. Aceste forme deosebite se datoresc fie influenței latine, fie probabil unui amestec cu vechiul sufix românesc *-ar(iu)*.

*

În limba română, alături de formațiile cu *-ier*, există altele în *-ist* : *betonier* și *betonist*, după cum poate să existe și *bulevardist*, *camerist* etc.

Concurența nu este prea mare și are loc mai ales la denumirile de ocupații sau profesiuni.

Consider că se formează derivate cu *-ier*, nume de profesiuni, atunci cînd există modelul francez, și în general acest model există. Derivatele formate la noi sînt în număr redus și sînt influențate de cele franceze.

Se poate vorbi aici și de un calc lingvistic. De pildă, *ușier* nu există în franțuzește, în schimb există *portier* format din *porte* + suf. *-ier* ; la fel și *săpunieră* (fr. *savonnière*), *scrumieră* (fr. *cendrier*), *burtieră* (fr. *ventrière*).

Formațiile românești care indică un receptacul au tendința de a se forma numai cu *-ieră* : *fructieră*, *salatieră*, *spumieră*, *spirtieră*, *șerbetieră*, *tușieră*, *untieră*. Deci existînd în limbă (venite din franceză) derivate ca : *pudrieră*, *supieră*, *sosieră*, au apărut și formațiile românești citate mai sus. Altele, ca *noptieră* de exemplu, au apărut independent de modelele existente în franceză.

*

Din cercetarea tuturor cuvintelor din *Dicționarul limbii române moderne* și din vechiul *Dicționar general al limbii române*, în manuscris, se poate afirma că sufixul *-ier(ă)* a fost și este productiv în limba română. Voi da mai jos lista cuvintelor formate pe teren românesc fără corespondente în alte limbi : *afișier*, *autopsier*, *betonier*, *bonier*, *burtieră*, *bustier*, *cabanier*, *cabinier*, *cauciuchier* (neînregistrat), *chitanțier*, *extractier*, *garderobier*, *glucozier*, *noptieră*, *pilotier*, *plafonier*, *plutonier*, *restanțier*, *salatieră*, *săpunieră*, *scutier*, *spirtieră*, *spumieră*, *șamotier*, *șerbetieră*, *textier*, *trustier*, *tușieră*, *untieră*, *ușier*.

În concluzie, din materialul studiat și din parcurgerea unor texte din secolul al XIX-lea în comparație cu textele actuale, se poate constata

Scanned with OKEN Scanner

că sufixul continuă să formeze derivate în număr mai mare decît în trecut. În domeniul tehnic, la cuvintele care denumesc ustensile şi maşini şi mai ales la numele de profesiuni, procedeul este obişnuit. După cum am arătat, denumirile de receptacule sînt numeroase şi sufixul *-ieră* de la aceste denumiri nu e concurat de nici un alt sufix.

Acad. Iorgu Iordan, în *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor*[1], la capitolul privitor la sufixul *-ier*, menţionează ca noi derivatele : *articlier*, *artificier* (al limbii şi stilului), *animalier*, *biografier*, *bustier*, *epistolier* şi la acestea se mai pot adăuga şi altele : *cauciuchier*, *modelier*, *sculier*, *şamotier* etc.

-ier este un sufix neologic care poate fi alăturat la teme diferite. El se poate ataşa, în afară de temele provenite din latină şi franceză, şi la cele din greacă, turcă. Din materialul studiat n-am găsit nici o temă din slavă care să fi dat vreun derivat cu ajutorul sufixului *-ier*.

Părţile de vorbire care formează derivate cu sufixul *-ier* sînt doar substantivul şi adjectivul.

Prin cuvintele împrumutate s-a împrumutat nu numai forma, ci şi conţinutul lor, fără modificări de sens. Mai mult chiar, derivatele formate pe teren romînesc s-au încadrat, după cum am arătat, în categoriile de sensuri ale derivatelor împrumutate.

Deci sufixul *-ier* este un sufix productiv cu posibilităţi de dezvoltare. Afirmaţia din *Limba română. Fonetică-vocabular-gramatică*[2] că sufixul a încetat să mai fie productiv nu este întemeiată. Permanent apar în limbă derivate cu *-ier*, derivate cu largă circulaţie în limba noastră.

[1] Iaşi, 1945.
[2] Bucureşti, 1956, p. 84.

SUFIXELE *-ISM* ŞI *-IST*

DE

JANA ALBIN

Sufixele *-ism* şi *-ist* sînt de origine greacă (-ισμός, -ιστής). În greceşte -ισμός, -ιστής derivă substantive ca : βαρβαρισμός „barbarism", ἑλληνισμός „elenism", σοφιστής „sofist". Din limba greacă sufixele au trecut şi în latină (*-ismus*, *-ista*), unde au dat naştere la un număr redus de derivate. De exemplu : *paganismus* „păgînism", *computista* „socotitor". Limbile romanice nu au moştenit aceste sufixe direct din limba latină, ci le-au împrumutat pe cale savantă, după Renaştere.

Sufixele, care se prezintă sub forma *-isme* şi *-iste* în franceză, *-ismo* şi *-ista* în italiană, spaniolă şi portugheză, apar şi în alte limbi, cum ar fi, de pildă, germana (*-ismus*, *-ist*) şi rusa, în formă asemănătoare cu cea românească (*-изм*, *-ист*).

Răspîndirea acestor sufixe în limbile romanice are loc la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea, lucru dovedit prin cuvintele care se găsesc atestate pentru prima dată în această perioadă. O excepţie o constituie cuvîntul *artiste* (*artista* în italiană), după *artista* din latina medievală, care este atestat în secolul al XIV-lea. La 1671 găsim atestat în limba franceză cuvîntul *quiétisme*, *-iste* < *quiet*, la 1719 ; *buraliste* < *bureau*, la 1721 ; *prosélytisme* < *prosélyte*, la 1690 ; *symphoniste* < *symphonie*, la 1704 ; *journaliste* < *journal*[1].

Cuvintele formate cu sufixele *-ism* şi *-ist* în diversele limbi denumesc doctrine, curente de toate nuanţele şi pe adepţii acestora. În franceză : *catholicisme*, *-iste*, *empirisme*, *-iste*, *encyclopédisme*, *-iste*, *matérialisme*, *-iste*, *modernisme*, *-iste* ; în italiană : *dentista*, *darvinista*, *fascismo*, *-ista*, *naturalismo*, *-ista* ; în spaniolă : *parlamentarismo*, *protestantismo* ; în germană : *Autonomist*, *Klassizismus*, *-ist*, *Klerikalismus*, *Konstitutionalismus* ; în rusă : *аполитизм*, *большевизм*, *коммунизм*, *-ист*.

Derivatele în *-ism* şi *-ist* mai exprimă atitudini, trăsături de caracter pozitive sau negative şi pe cei care le au. În franceză : *alarmiste*, *arrivisme*, *-iste*, *égoïsme*, *-ïste*, *patriotisme* ; în rusă : *карьеризм*, *-ист* etc.

[1] Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique*, Paris, 1938.

Alte derivate denumesc : ocupaţii, meserii şi pe cei care le practică. În franceză : *artiste, bandagiste, ébéniste, fleuriste, jardiniste, journalisme, -iste* ; în italiană : *artista, dentista, solista* ; în spaniolă : *artista, fresquista* ; în portugheză : *camarista, fludista* ; în germană : *Altist, Kabbalist, Kanzelist, Komponist, Zivilist* ; în rusă : *канцелярист* etc. Termeni de specialitate din diverse domenii (medicină, tehnică) : în franceză : *albinisme, daltonisme, -iste* ; în italiană : *acromatismo, autismo* (o boală mintală) ; în germană : *Akromatismus* ; în rusă : *ахроматизм.*

O cercetare mai amănunţită a situaţiei din diversele limbi ar descoperi şi alte sensuri pe care probabil că le au derivatele în *-ism* şi *-ist.* Aceasta însă nu este scopul lucrării de faţă.

*

În limba romînă sufixele *-ism* şi *-ist* au intrat relativ recent (începutul veacului al XIX-lea) şi se numără printre sufixele cele mai productive. Ele au pătruns o dată cu cuvintele împrumutate din limba franceză şi italiană, de unde le-am luat pe calea scrisului[1]. Avem de asemenea un număr de cuvinte intrate din limbile germană şi rusă.

Majoritatea cuvintelor cu sufixele *-ism* şi *-ist*, împrumutate, sînt analizabile, întrucît am împrumutat din diversele limbi atît derivatele cu sufixele respective, cît şi cuvintele-bază. Sufixele, căpătînd în felul acesta o existenţă proprie, au putut fi ataşate, prin analogie, la cuvinte de proveniență diferită. Deci în afară de neologisme, găsim în limba romînă derivate în *-ism* şi *-ist* avînd ca teme fie cuvinte vechi romîneşti, de origine latină, fie cuvinte împrumutate din limbile maghiară, turcă etc.

Voi da cîteva exemple pentru ilustrarea celor spuse mai sus : *aţist* provenit din *aţă*[2], *burtăverdism* < *burtăverde, ciocoism* < *ciocoi, codism* < *coadă, gurist* < *gură, împăciuitorism, -ist* < *împăciuitor, nepotism* < *nepot, păgînism* < *păgîn, romînism* < *romîn, secăturism* < *secătură, stîngism* < *stînga, ţărănist* < *ţăran, boierism* < *boier* (cf. v.sl. болѣринъ), *divanist* < *divan* (turc. *divan*), *iobăgist* < *iobag* (magh. *jobbágy*), *mahalagism* < *mahalagiu* (cf. *mdhala* < turc. *mahalle*), *naist* < *nai* (turc. *nay*), *orăşenism* < *orăşean* (cf. *oraş* < magh. *város*), *tembelism* < *tembel* (turc. *tembel*), *zeflemism, -ist* < *zeflemea* (turc. *zevklenme*).

Părţile de vorbire create cu sufixele *-ism* şi *-ist.* Funcţia semantică a acestor sufixe

Toate părţile de vorbire flexibile, în afară de articol şi pronume[3], pot da derivate în *-ism* şi *-ist.* Dintre părţile de vorbire neflexibile, sufixele se pot ataşa la adverbe.

a) Substantive care definesc fie noţiuni abstracte, fie concrete, nume proprii sau comune : *artă* > *artist, atlet* > *atletism, atom* > *atomism,*

[1] Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe romîneşti de origine recentă (neologisme)*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, VI, 1939, p. 3—4.

[2] *Ibidem*, p. 59.

[3] O excepţie ar putea fi *ego* > *egoism, -ist, egotism, -ist*, care nu este însă pronume romînesc.

-ist, *aventură* > *aventurism*, *-ist*, *cameleon* > *cameleonism*, *cameră* > *camerist*, *trăire* (infinitiv lung) > *trăirism* etc.

b) Adjective şi adverbe : *alpin* > *alpinism*, *-ist*, *autoritar* > *autoritarism*, *-ist*, *clandestin* > *clandestinism*, *negativ* > *negativism*, *-ist*, (uneori rădăcina poate fi şi substantiv şi adjectiv : *pasiv* > *pasivism*, *-ist*, *snob* > *snobism* etc.).

c) Cîteva numerale compuse : *cincisute* > *cincisutist*, *patruzeciopt* > *patruzecioptist*, cu varianta *paşopt* > *paşoptist*, *sută de mii* > *sutamiist*.

d) Cîteva verbe : *a compune* > *componist* (germanism ieşit din uz), *a determina* > *determinism*, *-ist*, *a manipula* > *manipulist*, *a transforma* > *transformism*, *-ist*.

Derivatele în *-ism* sînt substantive. În majoritatea cazurilor ele au sensuri abstracte. Există unele cuvinte care au şi un înţeles abstract şi unul concret. Aşa sînt : *banditism*, *secăturism*, exemple date de acad. Iorgu Iordan în *Sufixe romînești de origine recentă*, care denumesc atît modul de a se comporta al unor oameni cît şi rezultatul comportării lor, fapta propriu-zisă.

G. Pascu, în lucrarea sa *Sufixele romînești* [1], susţine că aceste substantive sînt de genul masculin, fiind folosite numai la singular, cu excepţia lui *mahalagism*, care este eterogen, avînd formă şi pentru plural. *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane* consideră aceste cuvinte de genul neutru, multe din ele avînd plural, cum ar fi de pildă : *antagonism—antagonisme*, *arhaism—arhaisme*, *cavalerism—cavalerisme* etc. sau chiar dacă sînt folosite numai la singular, există totuşi, teoretic, posibilitatea de a se crea pluralul de la oricare din ele. Terminaţia lor la plural fiind aceea a femininelor (*-e*), ele sînt pe drept cuvînt considerate neutre.

Derivatele în *-ist* pot fi substantive sau adjective. Multe derivate în *-ist* au ambele valori (substantiv şi adjectiv), cum ar fi : *carierist*, *colonialist*, *formalist* etc.

*

Sufixele *-ism* şi *-ist* nu se ataşează totdeauna singure la temele respective. Într-o serie de cuvinte ele sînt precedate de alte sufixe sau formează un sufix compus.

a) *-ian* + *-ism*, *-ist* : *arghezianism*, *eminescianism*, *malthusianism*, *politicianism*, *-ist* etc.

b) *-an* + *-ism*, *-ist* : *poporanism*, *-ist* etc.

c) *-tor* + *-ism*, *-ist* : *conciliatorism*, *-ist*, *conservatorism*, *-ist* etc.

d) *-ar* + *-ism*, *-ist* : *familiarism*, *-ist* etc.

e) *-al* + *-ism*, *-ist* : *colonialism*, *-ist*, *fenomenalist*, *memorialist* etc.

f) *-onism*, *-onist* : *decepţionism*, *-ist*, *iluzionism*, *-ist*, *profesionism*, *-ist*, *revizionism*, *-ist* etc.

g) *-onal* + *-ism*, *-ist* : *convenţionalism*, *-ist*, *internaţionalism*, *-ist*, *naţionalism*, *-ist* etc.

---

[1] Bucureşti, 1916, p. 421.

În cazurile enumerate mai sus nu ne dăm seama totdeauna dacă avem de-a face cu două sufixe sau cu un sufix compus. La aceasta contribuie uneori şi faptul că tema propriu-zisă (fără sufixul care precedă pe *-ism* şi *-ist*) nu este un cuvînt complet (*memori* + *al* + *ist*).

Exemplele date pot fi grupate în mai multe categorii :

1. Cuvinte a căror rădăcină sau temă este precis distinctă, cum este cazul lui *arghezianism*, *poporanism* (*arghezi* + *an* + *ism*, *popor* + *an* + *ism*).

2. Cuvinte în care avem de-a face cu un sufix compus : *-onism*, *-onist*, format după modelul franţuzesc. Aşa este cazul lui *decepţionism*, *-ist*, *profesionism*, *-ist*. L-am numit sufix compus, deoarece în romîneşte *-on* (*-ion*) nu este sufix. Nu avem cuvinte ca: *decepţion*, *profesion*. Sufixului franţuzesc *-ion* îi corespunde în limba romînă sufixul *-ie* sau *-iune*. În multe din aceste cazuri avem de-a face cu cuvinte împrumutate din limba franceză (*expansionnisme*, *-iste*, *illusionniste*, *revisionniste* etc).

3. Cuvinte la care este greu de precizat tema sau rădăcina (este greu de distins dacă sufixul care precede pe *-ism* sau *-ist* aparţine temei sau formează împreună cu *-ism*, *-ist* un sufix compus), ca în : *colonialism*, *-ist*, *conservatorism*, *-ist*, *familiarism*, *-ist*, deoarece avem în romîneşte şi *colonie* şi *colonial*.

*

Principalele sensuri ale derivatelor în *-ism* în limba romînă sînt :

1. Doctrine, curente filozofice, politice, culturale : *abolţionism*, *anarhism*, *anexionism*, *animism*, *antropomorfism*, *ateism*, *autocratism*, *catolicism*, *clasicism*, *democratism*, *eclectism*, *empirism*, *evoluţionism*, *idealism*, *materialism*, *modernism*, *realism*. Multe dintre acestea au ca temă nume proprii, indicînd pe întemeietorul curentului sau doctrinei respective : *calvinism*, *darvinism*, *leninism*, *marxism* sau denumirea cercului respectiv : *junimism*, *semănătorism*.

2. Atitudini, concepţii, obiceiuri, practici, apucături etc. : *aristocratism*, *ascetism*, *automatism*, *cavalerism*, *clandestinism*, *dinamism*, *eroism*, *laconism*, *patriotism*, *sadism*.

3. O stare de spirit, o stare de fapt : *ambulantism*, *analfabetism*, *dramatism*, *idilism*, *nomadism*, *pauperism*, *schematism*.

4. Denumirea orînduirilor sociale sau a unei etape din istoria societăţii : *sclavagism*, *feudalism*, *capitalism*, *imperialism*, *socialism*, *comunism*.

5. Denumirea unor sporturi : *aeromodelism*, *alpinism*, *atletism*, *automobilism*, *motociclism*, *paraşutism*.

6. Noţiuni din diferite domenii de activitate, medicină (în special denumirea unor boli), fizică, lingvistică, economie : *artritism*, *limfatism*, *miopism*, *noctambulism*, *prezbitism*, *rahitism* ; *acromatism*, *cromatism*, *dimorfism*, *electromagnetism* ; *arhaism*, *barbarism*, *bilingvism*, *consonantism*, *fonetism*, *galicism*, *hiperurbanism*, *neologism*, *regionalism*, *vocalism* etc. ; *bimetalism*, *inflaţionism*, *monometalism*.

Cuvîntul *turism* „automobil" provine din *automobil de turism* sau *autoturism*.

Principalele sensuri ale derivatelor în *-ist* sînt :

1. Adept al unei doctrine, al unui curent filozofic, cultural ; ceea ce este caracteristic acestor curente, doctrine : *anarhist, animist, antropomorfist, ateist, autonomist, calvinist, darvinist, empirist, extremist, fracţionist, idealist, materialist, realist.* Majoritatea acestor cuvinte sînt şi substantive şi adjective. Şi aici ca şi la *-ism*, avem derivate de la nume proprii, indicînd pe întemeietorul curentului sau al doctrinei respective : *leninist, marxist, stahanovist.*

2. Cel care are anumite atitudini, trăsături de caracter, concepţii, obiceiuri, practici, apucături şi ceea ce este caracteristic acestora : *altruist, autoritarist, calamburist, contrabandist, evazionist, pesimist* (substantive şi adjective).

3. Cel ce ia parte la o acţiune politică ; membru al unei organizaţii politice ; care se referă la acţiunea respectivă : *activist, comunist, congresist, eterist, grevist, ilegalist, propagandist* (substantive şi adjective).

4. Cel ce aparţine unei clase sociale, adept al orînduirii sociale respective ; care se referă la orînduirea socială respectivă : *capitalist, feudalist, imperialist, iobăgist, sclavagist,* (substantive şi adjective).

5. Cel ce practică diferite sporturi, jocuri de societate : *alpinist, automobilist, baschetbalist, bridgist, excursionist, fotbalist, motociclist, pingpongist* (substantive).

6. Cel care ocupă o funcţie, lucrează într-un anumit domeniu de activitate, tehnică, ştiinţă, artă etc. : *arhivist, betonist, colectivist, combainist, cooperatist, furnalist, linotipist, telefonist, anatomist, chimist, folclorist, flautist, nuvelist* (substantive).

7. Termeni din domeniul economic, indicînd sistemele monetare : *bimetalist, monometalist* (adjective).

O serie de cuvinte terminate în *-ist*, indicînd fie pe cel care ocupă o funcţie, fie pe membrul unei organizaţii politice, au ca temă iniţialele întreprinderii sau ale organizaţiei respective. Avem astfel cuvintele mai vechi : *ceferist, petetist, setebist* etc., formaţii mai noi : *pemerist, utemist* etc.

Din analiza funcţiilor semantice ale derivatelor în *-ism* şi *-ist* în limba romînă, am constatat că aceste cuvinte au o largă folosire şi cuprind numeroase domenii de activitate. În primul rînd, ele sînt legate de viaţa politică, ştiinţifică şi culturală.

Majoritatea acestor sensuri le-am găsit şi în limbile pe care le-am analizat în prima parte a articolului, ceea ce ne dovedeşte că limba noastră a împrumutat de la acestea nu numai sufixele respective, ci şi conţinutul cuvintelor. Valoarea sufixelor nu a suferit nici o schimbare.

Toate exemplele pe care le-am dat pentru limba romînă, fiind analizabile, ar putea fi considerate ca formaţii pe teren romînesc. Cu toate acestea, multe dintre ele sînt împrumuturi din limbile franceză, italiană, rusă sau germană. În general este greu de stabilit dacă sînt formaţii romîneşti sau dacă sînt împrumutate din alte limbi.

Scanned with OKEN Scanner

De exemplu :

camerist ⟨ *cameră* + *-ist*; fr. *caméríste*; it. *camerista*

caricaturist ⟨ *caricatură* + *-ist*; fr. *caricaturiste*; it. *caricaturista*

democratism ⟨ *democrat* + *-ism*; fr. *démocratisme*; rus. *демократизм*

Multe din exemplele date în lucrarea de față au teme cu circulație mondială.

*

De obicei, de la aceeași temă sau rădăcină se formează derivate cu ambele sufixe. Teoretic se poate presupune că acolo unde există unul din cele două sufixe poate apărea și celălalt. Aceasta este situația privită în general. În realitate însă există cazuri în care aceste două sufixe nu apar împreună.

Dacă ne gîndim la cuvintele care denumesc doctrine, curente filozofice etc., ne dăm seama că sînt destul de multe cazuri cînd unui derivat în *-ism* nu-i corespunde unul în *-ist*. Uneori cuvîntul care denumește pe adeptul doctrinei respective este chiar acela care a servit ca bază pentru formarea derivatului : *autocratism—autocrat*, *catolicism—catolic*. În aceeași situație se află o serie de derivate care denumesc atitudini, practici (*ascetism—ascet* ; *patriotism—patriot*) etc. În schimb, unui derivat în *-ist* care denumește pe adeptul unui curent, al unei doctrine, îi corespunde totdeauna un derivat în *-ism*.

Cuvintele în *-ism* care exprimă o stare de spirit, o stare de fapt, nu au în general un corespondent în *-ist* (*ambulantism*, *analfabetism*, *dramatism*, *pauperism*, *schematism*). Derivatele în *-ist* care denumesc pe cei ce ocupă o anumită funcție, pe cei ce au o meserie oarecare, pe specialiștii din diferite domenii de activitate nu au un corespondent în *-ism* (*artilerist*, *furnalist*, *pianist*, *scenarist*, *tractorist*).

Cuvintele din domeniul sportiv, precum și cele care denumesc o orînduire socială, pe cel ce aparține unei anumite clase sociale, dau de obicei derivate și în *-ism* și în *-ist* (*alpinism*, *-ist*, *automobilism*, *-ist*, *capitalism*, *-ist*, *socialism*, *-ist*).

Valoarea afectivă a sufixelor *-ism* și *-ist*

Majoritatea derivatelor în *-ism* și *-ist* sînt sărace în sensuri. Ele au unul sau cel mult două sensuri și foarte puține dintre cuvintele respective au și o nuanță figurată. Dintr-un număr de aproximativ cinci sute de cuvinte am putut extrage doar cîteva exemple : *cameleonism* „schimbarea bruscă și variată a culorii pielii unora dintre animale, adesea pentru acomo-

darea la culoarea mediului", (fig.) „schimbarea părerilor sau a atitudinilor unei persoane, după interese oportuniste"; *canibalism* „antropofagie", (fig.) „cruzime ca de canibal"; *echilibrist* „persoană care se ocupă cu echilibristica", (fig.) „cel care ştie să iasă dintr-o încurcătură cu ajutorul şireteniei, minciunii"; *fetişism* „faptul de a adora fetişuri", (fig.) „adoraţie totală, lipsită de discernămînt, pentru o idee, o concepţie etc".

Cuvintele care denumesc curente, concepţii filozofice, politice şi pe adepţii acestora capătă o valoare peiorativă numai cînd sînt folosite de adversarii curentelor, ai concepţiilor respective.

Să luăm de exemplu cuvintele care denumesc curente decadente, ca: *cubism, -ist, estetism, simbolism, -ist, suprarealism, -ist* etc., curente foarte preţuite de unii, dar criticate de adepţii unei arte realiste, sau concepţiile filozofice, politice, economice burgheze de cele mai diferite nuanţe. Cuvintele care le denumesc sînt folosite cu sensul lor propriu de către adepţii acestora, dar cu valoare peiorativă de către partizanii ideologiei marxist-leniniste.

*

În afară de cazurile discutate pînă acum, există un număr de cuvinte formate cu sufixele *-ism* şi *-ist* care au numai o valoare peiorativă, definind trăsături de caracter negative şi pe cei ce le au. Unele dintre aceste derivate sînt creaţii mai vechi ale limbii noastre şi s-au născut probabil din necesitatea de a caracteriza o stare de fapt specifică perioadei care a urmat după 1848. Aşa, de exemplu, sînt: *boierism* (la I. Ghica), *bonjurism* (la V. Alecsandri), *ciocoism* (la C. Negruzzi), *lichelism, mahalagism, tartufism* (la N. Filimon).

Unele cuvinte cu valoare peiorativă sînt împrumutate din limba franceză (*snobism*). Cele mai multe însă, în special creaţiile recente (după 23 August 1944), au luat fiinţă sub influenţa limbii ruse de unde am împrumutat sau calchiat parte din ele: *birocratism* < rus. *бюрократизм*; *carierism, -ist* < rus. *карьеризм,-ист*; *formalism, -ist* < rus. *формализм, -ист; codism, -ist* după rus. *хвостизм, -ист* etc. Chiar dacă unele dintre aceste cuvinte sînt de origine franceză, noi le folosim astăzi sub influenţa limbii ruse, ele fiind destinate să denumească şi la noi, ca şi în rusește, atitudini învechite faţă de muncă, trăsături de caracter care contravin moralei comuniste.

Valoarea peiorativă în exemplele citate pînă acum este imprimată de tema cuvintelor. Există totuşi un număr de derivate în *-ism* şi *-ist* a căror temă detaşată de sufix nu are valoare peiorativă sau are chiar un conţinut favorabil, pozitiv. Dau mai jos o listă de cuvinte care ilustrează acest lucru: *centrist* < *centru, colaboraţionist* < *colaboraţie, conformism, -ist* < *conform, didacticism* < *didactic, egoism, -ist* < *ego, individualism, -ist* < *individual, nepotism* < *nepot, obiectivism, -ist* < *obiectiv, oportunism, -ist,* < *oportun, practicism* < *practică, revizionism* < *revizie, stîngism, -ist* < *stînga.*

În cele ce urmează voi încerca să analizez de unde provine valoarea peiorativă a acestor cuvinte.

Scanned with OKEN Scanner

Să luăm de exemplu cuvîntul *nepot*. El reflectă o stare de fapt, denumeşte un grad de rudenie. Cînd adăugăm acestui cuvînt sufixul *-ism*, el îşi schimbă conţinutul, denumind atitudinea condamnabilă de a acorda avantaje, funcţii, rudelor, prietenilor.

Cînd spunem despre cineva că este *obiectiv*, că este *de stînga* sau că are o anumită *manieră* de a scrie, care îl individualizează şi îl caracterizează, facem o apreciere pozitivă. Dacă constatăm că un anumit material de specialitate este *didactic* sau că un anumit lucru este făcut la timpul *oportun*, facem de asemenea o apreciere pozitivă.

Cînd toate aceste atitudini, obiceiuri bune devin însă un scop în sine, ele se transformă în opusul a ceea ce este bun, iar cuvintele respective îşi schimbă conţinutul, devenind peiorative datorită sufixelor *-ism* şi *-ist*, care le imprimă tocmai acest caracter de principiu, de normă de conduită.

Este greu de precizat ce dezvoltare vor lua cuvintele a căror valoare peiorativă este dată de sufixele *-ism* şi *-ist*. Datorită faptului că există totuşi un număr de derivate de acest fel, unele din ele fiind chiar creaţii recente, se poate presupune că astfel de cuvinte mai pot fi încă create.

Productivitatea sufixelor *-ism* şi *-ist*

Sufixele *-ism* şi *-ist* sînt considerate ca cele mai productive dintre sufixele noi. Argumentele de mai jos vin să sprijine această afirmaţie pe deplin întemeiată :

1. Sufixele *-ism* şi *-ist* nu intră în general în conflict cu alte sufixe pentru denumirea aceloraşi noţiuni.

2. Aceste sufixe nu au preferinţă pentru un anumit fel de teme. Ele pot fi ataşate la neologisme şi la cuvinte mai vechi. Majoritatea părţilor de vorbire formează derivate în *-ism* şi *-ist*.

3. Derivatele în *-ism* şi *-ist* denumesc noţiuni din domenii de activitate importante.

4. O dovadă a faptului că aceste sufixe nu întîmpină în general piedici în formarea de noi derivate o constituie şi numărul mare de creaţii personale cu aceste sufixe : *teocritism* < *Teocrit*, *barbism* < (*I*) *Barbu*, *feribilism* (la G. Călinescu[1]), *băieţism*, *piţigoism*, *aforismist* (la T. Arghezi)[2], *tripturist* (la N. Iorga), *oarecarism* (la G. Adrian, în *Cuvîntul liber*, 26 sept., 1936, p. 6)[3] etc.

5. Productivitatea sufixului *-ist* este dovedită şi de unele formaţii greşite. Aşa este cazul lui *invalid*, cuvînt simţit ca străin, greu de descompus în elementele lui şi care din acest motiv a putut fi modificat prin etimologie

[1] Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală. O gramatică a „greşelilor"*, Iaşi, 1943, p. 181—182.

[2] *Comptes rendus des séances*, în suplimentul la *Bulletin linguistique*, IX, 1941, p. 15.

[3] Iorgu Iordan, *Sufixe romîneşti de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, VI, 1949, p. 23, 45.

populară, aşa încît să pară derivat în *-ist* : *invalist* [1]. La fel cuvintele *evghenist* (*evghenis*), *divanist* (*divanit*).

Multe creaţii personale, de moment, ca cele de la punctul 4, nu s-au păstrat în limbă. Ele sînt folosite numai de cei ce le-au creat. Alte derivate au dispărut din vocabularul uzual, nemaicorespunzînd realităţilor de azi (*bonjurism*, *-ist*). De asemenea au dispărut şi derivatele de la anumite organizaţii care astăzi nu mai există (*ufederistă* < *U.F.D.R.*, *penepist* < *P.N.P.* etc.).

[4] Alexandru Graur, *Glosar din comuna Reviga (Ialomiţa)*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, V, 1938, p. 167.

SUFIXELE *-ITĂ, -OZĂ, -OM*

DE

ANA CANARACHE

Mă voi ocupa aici de o serie de sufixe, *-ită*, *-oză*, *-om*, cu care se formează termeni medicali, în special denumiri de boli : *colită*, *gastrită*, *nefrită*, *conjunctivită*, *flebită*, *meningită*, *tuberculoză*, *ciroză*, *fibrom*, *granulom*, *glaucom*, *hematom*, *sarcom* şi mulţi alţii.

Aceşti termeni, care au intrat în limbă gata formaţi (în cea mai mare parte din franceză), nu erau încă introduşi pe la mijlocul secolului trecut. În orice caz, nu-i găsim înregistraţi în Dicţionarul de cuvinte tehnice şi „altele greu de înţeles" al lui Stamati[1]. Dicţionarul de „ziceri radicale şi străine, cuprinzînd şi termeni ştiinţifici" al lui Protopopescu, din 1862, nu înregistrează cuvîntul *tuberculoză*, deşi cunoaşte cuvîntul *tubercul*. Nu consemnează nici *pleurită*, deşi dă cuvîntul *pleură*. Dicţionarul romîn-german al lui Polizu, apărut în 1857, are cuvîntul *tuberculos*, dar n-are *tuberculoză*, are termenul *fibros*, dar nu şi *fibrom*.

Medicii din acea epocă au şovăit multă vreme, căutînd să fixeze terminologia ştiinţifică de specialitate, şi au încercat, fie să introducă termeni din limbile străine în forma în care îi găseau acolo, fie să găsească un corespondent romînesc potrivit[2].

Curînd, sub influenţa culturii în plin progres, terminologia medicală începe să se îmbogăţească rapid, cu termeni care au înfăţişare romînească şi care au rămas în limbă. Citǎm cîteva titluri de lucrări apărute în ultimele trei decenii ale secolului trecut : în 1868 apare *Meningitele la copii* (de C. G. Nica) ; în 1889 apare *Despre prevenirea tuberculozei* (de dr. Felix). Mai menţionăm *Contribuţiune la tratamentul chirurgical al pleuritelor*

---

[1] Ed. I din 1851, ed. a II-a din 1856.

[2] Într-un *Curs elementar de medicină*, predat la seminarul din Socola, în 1863, doctorul Bassero (sic !) numeşte cavităţile inimii „ventricule şi urechiţe". În manualul doctorului Ştefan Vasilie Piscupescul, *Practica doctorului de casă* (apărut în 1846), se vorbeşte de „junghiul urechii, otitis".

(de dr. A. Demosthen, 1897), apoi *Tuberculoza în armată şi profilaxia ei* (de dr. S. D. Corvin, 1898) etc.

Deşi un cuvînt ca *tuberculoză* apare încă în 1889, totuşi *Dicţionarul sănătăţii* al doctorului Bianu din 1907, care consacră mai bine de 10 coloane acestei boli, întrebuinţează mai mult termenul *oftică* (astăzi aproape nefolosit, răspîndirea largă a instituţiilor spitaliceşti introducînd denumirea ştiinţifică a bolii în cele mai depărtate sate şi cătune).

Termenul *apendicită*, cunoscut şi el acum în toate straturile sociale, era încă nou la începutul secolului. În acelaşi dicţionar al lui Bianu citim : „Această boală nu este nouă, după cum este numele ei, ea este veche, dar s-a confundat cu altele".

Deşi termenii de care mă ocup aici n-au fost formaţi în limba romînă şi nu pleacă de la o rădăcină romînească, totuşi ei prezintă un interes special pentru cercetători, permiţînd să se urmărească evoluţia sufixelor străine şi atragerea lor în grupul de sufixe productive în romîneşte.

Să vedem mai întîi valoarea sufixelor în discuţie :

-ită şi *-om* se adaugă în genere la substantive care denumesc un organ sau un ţesut. Astfel avem *stomatită* (gr. στόμα „gură"), *blefarită* (gr. βλέφαρον „pleoapă") *sarcom* (gr. σάρξ „carne"). Cîţiva termeni pleacă de la adjective : *glaucom* (gr. γλαυκός „verde"), *leucom* (gr. λευκός „alb"). Termenii în *-ită* sînt substantive de genul feminin şi numesc inflamaţia respectivului organ : *nefrita* este inflamaţia rinichiului (gr. νεφρός „rinichi"), *hepatita*, a ficatului (gr. ἧπαρ „ficat") etc. Sufixul *-om* formează termeni de genul neutru, denumind o tumoare care ia naştere într-un ţesut. Astfel *granulomul* este o tumoare mai ales la dinţi.

-oză se adaugă în genere la substantive care denumesc un organ sau un agent care poate deveni cauza unei afecţiuni : *tuberculoza* (lat. *tuberculum* „nod"), *tromboză* (gr. θρόμβος „cheag"). Alţi termeni pleacă de la adjective : *ciroză* (gr. κιρρός „gălbui"), *cloroză* (gr. χλωρός „galben"). Termenii în *-oză* sînt substantive de genul feminin şi numesc o stare generală bolnăvicioasă sau o boală generalizată la un organ sau la tot organismul. Ex. *carcinoză* „cancer generalizat", *furunculoză* „mai multe furuncule care acoperă corpul", *leucocitoză* „înmulţire anormală a globulelor albe".

Trebuie să remarcăm că rădăcina de la care se porneşte este adesea cu totul străină vorbitorilor romîni, care, dacă folosesc termenul *pleură* şi *fibră*, spun însă *ficat* şi nu *hépar*, *rinichi* şi nu *néphros*, iar teme ca *trichină*, *leucocite*, *peritoneu* sînt cunoscute numai de oameni cu o cultură mai înaltă. Marea masă nu-şi poate da seama de rădăcina cuvintelor *trichinoză*, *peritonită* etc. Din această cauză, cum şi din faptul că circulaţia acestor termeni medicali era la început foarte redusă în afara cercurilor de specialitate, marele public nu simţea că are a face cu o rădăcină şi un sufix. De altfel şi astăzi oamenii cu mai puţină cultură confundă inflamaţia cu organul inflamat şi spun: *mă doare* ***apendicita*** sau *mi-am scos* ***amigdalitele***. Cînd însă termeni ca *granulomatoză*, *peritonită*, *miocardită* etc. au căpătat răspîndire, vorbitorii au început să simtă sufixul, pe care l-au putut izola şi folosi pentru a forma derivate romîneşti, de la teme romîneşti. Procesul este în curs. Este semnificativ termenul *injectită*, creat după primul

război mondial de medicii care voiau să evite cuvîntul *abces*, ca să nu sperie pe bolnavi, şi care se întrebuinţează astăzi în mod curent, cu înţelesul de „inflamaţie sau infecţie pe locul unde s-a făcut o injecţie".

Mai sînt şi alte cîteva formaţii care trebuie remarcate. Sînt, ce-i drept, formaţii glumeţe, dar pentru problema care ne interesează, nuanţa stilistică nu importă : *chiulangită*[1], *lenevită*.

Sufixul *-oză* a început de asemenea să fie perceput de vorbitori ca atare. Pentru a se vedea felul cum îşi face drum, aş cita următorul exemplu : recent, fiind vorba de cineva care avea o infecţie generală datorită unei ciuperci parazite, cel care povestea, necunoscînd denumirea ştiinţifică a bolii, a spus că bolnavul are *ciupercoză*, iar cei cu care vorbea au înţeles foarte bine. (De fapt, boala se numeşte *micoză*.) Pornind de la astfel de creaţii spontane, sufixele devin cu timpul productive şi îmbogăţesc posibilităţile de creare de noi cuvinte în limba noastră.

Sufixul *-om* este mai puţin analizabil, lucru explicabil. Termenii în *-ită* sînt mult mai numeroşi şi mai răspîndiţi, iar rădăcina de la care se pleacă este de obicei mai clară. Cei care spun *pleurită* ştiu ce este *pleura*. În schimb, marele public nu se serveşte de termeni ca *acidoză* sau *alcaloză*, iar în ce priveşte sufixul *-om*, termenii pe care îi formează au o circulaţie care aproape nu trece dincolo de cercurile de specialitate. În loc de *carcinom*, lumea spune *cancer*, iar *lipom*, *epiteliom* sînt necunoscuţi. Rădăcina fiind şi ea mai puţin cunoscută, se explică de ce acest sufix este deocamdată mai greu analizabil.

[1] Derivat de la *chiulangiu* „omul care se sustrage în mod sistematic de la obligaţiile lui" ; un substantiv care să denumească agentul cauzator al acestei atitudini nu există.

OBSERVAȚII ASUPRA FORMĂRII NUMELOR DE FAMILIE FEMININE DE LA MASCULINE

DE

ELENA CIOBANU

Problemei formării numelor de familie feminine de la masculine cercetătorii limbii noastre nu i-au consacrat un studiu special. Șt. Pașca, în lucrarea *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*[1], amintește de formarea numelor de familie feminine de la masculine cu ajutorul sufixelor *-oaia*, *-oaica*[2] (*Gavrilă — Gavriloaia*, *Toma — Tomoaia*, *Corbu — Corboaica*, *Sasu — Săsoaica*) și *-easa*[3] (*Bîrsan — Bîrsăneasa*, *Bogdan — Bogdăneasa*). Acad. Al. Graur, în articolul *Glosar din comuna Reviga* (*Ialomița*)[4], arată că în com. Reviga femininele numelor de familie se formează de obicei cu sufixul *-easa* (*Pascu — Păsculeasa*) și numai rareori cu *-oaia*.

Formarea numelor de familie feminine de la masculine este foarte obișnuită în limba romînă. Mijlocul prin care obținem numele de familie feminin este sufixul caracteristic formei feminine. Sufixul se adaugă la tema numelui de familie masculin[5], indicînd pe soția sau pe fiica individului respectiv: *Ionescu — Ioneasca*, *Petrescu — Petreasca*, *Deleanu — Deleanca*, *Miron — Mironoaia* etc.

Sufixele caracteristice formațiilor de acest fel sînt următoarele (în ordine alfabetică):

-a

a. Ajută la formarea unora dintre numele terminate la masculin în *-u*. De pildă, de la masculinul *Chețcu* avem femininul *Chețca*, *Ionașcu — Ionașca*.

---

[1] București, 1936, p. 154.
[2] *Ibidem*, p. 147.
[3] *Ibidem*, p. 141.
[4] În *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, V, 1938, p. 157.
[5] Prin „nume de familie masculin" înțeleg numele de familie care aparține unui bărbat, indiferent dacă acest nume are formă feminină (*Fulga*).

b. Sufixul *-a* formează de obicei femininul de la porecle care au devenit nume de familie : *Ochiosu—Ochioasa*[1], *Glonț—Gloanța*[2], *Lungu—Lunga.*

c. Numele de familie masculine formate cu sufixul *-escu* (*Popescu, Davidescu*) primesc la feminin sufixul *-a* : *Ștefănescu—Ștefăneasca, Livescu —Liveasca, Davidescu—Davideasca.*

Mama Elena ***Dudeasca*** *...văduva poetului Alecu Văcărescu.* GHICA, S. 266.

Alerg la ***Iconomeasca*** *...De acolo la* ***Sachelăreasca*** *... Pe urmă la* ***Piscupeasca.*** CARAGIALE, O. III. 287.

d. Numele de familie masculine formate cu sufixul *-oi(u)* primesc la feminin sufixul *-a* : *Brăiloi(u) — Brăiloaia, Bărboi(u) — Bărboaia, Stănoi(u) — Stănoaia.*

În timp ce în primele două cazuri (*a, b*) sufixul *-a* are o frecvență mică, în ultimele două cazuri este des întîlnit. Aceasta se datorește faptului că numele de familie terminate în *-oi(u)* și mai ales în *-escu* sînt mai răspîndite în limba romînă.

-ca (< bulg. *-ка*)

a. Toate numele de familie masculine formate cu sufixele *-eanu* sau *-ianu* primesc la feminin sufixul *-ca* :

Scrisori grecești din București de la Luxița ***Bujoreanca.*** IORGA, S. D. VIII 74.

Ctitorii bisericii celei vechi... Anița ***Băleanca.*** IORGA, S.D. XV, 274.

Testamentul Dospinei ***Strămbeanca.*** IORGA, S.D.V 322.

În treapădul cel mare al cailor ne duce la ***Cîmpineanca.*** GHICA, S. 321.

Ucenica presviterii, o ***Filipeancă.*** SADOVEANU, N. P. 44.

Înspre apus-miazăzi vin mănăstirile Agapia,... Văraticul, unde și-a petrecut viața ***Brîncoveanca*** *cea bogată și milostivă.* CREANGĂ, A. 72.

b. Numele masculine formate cu sufixul *-oi(u)*, care primesc la feminin sufixul *-a*, pot primi, afară de *-a*, și *-ca* : *Brăiloi(u) — Brăiloaia — Brăiloaica.*

Zmaranda ***Brăiloaica*** *cere un împrumut.* IORGA, S.D. VIII 78.

-easa (< lat. *-issa*)

a. Sufixul *-easa* poate fi adăugat numelor masculine care au diverse terminații. De pildă, de la masculinul *Poenaru* avem femininul *Poenăreasa*, de la *Longhin — Longhineasa*, de la *Budulea — Buduleasa*, de la *Gherman — Ghermăneasa* :

Anica ***Poenăreasa.*** IORGA, S. D. VIII 81.

Copiii ***Longhineasei*** *și verii lor.* DOC. IST. ROM. XVI, A. III 127[3].

---

[1] Al. Graur, *op. cit.*, p. 157.

[2] *Ibidem.*

[3] Documentele cuprind în cea mai mare parte traduceri, Nu am putut face deosebire între textele traduse și cele originale. Am considerat însă că numele de persoane au fost păstrate întocmai.

Budulea şi ***Buduleasa****. . . îşi aveau feciorul acasă.* SLAVICI, O. I 88.

Dar ***Ghermăncasa****, ea a venit cu multă mărturie. . . că Gherman nu i-a luat ei nimic.* DOC. IST. ROM. XVII, A. V 161.

b. Sufixul *-easa* serveşte la formarea femininelor unor nume masculine, care sînt la origine nume de botez : *Bogdan — Bogdăneasa, Stan— Stăneasa* :

Iar moaşă-mea, arhonda ***Mironiasă****, a fost nepoată de vară primară lui Vasile Vodă.* IORGA, S. D. III-IV 32.

Fiul Todosiei ***Samoileasa****.* DOC. IST. ROM. XVI, A. III 127.

În scrierile vechi, sufixul *-easa* apare uneori nearticulat :

Judecată a lui Gheorghe. . . cu Paraschiva ***Gălculiasă****.* IORGA, S. D. IV 134.

-ina

Sufixul *-ina* este de origine greacă. În limba greacă formează nume de familie feminine de la masculine : λιάκαινα „Frau des λιάκος", παναγιώταινα „Frau des παναγιώτης"[1]. (În limba greacă -αινα se citeşte *-ena.*) De aici s-a ajuns la sufixul romînesc *-ina*, care ajută la formarea numelor de familie feminine. Sufixul a pătruns probabil în limba romînă în perioada de influenţă neogreacă.

Spre deosebire de sufixele amintite mai sus, care sînt des folosite la formarea numelor de familie feminine, sufixul *-ina* este rar întîlnit. Ca şi sufixul *-oaia*, *-ina* serveşte la formarea femininelor numelor străine, şi anume la formarea femininelor numelor greceşti :

Fata lui Lazăr. . . şi a Elenei ***Paleologhina****.* IORGA, S. D. IV, XLV.

Să nu scape Bubico să se ducă iar la ***Papadopolina****.* CARAGIALE, O. III 268.

Numele formate cu sufixul *-ina* au accentul pe radical : *Rusétina, Papadópolina* etc.

-oaia (lat. *-onea*)

a. Sufixul *-oaia* este foarte frecvent. El poate fi adăugat la toate numele masculine care nu sînt formate cu sufixele *-escu, -eanu* şi *-oi(u)*[2].

Acea jumătate de sat. . . au fost luat-o Petru. . . de la Odochia ***Drăcioaia****.* DOC. IST. ROM. XVII, A. III 124.

În curînd se judecă procesul cocoanei Marghioala ***Samurcaşoaia****.* IORGA, S. D. VIII 77.

Cocoana boierului Furtună, fata banului Constantin Ghica, era cunoscută sub numele de Mariţa ***Furtunoaia****.* GHICA, S. IV 126.

Să-i spui ***Rareşoaii*** *aşa. . .* DELAVRANCEA, A. 98.

Începea cheful la ***Pricopoaia****.* G. M. ZAMFIRESCU, M. D. I 140.

Din bătrînele case ale Lincăi ***Mamonoaia****.* M. I. CARAGIALE, C. 47.

---

[1] A. Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*, Strassburg, 1895, p. 34.

[2] a) Pentru numele masculine formate cu sufixele menţionate, vezi p. 138.

b) Consider că *-oi* nu este sufix în nume ca *Priboi*, care este cuvînt primar, spre deosebire de *Brăiloi(u)*, care este derivat de la *Brăila* + *-oi(u)*.

b. Ca şi *-easa*, sufixul *-oaia* poate servi la formarea femininelor unor nume masculine care sînt la origine nume de botez. De exemplu, femininul numelui de familie *Vasile* este *Vasiloaia*, *Toma — Tomoaia*, *Bogdan — Bogdănoaia*, *Marin — Marinoaia* etc.

c. Sufixul *-oaia* formează femininele unor nume de familie de origine străină : *Farfara — Farfaroaia*, *Petrov — Petrovoaia.*

d. În scrierile vechi, sufixul *-oaia* apare mai ales nearticulat, sub forma *-oaie* :

A venit înaintea lor ***Pănăşoaie****, de bunăvoia ei.* DOC. IST. ROM. XVII, A. III 81.

Aceste sate se cuvin cneaghinei ***Dingoaie.*** DOC. IST. ROM. XVI, A. III 134.

Todosiia ***Onciouie*** *şi cu fetele ei.* DOC. IST. ROM. XVII, A. III 102.

Jupaniţa ***Cîrjoaie.*** DOC. IST. ROM. XVI, B, II 127.

Eu, Păscălina ***Stroicioaie.*** DOC. IST. ROM. XVII, A. III 123.

-oaica (Este un sufix compus din *-oaie* + *-ca.*)

Poate fi adăugat tuturor numelor de familie care primesc sufixul *-oaia* : *Mironoaia — Mironoaica* (de la *Miron*), *Farfaroaia—Farfaroaica* (de la *Farfara*), *Sturzoaia — Sturzoaica* (de la *Sturza*).

Matei Brăiloi dă zapis stolniceasăi Dumitranei ***Ştirboaicei.*** IORGA, S. D. V 329.

Soţia lui Glojdan era ***Glojdănoaica.*** PAŞCA, N. 134.

Dănţuitoarele cele mai întrepride erau. . . Zinca ***Farfaroaica****, nevasta lui Dinicu Golescu.* GHICA, S. IV 57.

Formarea numelui feminin cu un sufix sau altul are un caracter oarecum subiectiv. Aceasta se datoreşte faptului că toate numele de familie masculine, în afară de cele terminate în *-eanu* şi *-escu*, pot primi mai multe sufixe. De pildă, numele de familie care de obicei primesc sufixul *-a*, pot primi şi sufixele *-easa* sau *-oaia* : *Cheşcu — Cheşca — Cheşculeasa — Cheşculoaia.* Unele nume de familie feminine care se formează de obicei cu sufixul *-easa* pot fi formate şi cu *-oaia* şi invers : *Bogdăneasa — Bogdănoaia, Ştefăneasa — Ştefănoaia, Stăneasa — Stănoaia* etc.

*

Adăugarea sufixului caracteristic formei feminine poate atrage după sine unele modificări în temă. Astfel, conform legii fonetice potrivit căreia *a* neaccentuat trece la *ă*, ori de cîte ori accentul trece de pe *a* din temă pe sufix, *a* devine *ă* : *Năstase — Năstăsoaia, Mihalcea — Mihălcioaia, Bălan — Bălănoaia, Draciu — Drăcioaia, Pătraşcu — Pătrăşcoaia.* De la această regulă pot să se abată unele nume cum ar fi, de pildă : *David — Davidoaia.* Unele nume, cum ar fi *Cóntraş*, nu au un *a* accentuat. Totuşi, prin adăugarea sufixului caracteristic femininului, *a* neaccentuat din temă devine *ă* : *Contraş — Contrăşoaia.*

De asemenea, adăugarea sufixului caracteristic formei feminine poate influenţa terminaţia numelui masculin. Numele masculine terminate în *-escu* şi *-oi(u)* care formează femininul cu ajutorul sufixelor *-a* şi *-ca*, suferă alternanţele *e/ea* (*-escu/-easca*) şi *-o/oa* (*oi(u)/-oaia*).

Sufixul *-a, -ca* se adaugă numelor masculine terminate în *-u*, înlocuindu-le terminaţia : *Neacşu — Neacşa, Lungu — Lunga, Ionaşcu — Ionaşca, Băleanu — Băleanca.* Sufixul *-ina* formează femininul, fie adăugîndu-se numelui fără ca terminaţia acestuia să aibă de suferit (*Ruset — Rusetina, Papadopol — Papadopolina*), fie înlăturîndu-i terminaţia : *Paleologu — Paleologhina* (adăugarea sufixului *-ina* duce în acest caz la alternanţa *g/g'*).

Mai multe lucruri pot fi spuse în legătură cu modificările suferite de terminaţiile numelor masculine care formează femininul cu sufixele *-easa* şi *-oaia.*

Sufixul *-easa* se adaugă numelor masculine terminate în consoană, fără a le modifica terminaţia : *Beldiman — Beldimăneasa, Bărcan — Bărcăneasa, Şerban — Şerbăneasa, Drăgan — Drăgăneasa, Năsturel — Năstureleasa, Dragomir — Dragomireasa.* Masculinele terminate în vocală pierd de obicei vocala finală : *Samoilă — Samoileasa, Poenaru — Poenăreasa, Başotă — Başoteasa, Vărzaru — Vărzăreasa.*

În unele cazuri, la numele masculine terminate în *u*, atunci cînd primesc sufixul *-easa*, apare vechiul articol *-l* : *Radul, Neagul, Barbul*, ca legătură între terminaţie şi sufix. De pildă : *Pascu — Păsculeasa, Ghiţu — Ghiţuleasa, Hîncu — Hînculeasa, Barbu — Bărbuleasa, Şuţu — Şuţuleasa.*

În sfîrşit, sînt cîteva nume terminate la masculin în vocală (alta decît *u*) care, formînd femininul, pierd vocala şi primesc între nume şi sufix particula de legătură *-ul.* Particula *-ul* se explică şi în aceste cazuri prin vechea articulare a numelor terminate în *-u* (*Radul, Neagul*). De la aceste nume, *-ul* s-a extins şi la alte nume care sînt terminate în altă vocală. De exemplu, femininul numelui *Giurcă* este *Giurculeasa, Ghindă — Ghinduleasa.* S-ar putea ca aici să fie vorba de un sufix *-uleasa.*

Ca şi *-easa*, sufixul *-oaia* poate influenţa terminaţia numelui masculin. Astfel, numele masculine terminate în consoană primesc direct sufixul *-oaia*, fără ca terminaţia lor să aibă de suferit. Exemplu : *Bărcan — Bărcănoaia, Gorjan — Gorjănoaia, Bojoran — Bojorănoaia, Şerban — Şerbănoaia, Buhuşi — Buhuşoaia, Pencovici — Pencovicioaia, Popovici — Popovicioaia, Stroici — Stroicioaia, Catargi — Catargioaia, Calimachi — Calimachioaia.* Numele terminate la masculin în *-che*, primind sufixul *-oaie*, suferă transformarea lui *k'e > k'i.* De pildă : *Ureche — Urechioaia, Iordache — Iordăchioaia.*

Numele de persoană masculine terminate în vocală pierd de obicei vocala finală cînd primesc sufixul *-oaia.* Exemplu : *Poenaru — Poenăroaia, Armaşu — Armăşoaia, Calotă — Calotoaia, Vărzaru — Vărzăroaia, Farfara — Farfaroaia.* Numele masculine terminate în *-ea, -ei* sau *-oi* pierd diftongul : *Donea — Donoaia, Negrea — Negroaia, Hrizea — Hrizoaia, Ştirbei — Ştirboaia, Priboi — Priboaia, Moroi — Moroaia.*

Ceea ce am spus în legătură cu sufixul *-oaia* este valabil şi pentru *-oaica*, deoarece ambele sufixe pot fi adăugate aceluiaşi nume masculin.

*

O altă problemă în legătură cu numele feminine de persoană este legată de formarea pluralului. Aşa cum de la numele de familie masculine

se poate crea un plural, — de pildă cînd se vorbeşte de toţi membrii familiei *Popescu* se spune *Popeştii*, — tot aşa şi de la numele feminine putem avea formă de plural. Cînd Caragiale spune în *Five o'clock* : *era Constantineasca, Dumitreasca. . . Ogretinencile*, se referă la două sau mai multe femei din familia *Ogretineanu*.

Pluralul numelor de familie feminine se face în felul următor :

1. Cele care primesc la singular sufixul *-a* fac pluralul :

a. în *-ele* : *Neacşa — Neacşele* ;

b. femininele care la singular primesc sufixul *-a* precedat de *c* au pluralul neregulat : *Hînca — Hîncile, Ionaşca — Ionaştile* ;

c. cele care au singularul format cu *a*, adăugat numelor terminate în *-escu*, de tipul *Diaconeasca, Popeasca*, fac pluralul în *-eştile* : *Diaconeasca — Diaconeştile, Popeasca — Popeştile, Ştefăneasca — Ştefăneştile* ;

d. numele feminine care au la singular sufixul *-a* (adăugat numelor terminate în *-oi(u)*) fac pluralul, ca şi cele terminate în *-oaia*, în *-oaiele* : *Brăiloaia — Brăiloaiele.*

2. *a.* Numele de persoană feminine terminate la singular în *-ca* (*Deleanca, Bîrlădeanca*) fac pluralul în *-encile* : *Bălăceanca — Bălăcencile, Deleanca — Delencile, Bîrlădeanca — Bîrlădencile, Blejoianca — Blejoiencile* ;

b. numele de familie masculine formate cu sufixul *-oi(u)* care primesc la feminin sufixul *-ca* (*Brăiloaica*) fac pluralul în *-oaicele* : *Brăiloaicele.*

3. Femininele care la singular au sufixul *-easa* fac pluralul în *-esele* : *Poenăreasa — Poenăresele, Păsculeasa — Păsculesele.*

4. Numele care au la singular sufixul *-ina*, fac pluralul în *-inele* : *Papadopolina — Papadopolinele.*

5. Numele terminate la singular în *-oaia* fac pluralul în *-oaiele* : *Mironoaia — Mironoaiele, Marinoaia — Marinoaiele.*

6. Femininele care au la singular terminaţia *-oaica* fac pluralul în *-oaicele* : *Ştirboaica — Ştirboaicele, Ciliboaica—Ciliboaicele.*

*

În afară de numele de familie feminine discutate pînă acum, am putea aminti aici şi formele diminutivale de feminin folosite numai în limbaj familiar. Astfel, de la numele masculin *Fulga* se formează femininul *Fulguţa*, de la *Lungu — Lunguţa, Brezeanu — Brezica* etc.

*

În ceea ce priveşte răspîndirea geografică a acestor sufixe este greu de făcut o delimitare precisă. Pe baza materialului extras din *Documente privind istoria Romîniei* am constatat că în Moldova au o frecvenţă mai mare sufixele *-oaia* şi *-eanca*, iar în Muntenia *-easa* şi *-a* (pentru masculinele formate cu *-escu*). Totuşi am întîlnit în Muntenia nume formate cu *-oaia* (de la *Pălămidă — Pălămidoaia, Hîrju — Hîrjoaia* etc.), iar în Moldova nume formate cu sufixul *-easa* (de la *Gherman — Ghermăneasa, Longhin — Longhineasa, Samoilă — Samoileasa*).

Sufixele *-a* (adăugate altor nume masculine decît cele formate cu *-escu*) şi *-ina* cunosc o foarte mică răspîndire, fiind în general înlocuite prin *-oaia*.

Problema răspîndirii geografice a sufixelor necesită însă un studiu amănunţit, făcut pe baza materialului viu al limbii.

*

Procedeul de formare a numelor de familie feminine de la masculine este vechi în limba romînă. În *Studii şi documente* şi în *Documente privind istoria Romîniei*, întîlnim aproape cu regularitate forma feminină a numelui, atunci cînd e vorba de o femeie şi numai rareori forma masculină. Cele două forme au existat totdeauna paralel, neexcluzîndu-se una pe alta. Întîlnim : *aici se odihneşte Luxandra* ***Otetelesanca*** IORGA, S. D. XV 278, faţă de *Ruxandra* ***Otetelesanu*** *cere nişte acte.* IORGA, S. D. VIII 73, sau ***Rusătoaiei*** IORGA, S. D. V 329, alături de *Marioara* ***Roset*** IORGA, S. D. VIII 51.

Dau cîteva citate care demonstrează vechimea acestor formaţii :

Jupaniţa ***Cîrjoaie*** *a pîrît înaintea domniei sale.* (1533) DOC. IST. ROM. XVI, B. II 127.

Fiul Todosiei ***Samoileasa.*** (1579) DOC. IST. ROM. XVI, A. III 127.

Aceste sate se cuvin cneaghinei ***Dingoaie.*** (1580) DOC. IST. ROM. XVI, A. III 134.

Varvara ***Hăcimăndroaia.*** (1611) DOC. IST. ROM. XVII, A. III 26.

Jupaniţa ***Brădeasca.*** (1715) IORGA, S. D. XV 40.

Adică eu, Smaragda ***Bălăceanca.*** (1755) IORGA, S. D. III-IV 62.

Zoiţa . . . ***Deleanca*** *cere amaneturi.* (1823) IORGA, S. D. VIII 69.

Cu timpul formele feminine ale numelor de familie au dispărut din actele oficiale şi din vorbirea oamenilor culţi. La dispariţia acestor forme din limbajul îngrijit a contribuit foarte mult schimbarea rolului femeii în societate. Pe măsură ce femeia a început să depindă mai puţin de bărbat, a început să aibă ea însăşi un rol important în societate, nu s-a mai numit *Popeasca, Ştefăneasca* etc., ci i s-a spus cu respect „avocata Popescu", „profesoara Ştefănescu".

Formarea femininelor s-a păstrat însă pînă în zilele noastre în limbajul familiar şi, în cea mai mare parte, în vorbirea locuitorilor de la periferiile oraşelor. Din această cauză aceste formaţii au fost simţite ca mahalagisme, fiind folosite astăzi mai ales cu nuanţă peiorativă.

UNELE PROBLEME ALE COMPUNERII CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

HALINA MIRSKA
(Varşovia)

Lexicul este într-o continuă schimbare, reflectînd imediat şi direct transformările survenite în diferitele domenii de activitate ale oamenilor. Pe măsură ce viaţa se complică, progresează, apar noi obiecte şi noţiuni, care la rîndul lor necesită apariţia unor termeni care să le desemneze. Paralel cu aceasta are loc şi un proces invers: dispar unele obiecte sau noţiuni şi, în consecinţă, cuvintele care le desemnează.

Un rol important în procesul continuu de dezvoltare a lexicului îl joacă formarea de cuvinte noi — pe baza celor existente în limbă — cu ajutorul unor procedee lingvistice speciale. Cunoaştem două mijloace interne principale, de formare a cuvintelor: derivarea şi compunerea.

C o m p u n e r e a a fost înţeleasă în mod diferit de diverşi lingvişti, fapt care a dus la concepţii diferite asupra noţiunii de cuvînt compus.

Charles Bally[1] consideră cuvîntul compus „o sintagmă potenţial caracterizată, care desemnează, motivînd totodată, o idee unică". Bally susţine că un cuvînt compus:

1. Este o sintagmă care, după părerea lui, permite ca fiecare din elementele componente să fie înlocuit prin alt cuvînt din aceeaşi clasă. Aşadar, *pot à eau* constituie un compus, deoarece elementele componente se pot schimba formînd pe de o parte: *pot à lait* şi *pot à vin*, pe de altă parte: *verre à eau* şi *verre à vin*. Dimpotrivă, *pot au feu* sau *blanc-manger* nu sînt pentru Bally decît locuţiuni, în care nu se poate schimba nici unul dintre elementele componente. Cu atît mai mult, spune Bally, nu trebuie considerate compuse vechile sintagme care, în urma unor schimbări fonetice, au devenit neanalizabile (*connétable*).

2. Exprimă o idee unică, deci poate fi înlocuit printr-un cuvînt simplu, chiar dacă acesta nu are absolut acelaşi sens. După părerea lui

[1] *Linguistique générale et linguistique française*, ed. a III-a, Paris, 1950, p. 94 şi urm.

Bally, sintagma, spre deosebire de cuvîntul compus, poate să cuprindă mai multe idei.

3. Este un potențial (virtual), care prin lipsa „semnelor de actualizare" — de exemplu a articolului — se opune unui grup sintactic paralel : *fils de roi — le fils du roi ; agir en ennemi — agir comme un ennemi.* Subliniind că, spre deosebire de grupurile sintactice, un compus poate să fie format nu numai din cuvinte întregi, ci și din teme și că într-un compus cuvintele se îmbină uneori într-un mod care nu este normal în vorbirea obișnuită (*pot à lait* în loc de *un pot pour le lait*), Bally ajunge la concluzia că întrebuințarea frecventă a unui grup de cuvinte duce la aglutinare și apropie acest grup de un cuvînt simplu.

Deci, după părerea lui Bally, unui compus îi lipsește stabilitatea, ceea ce nu corespunde realității. Consider că un compus presupune tocmai stabilitatea elementelor componente, care rezultă din întrebuințarea frecventă a grupului de cuvinte alcătuit pe baza legăturilor logice și uneori și afective.

În această privință M. D. Stepanova[1], discutînd problema sintagmelor stabile, pune accentul pe următoarele trăsături ale acestor sintagme : „integritatea lor internă, exprimarea unei noțiuni unice, obișnuința întrebuințării lor în limbă" și subliniază tocmai faptul că, datorită stabilității ei, sintagma stabilă în întregimea ei, și nu fiecare cuvînt în parte, desemnează un obiect, fenomen sau proces nou, adică exprimă o noțiune nouă. Cred că acest punct de vedere, care insistă asupra stabilității sintagmelor, este valabil pentru cuvintele compuse care au, pentru vorbitori, aceeași valoare semantică ca și cuvintele simple.

Arsène Darmesteter[2] consideră criteriul semantic esențial în studierea compuselor. În ce privește formarea cuvintelor compuse, Darmesteter deosebește două feluri de compunere :

1. Compunerea aparentă, prin juxtapunerea a două sau mai multe cuvinte. Compusul obținut prin juxtapunere nu este decît rezultatul alăturării prin uz a elementelor componente și nu furnizează idei cu totul noi față de cele exprimate de elementele componente.

2. Compunerea propriu-zisă, eliptică, în care înțelesul elementelor componente dispare ca să facă loc unei idei noi. Elipsa — spune Darmesteter — constituie condiția de bază, trăsătura fundamentală a unui compus, iar absența flexiunii primului element este un semn exterior al elipsei.

Luînd în considerație faptul că sudura elementelor componente nu se produce imediat, deci nu poate constitui criteriul hotărîtor dacă un grup de cuvinte este sau nu compus, Darmesteter ajunge la concluzia că unitatea semantică trebuie să aibă preponderență asupra unității formale. Autorul vorbește și despre un criteriu „social-profesional", afirmînd că un grup de cuvinte poate fi pentru vorbitorii de aceeași meserie un compus, în timp ce pentru alții rămîne un simplu grup de cuvinte[3].

---

[1] *Slovoobrazovanie sovremennogo nemeţkogo iazika*, Moscova, 1953, p. 26 și urm.

[2] *Traité de la formation des mots composés dans la langue française actuelle comparée aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 6 și urm.

[3] Cf. Constant Maneca, *Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală*, în volumul de față, p. 191—202.

Pentru analizarea compuselor, Darmesteter propune „să luăm fiecare cuvînt de la originea lui, să determinăm felul compunerii care i-a dat naştere şi apoi să-i urmărim istoria de-a lungul modificărilor şi schimbărilor care au putut să-i altereze caracterul". Pornind de la acest punct de vedere, voi studia compusele limbii romîne, avînd în vedere criteriul semantic şi criteriul elementelor componente.

Criteriul semantic. Un compus trebuie să exprime o idee nouă, diferită de cele exprimate de fiecare din elementele lui componente : un *coate-goale* exprimă altceva decît cuvintele *coate* şi *goale* luate separat : *bunăstare* exprimă altceva decît *bună* şi *stare* privite independent. Din punct de vedere semantic, compusul este un cuvînt simplu, deoarece exprimă o idee unică. El poate fi înlocuit printr-un cuvînt simplu, ca de exemplu *zgîrcit* pentru *zgîrie-brînză*, *sărac* pentru *coate-goale*, *rachiu* pentru *vinars*. Compusele populare, care datorită expresivităţii lor au căpătat sensuri figurate, pot avea chiar mai multe corespondente printre cuvintele simple : *tîrîie-brîu* poate însemna şi *leneş*, şi *neglijent*, şi *certăreţ*. Alte compuse, de pildă calcurile, pot să nu aibă un corespondent simplu în limba romînă : *anotimp*, *drum-de-fier*, *zi-muncă*. Faptul că s-a recurs la calchiere arată că pentru desemnarea noţiunii respective nu exista în limbă un termen potrivit. Atunci cînd cuvîntul compus este nou, vorbitorii înţeleg elementele componente, care circulă independent în limbă, şi analizează formaţia. În cazul unor cuvinte foarte vechi, cum este *mijloc*, compunerea nu se mai simte. Pentru majoritatea vorbitorilor, care nu-şi dau seama că este vorba de *medius locus*, cuvîntul a devenit neanalizabil, deci dintr-un compus s-a transformat într-un cuvînt simplu. În cazul compusului *botgros* însă, vorbitorii îl analizează, deoarece ambele componente circulă şi independent. Din aceleaşi elemente, pe lîngă *botgros* (ornit.) „cireşar", vorbitorii limbii romîne au creat un alt compus : *bot-gros* „nesimţit, prost crescut, lipsit de bună-cuviinţă".

Criteriul elementelor componente. Compunerea utilizează cuvinte de sine stătătoare, care au un înţeles deplin şi care circulă în limbă. Astfel se pot combina substantive cu alte substantive, cu adjective, verbe, adverbe, prepoziţii ; adjective cu substantive, adjective, adverbe, numerale etc.

De multe ori cuvîntul compus are la origine o sintagmă construită conform regulilor sintactice obişnuite ale limbii respective. Întrebuinţarea frecventă a acestui grup sintactic poate să ducă la crearea unui cuvînt compus. Aşa cred că s-a ajuns la fr. *gendarme*, rom. *cuminte*, *făt-frumos*. Întrebuinţarea repetată poate să ducă şi la aglutinarea elementelor componente (*codalb*), ceea ce se reflectă în flexiunea compusului.

Nu consider compuse, ci derivate, cuvintele formate cu prefixe, deoarece prefixele nu au o existenţă independentă în limbă, cu toate că iniţial ele au fost prepoziţii sau adverbe. Ele şi-au pierdut înţelesul originar şi nu apar decît alipite la un verb, substantiv etc.

Totuşi cuvintele formate cu prepoziţii au fost trecute în categoria compuselor, fiindcă, deşi lipsite de un conţinut concret, prepoziţiile există în limbă independent, exprimînd — ca toate uneltele gramaticale — un conţinut lexical foarte abstractizat sau, mai bine zis, raporturile existente

între noţiuni. Astfel, prepoziţiile se pot uni cu substantive, cu adjective, cu adverbe, cu alte prepoziţii, dar nu se pot combina cu verbe : adjectivul *cuminte* vine din sintagma *om cu minte*, pe cîtă vreme verbul *a cutremura*, în care *cu* este prefix, are la bază lat. *contremo, -ĕre*. De aceea socotesc că prepoziţiile pot fi considerate elemente de compunere.

Problema se pune diferit pentru compusele savante de tipul *hipopotam, electroliză, aeromodel*. Ele trebuie privite în raport cu limba din care provin elementele componente şi în care aceste elemente au un înţeles de sine stătător şi circulă independent.

Compuse ca *inginer-şef, marxism-leninism* desemnează o noţiune care este suma înţelesurilor exprimate de elementele componente.

Consider că în urma unei întrebuinţări frecvente pot deveni compuse unele „sintagme stabile" care exprimă o idee unică şi nouă (*sfat popular, gazetă de perete, casă de naştere*).

În concluzie, un compus este cuvîntul rezultat din combinarea a două sau mai multe elemente care au existenţă independentă în limbă şi un înţeles de sine stătător. Compusul desemnează o noţiune nouă, diferită de cea redată de componentele lui.

*

În ceea ce priveşte procedeul compunerii cuvintelor, este cunoscut faptul că nu toate limbile l-au dezvoltat în egală măsură. Acest procedeu este foarte productiv în greacă, germană şi în limbile slave, pe cînd limbile romanice preferă derivarea : de exemplu franceza, derivarea prin prefixare, iar romîna, derivarea mai ales cu ajutorul sufixelor. Tipurile de compunere variază şi ele de la o limbă la alta. Astfel în limba greacă, ca şi în limbile influenţate de ea, în privinţa compunerii este preferat tipul progresiv, adică, în cazul cînd unul dintre elemente este verb, determinantul urmează după elementul determinat. În aceeaşi situaţie, germana preferă ordinea regresivă (determinantul precedă elementul determinat).

Deosebirea dintre limbile care preferă derivarea şi cele care au preferinţă pentru compunere se vede şi din faptul că limbile care folosesc mult procedeul compunerii — cum sînt germana şi limbile slave — au mai puţine cuvinte străine, deoarece ele se servesc mai mult de procedeul calchierii. Limbile romanice recurg la împrumuturi din alte limbi pentru a desemna o noţiune nouă, introducînd cuvinte cu construcţii străine şi uneori chiar fonetisme străine. Semnificativ în această privinţă este faptul că, dintre numeroasele calcuri din slavă (existente în textele vechi), limba romînă n-a păstrat decît un număr relativ restrîns de cuvinte, eliminînd pe celelalte ca fiind artificiale şi incomode pentru vorbitori. Uneori a fost preferat modelul slav traducerii romîneşti făcute după el : *beznă* în loc de *fără-de-fund*.

Limbile care întrebuinţează pe scară largă procedeul compunerii prezintă încă un avantaj faţă de celelalte limbi, întrucît compunerea cuvintelor sporeşte familiile de cuvinte vechi, întărindu-le. Prof. Al. Graur[1] constată următoarele : „În limba rusă sînt 6 500 de cuvinte radicale

[1] *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, Bucureşti, 1954, p. 157.

(nederivate). În romîneşte am găsit peste 10 000, deşi vocabularul romîn e mult mai restrîns decît cel rus. Astfel compunerea, fiind un element de întărire a cuvintelor din fondul principal, este în acelaşi timp un element de stabilitate al vocabularului şi, implicit, al limbii".

Limbile care au influenţat, într-o oarecare măsură, limba romînă în privinţa procedeelor de compunere a cuvintelor au fost : latina, limbile slave, franceza şi germana.

Dintre ele, limba germană este cea care a dezvoltat mai intens procedeul compunerii. Limba germană cunoaşte compunerea tematică, ca şi cea din cuvinte întregi (două sau mai multe) : *Blumenkranz*, *Eisenbahn*, *Fünfjahrplan*, *Eisenbahnfahrplan* etc. Din compunere pot rezulta substantive (*Tischtuch*, *Schreibtisch*), adjective (*sauersüß*, *grasgrün*), verbe (*richtigstellen*) etc. Caracteristic pentru germană este faptul că primul component determină pe al doilea (determinant + determinat) : *Vaterland*, *Schreibtisch*, *Schwarzbrot*.

Limbile slave concordă în linii mari între ele în ce priveşte compunerea. Şi în limbile slave se compun teme sau cuvinte întregi. Compusele cele mai numeroase sînt substantive şi adjective. Verbele compuse sînt puţine (în mare parte calcuri din greacă)[1]. Compunerea tematică se realizează cu ajutorul vocalelor de legătură *o* şi *e* : rus. *землекоп*, *солнцепёк*, *водопад*, *пароход* etc., ceh. *světoznamý* ; pol. *samolot*, *wielkoduszy*. La fel de răspîndită este şi compunerea unor cuvinte întregi : rus. *сорви-голова*, *держиморда*, *железобетон*, *пила-рыба* ; pol. *pędziwiatr*, *obiezyświat*, *wiercipięta* ; ceh. *světoběžnik*, *darmošlap*, *svetloměr*. Foarte cunoscută este compunerea adjectivelor : rus. *темносиний*, ceh. *modrobilý*, pol. *długotrwały* etc. Din punctul de vedere al elementelor componente, ca şi al raporturilor care pot exista între ele, sînt posibile variate combinaţii. Datorită tipului mai mult sintetic al acestor limbi, compunerea se face fără ajutorul prepoziţiilor, adică prin juxtapunere.

Într-o situaţie cu totul deosebită se găseşte compunerea în latină şi în limbile romanice de azi. În latină compunerea nu constituia un procedeu de formare a cuvintelor noi prea productiv. Totuşi, latina cunoştea compunerea tematică, în care cele două teme (dintre care una conţinea de obicei o idee verbală) erau legate cu ajutorul vocalei de legătură *-i* : *signifer*, *agricola*, *siluicola*, *largifluus* etc. Se puteau combina şi cuvinte întregi, prin juxtapunerea substantivului şi a atributului său, care putea fi adjectival (*respublica*, *sacerignis*) sau genitival (*aquaeductus*, *auripigmentum*). Sînt cunoscute de asemenea numele proprii latineşti cu structura verb + complement direct, ca *Portaflorem*, *Tenegaudia*, *Pendelupum*, care au fost reluate şi dezvoltate de limbile romanice.

Cu toate că în cazul limbilor romanice compunerea cuvintelor nu este un procedeu de bază în formarea cuvintelor noi, ele posedă — faţă de latină — un număr mult mai mare de compuse. Astfel limba franceză are multe compuse cu structura verb + complement direct, printre care sînt şi compuse mai vechi, de pildă diferite nume proprii : *Boivin*, *Boileau*, *Boicervoise* ca şi unele mai recente : *porte-plume*, *garde-feu*, *garde-robe*.

[1] Cf. N. M. Szanski, *Osnovu slovoobrazovatelnogo analiza*, Moscova, 1953.

Scanned with OKEN Scanner

După cum vedem, ele sînt în general de tip progresiv. Tot aşa s-a dezvoltat compunerea substantivelor cu adjective, în care determinantul poate să preceadă sau să urmeze determinatul : *bonheur, libre arbitre* sau *amour-propre, eau-forte, état-major*. În mare măsură s-a dezvoltat în franceză compunerea prin apoziţie : *chou-fleur, café-concert, coton-poudre, chien- loup* etc. În compusele formate prin elipsă, cum este *timbre-poste*, avem de-a face probabil cu influenţa limbilor germanice (lipsa prepoziţiei).

*

Limbii romîne nu-i este proprie compunerea cuvintelor ca procedeu curent de formare a cuvintelor noi. Ea posedă un număr relativ restrîns de compuse, din care o mare parte se datorează influenţelor străine. Analizînd compusele romîneşti, voi încerca să prezint procedeele de formare care le stau la bază şi eventual să specific datorită căror influenţe au apărut ; mă voi ocupa apoi de schimbările semantice suferite de unele dintre ele, ca şi de valoarea afectivă a acestor compuse. Voi încerca de asemenea să desprind perspectivele compuselor discutate, căutînd să disting categoriile de compuse productive. Lucrarea aduce în discuţie substantivele şi adjectivele compuse.

În cele ce urmează voi studia compusele limbii romîne din două puncte de vedere. Mai întîi din punctul de vedere al originii şi, o dată cu aceasta, al înţelesului lor, apoi din punctul de vedere al procedeelor care stau la baza formării cuvintelor compuse[1].

I. CLASIFICAREA CUVINTELOR COMPUSE

În capitolul de faţă voi încerca să clasific cuvintele compuse delimitînd în primul rînd creaţiile romîneşti savante de creaţiile romîneşti formate din elemente populare. În cadrul acestor două categorii mari voi distinge unele subcategorii în dependenţă de caracterul afectiv al compuselor, de domeniile cărora le aparţin ele, de sfera lor de circulaţie etc. În cazul celor savante voi menţiona şi rolul influenţelor străine, modelele urmate de compusele romîneşti, problema adoptării acestor cuvinte de către limba romînă.

CUVINTELE COMPUSE MOŞTENITE

Un loc aparte printre compusele romîneşti îl ocupă cuvintele compuse moştenite.

După cum am mai spus, compunerea nu constituia un mijloc curent de formare a cuvintelor noi în latină. Luînd din latină un număr relativ mic de compuse, limbile romanice au preluat totodată şi preferinţa pentru

[1] Procedeele care stau la baza formării cuvintelor compuse în limba romînă sînt analizate din punct de vedere gramatical într-un capitol aparte (vezi p. 175).

alte mijloace de îmbogăţire a lexicului decît compunerea, în primul rînd pentru derivare. Faptul că limbile romanice n-au moştenit, ci au împrumutat mai tîrziu unele compuse din latină (*iusiurandum*, *iurisdictio*, *senatusconsultum* etc.) este explicabil prin aceea că nu s-au moştenit nici noţiunile denumite de aceste cuvinte. O situaţie specială au limbile romanice care s-au format pe teritoriile unde romanizarea a atins sistemul şcolar şi administrativ. Aceste limbi au păstrat mai multe compuse latineşti (*calefacere* > fr. *chauffer*, it. *calfare*, prov. *calfar*; *arcubalista* > fr. *arbalète*, it. *arcobalestro* etc.).

Limba romînă, fiind mai analitică în comparaţie cu latina, nu cunoaşte decît în cazuri cu totul sporadice compunerea tematică. Dintre cuvintele latineşti compuse din teme, ea a moştenit doar cuvinte ca *trifoi* şi *caprifoi*[1]. A păstrat în schimb compuse formate din cuvinte întregi care şi în latină erau mai numeroase[2]. Marea majoritate a acestor compuse o constituie adverbele (*aproape* < *ad prope*), pronumele (*acest* < *eccum iste*) şi prepoziţiile (*după* < *de post*), în care compunerea are ca scop întărirea înţelesului cuvîntului de bază şi rezultă din întrebuinţarea frecventă a grupului sintactic respectiv.

Unele tipuri de compuse moştenite din latină au fost preluate şi dezvoltate de limba romînă. Substantivele şi adjectivele compuse moştenite (verbele compuse nu s-au moştenit), deşi fac parte din diferite domenii, au o trăsătură comună: majoritatea lor fac şi astăzi parte din vocabularul curent al vorbitorilor limbii romîne, iar unele chiar din fondul principal lexical; cu timpul, unele din ele (*mijloc*, *adevăr*) au devenit neanalizabile, avînd o formă unitară potrivită cu înţelesul unitar al cuvîntului respectiv. Totuşi, cu toată vechimea lor în limbă, cînd unul din componente are şi existenţă independentă, vorbitorii îl sezisează ca atare (*primăvară*).

Voi trece în revistă cîteva din aceste compuse, grupîndu-le în dependenţă de construcţia latinească care le stă la bază şi urmărind, unde este cazul, schimbările semantice suferite de ele.

Adjectivul determinant precedă substantivul determinat: *amiazăzi*, *miazănoapte*, *mijloc*, *primăvară* etc. Toate aceste compuse sînt formate prin juxtapunere, iar raportul care există între cele două componente este de subordonare.

Amiazi (*-ă*), *amiazăzi* < *ad mediam diem*; există şi forma *miazăzi*, avînd la bază *mediam diem*. Cuvîntul defineşte noţiuni de timp şi de loc.

Miazănoapte < *mediam noctem*[3]; există şi forma *amiazănoapte*. Pe lîngă sensul temporal şi local, compusul a căpătat şi un sens eufe-

---

[1] Lat. *trifolium* > it. *trifoglio*, v. fr. *trefeuil*, alb. *tërfoi*; *caprifolium* > fr. *chèvrefeuille*. CDDE, s.v. *trifoi*, arată că normal lat. *trifolium* > *trăfoi* (Banat-*tărfoi*). Forma *trifoi* se explică prin influenţa terminologiei savante.

[2] Citez după Ed. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 197 şi urm.: *sanguisuga* (it. *sanguisugo*, fr. *sangsue*); *ossifraga* (fr. *orfraie*); *auisstruthio* (sp. *avestruz*); *comes stabuli* (fr. *connétable*); *Forum Iulium* (*Friul*); *auistarda*, *dies dominica*, *Cantalupis*, *Tenegaudia* etc.

[3] Cf. Th. Capidan, *Aromînii. Dialectul aromîn*, Bucureşti, 1932, p. 520; de acelaşi autor, *Meglenoromînii*, vol. I: *Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925, p. 123; ar. *ńadză*, megl. *ńadzăţ*; ar. *ńadzăngapte*, megl. *ńazănoapti*.

mistic : *au gîndit că-s **Miaza-Noapte** ş-am venit ca să-i omor* ! PANN, P.A. II 55.

Probabil prin analogie cu *astăzi* ori cu *miazăzi* s-a format şi regionalismul *mînezi*.

Miezii-Păresii (*miază-păresi, miez-păresimi*) < *mĕdia(e) quadragesĭma(e)*[1]. Cuvîntul, care aparţine domeniului religios şi înseamnă „jumătatea postului mare", a căpătat, prin etimologie populară, şi o altă formă : *miezii-pereţii* (*păresimi*, nefiind înţeles de vorbitori, a fost asemănat cu „pereţii").

Aceste formaţii au atras după ele şi altele, cum ar fi *miază-cale* „jumătatea drumului". Este probabil că acest compus nu este moştenit, ci format în limba romînă din *miez* şi *cale*, după modelele de mai sus. Dat fiind că elementele componente ale acestor cuvinte există şi independent, cred că, în ciuda vechimii lor în limbă, vorbitorii îşi dau seama de faptul că sînt compuse.

Mijloc < *medius locus*[2] (cf. fr. *milieu*). Situaţia acestui cuvînt în limba romînă se prezintă cu totul altfel. În acest caz elementele componente sînt greu de recunoscut şi, de fapt, compusul latinesc a devenit, pentru toţi vorbitorii, un cuvînt simplu. Cuvîntul are astăzi multe derivate şi a căpătat sensuri mai noi. Iniţial *mijloc* avea probabil numai sensul etimologic „punctul central al unui loc". Acum, cuvîntul apare cu sensuri diferite în construcţii ca : *mijloace de producţie, mijloace băneşti* (cf. fr. *moyens*) etc., iar derivate ca : *mijlocaş, mijlocitor, mijlociu, a mijloci* sau expresii ca : *este ceva la mijloc* lărgesc mult sfera înţelesului iniţial al acestui cuvînt.

Cuvîntul romînesc *primăvară* continuă forma *prima uera*[3], care a înlocuit forma clasică *uer, -is*. Şi acest compus are derivate în limba romînă : *primăvăratic, a desprimăvăra*. În ce priveşte elementele lui componente, numai al doilea are şi existenţă independentă în limba romînă (*vară*). *Prim* a dispărut din limbă, păstrîndu-se numai ca derivat, în unele expresii, de pildă *cale primară*. Adjectivul din limba actuală este neologism.

În compusele pe care le-a creat limba romînă, adjectivul este aşezat de obicei după substantivul pe care-l determină şi nu înaintea lui. O asemenea structură are cuvîntul *codalb*. Asupra originii lui nu mă pot pronunţa cu certitudine : există ipoteza provenienţei lui latine (*cauda* + *albus*)[4], ipoteză sprijinită de existenţa formelor romanice *koarbu* (sard, log.) şi *kodalbola* (Pirano), dar e tot atît de posibilă şi formarea lui în romîneşte din *coadă* şi *alb*. De la adjectivul *codalb* s-a format numele unei păsări *codalbiţă* şi verbul *a codălbi*. Se pare că prin analogie cu *codalb* s-au format substantivul *cod(o)roş* şi adjectivul *codoberc* (poate şi unele cuvinte des întrebuinţate în ghicitori şi jocuri : *codobelc, codomelc* etc.).

---

[1] TDRG., s.v. *miez*.

[2] Cf. şi Th. Capidan, *Meglenoromînii*, p. 123 ; de acelaşi autor, *Aromînii*, p. 233 : ar. *ńolğic, ńolğuc*, megl. *mejluc*.

[3] Cf. Th. Capidan, *Meglenoromînii*, p. 189 ; de acelaşi autor, *Aromînii*, p. 222 : ar. *primăveară, primuveră* ; megl. *primăveară*, v. fr. *primevoire*, it., sp. *primavera*.

[4] TDRG, s. v. *codalb*.

Substantivul a fost urmat de un alt substantiv în formula *domine deus*, pe care o continuă rom. *dumnezeu* (de la care s-au format şi unele derivate ca : *dumnezeiesc*, *dumnezeire*, *dumnezee*). În latină expresia a fost formată din vocativele cuvintelor *dominus* şi *deus*. Repetîndu-se frecvent în rugăciuni, s-a pierdut conştiinţa faptului că în *dumnezeu* „zeu" este inclus şi *domnul* (de fapt ca dovadă a „compunerii" construcţia a căpătat un înţeles nou) şi cîteodată formula se întrebuinţează tautologic : *mulţumesc ţie **Doamne Dumnezeu** mieu că nu sînt ca alţi oameni* VARLAAM, CAZ. 9. Cînd este vorba despre zei şi nu despre dumnezeu, se întrebuinţează neologismul *zeu* (cf. *semizei*).

Printre compusele moştenite din latină se găsesc şi cîteva formate dintr-un substantiv urmat de un verb. *Cărneleagă* şi *cîşlegi* au la bază formele *carnem ligat*, *caseum ligat*.

Un caz interesant prezintă cuvîntul *codobatură*, care are probabil la origine forma **codobattula*[1]. Discut cuvîntul în categoria substantiv + verb, deoarece *batură* este probabil un derivat de la verbul *batturе* > *battere*. În diferite regiuni, cuvîntul a căpătat forme variate : mold. *cotrobatură*, ban. *codobaţşiţă*, reg. Suceava *coţobatină*. De la *codobatură* în limba romînă s-a format şi masculinul *codobator* şi *codobăturoi*.

Codobatură se explică printr-un mai vechi *cudubatură*, care apare în aromînă alături de *coadăbatură* şi reprezintă rezultatul normal al lat. **codobattula*. Vocalismul *o* poate fi explicat printr-un fel de recompoziţie a cuvîntului, în care primul termen a fost apropiat de *coadă*. Cel de-al doilea *o* poate fi explicat prin influenţa primului *o*, fie printr-o reacţie la tendinţa de transformare a lui *o* neaccentuat în *u*, fie, în sfîrşit, prin analogie cu un derivat al lui *coadă*, cum ar fi *codorîşte*.

În diferite dialecte ale limbilor romanice numele acestei păsări se compune din aceleaşi elemente. Totuşi în forme ca *batikoa* (vincentin), *batticova* (parmez), *battikova* (florentin), *battkoda* (Urbino), *bateco* (n. prov.) sau *battequeue* (fr. dialectal), elementul verbal precedă substantivul. Şi în limba rusă există compusul asemănător *вертихвостка*. O situaţie asemănătoare au majoritatea compuselor romîneşti formate dintr-un verb şi un substantiv : verbul precedă substantivul. O formă cu structură asemănătoare cu cea a compusului *codobatură* găsim în cuvîntul italian *codatremola*. Tiktin pune în legătură cu *codobatură* şi un alt substantiv cu aceeaşi topică a elementelor componente şi anume *mînăştergură*, emiţînd ipoteza că la baza lui ar sta un *manistergula* ; explicaţia dată de Tiktin nu pare a fi justă. *Mînăştergură* nu e moştenit, ci mai probabil un regionalism format în limba romînă.

Limba romînă posedă destul de multe compuse moştenite din latină, avînd la bază un grup sintactic în care primul element îl constituie o prepoziţie. Exceptînd cazul cuvintelor în care prepoziţia s-a transformat în prefix încă din latină (ca de exemplu : *adiungo* > *ajunge*), sînt unele cuvinte care presupun un etimon compus latin. Din aceste cuvinte fac parte : *adevăr*, *adăpost*, *aminte* etc.

---

[1] CDDE., s.v. *codobatură*.

Adevăr are la bază construcţia *ad de uerum* care probabil a fost simţită mai puternică decît clasicul *uerum* (cf. şi it. *davvero*). Cuvîntul a intrat în fondul principal lexical al limbii romîne şi are azi derivate ca: *adevărat*, *adeveritor*, *adeverinţă*, *a adeveri* şi intră în mai multe expresii.

Pentru explicarea cuvîntului *adăpost*, Tiktin propune forma **ad-depositum*, iar Candrea şi Densusianu[1] **ad-appos(i)tum*. Cuvîntul este foarte răspîndit; de la el s-a format şi verbul *a adăposti* (există şi forma *adăpostească* „odihnă").

FORMAŢII ROMÎNEŞTI

Prin compuse romîneşti înţeleg toate cuvintele compuse formate din elemente lexicale romîneşti, indiferent de proveniența lor (populară sau savantă), de procedeele care le stau la bază şi de domeniul căruia îi aparţin.

a) Creaţii populare

Compusele populare ale limbii romîne sînt pe de o parte afective, pe de alta, denumesc obiecte, noţiuni sau fenomene mai mult ori mai puţin concrete. Un loc intermediar între aceste două grupuri îl ocupă toponimicele. O trăsătură comună a compuselor populare este caracterul lor expresiv şi spontan, precum şi conciziunea lor perfectă. Un compus popular construit pe baza unei imagini sau a unei metafore exprimă de fapt sensul unei propoziţii întregi. Se pare că majoritatea acestor compuse au fost iniţial creaţii ocazionale, care s-au răspîndit tocmai datorită expresivităţii lor.

Compusele afective din lima romînă formează o categorie destul de numeroasă. Printre ele un grup de sine stătător îl constituie compusele afective de tipul *pierde-vară*, *zgîrie-brînză*, care au căpătat multe sensuri figurate. Ele au luat naştere în limba vorbită, cînd vorbitorii voiau să exprime mai precis o noţiune, intenţie pe care n-ar fi realizat-o cu ajutorul unui cuvînt simplu. Cuvintele formate pe bază de imagini sînt foarte plastice şi au o pronunţată coloratură afectivă. Aşa, de exemplu, ele sînt ori depreciative, exprimînd atitudinea de indignare, ironie, batjocura poporului faţă de cei leneşi, zgîrciţi, linguşitori, laşi sau vagabonzi (*bate-poduri*, *frige-linte*, *linge-blide* etc.), ori admirative (aceasta mai ales în basmele populare) la adresa oamenilor harnici, buni, generoşi, frumoşi şi puternici (*Făt-Frumos*, *Sfarmă-Piatră*, *Strîmbă-Lemne*, *Albă ca Zăpada* etc.). Asemenea cuvinte expresive găsim şi în alte limbi, de exemplu: germ. *Tellerlecker*, fr. *pique-assiette* corespund romînescului *linge-talere*; port. *boquiaroto* corespunde rom. *gură-spartă*; port. *maniroto* corespunde rom. *mînă-spartă*; fr. *mauvaise-langue* corespunde rom. *gură-rea*; pol. *obiezyświat*, *pędziwiatr*, ceh. *darmošlap* sînt egale cu rom. *bate-drumuri*, *vîntură-lume*;

[1] CADE, s. v. *adăpost*.

cuvintele franţuzeşti ca *béjaune*, *pied-plat* au sensuri figurate: „un tînăr ignorant" (*béjaune*), „o lichea" (*pied-plat*), „o femeie bătrînă" (*sans-dent*).

Datorită sensurilor variate pe care le poate avea un compus afectiv, el se pretează, mai mult decît un cuvînt simplu, la diferite schimbări semantice (de exemplu *coate-goale*, iniţial desemnînd probabil anumiţi mici funcţionari care îşi frecau mînecile pe birouri, a ajuns să însemne „sărac, lipsit de avere"; *burtăverde*, un epitet atribuit negustorilor care purtau şorţuri verzi, a căpătat sensul de „negustor" şi apoi „burghez"; substantivul colectiv format de la acest compus — *burtăverzime* — a început să însemne „negustorime", iar mai tîrziu, în limba contemporană — „burghezie").

Compusele afective aveau pentru început o valoare ocazională. Pornind de la cazuri concrete, particulare, s-au extins, s-au generalizat asupra unor categorii întregi de oameni, căpătînd totodată din ce în ce mai multe sensuri figurate (abstracte) şi pierzînd într-o anumită măsură sensurile lor concrete. Ele au devenit de fapt sinonime cu multe cuvinte simple. Acestor transformări (pierderea sensului iniţial concret, căpătarea unui nou înţeles, exprimarea noţiunilor abstracte şi „sinonimia figurată" cu alte cuvinte) li se supun numeroase compuse afective. Astfel un *gură-cască* (sau *cască-gură*) niciodată n-a însemnat un om care cască, ci unul care, dorind să fie atent la un lucru, scapă din atenţia sa pe celelalte. Deci *gură-cască* este un neatent, nevigilent, prost. *Zgîrie-brînză*, pornind de la o imagine concretă, a devenit sinonimul cuvîntului *zgîrcit*. *Tîrîie-brîu* nu este acela care tîrîie după el brîul, ci un om leneş, certăreţ. Există însă unele compuse afective, la care înţelesul figurat este mult mai apropiat de cel iniţial: *vorbă-lungă*, *limbă-lungă*, *gură-clanţ* etc.

O problemă care se pune în legătură cu aceste cuvinte este în ce măsură vorbitorii îşi mai aduc aminte de înţelesul iniţial al acestor compuneri, de imaginea de la care au pornit. Vorbitorii „simt", după părerea mea, compunerea acestor cuvinte, întîi pentru faptul că elementele componente ale compuselor afective au o existenţă independentă în limbă şi pot fi întrebuinţate şi în alte construcţii; în al doilea rînd pentru că, oricît de figurat ar fi sensul nou căpătat de ele, înţelesul compuselor afective nu s-a depărtat prea mult de punctul său de plecare, „imaginea-bază" (*brînză-n-sticlă*, *sac fără fund* etc.). Într-o anumită măsură ilustrative în această privinţă sînt şi cuvintele *botgros* „cireşar" şi *bot-gros* „nesimţit, prost crescut", amîndouă compuse din aceleaşi elemente.

Datorită faptului că un cuvînt compus exprimă o idee mai complexă decît unul simplu (ţinînd seama că în mintea vorbitorului persistă sensul propoziţiei pe care o prescurtează aceste cuvinte), ca şi datorită conciziunii lor, compusele afective au o mare importanţă pentru scriitori şi publicişti.

Voi arăta cîteva exemple, conducîndu-mă după înţelesul căpătat de compusele afective în limba populară şi familiară.

Astfel, pentru a reda noţiunea de om care vorbeşte mult poporul a creat: *vorbă-lungă*, *limbă-lungă*, *gură-clanţ*, *gură-spartă*, *gură-bogată*, însă între aceste cuvinte există deosebiri de nuanţă, care au dus ulterior la diferenţierea sensurilor. Astfel un *vorbă-lungă* este un om căruia îi place să vorbească în general, pe cînd un *limbă-lungă* este unul care vorbeşte

mai mult decît trebuie; deosebirea constă nu în durata acţiunii, ci în faptul că un *limbă-lungă* nu ştie să păstreze secretele ce i-au fost încredinţate. *Gură-spartă* este un om care vorbeşte mult, nu totdeauna adevărul şi mai ales promite, se laudă, dar nu se ţine de cuvînt. *Gură-bogată* se spune despre unul care vorbeşte mult şi minte. Unui om căruia nu i se mai opreşte gura, i se spune *gură-clanţ*; unuia care aruncă vorbe de pomană, *vîntură-vorbe*. Un *gură-rea* este un bîrfitor. Pe lîngă aceste exemple se mai pot cita expresii ca: *gura lumii*, *gura satului* şi altele.

În limbajul familiar şi în general în limba vorbită, pentru a reda noţiunea de zgîrcit se întrebuinţează „cuvinte-imagini" sau „cuvinte-fraze" ca *zgîrie-brînză*, *brînză-n-sticlă*, *frige-linte*. Aceste cuvinte sînt foarte puternice, ele cuprinzînd oarecum şi noţiunea de superlativ, ceva ce este „foarte". Un *frige-linte* sau *zgîrie-brînză* este un om atît de zgîrcit, încît ţine brînza în sticlă ca să mănînce mai puţin. La fel un *suge-bute* sau *suge-cep* nu este un beţiv oarecare, ci un beţiv de frunte. Unui om certăreţ i se poate spune *cată-ceartă*, însă cuvîntul este foarte aproape de sensul „concret". În multe cazuri abstractizarea a mers mult mai departe. În cazul lui *tîrîie-brîu* s-a pornit de la o imagine foarte concretă, de la un om care tîrîie brîul după el şi provoacă la ceartă pe un alt om care l-a călcat sau un om leneş care tîrîie după el brîul. *Tîrîie-brîu* a căpătat însă pe lîngă sensul de leneş sau certăreţ şi alte înţelesuri. Cuvîntul se întrebuinţează şi în sensul de neglijent, un om oarecare, ce nu merită să fie luat în consideraţie. Despre un sărac se spunea *maţe-fripte*, *coate-goale*. Un om fricos este un *taie-fugă*. Un leneş şi un vagabond au foarte numeroase, cred cele mai multe, sinonime de acest fel. Despre vagabond se spune: *pierde-vară*, *vîntură-cenuşă*, *vîntură-lume*, *vîntură-ţară*, *bate-poduri*, *bate-drumuri*. Unui om care îşi pierde vremea de pomană i se mai zice: *paşte-vînt*, *fluieră-vînt*, *suflă-n-vînt* etc. Un zăpăcit, care nu este bun la nimic şi de care alţii se împiedică mereu, este poreclit *încurcă-lume*. Un *prinde-muşte*, un *soarbe-zeamă* este un om nepăsător, neatent, nevigilent, căruia îi scapă totul. Un om lipsit de energie, indiferent, nepăsător, fără voinţă, care nu se pricepe la nimic şi aşteaptă ajutor de la alţii este un *papă-lapte*, un *lă-mă-mamă*, un *lasă-mă-să-te-las*. Acestei categorii îi mai aparţin cuvinte ca *linge-talere* (mold. *linge-talger*), *linge-blide* cu sens de parazit, care se hrăneşte de la mesele unora şi ale altora, linguşitor. Se mai pot cita şi alte exemple: un *papă-tot* este un om foarte lacom; un *înghite-cîlţi* este egal cu un panglicar, un înşelător; un *meşter-strică* este un meşteşugar prost; un *spurcă-miercuri* este un om care nu ţine posturile; un *împuşcă-n-lună* înseamnă un om disperat şi fără idealuri; un *împuşcă-franc* — om care este în stare să facă orice pentru un franc. De asemenea, *mînă-spartă* este un risipitor, *mînă-lungă* — un hoţ, *cap-mare* — un prost etc. Aici intră şi unele compuneri foarte ironice, ca: *ciocofleandură*, *lipciofleandură*, care denumesc pe oamenii ce se cred importanţi, pe cînd, de fapt, nu sînt decît nişte linguşitori.

Dar asemenea compuse afective exprimă nu numai trăsăturile negative ale oamenilor. Cuvinte ca *Sfarmă-Piatră*, *Sfarmă-Munte* sau *Strîmbă-Lemne* sînt expresia admiraţiei poporului faţă de oamenii tari, puternici. Personajele pozitive din basmele populare, ca *Făt-Frumos*, întruchipează

cele mai bune calităţi ale poporului, năzuinţele sale. Astfel, *Făt-Frumos* este harnic, generos, frumos, el luptă pentru binele tuturora. În schimb, *Muma-Pădurii* este în basme un personaj negativ, o femeie foarte urîtă şi vicleană, o vrăjitoare. Cuvîntul este destul de răspîndit şi în limba vorbită.

În strînsă legătură cu credinţele populare stau eufemismele. Astfel pentru zmeu se spune *ăl-mai-rău*, pentru diavol *ucigă-l-crucea*, *ucigă-l-toaca*, *ucigă-l-tămîia* sau *ducă-se-pe-pustii*. *Ducă-se-pe-pustii* se mai spune şi pentru ciumă sau epilepsie.

În cadrul compuselor populare, o altă categorie numeroasă este constituită din cuvinte care denumesc obiecte, acţiuni şi fenomene mai mult sau mai puţin concrete. Din această categorie fac parte cîteva dintre cele mai vechi compuneri romîneşti :

Bobotează. În GDDE, s.v. *boteza*, găsim următoarea explicaţie : format din *apă-botează*, sub care formă se păstrează în Banat, regiunea Haţegului şi Maramureş. Din *apă* + *botează* > **păbotează* > **pobotează* > *bobotează* prin afereză şi asimilarea labialelor. TDRG explică însă primul element din această compunere prin v. sl. **богъ**, iar DA (s.v. *bobotează*) comentează : „Se pare că avem a face cu o dezvoltare a formei (*a*)*pă-botează* (formă atestată. Mai greu e de admis că elementul întîi al cuvîntului compus ar fi slav. *bog* „dumnezeu", precum se admite de obicei, sau chiar slav. *voda* „apă")". Etimologia „*apă-botează*" pare mai verosimilă. Termenul denumeşte o sărbătoare bisericească şi este foarte popular în comparaţie cu sinonimele lui : *Bogoiavlenie* sau *Arătarea Domnului*.

Batjocură. Etimologia acestui cuvînt nu este explicită şi înţelesul compusului s-a schimbat oarecum de-a lungul timpului. Înainte *batjocură* însemna „spectacol" şi abia mai tîrziu a căpătat sensul de „derîdere", „bătaie de joc". DA constată că aceeaşi combinaţie a cuvintelor *bat* (din palme) şi *joc* (spectacol) se găseşte cu acelaşi înţeles în limbile sîrbă şi bulgară.

Cuvîntul romînesc nu poate fi compus din elementele *bat* + *joc* + suf. *-ură*, căci după legile compunerii romîneşti am aştepta în acest caz **jocbatură*, ca *mînă-şterg-ură*, *codo-bat-ură*, *cap-întort-ură* (cf. ital. *lattivend-olo*, *terre-muot-olo* etc.), ci trebuie admis că forma mai veche era *bat-joc*, cu pluralul *batjocuri*, şi că de la acesta s-a refăcut apoi singularul *batjocură*. Ultima explicaţie mi se pare justă, deoarece *batjoc* este construit progresiv şi structura acestui compus este aceeaşi ca şi a multor altor compuse romîneşti — verb + complement direct. Cuvîntul are forme derivate ca : *batjocoritor*, *a batjocori*. Verbul *a batjocori* alternează adeseori cu locuţiunea verbală *a-şi bate joc*, cu toate că cele două forme se deosebesc semantic.

În această categorie de compuse populare se încadrează denumirile date de oameni plantelor, insectelor şi animalelor, fenomenelor naturii, corpurilor cereşti, bolilor etc. Această categorie este deosebit de bogată, deoarece o plantă oarecare poate să aibă cîteva nume, care variază după regiuni. De exemplu : *arnicăi* i se spune în Banat *carul-zînelor* sau *carul-pădurilor*, iar în Ardeal *podb(e)al-de-munte*. Compusele pot fi construite în diferite feluri : cu atributul care precizează, delimitează categoria

(florile sînt multe, dar *floarea-soarelui* este una), cu atributul care arată locul, originea (*bou-de-baltă*, *cal-de-mare*), prin comparație (*sor-cu-frate*) sau pe bază de metafore (și acestea sînt cele mai multe), ca : *brîul-lui-dumnezeu*, *ciuboțica-cucului*. Ele denumesc întotdeauna realitatea printr-o asemănare, dovadă a spiritului de observație și a fanteziei populare. Este semnificativ cazul compusului *car-de-foc*. Cînd au apărut primele trenuri, țăranii, prin asemănare cu obiectele cunoscute de ei, le-au poreclit *car-de-foc*. Procedeul apare mai evident dacă comparăm formațiile romînești cu formații din alte limbi. Cîteva exemple din limba franceză : *barbe-de-chien*, *barbe-de-renard*, *cœur-de-pigeon*, *pied-de-loup*, *belle-de-nuit*, *dent-de-lion*, *pomme de terre*.

În limba romînă cuvintele compuse în acest fel aparțin diferitelor domenii ale științei populare : biologie, medicină, geografie sau astronomie. Ele sînt numeroase și se bucură de o circulație mai mare decît a sinonimelor lor savante. Ele au pătruns și în literatură : *Iar din alte-i face scăldătoare* : ***Iarba-vîntului și iarbă-creață, Iarbă-mare, spînz și limbă-vecină, Romoniță, nalbă, mătăcină*** BUDAI-DELEANU, ȚIG. 210.

Voi cita cîteva exemple din fiecare domeniu. Cele mai multe par a fi nume de plante : *floarea-soarelui*, *rochița-rîndunicii*, *gura-leului*, *ciuboțica-cucului*, *ochiul-boului*, *floarea-reginei*, *traista-ciobanului* și se bucură de un uz general. Altele ca : *iarba-găinilor* „gălbenuș", *căciula-șarpelui* „popenchi", *iarba-fiarelor* „roua-cerului", *flori-de-paie* „imortele", *floarea-boului* „ciochină", *floarea-grîului* „vinețele", *cinci-coade* „căldărușă" sînt tot așa de bine cunoscute. De unele din aceste plante sînt legate credințe populare. Se crede că *sor-cu-frate* este purtată întotdeauna de hoți, pe care-i ocrotește, sau că *iarba-apelor* arată locurile cu izvoare.

De asemenea numeroase sînt numele de insecte și în general de animale. *Calul-dracului* se mai numește și *calul-popii*, licuriciul este denumit, prin asemănare, *focul-lui-dumnezeu*, rădașca este *boul-lui-dumnezeu*, *boul-de-apă* sau *buhaiul-de-baltă* este Hydrofibus piceus, *boul-sur* este zimbrul. Sînt cunoscute cuvinte ca : *broasca-cu-foc*, *vierme-de-mătase*, *cocoș-de-munte*.

Și medicina populară cunoaște numeroase asemenea compuse. Pentru dizenterie, de exemplu, se întrebuințează *apa-trîndului* sau *sfînta-boală* ; pentru somnambulism — *boala-de-lună* ; pentru tuberculoză — *boala-seacă* ; pentru insolație — *soare-sec* ; pentru cataractă — *apă-albă* sau *apă-neagră* ; pentru dambla — *luatul-ielelor* sau *boala-copiilor* (eufemisme) ; pentru scorbut — *bubă-putredă-n-gură*. În vorbirea populară pentru cordon ombilical se spune *ața-buricului*, pentru membranele care leagă dosul limbii cu partea inferioară a gurii — *ața-limbii* ; iodura de potasiu — *apă-de-oase* etc.

Corpurile cerești au și ele, pe lîngă denumiri savante, și denumiri populare. Astfel : *boldul-cerului* „polul", *calea-laptelui*, *calea-rătăciților*, *calea-robilor*, *calea-șchiopilor* etc. Fenomenele naturii : pentru curcubeu se mai spune și *brîul-lui-dumnezeu*, pentru răsărit — *soare-răsare*, pentru apus — *soare-apune* sau *soare-scapătă*. *Soare-răsare* sau *soare-scapătă* au un înțeles dublu. Înseamnă atît momentul apusului sau al răsăritului, cît și locul, direcția în care răsare sau apune soarele, respectiv est și vest.

De mitologia populară ține *Ilie-Pălie*, o formație spontană din numele sfîntului *Ilie* și verbul a *păli*, care denumește ziua de 31 iulie, sărbătorită în unele regiuni de țărani, de teamă ca sfîntul Ilie să nu le pălească holdele.

O altă categorie de compuse populare neafective este formată din cuvinte rezultate din folosirea frecventă a unor grupuri sintactice, care s-au unificat în mintea vorbitorilor și au căpătat un înțeles nou. Un astfel de compus, foarte vechi, este cuvîntul *deochi* cu derivatele lui : *deochiat* și *a deochia*. În aceste compuse diferențierea înțelesurilor n-a mers prea departe. De exemplu, *demîncare* este ceea ce se aduce cuiva *de, pentru mîncare*. Formele *demîncare* și *demîncat* sînt foarte răspîndite în limba vorbită, avînd sensul de „mîncare".

Începînd probabil cu vorbirea elevilor, numărul care trebuie înmulțit a devenit *deînmulțit*, iar numărul care trebuie împărțit, *deîmpărțit*. La fel, nici sensul adjectivului *deplin* nu s-a depărtat prea mult de sensul lui *plin* ; totuși se pare că *deplin* s-a specializat mai mult pentru sensurile abstracte, figurate. De exemplu : se poate spune *fericire* ***deplină***, dar nu se spune *un pahar* ***deplin***. Însă, se spune *un pahar* ***plin*** și se poate spune *în* ***plină*** *fericire* etc. De la substantivul *minte* s-a format adjectivul *cuminte*. *Un om* ***cu minte*** (din *a fi cu minte*) înseamnă un om deștept. Însă *un om* ***cuminte*** este un om ascultător (*fii* ***cuminte***, *copil* ***cuminte***). Deci, cu toate că înțelesul inițial și de bază se păstrează, sfera cuvîntului compus s-a lărgit. Compusul are și derivate : *cumințenie*, *a cumința*, bazate mai mult pe înțelesul nou dobîndit. Tot așa cuvîntul *forobraz* înseamnă altceva decît „fără obraz" (la propriu). Cuvîntul se întrebuințează în Transilvania cu sens de obraznic (cf. rus. *безобразный*). Cuvinte ca : *după-masă*, *după-amiază*, *după-prînz* sînt în strînsă legătură cu sensul lor inițial ; în toate aceste cazuri este vorba despre timpul care urmează după amiază, după masa luată la amiază.

Formulele de salut, care exprimă o urare (*bună ziua*, *bună dimineața*, *rămas bun*), datorită utilizării lor frecvente au devenit compuse.

Interesante sînt cazurile de substantivizare a adverbelor sau a locuțiunilor adverbiale : *dedesubt*, *cumsecade* (cu derivatul *cumsecădenie*) și altele, ca *înșir(ă)-te-mărgărite*.

Tot în această categorie trebuie să intre denumirile jocurilor de copii : *de-a baba-oarba*, *de-a puia-gaia*, *de-a mama-gaia* etc., ca și : *halea-malea*, *ala-bala* în expresia „ce mai ala-bala", *tandea-mandea*, *cît-mît*, de fapt cuvinte imitative.

În cadrul compuselor populare, numirile topice și numele de familie constituie un grup aparte. Pe de o parte, procedeele care au stat la baza formării lor sînt identice cu procedeele formării altor cuvinte compuse populare. Pe de altă parte, ele denumesc locuri sau persoane.

Toponimicele[1] reprezintă o categorie foarte stabilă, ele sînt într-un fel martorii istoriei unui popor. Totuși în multe cazuri avem de-a face cu nume de locuri mai recente, date în amintirea unor oameni sau a unor fapte, și cîteodată nu se poate recunoaște imediat dacă toponimicul respectiv este popular sau „savant" (și în acest caz compus după un model

[1] Cf. acad. Iorgu Iordan, *Nume de locuri românești în R.P.R.*, București, 1952.

popular). Un grup de compuse din acest domeniu se caracterizează prin faptul că locuitorii le-au format conducîndu-se după însuşirile localităţii date, relevînd tocmai ceea ce este caracteristic, specific aspectului exterior al locului. Astfel sînt : *Buza Plaiului, Capul Coastei, Capul Moşiei, Limba Caprei, Poiana Ţapului, Valea Mărului, Vadul Mare* etc. ; altele ca : *Lunca Dunării, Poiana Mărului, Iazul Nou, Baia Mare, Cetatea de Baltă*, redau mai îndeaproape natura terenului. Toponimicele *Drumul Amarului, Cîmpul Ascuns, Iezerul Frumos, Seaca de Cîmp, Valea Lungă, Valea Rea* scot în evidenţă însuşirea locului, arătînd şi atitudinea afectivă a locuitorilor faţă de el. Unele, cum sînt *Rusul de Sus* sau *Rusul de Jos*, indică aşezarea geografică a acestor localităţi. Altele reflectă legăturile cu popoarele străine (*Podul Arapului, Iazul Bulgarului, Movila Arnăutului, Cetatea Neamţului*), originea romînească a locuitorilor (*Olteanul Mare, Mîndreşti-Moldoveni, Mărgineni-Munteni*) sau amintesc evenimente istorice (*Bătaia Mare, Trecătoarea Oştilor*) etc.

Un grup interesant îl prezintă unele toponimice care au la bază compuneri afective, calificări sau imagini. Astfel sînt : *Barbă Albă, Barbă Lată, Oarba de Mure, Dealul Ologilor, Podul Şchiopului, Adunaţii Teiului, Haimanalele Poştei, Apă de Leac, Arde-Pămînt, Cată-Cal, Cată-n Sus, Plînge-Banul, Poiana Chioară* etc.

Tot printre compusele populare afective trebuie considerate poreclele date oamenilor. Mai tîrziu ele şi-au pierdut caracterul afectiv, devenind nume de familie (*Pierdevară, Botgros, Boroşmîndru, Barbălată, Barbăroşie* etc.). Exemple se pot cita foarte multe. Unii scriitori folosesc cu preferinţă astfel de nume-porecle. Astfel în cronica lui Neculce găsim porecla *Frige-Vacă*, Budai-Deleanu semnează o notă din Ţiganiada *Arhonda Suflăvînt*, Petru Dumitriu foloseşte în Pasărea Furtunii numele *Ion Gură-cu-Lacăt* (cf. *Ion Gură de Aur*), la Camilar întîlnim un *Bot-de-Cîne*, la Geo Bogza — *Cap-de-Fier* ; la Mihail Sadoveanu găsim : *Păr-Negru* (Fraţii Jderi), *Botgros* (Nicoară Potcoavă), *Calalb* (Păuna Mică), *Trei Nasuri* (Mitrea Cocor) etc. În romanul *Un om între oameni*, Camil Petrescu are personaje ca : *Vasile Peştefript, Maria lui Căciulă-Mare*. Sînt bine cunoscute nume ca : *Vorbă-Lungă, Ţară-Lungă, Barbă-Roşie, Barbă-Lată, Haină-Roşie, Manta-Roşie, Buze-Groase, Ochi-Roşii, Trei-Pîini, Tulbură-Apă, Limbă-dulce, Capmare, Celmare, Capdebou*.

Un procedeu de compunere a cuvintelor care apare sporadic în limba romînă este contaminarea. Astfel s-au format cuvinte ca *cocostîrc* şi *cocobarză*, (din *cocor* şi *stîrc*, *cocor* şi *barză*). În aceste compuneri (bazate probabil tot pe o asemănare) a fost redus ultimul sunet al primului element component.

Cîteva compuse se datorează etimologiei populare. Cuvîntul *firoscos* este o formă alterată a lui *filozof*, contaminată cu expresia *scos din fire*. În etimologia populară *pelagra* a devenit *piele-largă*, iar calorifer *calu-de-fier*[1].

Pentru a evita eventualele confuzii care izvorăsc dintr-o pronunţare asemănătoare a cuvintelor *miere* şi *mere*, lui *miere* i s-a adăugat un atribut menit să-l precizeze : *de albine*. Astfel s-a creat un nou cuvînt compus : *miere de albine*.

[1] Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 134.

b) Formaţii savante

De cîte ori oamenii se lovesc de necesitatea redării unei noţiuni, pentru exprimarea căreia nu găsesc un echivalent în limba lor, ei recurg la alte limbi. Îmbogăţirea lexicului cu ajutorul altor limbi se face prin împrumuturi directe, prin calchieri de cuvinte din aceste limbi sau, în sfîrşit, prin împrumutarea procedeului de formare a cuvintelor din limbile respective (bineînţeles o dată cu cuvintele). În diferite perioade de dezvoltare a limbii romîne, aceste procedee au constituit un mijloc eficace de lărgire a vocabularului. În vocabularul limbii romîne treptat, paralel cu pătrunderea împrumuturilor, au intrat şi calcuri după cuvinte străine, printre care şi cuvinte compuse. Faptul că s-a păstrat numai un număr relativ restrîns de cuvinte compuse calchiate îşi găseşte explicaţia în însăşi structura limbii romîne, care nu a dezvoltat decît într-o mică măsură procedeul compunerii. De aceea, adaptarea calcurilor, incomode din cauza lungimii lor, întîmpină greutăţi.

Bineînţeles cuvintele compuse împrumutate trebuie considerate compuse din punctul de vedere al limbii în care s-au format. În cadrul limbii romîne ele devin de obicei cuvinte simple, cu excepţia cazurilor (împrumuturi din limbi romanice) cînd elementele lor componente se asemănau cu cuvinte romîneşti (*capodoperă*, *portarmă*).

Multe din cuvintele compuse împrumutate au suferit în limba romînă schimbări semantice.

Voi împărţi formaţiile savante în următoarele categorii : împrumuturi, calcuri, creaţii ocazionale.

ÎMPRUMUTURI

Trecerea în revistă a compuselor împrumutate de limba romînă în diferite perioade ale dezvoltării ei prezintă interes prin faptul că o dată cu aceste cuvinte s-au împrumutat şi procedeele de formare a lor.

Compusele slave care au intrat în limba romînă în epoca mai veche sînt atît termeni bisericeşti, pe care îi găsim atestaţi numai la unii scriitori şi care se datorează traducătorilor de texte bisericeşti, cît şi cuvinte de circulaţie mai largă în limba populară.

Un grup destul de numeros de compuse slave intrate în limba romînă îl constituie cele compuse cu *bogo-* : *bogoboreţ*, *bogonoseţ*, *bogorecenie*, *bogorojdenie*, *bogorodiţa*, *bogoslov* (şi *bogoslovie*, *a bogoslovi*) etc.[1]. Cel mai răspîndit dintre ele este *Bogoiavlenie*. Cuvîntul a fost şi este puternic concurat de termenul popular *Bobotează*.

Poate şi mai numeroase au fost împrumuturile compuse cu *blago-* La Dosoftei, Varlaam, Cantemir şi alţi scriitori vechi, găsim atestate cuvinte ca : *blagoboreţ*, *blagocestie*, *blagocestiv*, *blagocestivie*, *blagocin*, *blagodarenie*, *a blagodari*, *Blagoiavlenie*, *blagomanie*, *blagonoseţ*, *blagopriemnic*,

[1] Vezi DA, s.v. *bogo-*.

blagorecenie, *blagorodnic*, *blagorod*, *blagorodie* şi *blagorodnicie*, *blagorojdenie*, *blagoveşnic*, *blagoveşti* şi *blagovestui* etc. Cuvîntul slav *Blagoveştenie*, care circulă în limba romînă, este mai răspîndit decît corespondentul lui, calcul *Bunavestire*.

Cuvintele slave atestate în texte vechi : *idoloslujenie* şi *idoloslujitel* au şi forme ca : *idolatrie*, *idoloslujitoriu* şi *idoloslugaş*. Tot acestui domeniu îi aparţin cuvinte ca : *iconoboreţ*, *iconoborenie* şi *iconobornic*, *inoplemenic*, *inoslavnic*, *Zlatoust*.

Cuvinte ca : *beznă*, *samovar*, *samavolnicie*, *voievod* îşi păstrează sensurile din slavă. Cuvîntul *slăbănog* apare frecvent în textele bisericeşti cu sensul de „bolnav". Astăzi în limba populară el se întrebuinţează mai mult cu sensul de „slab". *Bazaconie* în limba veche păstra înţelesul din slavă : *fărădelege* (cf. şi verbul a *bezaconui*). Este posibil ca schimbarea înţelesului acestui cuvînt să se fi produs datorită faptului că *fărădelege* — calc — s-a încetăţenit foarte repede şi pentru exprimarea unei noţiuni circulau două cuvinte. Dintre cele două sinonime, cel ale cărui elemente nu se înţelegeau a evoluat semantic. Astăzi *bazaconie* înseamnă ciudăţenie. *Bogdaproste* provine din v. sl. богдапрости „Dumnezeu să ierte (păcatele morţilor tăi)", acesta a fost şi înţelesul iniţial în limba romînă. Cu timpul însă a început să însemne „mulţumesc pentru pomană", iar cuvîntul se întrebuinţează şi cu sens de cerşetor (cf. expresia *pui de bogdaproste*).

Neculce, ca şi alţi scriitori vechi care au intrat în contact direct cu diferite instituţii din Rusia şi Polonia, foloseşte în cronica sa[1] cuvinte ruseşti ca : *samoderjeţ*, *samoderjavie* (vol. I, p. 78, 95) şi cuvintele polone : *eşniosfinţiunii*, *recipospolita*, *rohmistru* (vol. II, p. 271, 276, 404).

Cuvîntul de origine rusă *rucodele* (*рукоделие*) a fost introdus în secolul al XVIII-lea, cînd se traduceau cărţile ştiinţifice din limba rusă ; el a fost înlocuit ulterior cu neologismul *manoperă*.

În perioada fanariotă, în limba romînă a pătruns un număr considerabil de cuvinte din limbile turcă şi greacă. Majoritatea lor a dispărut apoi din limbă.

Cuvintele compuse de origine turcă, ca şi cuvintele simple, aparţin, în general, domeniului administrativ ; ele denumesc titluri, funcţii, documente etc. : *baş-ceauş*, *caplan-paşa*, *hatişerif*, *şaf-islam*, *muhgur-aga*, *başbulucbaş*, *saraschер-paşa*, *başbuzuc*, *bulubaşa* (cu derivatul *bulubaşiu*), *caravanserai*. Aceste cuvinte se găsesc atestate la cronicari, în opere literare şi istorice din această perioadă sau în cele care vor să evoce această perioadă.

Dintre compusele greceşti din limba romînă, unele datează dintr-o epocă mai veche decît secolele XVII—XVIII. Cele care aparţin domeniului bisericesc (ca *antologhion*, *chiriacodromion*) au pătruns în limbă o dată cu călugării din mănăstirile care erau închinate Muntelui Athos. În perioada fanariotă au pătruns în limbă cuvinte compuse ca : *arghirofilie*, *arhondologhie*, *fantasmagorie* şi altele.

---

[1] Editura „Scrisul romînesc", Craiova, 1936.

Următorul val de împrumuturi este constituit de cuvintele latine şi neolatine, mai ales de cele franceze. Cuvintele latineşti savante apar în limba romînă cu mult înaintea secolului al XIX-lea. Ele apar şi la cronicari şi la Cantemir. În secolul al XIX-lea au fost introduse de latinişti. Împrumuturile latineşti au fost depăşite numericeşte de împrumuturile făcute din limba franceză, ceea ce se explică prin faptul că latina nu era decît o limbă moartă, pe cînd franceza este o limbă vie, iar contactul cu Franţa a fost, începînd cu această perioadă, foarte dezvoltat. În afară de aceasta, unele compuse latineşti au intrat în limba romînă prin intermediul limbii franceze. Altele, în sfîrşit, au fost împrumutate direct. Majoritatea acestor cuvinte latine este comună limbilor romanice. Multe dintre ele fac parte din terminologia juridică: *jurisconsult*, *jurisprudenţă*, *jurisdicţie*, *uzufructuar*, *circumscripţie*, *a circumscrie* (formă hibridă). Cuvinte cum sînt: *multicolor*, *multilateral*, *unilateral*, *beneficiu*, *benevol*, *sacrificiu*, *circumspect*, *carnivor*, *circumflex*, *circumferinţă*, *circumlocuţiune*, *republică* şi multe altele sînt frecvent întrebuinţate.

De la început neologismele franţuzeşti s-au bucurat de o circulaţie mai mare, au fost mai legate de viaţa zilnică şi ca atare au pătruns în vorbirea unor cercuri mai largi. Majoritatea acestor cuvinte compuse au devenit în limba romînă cuvinte simple. În *abajur* nu se mai simte nicidecum *abat-jour*. Cuvintele franceze ca: *bonjour* (cu derivatul *bonjurist*), *bonsoir*, *rendez-vous*, circulă frecvent, fiind preferate de unii oameni corespondentelor lor romîneşti. *Avangardă*, *avanscenă*, *avanradă* s-au încetăţenit în limbă. Sînt răspîndite şi *ariergardă*, *avanpost*.

Unele franţuzisme, folosite de oamenii care cunosc limba franceză, au căpătat şi o formă „mai" romînească: *bonom* (adjectiv), *galantom*, *galanton* şi *galantomeşte*, *sansculoţi*, *monşeric* (Cez. Petrescu, a. 375).

O categorie mai interesantă o formează compusele franţuzeşti cu verbul *porter*. În franceză, aceste compuse sînt foarte numeroase: *porte-affiches*, *porte-allumettes*, *porte-bonheur*, *porte-malheur*, *porte-clefs*, *porte-crayon*, *porte-montre*. Limba romînă a împrumutat asemenea cuvinte: *portmoneu* (fr. *porte-monnaie*), *portofel* (prin intermediul limbii ruse, din fr. *portefeuille*), *portţigaret* (fr. *porte-cigarette*), *portvizit* (fr. *porte-visite*), *portdrapel* (fr. *porte-drapeau*), *portparol* (fr. *porte-parole*). Altele ca *portavion*, *portaltoi*, *portbagaj*, *portbaionetă*, *portcartuşe*, *porthartă*, *portsatelit* au fost create în romîneşte după modelul celor împrumutate. Situaţia acestor cuvinte în limba romînă diferă de la caz la caz, de exemplu: *portparol* a fost înlocuit prin *purtător de cuvînt*; în *portofel* compunerea nu mai este simţită, pe cînd celelalte cuvinte cu *port-* sînt considerate compuse şi au calitatea de a atrage după modelul lor alte formaţii (*portsatelit*).

Împrumuturile din italiană sînt mai puţin numeroase. Cele mai multe aparţin domeniului artei şi arhitecturii. Cîteva din ele, ca: *altorelief*, *basorelief*, *acvaforte*, *calcio vecchio*, *bele-arte* au căpătat o circulaţie generală. Împrumutate din italiană au fost şi *port-voce*, *saltimbanc*, *farniente*, *bancrut* (prin intermediul limbii franceze) etc. Cel mai vechi, cred, din împrumuturile italieneşti este *caşcaval* (it. *caciocavallo*), care

există aproape în toate limbile balcanice. Printre împrumuturile din italiană o situație specială are *capodoperă*. Pe lîngă *il capo lavoro*, limba italiană posedă și forma *capo d-opera* (cf. fr. *chef-d'œuvre*) care, introdusă în limba romînă ca împrumut și calchiată mai tîrziu, a circulat în cîteva variante : *cap-de-operă*, *cap-d-operă*, cu forma de plural *capete-de-operă*.

Cele mai multe dintre cuvintele germane existente în vocabularul limbii romîne denumesc noțiuni sau obiecte din domeniul tehnicii : *bormașină*, *patvagon* (germ. *Packwagen*), *banțig* (germ. *Bandsäge*). Compusele împrumutate, care sînt în folosință generală, nu sînt prea numeroase. Cîteva cuvinte din terminologia militară, ca *feldmareșal*, sînt atestate foarte de timpuriu. Cuvîntul *rotmistru* a intrat prin filieră polonă, dar are la origine germ. *Rottemeister*. Tot din limba germană provin cuvintele compuse cu *maistru* : *capelmaistru* (germ. *Kapellmeister*) și *baggermaistru*. Cuvîntul *bancnotă*, care circulă în mai toate limbile europene, are ca punct de plecare formația germană *Banknote*. Printre compusele mai cunoscute împrumutate din germană se mai pot enumera *crenvurșt* și *leit-motiv*.

Limba actuală împrumută cuvinte din limba rusă. Printre ele se introduc și compusele sau prescurtările ruseşti. Astfel de cuvinte sînt : *partorg* (organizator de partid), *obcom* (comitetul regional de partid), *raicom* (comitetul raional de partid), *hozrasciot* (gospodărie chibzuită), *colhoz*, *sovhoz*, *Comsomol*, întrebuințate cînd vorbitorul se referă la realitatea sovietică. În majoritatea cazurilor ele apar în traduceri din limba rusă.

Toate aceste cuvinte străine, care au fost folosite în limba romînă un timp mai scurt sau mai îndelungat, reprezintă un mijloc lexical eficace pentru scriitori. Întrebuințarea lor contribuie la caracterizarea personajelor, la redarea culorii locale, a epocii etc. Ca și arhaismele care ajută la evocarea atmosferei trecutului și neologismele pot ajuta la caracterizarea epocilor istorice mai noi.

Un grup aparte printre compusele împrumutate îl constituie cuvintele din domeniul științei și tehnicii (*telefon*, *telegraf*, *fotografie*, *cosmografie*, *democrație*, *monogeneză*, *zoomorfism*, *cronometru*, *dactilografie*, *agricultură*, *silvicultură*, *locomotivă*, *agrominim*, *agrimensură*, *circumferință*, *aerodrom*, *aeroplan*, *aeronavă*, *aerostatic*, *arheologie*, *atmosferă*, *arboricultură*, *arterioscleroză*, *duraluminium*, *electrodinamic*, *electromagnet*, *electroscop*, *politehnică*, *geopolitică*, *fotoelectron*, *fotogenie*, *macrocosmos*, *microcosmos*, *radioscopie*, *radiofonie*, *radiogramă*, *polimorfism*, *osificație* etc). Ele se deosebesc de celelalte compuse în primul rînd prin conținutul lor noțional. Dezvoltarea continuă a vieții, a producției și a științelor necesită completarea permanentă a vocabularului. De aceea termenii tehnici și științifici, introduși în limbă (pe orice cale), sînt simțiți ca necesari și ca atare sînt „învățați". Faptul că ei sînt introduși și nu se formează în fiecare limbă în parte are o cauză importantă : limbajul științific trebuie să fie extrem de precis și numai operînd cu cuvinte cu un conținut bine definit se pot evita confuziile.

Cuvintele compuse din două sau mai multe elemente care nu există și independent în limbă sînt neanalizabile. Aceasta este situația celor mai multe dintre cuvintele compuse tehnice. Astfel un cuvînt cum este *oxigen*,

Scanned with OKEN Scanner

deşi compus din două elemente greceşti, pentru majoritatea vorbitorilor este un cuvînt simplu. Împrumuturile de cuvinte compuse tehnice au loc mai mult în limbile romanice, pe cîtă vreme germana sau limbile slave, care folosesc compunerea în mod curent, preferă calchierea lor : *oxigen* este redat în ruseşte prin *кислород*, iar în germană prin *Sauerstoff*[1].

În studierea termenilor ştiinţifici compuşi din limba romînă nu interesează filiera prin care au pătruns. Ei aparţin fondului de cuvinte internaţionale.

CALCURI

Cele mai numeroase compuse savante sînt calcuri; în general, compusele calchiate sînt creaţii cărturăreşti, dintre care numai unele au fost păstrate în limbă, cu toate că, în perioada traducerii lor, ele au avut o oarecare răspîndire. Totuşi, există cazuri cînd un cuvînt compus, tradus în limba romînă, s-a încetăţenit şi chiar a atras după sine şi altele care se formează după acelaşi model. Se calchiază deci nu numai textual cuvintele, ci se introduc şi procedeele de formare a lor din limba din care s-a calchiat cuvîntul respectiv[2]. Astfel s-a procedat în cazul unor calcuri după modelele slave (*fărădelege*), franceze (*binecrescut*) etc. Cîteodată se întîmplă ca în calchierea unui compus dintr-o limbă străină să nu se traducă decît o parte a lui. În asemenea situaţii au rezultat forme hibride ca : *împrejur-stanţie*, *apeduct*. Există şi cazuri cînd compusul respectiv intră în limbă întîi ca împrumut, iar pe urmă este calchiat şi totuşi împrumutul nu dispare, ci circulă amîndouă cuvintele, sensul lor diferenţiindu-se tot mai mult : *fărădelege — bazaconie* (v. sl. **безаконие**), *locotenent — locţiitor* sau dispare de cele mai multe ori tocmai calcul : *fără-de-fund — beznă* (v. sl. **бездънь**). Cît despre modelul din limba străină care stă la baza calcului romînesc, de multe ori el este greu de stabilit. În cazul cuvintelor care încep cu *bine-* sau *bună-* poate fi vorba de un model slav, latin, francez sau german.

Unul dintre cele mai vechi calcuri romîneşti este *untdelemn* (v. bulg. **дрѣвно масло**). Judecînd după înţelesul cuvintelor care intră în compunere, cuvîntul pare a fi fost calchiat atunci cînd *unt* însemna orice grăsime (aici de măsline), iar *lemn* avea sensul de copac.

Majoritatea calcurilor din slavă aparţin traducătorilor de cărţi bisericeşti. Datorită caracterului lor cărturăresc multe din ele n-au depăşit niciodată graniţele operelor respective. Marea lor majoritate o constituie calcurile compuselor slave care încep cu *bez* şi pe care traducătorii textelor vechi le-au redat prin *fără* sau *fără de*. Voi analiza cîteva dintre ele :

Fără-de-apă traduce cuvîntul slav **безводие**, adică „un loc sec, pustiu” : *mîniară desusul în fără-de-apă* CORESI, la DA, s.v. *fără*. Cuvîntul a dispărut din limbă.

---

[1] Vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 156.

[2] Cf. Fulvia Ciobanu, *Formaţii cărturăreşti în compunerea romînească*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 161—167.

Fără-de-cinste este calcul slavului **безчьстиѥ**: *întru sărăcie şi întru fără-de-cinste au fost* CORESI, E. 31. Cuvîntul a fost înlocuit prin alt antonim al lui *cinste*: *necinste*. Circulă totuşi şi formele împrumutate din slavă: *bicisnic* (v. sl. **безъчьстьникъ**), *bicisnicie* etc., cu toate că sensul lor s-a schimbat într-o oarecare măsură.

Fără-de-dumnezeire corespunde cuvîntului slav **безбожьствиѥ**: *şi mai vărtos fecioarele călugăriţe striga asupra lui, mustrîndu-l pentru fără-de-dumnezeirea lui* MINEIUL (1776) 144.

Fără-fund redă v. sl. **бездънь**: *toate cîte vru Domnul feace în mări şi în toate fără-fundurile* CORESI, la DA, S.V. *fără*.

Fără-minte traduce cuvîntul v. sl. **безоумиѥ** şi are sens de „prostie, nebunie".

Fără-de-moarte a fost calchiat după compusul v. sl. **безъсмьртиѥ** şi însemna „nemurire".

Fără-omenire şi *fără-de-omenie* sînt calchiate după slavul **безъчловѣчиѥ**; *fără-veste* după **безъвѣстиѥ** „incertitudine"; *fără-rău* după **безъзлобиѥ** „nevinovăţie"; *fără-voroavă* după **безговорьиѥ** etc.

O excepţie printre calcurile compuse cu *fără* o constituie *fărădelege* care traduce v. sl. **беззакониѥ**. Cu toate că acest cuvînt a pătruns în limbă pe cale savantă, devenind termen special, juridic, el a căpătat o mare răspîndire în limba vorbită. Cuvîntul coexistă azi în limba romînă cu modelul său slav, însă sensurile acestor cuvinte s-au depărtat unul de altul. Cuvîntul are şi derivate în limba romînă *fărălegiui*, *fărălegi* (cf. v. sl. **беззаконити** şi rom. *bazaconui*) şi *fărălegiuitor*: *nu fărălegiuireţi, şi greaşitorilor; nu rădicareţi cornul!* PSALT. SCH., la DA, S.V. *fărălegi*. În *Psaltirea* lui Coresi în locul corespunzător acestuia găsim: *să nu bezaconicească*, deci atunci sensurile încă se potriveau. Prin analogie cu *fărădelege* par a se fi răspîndit: *fără-de-grijă*, *fără-de-nădejde*, *fără-de-rost*, *fără-de-timp*. La fel şi *fără-vlagă*.

Numeroase calcuri din slavă încep cu *înainte*, care redă slavul **прѣ-**. Astfel, pentru a reda noţiunea de „precursor" (v. sl. **прѣдитеча**), în limba romînă veche a existat compusul (calc) *înainte-alergătoriu*, care a dispărut cu totul. *Mai-nainte-grăitoriu* redă slavul **пророкъ**. *Înainte-cuvîntare* a coexistat cu modelul său slav *predoslovie* (cf. şi *cuvînt-înainte*). Tot aşa au existat: *nainte-veaste*, corespunzînd cuvîntului *prevestire*, şi *aintenăscut*, care a coexistat cu *Pîrvan*, devenit nume propriu în limba romînă (acestui cuvînt îi mai corespunde şi *întîi-născut*). O construcţie asemănătoare au şi unele compuse din limba romînă ca: *întîiul-venit* şi *întîia-venire*.

După cuvintele slave **цѣломѫдрити, цѣломѫдръ** s-au făcut calcuri: verbul *a întregumîndri* „a fi înţelept, prudent" (deci se păstrează sensul slav al cuvîntului *mîndru*) şi substantivul *întregumîndrie*.

După modelul compuselor slave **дльготрьпѣливъ** şi **дльготрьпѣти** s-au calchiat adjectivul *îndelung-răbdătoriu*, substantivul *îndelung-răbdare* şi verbul *a îndelung-răbda*. *Argint-tăietoriu* este o traducere literală a slavului **среброковачь** (în slavă calc din greacă).

Un grup interesant sînt calcurile formate cu *atot-*, traducînd v. sl. **вьсе-**. Ele formează în limba romînă un grup destul de numeros şi atrag

după ele, prin analogie, formarea altor cuvinte de acest fel. Adică, după modelul compuselor ca *atotştiutor* (вьседовѣдьць), se creează şi altele, printre care şi *atoatecumpănitor*, pentru care cred că ar fi greu de găsit un corespondent străin cu aceeaşi construcţie. În cuvintele acestea se vede foarte clar că vorbitorii analizează compusele. De exemplu, pe lîngă forma *atotştiutor*, există şi *atoateştiutor*.

La baza compuselor româneşti cu *atot-* (în textele vechi cu *tot-*) se află un anumit tip de adjective slave. Totuşi, toate au şi corespondente latine, care probabil, mai tîrziu, într-o măsură oarecare, au întărit acest tip de compuse. Aşadar, în limba română existau cuvinte ca : *atotmilostiv* (v. sl. вьсемилосрѣдъ), *atotţiitor* (v. sl. вьседръжитель, lat. *omnitenens*), *atotputernic*, care a avut şi o formă cărturărească *atotputinte* (v. sl. вьсевластьць, lat. *omnipotens*), *atotvăzător* (v. sl. вьсевидьнъ) şi altele ca *atotfăcător*, *atotmîncător* (*omnivorus*), *atotvoitor*, *atotpribeag* (*omnivagus*), *atotprezent*. Probabil că după modelul lor s-au format *atotrăbdător*, *atotcuprinzător*, *atotvăzător*, *atotcreator* etc. Astăzi, acest tip de compunere nu mai este productiv în limba română, iar în vorbirea oamenilor instruiţi apar adesea forme ca *omniprezent* şi *omniprezenţă*, ceea ce arată o revenire la modelul latin.

O categorie interesantă şi răspîndită în limba română o constituie calcurile în care intră ca prim element *bine* (în cazul verbelor) şi *bună* (în cazul substantivelor). (În general şi în limbile slave cuvintele care încep cu благо-, ca de ex. благословити, presupun un model grec sau latin.) În limba română este destul de greu să fie stabilite modelele acestor cuvinte, deoarece unele din ele sînt calcuri din slavă (*binecuvînta*), altele din latină (*binezice*), din franceză (*bunăvoinţă*) sau din germană (*bunăstare*). Totuşi se poate stabili modelul, în dependenţă de perioada în care cuvîntul respectiv apare în limba română. Alte criterii, cum ar fi topica acestor compuneri, nu arată nimic în afară de faptul că este vorba de o influenţă străină, deoarece în toate cazurile de adjectiv + substantiv avem o aşezare a adjectivului străină topicii româneşti, care nu ne indică modelul, deoarece atît în limba germană sau în franceză cît şi în limbile slave adjectivul în mod obişnuit se pune înaintea substantivului.

De la verbele calchiate (*a binevoi*, *a binevesti*) s-au creat adjectivele *binevoitor* (probabil prin contrast cu el s-a format şi antonimul lui — *răuvoitor*) şi *binevestitor*. Prin analogie, se pot explica şi formaţiile ca *binefăcător* şi *răufăcător*, existente în textele vechi.

Compusele *bună-credinţă*, *bună-facere*, *bună-vrere*, *bună-înţelepţie*, *bună-cădere*, *bună-cuviinţă* sînt calcuri după modele slave. La scriitorii vechi găsim şi alte compuse cu adjectivul *bună* : *bună-mulţămită* cu sens de „modestie" (Coresi), *bună-plecare* „modestie", *bună-norocire* etc.

Un calc mai recent din slavă este *Bunavestire* care circulă în limbă alături de modelul său slav *Blagovestenie* (благовѣщтение). Cuvintele *dreptcredincios* şi *binecredincios* sînt formate după v. sl. православникъ.

Direct după modele greceşti s-au calchiat puţine cuvinte, care de cele mai multe ori nu s-au păstrat. Însă limba română a împrumutat procedee de creare a cuvintelor şi din limba greacă, prin intermediul limbilor slave şi al latinei. Cuvintele traduse direct din greacă sînt pur

cărturăreşti. Citez cîteva exemple după DA : *prejur-gură* (περιστόμιον) „gura hainei care înconjoară gîtul"; *prejur-piept* (περιστήθιον) „partea hainei care înfăşoară pieptul"; *ardere-de-tot* (BIBLIA 1688) şi *întreg-de-ars* (gr. ὁλόκαυστος) „jertfă" (Dosoftei). *Gură de aur* poate fi calc după grecescul *Hrisostom* (χρυσόστομος), dar şi după v. sl. златоустъ.

În cazul calcurilor făcute după cuvintele latineşti situaţia nu este întotdeauna clară, deoarece modelul latin poate fi adeseori confundat cu cel francez, care are calitatea de a fi luat din limba vie. Faptul este valabil bineînţeles pentru o perioadă mai recentă. De exemplu, din limba franceză au intrat ca împrumuturi cuvintele : *fratricid, infanticid.* Franceza însă le-a împrumutat din latină (*infanticidium*). În română există calcul după acest cuvînt : *pruncucidere* cu derivatul *pruncucigaş(ă)* (cf. lat. *homicida*, fr. *homicide*, rom. *omucidere* şi *omucigaş(ă)*). Există totuşi printre compusele mai vechi cazuri cînd modelul este sigur. *Circumstanţă* a fost tradus în cîteva feluri. În *Divanul* lui Cantemir găsim formele : *împregiur-stările, împregiurul-stările.* A existat şi forma *stare-împregiur.* Un calc interesant, care n-a pătruns însă în limbă, este *vas-frîngere.* Compusul corespunzător din limba greacă a fost tradus în latină prin *naufragium*, de acolo l-a luat limba franceză (*naufrage*) şi l-a împrumutat romîna (*naufragiu*), care îl preferă calcului. În exemplul de faţă avem a face cu o tautologie : ***vasfrîngerea*** *corăbiei.* În textele vechi este atestată şi forma *naiefrîngere.*

Printre calcurile din latină se găsesc cîteva forme hibride. La Dosoftei găsim semicalcul *împrejur-stanţie.* Alte semicalcuri mai recente sînt : *patruped, patrulater, apeduct.* Ultimul cuvînt a avut şi alte forme (citez după DA : *apeduc, apăducere* la Hamangiu ; *apaduc* la Uricariul ; *apedus* la Şincai. În Ardeal se spune *acvaduct*). Toate aceste forme corespund compusului latinesc *aquaeductus.*

Din limba germană au fost calchiate puţine cuvinte compuse, care însă se păstrează de obicei în limbă. *Anotimp*, calc după germ. *Jahreszeit*, înlocuieşte *vreme a anului* din limba veche. *Bunăstare* are ca model germ. *Wohlstand* ; cuvîntul mai poate fi pus în legătură şi cu cuvinte calchiate după modele franţuzeşti, ca : *bunăvoinţă* (fr. *bienveillance*), *bună-cuviinţă* (fr. *bienséance*) etc. Dar în ciuda faptului că acest compus este relativ vechi, vorbitorii ezită cînd îl declină ; totuşi, tot mai des, pe lîngă forma *bunei-stări*, apare şi *bunăstării. Vinars*, tradus după germ. *Branntwein*, pare a fi vechi în limba română. Compusul este simţit unitar şi are derivate ca : *vinărsar, vinărsărie.* După compusul german *Hausmädchen* a fost copiat rom. *fată-n casă. Scurt-de-vedere* „miop" traduce cuvîntul germ. *kurzsichtig* ; *aprindere-de-plămîni* „pneumonie", germ. *Lungenentzündung* ; *drum-de-ţară* „şosea" traduce germ. *Landstraße.*

Acru-dulce, adjectiv compus, traduce probabil germanul *sauersüß.* Acest mod de îmbinare a adjectivelor a atras după el multe compuneri în limba romînă, al căror model este destul de greu de stabilit în mod sigur, deoarece *acru-dulce*, de exemplu, în afară de *sauersüß*, poate avea ca model şi fr. *aigre-doux.*

Mult mai bogat este numărul calcurilor făcute după compusele franţuzeşti. Ele sînt recente şi au intrat în limba romînă cînd presa şi

în general tipăriturile au luat o dezvoltare largă. Cred că menţinerea acestor compuse în limbă a fost condiţionată şi de structura asemănătoare a celor două limbi romanice. Printre aceste calcuri, un grup aparte îl constituie cuvintele alcătuite cu adverbul *bine*. Şi înainte unele calcuri după cuvintele slave (*bineînţelept*, *binedăruit*, *bineslăvit*) au fost traduse cu ajutorul acestui adverb, care are facultatea de a se desface uşor de noţiunea verbală şi de a se alipi pe lîngă alt cuvînt predicativ (adjectiv sau mai des participiu), jucînd rolul unui complement al acestuia. Unele din aceste construcţii devin apoi stabile, dînd naştere la adjective compuse şi căpătînd şi un sens nou. Această tendinţă a fost întărită în parte, datorită unor modele franţuzeşti. *Binevăzut* redă fr. *bienvu*; *binevenit* — fr. *bienvenu*; *binecrescut* — fr. *bienélevé*; *binenorocit* — fr. *bienheureux* etc. În limbă s-au răspîndit adjective ca *binemeritat* (există şi verbul *a binemerita*), *bineprimit*, *binedefinit*, *binedispus*, *binecunoscut*, *binelăudat*, *binemirositor* etc.

Bun-simţ s-a calchiat după francezul *bon sens*. Dintre calcurile după cuvintele franceze compuse cu adjectivul *bun* un caz interesant prezintă compusul *bunăvoinţă*. În limba romînă veche au existat următoarele forme: *bunăvoire*, *bunăvreare*, ele însă au cedat locul formei *bunăvoinţă*, calchiată după francezul *bienveillance* (lat. *benevolentia*, comp. germ. *Wohlwollen*). Prin analogie cu *bunăvoinţă* s-a răspîndit şi antonimul acestui cuvînt: *rea-voinţă*.

Mînă-de-lucru este franţuzescul *main d'œuvre*. *Drum-de-fier* corespunde compusului francez *chemin de fer*; *mînă-moartă* redă francezul *main morte*. Compusul francez *clairvoyant* a fost tradus prin *clarvăzător*, *clairvoyance* prin *clarviziune* sau printr-o formă mai romînească *clarvedere*. După modelul cuvintelor franceze ca: *homicide* (lat. *homicida*), *infanticide* (lat. *infanticidium*), s-au format compusele romîneşti *omucidere* şi *pruncucidere* cu derivatele *pruncucigaş(ă)* şi *omucigaş(ă)*. La fel s-a format un nou cuvînt *fiuucidere*.

S-ar mai putea cita multe exemple: *scurtcircuit* traduce fr. *court-circuit*, *clarobscur* — fr. *clair-obscur*, *liber-schimb* şi *liber-schimbist* sînt calchiate după fr. *libre-échange* şi *libre-échangiste*, *liber-cugetător* după fr. *libre penseur*, *liber-arbitru* şi *liber-profesionist* urmează şi ele modele luate din limba franceză. Unele calcuri din franceză ca: *prim-ministru*, *prim-amorez* etc. au şi „urmaşi" în limba romînă: *prim-maistru*, *prim-topitor*, *prim-director*, *prim-secretar* (dar şi *secretar-prim*, *secretar-doi*). În aceste cazuri ne întîlnim iar cu aşezarea adjectivului neobişnuită pentru limba romînă, şi anume înaintea substantivului determinat. În alte compuse calchiate după cuvintele franţuzeşti, topica coincide cu cea romînească: *gard viu* este fr. *haie-vive*; *proces-verbal* — fr. *procés-verbal*; *amor-propriu* — fr. *amour-propre*; *natură moartă* — fr. *nature morte* etc.

Calcurile compuselor ruseşti făcute recent ridică o problemă importantă: în ce măsură aceste construcţii pot deveni cuvinte compuse în limba romînă. Dat fiind faptul că limba romînă n-a dezvoltat compunerea cuvintelor în măsura în care o posedă limba rusă, un compus rusesc este tradus în romîneşte de cele mai multe ori printr-o sintagmă. Adică, este vorba de faptul că un compus rusesc cum este de exemplu

Scanned with OKEN Scanner

колхоз, o prescurtare a sintagmei stabile *коллективное хозяйство*, fiind tradus în română prin *gospodărie* (*agricolă*) *colectivă*, nu constituie un compus, ci un grup sintactic, o sintagmă stabilă, care datorită sensului unic pe care-l exprimă, datorită folosirii dese şi obişnuinţei, poate deveni în viitor chiar un compus şi în românește. Deocamdată însă, ca să înlăture lungimea acestei construcţii atît de incomode în vorbirea curentă, vorbitorii ori elimină unul dintre elementele componente şi spun numai *colectivă*, ori întrebuinţează cuvîntul *colhoz*, ori preferă să folosească abrevierea formată din iniţialele acestei sintagme (G.A.C.). Pentru *colhoznic* se întrebuinţează *colectivist* şi, ce-i drept, mai rar, *goscolist*, format din începutul cuvintelor *gospodărie* şi *colectivă*. Compusul rusesc *хозрасчёт* (*хозяйственный расчёт*) a intrat în limba română întîi ca împrumut : *hozrasciot*. Mai tîrziu, acest cuvînt a fost tradus prin *gospodărie chibzuită*, însă oamenilor le vine mai uşor să spună *hozrasciot*. Tot aşa *пятилетка* — *plan cincinal*—e redat numai prin *cincinal* ; *райком* — *comitet raional* — prin *raional* sau *raion* etc. (De fapt elidarea unuia dintre elementele compunerii nu reprezintă ceva nou : *tren personal*, *personal* ; *pătlăgele roşii*, *roşii* ; *pătlăgele vinete*, *vinete* ; iar *blocnotes*, *notes* ; *blochaus*, *bloc*). De observat este faptul că în majoritatea cazurilor şi compusele care s-au tradus din limba rusă în românește au la bază îmbinări de cuvinte prescurtate. De exemplu : *агитпункт* = *агитационный пункт* „punct de agitaţie", *стенгазета* = = *стенная газета* „gazetă de perete". În limba română apar o serie de sintagme stabile care exprimă un conţinut unic şi în care nu se poate înlocui nici unul dintre elementele componente fără să fie schimbat sensul construcţiei respective : *colţ roşu* (*красный уголок*), *organizator de partid* (*парторг*), *casă de naştere* (*родильный дом*) şi multe altele.

Există totuşi cîteva calcuri din rusă care formează compuse adevărate în limba română. Astfel sînt : *zi-muncă* (*трудодень*, cf. şi mold. *трудозы*) ; *gostat* (*совхоз*) ; *goscol* (*колхоз*) ; *cincisutist* şi *sutamiist*, derivate cu ajutorul sufixului *-ist* de la *cinci sute* şi *o sută de mii*, corespund rus. *пятисотник* şi *стотысячник*.

Am văzut mai sus că, în cazul cînd un calc a căpătat o circulaţie mai mare în limbă, vorbitorii au creat prin analogie cu el şi alte compuse care, ca şi calcul, poartă amprenta limbii după care a fost copiat cuvîntul respectiv. Printre compusele formate prin analogie cu diverse calcuri au fost bineînţeles şi unele cazuri cu totul sporadice (formaţii care au atras după ele numai cîteva cuvinte sau au rămas pur cărturăreşti). De exemplu, substantivele compuse cu adjectivul *bună*, ca şi adjectivele şi verbele compuse cu adverbul *bine*, cu toate că sînt destul de numeroase, n-au devenit un procedeu general de formare a cuvintelor : în afară de adjectivul *bună* (şi de adjectivele din calcuri), în compusele românești (cu excepţia poate a compuselor ca *rea-voinţă*, formate cred prin forţa contrastului) aproape nici un adjectiv nu se aşază înaintea substantivului. Cu toate că în limba română există azi multe compuse cu structura adjectiv + substantiv, ca : *liberschimb*, *scurtcircuit*, *alto-relief* (cu excepţia acelora care se compun cu *prim-*, ca : *prim-ministru* etc.), ele sînt traduceri textuale, pentru care se poate stabili un model străin. Mi se pare că nici vorbitorii care cunosc limbi străine nu formează compuse cu această structură. Au fost însă cazuri cînd

un model străin a avut un şir întreg de urmaşi în limba romînă, cînd pornind de la cazurile concrete ale unor calcuri s-au introdus cîteva procedee de compunere a cuvintelor, necunoscute sau puţin răspîndite. Cred că astăzi cele mai productive din aceste procedee sînt următoarele : compunerea a două adjective, juxtapunerea substantivelor şi, în perioada actuală, crearea cuvintelor din iniţiale sau părţi de cuvinte. Ce-i drept, sfera vorbitorilor pentru care ele sînt productive este limitată : abrevierile apar în limba oficială, compusele prin apoziţie în mare parte aparţin vorbirii şi mai ales scrierii oamenilor instruiţi.

Analiza adjectivelor compuse din limba romînă trebuie făcută cu multă atenţie, deoarece modelele care au stat la dispoziţia vorbitorilor au fost diferite. Vechi şi răspîndit este procedeul de combinare a două adjective cu valoare egală, care desemnează fiecare în parte numele unui popor. Aceste adjective s-au răspîndit sub influenţa presei şi sînt formaţii ocazionale. Ele sînt mai mult sau mai puţin stabile. Aceste adjective sînt atribuite pe lîngă substantive ca *alianţă*, *pact*, *tratat*, *convenţie*, *acord*, *război*, *prietenie*. Exemple : *anglo-bur*, *franco-german*, *romîno-bulgar*, *ruso-turc*, *ruso-romîn*, *romîno-sovietic*, *austro-ungar*, *franco-sovietic*, *anglo-sovietic*, *austro-sovietic*, *irano-american*, *greco-american*, *turco-iranian* şi multe altele. Faptul că se spune *franco-sovietic* şi nu *sovietico-francez* sau *austro-ungar* şi nu *ungaro-austriac* se explică prin tendinţa spre scurtime.

Cred că o dovadă a faptului că aceste adjective sînt destul de recente poate fi în unele cazuri lipsa unei forme fixe. Se poate spune : *social-politic* şi *politico-social* ; *social-istoric* şi *istorico-social* etc. Aşezarea adjectivelor poate varia în funcţie de intenţia aceluia care le foloseşte, adică depinde de ceea ce vrea să sublinieze vorbitorul. Adjectivele de acest fel sînt foarte multe : *economico-social*, *politico-cultural*, *psihico-social*, *etico-social*, *politico-idelologic*, *absolutisto-poliţist*, *fantastico-ştiinţific*, *social-educativ*, *democrat-popular*, *democrat-revoluţionar*, *comercial-bancar*, *realist-socialist*, *realist-critic*, *social-moral*, *marxist-leninist* etc. Aceste compuse se formează foarte uşor, de aceea unele din ele n-au decît o valoare ocazională : *glumeţ-afectuos*, *duios-călduţ*, *dominant-comic* etc.

Altă categorie de adjective care se deosebesc de cele mai vechi prin modul cum se îmbină elementele alcătuitoare este cea care cuprinde denumirile culorilor. Unele adjective din această categorie sînt mai vechi şi au circulaţie în limba populară. De exemplu : *galben-verzui*. Cred că această categorie a fost întărită de adjectivele compuse franţuzeşti care circulă în limba romînă : *bleumarin*, *gris-perle*, *bleu-vert* etc. Între elementele componente ale acestor adjective există un raport de coordonare (vezi cazurile de mai sus) sau de subordonare : *albastru-închis*, *roşu-închis*, *albastru-deschis*, în care un element determină pe celălalt, precizîndu-i nuanţa sau dîndu-i o nuanţă nouă ; *palidă-vînătă*, în care *palidă* nu desemnează o culoare, ci numai o nuanţă. Şi aceste compuneri sînt foarte numeroase. Vorbitorii le creează de fiecare dată cînd vor să exprime o culoare a unui obiect etc., mai nuanţată decît cea care poate fi redată printr-un adjectiv simplu. Multe din aceste adjective le găsim în limba literaturii beletristice. Ele sînt în mare parte creaţii ocazionale ale autorilor respectivi. Petru Dumitriu : *albastru-verzui*, *albă-trandafirie*, *albe-viorii*, *albastru-liliachiu*, *cenuşiu-*

vînăt, *verde-auriu* etc.; Eminescu: *rozalb*, *negri-vineți*, *negre-verzi* etc.; Cezar Petrescu: *gri-cafenie*, *roșie-viorie* etc.; Budai-Deleanu: *alb-verde*.

Între alte adjective compuse, de fapt, din substantiv și adjectiv, ca: *nord-atlantic*, *nord-american*, *vest-german* etc., există un raport de subordonare, în care primul element determină pe al doilea. Ar fi foarte greu de stabilit, cred, un model sigur pentru aceste formații; ele fiind de fapt termeni internaționali, abundența lor se datorează în primul rînd presei.

Altă categorie de cuvinte compuse productivă, care se sprijină și ea pe un procedeu de formare străin, este cea în care compunerea se face prin apoziția a două substantive de valoare egală. În limba romînă, pînă în perioada influenței franceze, astfel de compuse erau puțin răspîndite; ele se găseau mai ales printre numele topice (*Popești-Leordeni*) sau în basme (*Barbă-Cot*). Acest fel de compunere a fost introdus o dată cu cuvintele calchiate din limba franceză (de exemplu *roman-fluviu*, *fotoliu-pat*).

Aceste compuse se bucură de o răspîndire mai mare în vorbirea și mai ales în scrierea oamenilor instruiți.

Interesant este cazul cuvîntului *zi-muncă*, care deși calchiază pe *трудодень* din limba rusă, nu s-a tradus prin sintagmă ca alte compuse ruseşti (*gazetă de perete*), deoarece noțiunea redată de *трудодень* nu este egală cu cea exprimată prin *zi de muncă*. Cuvîntul a fost redat prin juxtapunere, deci după un alt model tot străin. Cu toate că productivitatea acestui procedeu este limitată la sfera vorbitorilor instruiți (care abuzează de el), aceste cuvinte pătrund și în vorbirea cercurilor mai largi: *casă-model*, *zi-model*, *fermă-model*, *operă-model*, *seminar-model*, *casă-tip*, *formă-tip*, *redactor-șef*, *general-șef*, *general-maior*, *general-locotenent*, *inginer-șef*, *șofer-mecanic*, *meșter-lăcătuș*, *muncitor-miner*, *ajutor-maistru*, *democrat-revoluționar* (subst.), *marxism-leninism*, *copil-minune*, *pușcă-mitralieră*, *blocnotes*, *nord-est*, *nord-vest*, *bani-gheață*, *mașină-oră*, *mașină-unealtă*, *mașină-sport*, *vagon-cisternă*, *vagon-remorcă*, *remorcă-platformă*, *colontitlu*, *călători- kilometri*, *corp-delict* și altele ca: *scriitor-reporter*, *roman-fluviu*, *dumnezeu-om*, *raid-anchetă*, *poet-cetățean*, *articol-program*, *prefață-manifest*, *comentariu-rechizitoriu*, *carte-chitanță* etc.

Un alt procedeu de formare a cuvintelor, pe care și l-a însușit recent limba romînă, este cel de a compune cuvinte din inițiale, silabe sau părți de cuvinte. Nici de data aceasta procedeul nu reprezintă o inovație totală. În limba romînă se foloseau și înainte cuvinte compuse de acest fel: *C.E.C.*, *Viscofil*, *Cefere* cu derivate *ceferist* (adjectiv și substantiv) și *ceferiadă*. Au mai existat *Petete* (Poștă, Telegraf, Telefon) cu derivatul *petetist* și *Setebe* (Societatea de tramvaie București) cu derivatul *setebist*. Tot așa s-au format și *Utece*, *utecist*, *Pecere* și multe altele.

După 23 August 1944 compunerile de acest fel s-au înmulțit datorită sprijinului pe care-l găseau în compusele corespunzătoare din limba rusă. Toate aceste cuvinte provin din limba oficială, nefiind de fapt altceva decît denumirile unor instituții (ele provin din inițialele unor sintagme stabile, cum sînt titlurile instituțiilor respective). În cazul cînd aceste instituții sau organizații devin cunoscute, vorbitorii formează derivate de la denumirile lor: *utemist*, *pemerist*, *semetist* etc. În limbă ele se comportă ca adjective sau substantive adevărate, articulîndu-se și declinîndu-se:

Utemeul, al Utemeului, utemiștii. Viața unor compuse durează atîta timp cît există și instituția respectivă sau pînă cînd instituția își schimbă numele. Astfel *Cegeme* (Confederația Generală a Muncii) a fost înlocuit cu *Cecese* (Consiliul Central al Sindicatelor), *T.A.R.S.* (Transporturi Aeriene Romîno-Sovietice) a fost înlocuit prin *Tarom* (Transporturi Aeriene Romîne). O dată cu desființarea societăților mixte romîno-sovietice au dispărut substantive ca : *Sovrom-Transport, Sovrom-Lemn* etc. Dintre cele mai cunoscute abrevieri fac parte (compuse din inițiale) *U.T.M., P.M.R., R.P.R., U.R.S.S., U.F.D.R., S.M.T., A.R.L.U.S., C.E.C., C.A.M., A.D.A.S., E.S.P.L.A.* etc., (din silabe sau începutul cuvintelor) *Aprozar, Centrofarm, Comcar, Plafar, Tarom, Romcereal, Comaliment, Ipronav* și altele.

O categorie aparte printre formațiile savante reprezintă compusele create în limba română dintr-un element care aparține fondului internațional și un element romînesc (*autolinistire, contraotravă*), ori formate în limbă din două elemente din acest fond (*electrochimie, electroterapie*). Compuse ca : *autostradă, autosugestie, automulțumire, autoverificare, autodisciplină, autocontrol, autocritică, autoeducare, autoimpunere* etc. sînt îndeobște cunoscute. Unele din aceste formații sînt cuvinte speciale, tehnice : *autotractor, autoproiector, automitralieră, electrometalurgie, electromotor, monobazic* etc.

Formarea și adoptarea unor astfel de compuse nu întîmpină greutăți, deoarece elementele lor componente (*auto-, electro-, mono-*) există în limbă în diferite alte construcții. De aceea aceste cuvinte compuse sînt analizabile și s-au format cu ajutorul lor tipuri de compuse.

Majoritatea cuvintelor compuse create de scriitori nu depășesc granițele operelor respective și, chiar dacă circulă, sfera lor de circulație este restrînsă. Aceste compuse au valoarea unor creații ocazionale, de care scriitorul respectiv are nevoie ca să redea mai expresiv o noțiune complexă. Totuși și aceste creații urmează de fapt modele din limba română ori din alte limbi sau, cel puțin, seamănă cu ele.

Traducătorul *Codicelui Voronețean* a format din *asupra* și *luare* cuvîntul *asuprăluare*, cu sensul de „zgîrcenie", lăcomie de bani". Cuvîntul n-a pătruns, cred, niciodată în limba de toate zilele : *și cu **asupăluarea**, cu menciurease cuvente vii vă vor scumpăra* COD. VOR. 169. În *Viața Sfinților* a lui Dosoftei găsim cuvîntul *întrăport* format din elementele *între* și *port* cu sens de „uniformă" : *de la dînșii deprinzînd și părul tunzînd, supt acel durios și călugărilor de folos **întrăport*** la DA. Vădit ocazionale sînt unele creații ale lui Bacalbașa (*ministru-lipitoare, om-tabacheră*, formate probabil și ele după modelele franceze de compunere prin apoziție) : *chilul **omului-tabacheră** sosise și trecea de la unul la altul printre cei patru tovarăși de masă*[1]. Scriitorul caracterizează personajul printr-un singur obiect (tabachera), care reprezintă interes și importanță pentru cei din jurul lui. Tot cu o compunere ironică, glumeață, avem de-a face cînd Bacalbașa, vorbind despre Moș Teacă, spune : *căpitan-erou.* Cezar Petrescu, alături de cuvîntul compus format de el, ne dă și cuvîntul care i-a servit de model : *această domnișoară*

[1] *Schițe și articole*, Editura de stat pentru literatură și artă [București, 1953], p. 123.

Ilenuța Precup, fiica lui Alecu Precup zis cronometru și ***beținanometru,*** *ne va fi peste puțină vreme directoarea noastră* CEZ. PETRESCU, A. 472.

Din exemplele citate reiese că, prin natura lor, aceste cuvinte nu se pot răspîndi. Și chiar dacă nu Bacalbașa a fost primul care a spus *ministru-lipitoare* despre Take Ionescu, cuvîntul a circulat numai atîta timp cît nu și-a pierdut actualitatea. O situație asemănătoare au și cuvintele : *ședințomanie, citatomanie* etc., care s-au format în limba vorbită prin analogie cu *anglomanie* și altele de același fel.

În limba ziariștilor și a publiciștilor sînt foarte răspîndite compunerile prin apoziție. Aceasta se explică prin faptul că sfera unei noțiuni exprimate printr-un compus prin apoziție este mai largă decît cea a unui cuvînt simplu. Acest fapt se vede foarte clar în stilul unor critici literari, care întrebuințează compuneri ca : *scriitor-reporter, poet-cetățean* (o creație a secolului trecut, folosită de Dobrogeanu-Gherea), *povestire-cronică, roman-cronică, baladă-poveste, peisaj-stare sufletească* (care amintesc formația *roman-fluviu*) și altele ca : *articol-manifest, articol-program.*

În cursul dezvoltării limbii române au existat diferite curente care propagau introducerea unor formații artificiale în vocabular. Ele au eșuat tocmai din cauza artificialității lor. Unul dintre aceste curente a fost cel al latiniștilor care voiau cu orice preț să sporească fondul latin al limbii. Compusele pe care voiau să le introducă n-au avut circulație în limbă nici în momentul respectiv. Astfel latiniștii țineau să introducă [1] : *labefacere, labefactione, labefactare* pentru *a se prăbuși, prăbușire* etc. ; *ignicolor* pentru a reda culoarea focului ; *ignipotente* pentru focos, luminos ; *lacticoloru* pentru a denumi culoarea laptelui ; *latipede* „picioare late", *latimanu* „mîini late" și altele ca : *melliferu, mellificare, mellificiu, mellifluu, melligenu, merinoctiale, merinoctiu* etc., care pentru a fi înțelese de vorbitorii limbii române ar fi trebuit ca măcar unele din ele să fie traduse.

Puriștii, care au luptat împotriva neologismelor, au încercat să înlocuiască elementele străine din vocabularul limbii române cu cuvinte românești. Dar creațiile lor n-au reușit să elimine cuvintele străine. Formații ca : *gît-legău* „cravată", *nas-ștergău* „batistă", *lungo-foco-vărsătoriu* „pușcă" nu s-au răspîndit ; și dacă unele din ele sînt totuși întrebuințate din cînd în cînd, aceasta se face întotdeauna cu intenție ironică.

A existat tendința de a înlocui terminologia științifică cu termeni compuși din elemente românești. Acești termeni românești n-au putut să fie decît calcuri. Și cum în această perioadă limba era în centrul preocupărilor, era firesc ca tendința să se manifeste întîi în domeniul gramaticii. Astfel Dimitrie Eustathiev [2] spune : *în-loc-de-numele* cu pluralul *în-loc-de-numirile* pentru *pronume* ; *înainte-punere* pentru *prepoziție*, iar

---

[1] Citez după *Dicționariul limbei romîne* de A.T. Laurian și J. C. Massim, t. I și *Glossariu*, București, 1871 ; t. II, 1876.

[2] *Gramatica rumînească*, Brașov, 1756.

pentru *interjecție*, *în-mijloc-aruncare*. Macarie [1] întrebuințează : *întîia-punere* în loc de *prepoziție*, iar Scoleriu [2] folosește *loc-de-nume* pentru *pronume* [3]. Urmînd aceeași linie, Aron Pumnu [4] propune să se întrebuințeze : *binescriință* în loc de *ortografie*, *bineleginţă* pentru *ortoepie* și *binesunînță* pentru *eufonie*. Tot așa G. Săulescu propune să se folosească *țearomesorie* pentru *geometrie*, *peste-fizică* pentru *metafizică* și *prunc-educ* sau *prunc-educător* în loc de *pedagog*. Nici unul dintre acești termeni n-a rezistat și astăzi îi putem găsi numai în operele scriitorilor respectivi.

II. ANALIZA PROCEDEELOR DE FORMARE A CUVINTELOR COMPUSE

La analiza cuvintelor compuse interesează în primul rînd procedeul care a dus la formarea lor. Prin procedeu înțeleg felul în care vorbitorii, bazîndu-se pe unele legături logice și atitudini afective, au ajuns să compună cuvintele — procedeul fiind în strînsă legătură cu funcțiile pe care fiecare dintre elementele componente le îndeplinește în compunerea respectivă. Voi încerca să arăt cum s-au introdus în limba romînă procedeele străine de compunere a cuvintelor, dacă (și în ce măsură) ele au găsit vreun sprijin în compusele romînești existente.

În analiza de față voi lua în considerație numai substantivele și adjectivele compuse, arătînd în ce măsură compunerea este simțită de către vorbitori și cum aceasta se reflectă în flexiunea și în gradul de aglutinare a compuselor. Totodată, voi urmări natura raportului care există între elementele componente ale compuselor, ce funcție îndeplinesc ele în compunere și din ce categorii gramaticale fac parte. Pentru aceasta voi analiza cuvintele compuse conducîndu-mă după următoarea schemă :

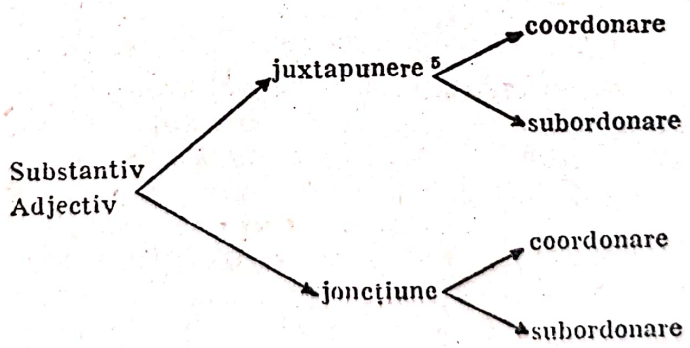

[1] *Gramatica rumînească*, mss. 102, B.A.R.P.R.

[2] *Lectione, adecă cuvîntare scoasă de la întîia parte a gramaticii*, Iași, 1789.

[3] Exemplele citate au fost luate din J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba romînă din sec. al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, nr. 1/2, 1954, p. 34 și urm.

[4] Citez exemplele după Ov. Densusianu, *Literatura romînă modernă*, I, București, 1921, p. 310, 323.

[5] Prin juxtapunere înțeleg alăturarea a două elemente fără ajutorul cuvintelor de legătură, valabilă chiar în cazul cînd formele sînt flexionare.

SUBSTANTIVE COMPUSE

A. JUXTAPUNERE

1. Raport de coordonare

Substantiv + substantiv = substantiv.

Limba romînă cunoaşte puţine cazuri de compuse vechi formate dintr-un substantiv determinat de un alt substantiv în nominativ (afară de compusele romîneşti vechi din toponimie). Acest procedeu, dezvoltat mai tîrziu, se datoreşte în mare măsură calcurilor şi împrumuturilor din alte limbi şi este răspîndit în scrierea (şi într-o măsură şi în vorbirea) oamenilor instruiţi, în care a devenit chiar foarte productiv.

Apoziţia a două substantive cu aceeaşi valoare are la bază două procedee.

Unul dintre ele este simpla juxtapunere însoţită de obişnuinţa întrebuinţării, datorită căreia apar substantive ca : *prefaţă-manifest*, *articol-program*, *dumnezeu-om* etc. Ele se bazează pe o legătură logică, însă rezultatul compunerii nu aduce o idee complet nouă faţă de cele exprimate de componentele lui. *Prefaţă-manifest* este în acelaşi timp şi *prefaţă* şi *manifest*. Deci în asemenea cazuri avem de-a face cu o compunere aparentă.

Al doilea procedeu îl constituie elipsa. Compusele care au la bază elipsa se sprijină pe o legătură internă mai strînsă. *Zi-muncă* nu este *ziua* şi *munca* în acelaşi timp, ci exprimă o altă noţiune „normă care măsoară cantitatea muncii" ; *Barbă-Cot* are la bază o comparaţie, iar *ajutor-maistru* în realitate înseamnă „ajutor de maistru". Deci în dosul acestor compuse se ascunde de fapt un raport de subordonare neexprimat, cu toate că, din punct de vedere formal, ele nu diferă de substantivele compuse prin simpla juxtapunere.

Exemple :

Prin apoziţie

burghezo-moşierime
ceas-brăţară
maistru-fierar
meşter-lăcătuş
şofer-mecanic
prefaţă-manifest
natură-mamă
puşcă-mitralieră
raid-anchetă
remorcă-platformă
roman-cronică
scriitor-reporter

Prin elipsă

ajutor-maistru
bani-gheaţă
Barbă-Cot
casă-model
călători-kilometri
corp-delict
copil-minune
fermă-model
formă-tip
locomotivă-tip
maşină-oră
maşină-sport
mobilă-tip
roman-fluviu
Statu-Palmă-Barbă-Cot
zi-muncă

Scanned with OKEN Scanner

Barbă-Cot este unul din puţinele compuse romîneşti vechi de acest fel. În toponimie întîlnim totuşi denumiri ca : *Tîrgu-Ocna, Rîmnicu-Vîlcea, Tîrgu-Jiu, Piatra-Neamţ* şi altele, dar cred că forma acestor cuvinte este rezultatul unor modificări ulterioare şi că iniţial aceste toponimice au sunat : *Tîrgul Ocnei, Piatra Neamţului* etc.

Cred că tot aici ar trebui amintite unele contaminări cum sînt : *cocostîrc, cocobarză*, care de fapt şi ele sînt compuse din două substantive în apoziţie.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + substantiv = substantiv*

Un raport de subordonare intervine între două substantive în cazul nominativ, cînd al doilea element component este determinantul celui dintîi :

maistru-fierar	*meşter-lăcătuş*
inginer-şef	*general-locotenent*
redactor-şef	*general-maior*

b) *Substantiv + substantiv = substantiv*

Cu excepţia cuvîntului *codobatură* moştenit din latină, şi care nu mai este simţit compus, şi a lui *mînăştergură*, care are o construcţie asemănătoare, din această categorie fac parte numai cuvinte savante, împrumutate ori calchiate, în care al doilea element conţine ideea verbală.

Exemple :

fiuucidere	*agricultură-agricultor*
omucidere, omucigaş(ă)	*floricultură-floricultor*
pruncucidere, pruncucigaş(ă)	*legumicultură-legumicultor*
sinucidere	*pomicultură-pomicultor*
vasfrîngere	*viticultură-viticultor*

Procedeul compunerii în care complementul sau atributul precedă substantivul sau verbul nu este obişnuit în limba romînă. Cuvintele romîneşti : *sinucidere, pruncucidere, omucidere* etc. sînt copiate după cuvintele franţuzeşti : *homicide, infanticide* etc., care au la bază compusele latineşti : *homicida, infanticidium.*

Latina clasică compunea diferitele forme cazuale sau temele cuvintelor. Verbul latinesc *caedo, -ere, cecidi, caesum*, ca şi romînescul *a ucide*, fiind tranzitive, cer un complement direct. În cazul cuvîntului *homicida* avem de-a face cu tema *hom-* (legată cu ajutorul vocalei de legătură *i*), care are funcţiunea de complement direct. Forma romînească a cuvîntului ar fi *ucidere de om*, în care *ucidere* este forma lungă a infinitivului. Deci, din punct de vedere logic, elementul *om* în *omucidere* are rol de complement

Scanned with OKEN Scanner

direct. Aceste compuse au fost întărite de împrumuturi de genul *fratricid*, *infanticid*. În derivatele : *omucigaș(ă)*, *pruncucigaș(ă)*, ideea de complement direct care însoțește un postverbal apare mai clar.

Într-o situație asemănătoare se găsește și *vasfrîngere*, calchiat după *naufragiu*. Compusul latinesc *naufragium* (fiind și el calchiat după limba greacă) înseamnă „frîngere de corabie". În limbile în care compunerea este dezvoltată, ca de exemplu limba rusă, el a fost redat printr-un compus (*кораблекрушение*). În limba romînă însă, acest calc s-a încetățenit, situație explicabilă tocmai prin structura lui.

Cuvintele : *agricultură*, *silvicultură* etc. sînt împrumuturi. În *agricultură* avem de-a face cu un genitiv obiectiv (deci logic și *agri-* are funcție de complement direct). Nici această construcție nu este proprie limbii romîne, în care, de obicei, atributul urmează după substantivul pe care-l determină. Asemenea cuvinte compuse, nefiind analizate de vorbitori, circulă ca niște cuvinte simple.

O situație asemănătoare are și compusul *locotenent* (ca și traducerea lui romînească *locțiitor*), în care *loc* complinește înțelesul postverbalului *tenent* sau *țiitor*. Compusul nu este perceput ca atare și este socotit un cuvînt simplu.

c) *Substantiv + substantiv (în cazul genitiv) = substantiv*

Asemenea compuse sînt deosebit de numeroase în limba romînă. Toate sînt populare și formate pe bază de metafore, comparații etc.

Exemple :

Adunații-Teiului
apa-trîndului
boala-copiilor
boldul-cerului
brîul-lui-dumnezeu
calea-robilor
calul-dracului
carul-zînelor
ciuboțica-cucului
floarea-soarelui
Greul-Pămîntului
gura-leului
iarba-fiarelor
iarba-vîntului
muma-pădurii
părul-ciutei
rochița-rîndunicii

Atributul substantival (genitival) joacă în aceste compuse diferite roluri. El poate preciza, delimita sfera cuvîntului determinat ca în *floarea-soarelui*. Cele mai multe din aceste compuse sînt metafore : *brîul-lui-dumnezeu*, *carul-zînelor*, *vaca-domnului*, *rochița-rîndunicii* etc. În flexiunea acestor compuneri variază numai primul element, determinantul rămînînd neschimbat.

d) *Verb + substantiv = substantiv*

Substantivele care intră în această categorie aparțin unui tip vechi de compunere a cuvintelor în limba romînă. Se pare că acest procedeu nu mai este productiv.

Scanned with OKEN Scanner

Exemple :

Aleargă-Cale
bate-poduri (şi *drumuri*)
cască-gură (şi *gură-cască*)
frige-linte
încurcă-lume
înghite-cîlţi
linge-talere (şi *blide*)
fluieră-vînt
papă-lapte (şi *tot*)
paşte-vînt
pierde-vară
prinde-muşte
Sfarmă-Piatră (şi *munte*)
soarbe-zeamă
Strîmbă-Lemne
spală-varză
suge-bute (şi *cep*)
taie-fugă
tîrîie-brîu
tulbură-apă
vîntură-lume (şi *ţară, cenuşă, vorbe*)
zgîrie-brînză

Toate aceste compuse sînt substantive de genul masculin. Ele sînt invariabile. Se compun dintr-un verb şi un substantiv care joacă rolul unui complement direct. Ele aparţin limbajului afectiv şi familiar şi au luat naştere în limba populară. Cu toate că acest tip de compunere nu mai este productiv, cuvinte ca *pierde-vară* menţin existenţa categoriei în limbă şi permit adaptarea unor neologisme care au o structură asemănătoare (*verb + complement direct*).

Exemple :

portarmă
portavion
portbagaj
portdrapel
parttabac
portaltoi
portsatelit
posed-armă
zgîrie-nori

Bineînţeles că în aprecierea acestor cuvinte compuse intervine şi faptul că elementele din care se compun ele există în limba romînă sau vorbitorii le-au asemănat cu cele romîneşti. Mai mult, unele din ele ca : *portaltoi* s-au format pe teren romînesc avînd numai model francez (*porte-greffe*). Bineînţeles calcul este de proveniență savantă. Tot astfel, urmînd aceste modele, s-au creat: *porthartă, portcartuş, posed-armă, zgîrie-nori*. Dimpotrivă, compusele franţuzeşti cu aceeaşi structură, ale căror elemente componente nu există în limba romînă, au devenit cuvinte simple (*portmoneu, garderobă* etc.).

Cu toată identitatea structurii lor, între vechile compuse de tipul *fluieră-vînt* şi neologismele de care a fost vorba aici, există o deosebire în flexiune : cele dintîi sînt invariabile, pe cînd neologismele se comportă ca toate cuvintele simple.

e) *Substantiv + adjectiv* (*participiu*) = *substantiv*

În această categorie se încadrează atît compuse populare cît şi savante. Compusele populare, în care substantivul este determinat de un adjectiv,

sînt vechi, însă (cu toate că topica lor este cea obișnuită) această categorie nu pare a fi productivă. În compunerile de față, adjectivul are rol de atribut.

Exemple :

burtăverde
coate-goale
gură-bogată
gură-spartă
limbă-dulce
mațe-fripte
mînă-spartă
mînă-strînsă
vorbă-lungă

Ele sînt formate pe bază de imagini sau asocieri.

În unele cazuri cum este *codroș*, *botgros* „cireșar", elementele componente nu se mai disting în flexiune. În cazul compusului *făt-frumos* apar în flexiune forme ca : *făt-frumosului* dar și *feți-frumoși*.

Același procedeu stă la baza creării unor porecle care au devenit cu timpul nume de familie și care se comportă ca și numele proprii.

Exemple :

Barbă-Lată
Botgros
Căciulămare
Calalb
Haină-Roșie
Limbă-Dulce
Peștefript
Poalelungi

Asemenea construcții găsim și printre toponimice : *Cîmpulung*, *Rîmnicu Sărat*, *Satu Mare*, *Tîrgu Frumos* etc.

Flexiunea lor variază în dependență de vechimea cuvîntului. Se spune *Cîmpulungului*, dar *Tîrgului Frumos*.

Compusele ca : *boală-seacă*, *limbă-vecină*, *bou-sur*, *soare-sec* se comportă așa cum se comportă în mod obișnuit un substantiv urmat de un adjectiv.

În această categorie intră de asemenea și cuvinte mai noi (calcuri) :

amor propriu
apă-tare
cameră obscură
fapt divers
gard viu
mînă moartă
mamă-mare
portofranc
proces-verbal
sînge rece
tată-mare
vinars

Aceste compuse respectă topica obișnuită românească, dar, cu excepția compusului *vinars* (un calc mai vechi), se comportă în declinare ca substantiv + adjectiv.

f) *Adjectiv + substantiv = substantiv*

Cu excepția cîtorva compuse moștenite din latină (*primăvară*, *mijloc*), ca și a formulelor de salut (*bună seara*, *bună ziua*), în această categorie nu intră decît calcuri și împrumuturi.

Exemple :

bună-credinţă *bună-cuviinţă*
bunăstare *Bunavestire*
bunăvoinţă (şi *rea-voinţă*)

Toate aceste compuse sînt calchiate după modele străine şi se caracterizează prin faptul că adjectivul se acordă cu substantivul pe care-l determină. În ciuda relativei vechimi a unora din ele, vorbitorii ezită în declinarea lor. Pe lîngă forma *bunei-stări* tot mai des apare forma *bunăstării*.

Altfel se prezintă calcurile sau împrumuturile mai recente, ca :

altorelief *liber-profesionist*
basorelief *plusprodus*
clarviziune (şi *clarvedere*) *plusvaloare*
liber-arbitru *pur-sînge*
liber-cugetător *scurtcircuit*
liber-schimb (şi *liber-schimbist*)

Flexiunea diferă aproape de la caz la caz : *liberul-schimb*, *liber-cugetătorul*, *scurtcircuite*, *plusproduse*, *clarviziuni* etc. Topica acestor compuse este străină limbii romîne.

g) *Adverb sau numeral sau prepoziţie + substantiv sau adjectiv sau participiu = substantiv*

Majoritatea compuselor care aparţin acestei categorii îşi datorează existenţa unei întrebuinţări frecvente (unele din ele sînt calcuri) : *după-amiază*, *după-masă*, *după-prînz*, *peste-şef* şi altele.

Deoarece prepoziţia sau adverbul sînt invariabile, flexiunea priveşte numai al doilea element (*după-amiezele*, *după-mesele* etc.). *Binefacere* este dubletul compusului cu adjectiv *bunăfacere*.

Substantivele formate cu numerale : *cinci-coade*, *Trei-Fraţi*, *Trei-Pîini*, *Trei-Nasuri* provin din limba populară şi sînt formate pe bază de metafore. *Patruped* este un semicalc care poate fi şi substantiv şi adjectiv. Compusele foarte recente ca : *cincisutist* şi *sutamiist*, care calchiază compuse ruseşti, sînt formal derivatele unor numerale compuse (*cinci sute*, *o sută de mii*). Un caz asemănător este *paşoptist* derivat de la *paşopt* (*patruzeci şi opt*).

Substantive ca : *deochi* (şi verbul *a deochia*), *demîncare*, *demîncat*, *deîmpărţit*, *deînmulţit* îşi datoresc existenţa întrebuinţării frecvente a construcţiilor prepoziţie + substantiv, participiu etc. (aceasta a dus şi la aglutinarea elementelor). Compusul *deochi* (şi a *deochia*) pare a fi foarte vechi şi poate fi pus în legătură cu v.sl. ѕглазъ.

Un caz aparte, care nu poate fi pus în legătură nici cu raportul de coordonare, nici cu cel de subordonare, îl constituie substantivele cu structura *substantiv + verb*, în care substantivul are rol de subiect, iar verbul, de predicat. În această categorie intră puţine compuse populare, ca : *soare-răsare*, *soare-apune*, *soare-scapătă*. Ele constituie de fapt propoziţii simple.

B. JONCȚIUNE

1. Raport de coordonare

Substantiv + conjuncție + substantiv = substantiv

Această categorie este foarte puțin numeroasă. În cazul cînd conjuncția este coordonatoare, avem și raportul de coordonare între elementele componente. De ex. *verzi și uscate* — unde de fapt avem două adjective la plural, legate cu ajutorul conjuncției *și*. Cuvîntul (substantiv) este expresiv-popular.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + prepoziție + substantiv = substantiv*

Acest grup cuprinde compuse populare ca și calcuri și împrumuturi din alte limbi. O parte din ele au la bază comparații (*sor-cu-frate*, *Albă ca Zăpada*), imagini (*Gură-cu-Lacăt*, *broască-cu-foc*), asemănări (*Cap-de-cîine*).

Cele mai numeroase sînt compusele în care legătura se face cu ajutorul prepoziției *de*.

Exemple :

apă-de-oase	*Cap-de-Cîine*
boală-de-lună	*Cap-de-Fier*
bou-de-baltă	*Gură-de-Aur*
bou-de-noapte	*iarbă-de-pușcă*
cal-de-mare	*Oarba-de-Mureș*
car-de-foc	*vierme-de-mătase*

În aceste cazuri, atributul (*de* + substantiv) îndeplinește diferite funcțiuni. În *bou-de-baltă*, *cal-de-mare* arată locul ; în *apă-de-oase* „iodură", originea, materia ; în *boală-de-lună*, cauza ; în *Gură-de-Aur*, calitatea. În cursul declinării nu se schimbă decît substantivul determinat. Un caz foarte interesant este cuvîntul *capodoperă*. Astăzi el este simțit ca un cuvînt simplu, însă în perioada introducerii lui în limba romînă, datorită faptului că existau cuvintele romînești *cap*, *de*, *operă*, vorbitorii au simțit compunerea și au calchiat cuvîntul italian : *un cap-de-operă*, cu pluralul *capete-de-operă*, *capuri-de-operă*. Într-un calc atît de vechi cum este *untdelemn*, compunerea nu se mai simte. Cuvîntul este considerat simplu, deși toate elementele componente au și o existență independentă de această construcție.

Calcuri mai recente ca : *mînă de lucru*, *munte de pietate*, *fată-n casă* n-au ajuns atît de „compuse" pentru vorbitori ; ele se comportă ca îmbinări de cuvinte (*muntelui de pietate*, *fetei în casă* etc.), deci la fel ca cele populare (*calului-de-mare*, *cai-de-mare*). O situație asemănătoare cu cea a calcurilor o au unele construcții care se repetă des și care au un înțeles unic, cum ar fi : *gură de apă*, *tragere de inimă*, *dare de seamă* și altele mai noi : *spirit de partid*, *gazetă de perete*, *casă de naștere* etc.

Scanned with OKEN Scanner

b) *Prepoziţie + prepoziţie + substantiv = substantiv*

Dintre numeroasele calcuri din slavă de tipul *fără-de-fund, fără-de-apă, fără-de-dumnezeire* etc., numai *fărădelege*, fiind des folosit, s-a încetăţenit în limba romînă. Astăzi *fărădelege* are derivate şi se comportă ca un cuvînt simplu. Mai mult, structura cuvîntului atrage după ea şi alte compuneri ca *fără-de-grijă, fără-de-nădejde, fără-de-rost*, dar şi altele, fără prepoziţia *de*, ca : *fără-vlagă, fără-timp* etc.

c) *Verb + pronume + substantiv = substantiv.*

Această structură o au cîteva compuse populare :

ducă-se-pe-pustii
ucigă-l-crucea
ucigă-l-tămîia
ucigă-l-toaca
lă-mă-mamă
lasă-mă-să-te-las
nu-mă-uita

De fapt, toate sînt propoziţii imperative. În aceste compuse pronumele joacă rolul unor complemente. *Lă-mă-mamă, lasă-mă-să-te-las* se încadrează în categoria cuvintelor expresive. *Ucigă-l-crucea* (*toaca, tămîia*), *ducă-se-pe-pustii* desemnează noţiuni tabu, adică sînt eufemisme. *Nu-mă-uita* este denumirea unei plante (*miozotis*). Nu ştiu dacă aici poate fi vorba despre un calc, însă în limba franceză se spune *ne m'oubliez pas* (sau *pensez à moi*), în rusă *незабудка*, în germană *Vergissmeinnicht* etc.

Alte cazuri :

d) *Articol + prepoziţie + adverb = substantiv*
cel-de-sus

e) *Articol* (+ *adverb*) + *adjectiv = substantiv*
ăl-mai-rău „zmeu"
cel-alb „înger"

f) *Prepoziţie + adverb = substantiv*
desusul „dumnezeu"
dedesubtul (de fapt, adverbul substantivizat)

g) *Verb + pronume + verb = substantiv*
du-te-vino (după fr. *va-et-vient*) se întrebuinţează numai cu articolul nehotărît.

O situaţie deosebită de cuvintele compuse prin coordonare şi juxtapunere prezintă cuvintele formate din iniţiale şi din părţi de cuvinte.

a) *Cuvinte formate din iniţiale*

Procedeul cunoscut în limba romînă şi înainte de 23 August 1944 (*Cefere, Setebe, Petete*) s-a dezvoltat în ultimii ani şi sub influenţa limbii

ruse : *Repere-ul*, *Uteme-ul*, *Pemere-ul*, *Semete-ul*. De la cuvintele compuse din inițiale se formează și derivate ca : *utemist*, *semetist*, *ceferiadă*.

b) *Cuvinte formate din silabe sau părți de cuvinte.*

Procedeul a existat și înainte în limba romînă : *Astra* (Asociația Transilvană), *Aro* (Asigurarea romînească) și a luat o dezvoltare mai mare în anii de după război. Exemple : *Agerpres*, *Comcar*, *Plafar*, *Gostat*, *Goscol*, *Peco* etc. Cuvintele formate în acest fel sînt simțite ca substantive adevărate.

ADJECTIVE COMPUSE

Adjectivele se compun numai prin juxtapunere, fără ca legătura să se facă cu ajutorul prepozițiilor.

1. Raport de coordonare

a) *Adjectiv + adjectiv = adjectiv*

Apoziția adjectivelor cu valoare egală este un tip de compunere foarte răspîndit și productiv în limba romînă. De fapt se pot combina orice adjective între care există legături logice. Cred că și aceste compuneri se dezvoltă sub influența diferitelor modele străine.

Situația acestor adjective seamănă oarecum cu cea a substantivelor juxtapuse prin apoziție. *Surdomut* este un om și *surd* și *mut*. Condițiile *social-economice* sînt de fapt condițiile *sociale* și *economice*. Aceste compuneri sînt curent create de către vorbitori și cîteodată n-au decît o valoare accidentală. Altele ca *social-politic*, *social-istoric* s-au „fixat". Însă și aici elementele componente își pot schimba locul : se spune și *politico-social* și *istorico-social*. Aceasta depinde, cred, de accentul pe care vorbitorul vrea să-l pună pe unul din adjectivele componente.

Exemple :

tematico-ideologic	*ideologico-tematic*
economico-social	*social-economic*
etico-social	*social-etic*

În unele cazuri, de exemplu în dicționare, ordinea e impusă :

romîno-rus	*ruso-romîn*
romîno-bulgar	*bulgaro-romîn*

Unele dintre adjectivele compuse și-au fixat forma :

democrat-popular	*marxist-leninist*

Motivul care-i determină pe vorbitori să prefere o anumită ordine a adjectivelor componente este tendința spre scurtime, laconismul. Astfel, forma *anglo-american* este preferată formei *americano-englez*; *austro-ungar* formei *ungaro-austriac*; *franco-german* formei *germano-francez*.

În acest tip de compunere, adjectivul care precedă capătă de multe ori un *o* final, care îndeplinește rolul vocalei de legătură: *turco-iranian*, *greco-francez*, *absolutisto-polițist*, *politico-ideologic* etc.

În flexiunea adjectivelor aparținînd acestui tip de compunere, variază numai al doilea adjectiv.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + adjectiv = adjectiv.*

Sînt puține cazuri cînd din compunerea între un substantiv și un adjectiv rezultă un adjectiv. Cred că aceasta se poate explica prin faptul că valoarea substantivului precumpănește. Aceste adjective — *codalb*, *codoberc* și *bucălat* — sînt vechi; mai ales *codalb*, care datează din latină și care, probabil, a atras după el prin analogie și pe *codoberc* (*codroș* cu aceeași structură a devenit substantiv).

b) *Prepoziție + pronume, adjectiv sau adverb + adjectiv = adjectiv*

În această categorie intră un grup de calcuri și cîteva cuvinte formate prin analogie cu ele.

Exemple:

atotputernic
atotvăzător
atotcuprinzător
atotfăcător
atotrăbdător
atotcreator
atotvoitor
atotmîncător
atotștiutor și *atoateștiutor*
atoatecumpănitor
atotprezent

Majoritatea lor au fost calchiate după modele slave, iar mai tîrziu întărite de cele latinești. Cu excepția lui *puternic* și *prezent*, al doilea element al acestor compuse a fost tradus în romînește prin adjective cu nuanță verbală foarte pronunțată (adjective postverbale), care cer un complement. Complementul în aceste cazuri a fost redat prin pronumele nehotărît *tot*. Deci *atotputernic* înseamnă cel care poate (să facă) *totul*. În această categorie se mai încadrează cuvinte ca: *binevoitor*, *răuvoitor*, *binefăcător*, *răufăcător*, deoarece adverbul *bine*, ca și adjectivul *rău* (aici cu funcție adverbială) complinesc de fapt adjectivele *voitor* sau *făcător*. *Binevoitor* este „cel ce voiește binele", iar *răuvoitor* „cel ce vrea răul".

De obicei flexiunea se face ca în cazul cuvintelor simple. Însă *rău*, în ciuda vechimii cuvîntului, se acordă uneori cu forma feminină a adjec-

tivului cu care intră în compunere. Astfel, pe lîngă forma *răuvoitoare*, apare forma *reavoitoare*. La fel, de la *răufăcător* se formează pluralul *răifăcători*.

c) *Adverb + participiu sau adjectiv = adjectiv*

În această categorie intră adjective ca :

binedefinit	*binevăzut*
binecunoscut	*binevenit*
binemeritat	*bineprimit*
binecrescut	*binenorocit*
binedispus	*bineslăvit*
binelăudat	*binecredincios*
binefăcut	*dreptcredincios*
binemirositor	*satisfăcător, nesatisfăcător*

Un caz aparte îl constituie cîteva adjective ca : *nou-născut, nou-ales*. Normal, pluralul acestor compuse ar trebui să sune : *nou-născuți* şi *nou-aleşi*. Totuşi în vorbire capătă răspîndire forme în care flexiunea atinge ambele componente şi în care adverbul devine adjectiv : *noi-născuți, noi-aleşi*.

În general, aceste cuvinte sînt mai toate calchiate după modele slave sau franceze. Procedeul este însă productiv, deoarece adverbul are facultatea de a se alipi la verb sau la un participiu, pe care-l determină aducîndu-i o nuanță modală.

d) *Adjectiv (adverb) + adjectiv = adjectiv*

În compusele care fac parte din această categorie unul dintre adjective îndeplineşte funcție de adverb şi determină pe celălalt. Determinantul poate urma sau preceda determinatul.

În cazul cînd determinantul precedă, primul element îndeplineşte funcția de adverb :

bun-bucuros	*bun-norocos*
clarvăzător	*mult-deplîns*
nou-nouț	

Aceste adjective se comportă ca niște cuvinte simple (*mult-deplînși*). În *nou-nouț* sau *bun-bucuros* avem de-a face cu sublinierea sensului şi aceste adjective capătă înțelesul unor superlative, în care primul component s-ar putea înlocui cu adverbul *foarte*. Situația se schimbă cînd determinantul urmează după adjectivul determinat :

acru-dulce	*gri-cafeniu*
alb-vioriu	*negru-verde*
alb-trandafiriu	*roz-alb*
dulce-sărat	*roşu-vioriu*
galben-verzui	*verde-auriu*

Scanned with OKEN Scanner

În aceste cazuri determinantul precizează noțiunea exprimată de elementul determinat, îi dă o nuanță nouă. De ex. *gri-cafeniu* este culoarea *gri* cu nuanță *cafenie*.

În compusele ca *albastru-închis* sau *roșu-deschis* intervine o schimbare de sens mai pronunțată, deoarece determinantul (*deschis*, *închis*) introduce în noțiunea exprimată de determinat nu numai o altă nuanță, ci, alternînd sensul, face ca din compunere să rezulte o noțiune nouă.

În această categorie intră compusele populare (*galben-verzui*) și altele care au luat o dezvoltare mai mare, poate, sub influența adjectivelor compuse din limbile franceză și germană. Adjectivele compuse sînt foarte numeroase, deoarece ele pot fi create de fiecare dată cînd trebuie redată o noțiune, un atribut mai complex.

Spre deosebire de cazurile în care adjectivul are numai rolul de adverb, aici flexiunea atinge ambele adjective (cu excepția lui *rozalb* unde s-a produs sudura elementelor componente) : *cenușiu-vînăt*, *cenușie-vînătă* ; *alb-trandafiriu*, *albă-trandafirie* etc.

e) *Prepoziție + substantiv = adjectiv*

Asemenea cazuri sînt puțin frecvente : *cuminte*, *forobraz* etc.

Cu minte a devenit *cuminte* datorită unei judecăți logice, care cred că s-ar putea enunța astfel : un om care are minte este și cuminte. Cuvîntul are derivate : *cumințenie*, *a cumința*. *Forobraz* este un om obraznic, nerușinat, „fără obraz".

Un caz aparte îl constituie cuvîntul *cumsecade*. Locuțiune adverbială la origine, el a devenit adverb și pe urmă a început să determine și substantive, îndeplinind rol de adjectiv, invariabil ca formă. De la *cumsecade* a derivat substantivul *cumsecădenie*.

CONCLUZII

Limba romînă, ca și celelalte limbi romanice, n-a dezvoltat compunerea cuvintelor ca un procedeu curent de îmbogățire a lexicului. În comparație cu limbile neromanice, de exemplu germana și limbile slave, ea posedă un număr restrîns de cuvinte compuse, deoarece, avînd structura mai analitică decît aceste limbi, compunerea cuvintelor în limba romînă întîmpină greutăți. Cuvintele noi se formează în primul rînd prin derivare.

Avînd în vedere faptul că nici în latină cuvintele compuse nu erau prea numeroase, trebuie să constatăm că totuși, în comparație cu ea, numărul compuselor în limba romînă este mai mare. Ca să stabilim situația cuvintelor compuse în limba romînă, trebuie în primul rînd să desprindem tipurile de compunere și să vedem care din ele sînt productive.

Din materialul studiat reiese că următoarele tipuri de compuse sînt productive în limba romînă :

O categorie dezvoltată o constituie compusele romînești cu structura substantiv + atribut genitival, care corespund tipului latin de compu-

nere : *aqua vitae*. Această categorie este una dintre cele mai productive din limba romînă (*floarea-soarelui*, *calea-laptelui*).

O mare dezvoltare a luat recent în limba romînă, mai ales în scrierea oamenilor instruiţi, compunerea a două substantive în apoziţie (*casă-model*, *artist-cetăţean*, *poet-filozof*). Consider că nu se poate spune că aceste formaţii au găsit vreun sprijin în puţinele compuse romîneşti asemănătoare (*Barbă-Cot*).

Procedeul compunerii a două substantive legate printr-o prepoziţie este o inovaţie faţă de latină : *boala-de-lună*, *flori-de-paie*, *buhai-de-baltă*, *drum-de-fier*. Această categorie este productivă.

Compusele latineşti de tipul *auis tarda* cu adjectivul determinant aşezat în urma substantivului determinat sînt continuate de compusele romîneşti : *codalb*, *botgros*, *vorbă-lungă*, *burtăverde*, *apă-tare* etc. Corespunzînd regulilor sintactice ale limbii romîne, aceste compuse constituie un grup numeros.

De asemenea numeros este grupul cu structura verb + substantiv, corespunzînd tipului latin *flexanimus*, *Cantalupis*. Compusele din această categorie ca : *fluieră-vînt*, *înghite-cîlţi*, formate din elemente populare, au fost întărite de împrumuturi din limba franceză (*portparol*, *portarmă*). Procedeul apare şi la unele calcuri ca *portaltoi*, *zgîrie-nori*, ca şi într-o formaţie savantă recentă : *portsatelit*.

O categorie numeroasă şi foarte productivă o constituie adjectivele compuse : *albastru-rînduniu*, *politico-social* etc.

În ultima vreme a fost întărită compunerea din iniţiale (*C.F.R.*, *C.O.Ş.*, *I.C.A.B.*) sau din fragmente de cuvinte (*Viscofil*, *Aprozar*, *Plafar*).

O categorie productivă sînt şi compusele savante de tipul : *automitralieră*, *electrochimie*, *microradiografie*.

Un număr de compuse romîneşti aparţin categoriilor care nu mai sînt productive :

Tipul compuselor romîneşti cu structura adjectiv (determinant) + substantiv (determinat), de pildă *primăvară*, *mijloc*, continuă categoria din latină : *primauera*, *medius locus*. Cu toate că acest tip de compunere a cuvintelor a fost întărit de-a lungul dezvoltării limbii romîne de cuvinte compuse calchiate după modele slave (*bună-facere*, *Bunavestire*), după modele franceze (*clarviziune*, *liber-cugetător*) sau germane (*bunăstare*), acum el nu mai este productiv.

Categoria compuselor romîneşti în care un verb sau un substantiv postverbal urmează după un substantiv (lat. *carnemligat*, *agricola*) nu este productivă şi în majoritatea cazurilor este constituită din calcuri (*fiuucidere*, *pomicultură*).

O inovaţie faţă de latină este compunerea de felul lui *atotputernic*. Acest tip de compunere a fost introdus în limba romînă o dată cu cuvintele calchiate după modele slave (*atotmilostiv*, *atotştiutor*) şi întărit de neologismele latine (*omniprezent*). Categoria nu este productivă.

Se poate spune deci că o dată cu cuvintele din limbi străine, limba romînă a împrumutat procedee noi de compunere (de exemplu, două substantive în apoziţie) sau a reintrodus procedee existente mai înainte în limbă (de pildă verb + complement direct).

Scanned with OKEN Scanner

În diferitele perioade de dezvoltare ale limbii romîne au existat în vocabular numeroase calcuri din care numai puține au fost păstrate în limbă, majoritatea lor rămînînd formații cărturărești (mai ales în cazul vechilor calcuri din slavă). Acest fapt este explicabil, deoarece compunerea cuvintelor noi trebuie să se facă potrivit regulilor sintactice ale limbii. Redînd structura limbii pe care o copiau, majoritatea calcurilor nu respectau structura romînească. Din cauza aceasta adaptarea lor la limba romînă întîmpină greutăți.

În încheiere se poate spune că, în ciuda unor influențe străine numeroase și puternice, limba romînă a păstrat caracterul derivativ, deși, în comparație cu latina, punctul ei de plecare, ea posedă astăzi fără îndoială un număr mai mare de cuvinte compuse.

Scanned with OKEN Scanner

CUVINTE COMPUSE ÎN TERMINOLOGIA ȘTIINȚIFICĂ ȘI TEHNICĂ ACTUALĂ

DE

CONSTANT MANECA

Termenii tehnici pot fi cuvinte simple sau combinații de cuvinte. Terminologia științifică și tehnică posedă un mare număr de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni de specialitate. O serie dintre aceste combinații sînt cuvinte compuse ; acestea constituie obiectul lucrării de față.

Selectarea compuselor din toată mulțimea de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice este o chestiune destul de dificilă, deoarece întreaga noastră terminologie specială este relativ recentă, creată în mare parte, așa cum vom vedea mai departe, din împrumuturi și din calcuri lingvistice care nu au avut timpul să se încetățenească în limbă. Înainte de a trece la tratarea subiectului propus voi încerca să prezint cîteva idei în legătură cu compunerea cuvintelor.

În general prin compunere se obține un cuvînt nou din două sau mai multe cuvinte, care își pierd într-o măsură oarecare înțelesul lor inițial. „Prin urmare, în mintea noastră, cînd rostim sau auzim un cuvînt compus, nu apar două (sau mai multe) noțiuni, ci una singură. Cuvîntul compus constituie o unitate”[1].

Privite din acest punct de vedere, nenumărate combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice ar trebui considerate cuvinte compuse. Cred totuși că numai relativ puține pot fi socotite ca atare. Într-o rezoluție a Organizației Internaționale de Standardizare (ISO)[2], care se ocupă cu studiul terminologiei, sînt socotite cuvinte compuse numai termenii de tipul *scurtcircuit*, *turbogenerator*, *electromotor* etc., în care s-a petrecut contopirea elementelor componente. Toți ceilalți termeni formați din mai multe cuvinte prin juxtapunere sînt socotiți simple grupuri de cuvinte.

---

[1] *Limba romînă. Fonetică — vocabular — gramatică*, București, 1956, p. 50.
[2] ISO/TG. (URSS-3) 72 F./19.VI.1955, Question nº 1.

Scanned with OKEN Scanner

Se face deci deosebire între compuse şi grupuri de cuvinte, potrivit unor criterii care au în vedere gradul de sudură a elementelor componente.

Distincţia aceasta în categoria termenilor denumiţi prin combinaţii de cuvinte este desigur foarte utilă, dar nu credem că poate fi aplicată în limba romînă chiar aşa cum s-a făcut în documentele ISO. Astfel termeni ca *ochi de pisică, coadă de rîndunică* etc., care au la bază o metaforă, nu pot fi socotiţi ca simple grupuri de cuvinte, deoarece aici a avut loc un proces de compunere din care a rezultat o unitate semantică nouă. În limbi a căror structură este asemănătoare cu limba romînă, contopirea elementelor de compunere se face destul de greu, predominînd juxtapunerea. Prin urmare, pentru determinarea compuselor, criteriul semantic este mult mai bun.

Distincţia dintre compuse şi grupuri de cuvinte trebuie totuşi reţinută, deoarece tocmai aceste grupuri de cuvinte sînt combinaţiile care, cu timpul, prin uz, devin adevărate cuvinte compuse.

În cele ce urmează voi prezenta pe scurt criteriile după care m-am călăuzit la selectarea compuselor din marea mulţime de combinaţii de cuvinte care denumesc noţiuni tehnice.

Am socotit cuvînt compus *o formaţie alcătuită din două sau mai multe cuvinte, care constituie o unitate stabilă, ale cărei elemente şi-au pierdut într-o măsură oarecare sensul lor iniţial, rezultînd prin combinarea lor ceva nou din punct de vedere semantic, care nu poate fi înţeles numai prin simpla analiză a cuvintelor componente.* Am socotit, de exemplu, că din combinaţia *cuptor + înalt* a rezultat o formaţie (*cuptor înalt* „instalaţie industrială pentru extragerea fierului din minereu"), care reprezintă ceva deosebit faţă de cele două cuvinte componente luate separat, elementul semantic nou rezultînd tocmai din această combinaţie.

Ca un criteriu secundar de recunoaştere a compuselor este şi faptul că noţiunea pe care o denumesc nu poate fi denumită corect decît prin formaţia întreagă, numai unul dintre elemente nefiind suficient pentru înţelegerea noţiunii.

Am arătat că o altă categorie de termeni tehnici este compusă din grupuri de cuvinte. *Un grup de cuvinte este tot o combinaţie stabilă de cuvinte care denumeşte o noţiune tehnică, însă spre deosebire de compuse, nu formează o unitate lingvistică, înţelesul ansamblului reieşind din reunirea sensurilor elementelor componente.* Prin alăturarea a două cuvinte ca *anhidridă* şi *acetică* a rezultat un grup care denumeşte o noţiune tehnică, fără ca cuvintele respective să sufere vreo modificare semantică. Sensul grupului de cuvinte reiese din simpla însumare a sensurilor elementelor componente. În aceeaşi situaţie sînt şi grupurile *maşină de bărbierit, maşină de depănat*[1] etc. În mod curent, noţiunile respective sînt denumite numai printr-un singur element al combinaţiei. În general grupurile de cuvinte denumesc noţiuni accesorii care intră în sfera unei noţiuni generale. În lucrarea de faţă mă voi ocupa şi de unele dintre acestea, întrucît ele constituie un stadiu care precedă compunerea.

[1] Cf. p. 195.

Scanned with OKEN Scanner

La rîndul lor, grupurile de cuvinte trebuie deosebite de simplele combinaţii de cuvinte care denumesc şi ele noţiuni tehnice (în general noţiuni accesorii), fără să prezinte însă, din punctul de vedere care ne preocupă, nimic interesant. Cele mai multe dintre asemenea combinaţii sînt un fel de termeni-definiţie, fără o formă precisă : *aparat de comandă a ascensorului, avans de aprindere, conoid cu plan director* etc.

Atît compusele cît şi grupurile de cuvinte reprezintă termeni care fac parte dintr-un sistem de terminologie, corespunzător sistemului de noţiuni din ramura de specialitate respectivă.

Spre deosebire de elementele cuvintelor compuse obişnuite, elementele de compunere ale termenilor tehnici îşi pierd într-o mai mică măsură înţelesul iniţial. Cred că la aceasta contribuie două cauze : a) faptul că aceste combinaţii au fost făcute în aşa fel încît sensul fiecărui element să contribuie în general la înţelegerea noţiunii exprimate printr-un compus ; b) faptul că termenii tehnici compuşi sînt creaţii oarecum recente şi uneori destul de efemere. Din acest ultim motiv, elementele componente nu au putut să-şi piardă sensul iniţiál şi nici să se sudeze între ele astfel încît să capete o formă fixă, a cărei flexiune să fie identică cu aceea a cuvintelor simple.

În lucrarea de faţă mă voi ocupa numai de cuvintele compuse care aparţin terminologiei ştiinţifice şi tehnice moderne. Compusele vechi, care aparţin terminologiei ştiinţifice şi tehnice din trecut şi care au încetat să mai fie socotite ca termeni tehnici, fiind simţite cuvinte compuse uzuale, populare, nu vor fi studiate aici, ele urmînd să fie tratate într-o lucrare aparte[1].

*

De la început trebuie să spun că cuvintele compuse tehnice sînt formate în general prin aceleaşi procedee ca şi compusele obişnuite.

De obicei aceste compuse sînt formate din elemente neologice şi au la bază un model străin pe care îl imită, traducîndu-l sau împrumutîndu-l, terminologia specială românească fiind în general împrumutată din alte limbi.

Faptul că în majoritatea cazurilor avem de-a face cu calcuri sau cu împrumuturi nu este specific terminologiei ştiinţifice şi tehnice din limba română ; aceeaşi situaţie există şi în alte limbi. Putem afirma pe drept cuvînt că această terminologie are un pronunţat caracter internaţional.

Pentru sistematizarea materialului am adoptat criteriile care stau la baza lucrării lui A. Darmesteter, asupra cuvintelor compuse din limba franceză[2]. În consecinţă am împărţit compusele potrivit combinaţiilor de idei care au determinat formarea lor.

Cred că clasificarea bazată pe analiza procedeelor logice folosite de gîndire pentru a forma cuvinte compuse este cea mai potrivită cu siste-

[1] Cf. Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în volumul de faţă. Pentru începuturile terminologiei ştiinţifice şi tehnice, cf. J. Byck, *Vocabularul ştiinţific şi tehnic în sec. al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, VI, 1955, 1—2, p. 31 şi urm.

[2] Cf. Arsène Darmesteter, *Traité de la formation des mots composés dans la langue française actuelle comparée aux autres langues romanes et au latin*, Paris, 1894, p. 2 şi urm.

matizarea compuselor din domeniul ştiinţei şi tehnicii. Potrivit acestor criterii, întîlnim două feluri de compunere : *compunerea aparentă* sau *juxtapunerea* şi *compunerea propriu-zisă* sau *compunerea eliptică*[1].

Juxtapunerea este o simplă reunire de termeni alăturaţi la întîmplare şi fixaţi astfel prin uz.

Compunerea propriu-zisă, eliptică, este o uniune intimă a unor cuvinte a căror alăturare îşi are raţiunea în elipsă[2]. „La juxtaposition isole les idées, indique, quand il y a lieu, les rapports à l'aide de particules, et recourt à l'analyse. La composition groupe dans une unité simple des idées qui se présentaient naturellement séparées, et procède, par voie de synthèse. La première, si je puis me servir de ces expressions chimiques, est un mélange ; la seconde, une combinaison"[3].

Iată deci criteriile după care am clasificat întregul material.

La sfîrşit voi consacra o parte împrumuturilor compuse savante.

*

Cele mai multe cuvinte tehnice compuse s-au format prin juxtapunere. Cel mai răspîndit tip de compuse este acela format dintr-un substantiv şi un adjectiv : *apă grea, apă oxigenată, apă regală, arc voltaic, bec electric, cheie franceză, cuptor înalt, corp galben, curent electric, dreptunghi, metal alb, ochi magic, priză directă, punct mort, scurtcircuit* etc.

Aproape toate aceste cuvinte sînt împrumuturi sau calcuri lingvistice : *apă grea* (cf. fr. *eau lourde*, germ. *schweres Wasser*) ; *apă oxigenată* (cf. fr. *eau oxygénée*) ; *apă regală* (cf. fr. *eau régale*) etc.

Deosebit de interesant este *scurtcircuit*[4]. Elementele acestui compus s-au contopit (*scurtcircuite, scurtcircuitului*), mult mai bine decît acelea ale modelului său franţuzesc (*court-circuit*, pl. *courts-circuits*[5]). De la acest compus avem şi un derivat *scurtcircuita*, care la rîndul său a dat *scurtcircuitat* şi *scurtcircuitare*.

Bec electric este format în romîneşte prin analogie cu *becul de lampă* şi *becul de gaz* (cf. fr. *bec d'une lampe, bec de gaz*). *Cheie franceză* este de asemenea o formaţie romînească (cf. fr. *clef anglaise*) a cărei combinaţie de cuvinte se datoreşte probabil faptului că această unealtă a venit la noi din Franţa. *Dreptunghi* este un compus ale cărui elemente s-au sudat foarte bine. El păstrează topica cuvîntului francez (*rectangle*) după care a fost calchiat, fapt care îl deosebeşte puţin de compusele de acelaşi gen şi care cred că a contribuit şi la sudarea elementelor lui componente.

Alături de aceste compuse trebuie să ne ocupăm măcar în treacăt de o serie de grupuri de cuvinte pe care le socotim demne să ne reţină atenţia.

Cele mai multe se întîlnesc în terminologia chimiei, unde găsim tot felul de acizi, baze şi săruri denumite astfel : *anhidridă acetică, anhidridă carbonică, acid azotic, acid carbonic, acid sulfuric, alcool etilic, alcool*

[1] Arsène Darmesteter, *op. cit.*, p. 6.
[2] *Ibidem*, p. 8.
[3] *Ibidem*.
[4] Cf. Jacques Byck, *Derivaţie şi sintaxă*, în *Studii şi cercetări lingvistice*, II, 1951, p. 126.
[5] Deosebirea dintre singular şi plural este numai ortografică.

metilic, *alcool denaturat*, *cromat de potasiu* etc. Toate aceste grupuri de cuvinte sînt împrumuturi făcute mai ales din limba franceză. Ele sînt perfect analizabile în romîneşte, elementele lor intrînd în sistemul terminologiei chimice.

Nu am trecut aceste formaţii în categoria compuselor, deoarece din combinarea lor nu rezultă nimic nou din punct de vedere lingvistic (înţelesul lor fiind rezultatul reunirii sensurilor cuvintelor componente), cu toate acestea am socotit necesar să le amintesc, deoarece denumesc, fiecare, o noţiune precisă şi ne amintesc de compusele formate prin juxtapunere, care, aşa cum arată Darmesteter „n'offre pas plus d'idées à l'analyse que chacun des termes qui la composent"[1].

Grupuri de cuvinte de acest fel întîlnim şi în terminologia altor domenii (construcţii, electrotehnică, fizică etc.) : *armă albă*, *beton armat*, *tub electronic*, *sistem tehnic*, *sistem fizic*, *sistem chimic* etc.

Topica compuselor şi a grupurilor de cuvinte formate dintr-un substantiv şi un adjectiv este cea obişnuită în limbă : determinatul precedă determinantul. În cazurile unde întîlnim altă topică (*dreptunghi*, *scurt-circuit*), avem de-a face în general cu un model străin[2].

Al doilea tip de compunere prin juxtapunere îl constituie alăturarea a două substantive. Cele mai multe compuse din această categorie sînt formate din două substantive legate între ele printr-o prepoziţie : *ac de macaz*, *lungime de undă*, *schimbător de viteză*, *maşină cu vapori*, *cutie de viteze*, *pulpă de fructe*, *gol de aer*, *apă de var* etc.

Am trecut aici aproape toate tipurile de compuse de acest fel. După cum se poate uşor observa, aproape toate sînt împrumuturi sau calcuri : *ac de macaz* (cf. fr. *aiguille de changement de voie*), *lungime de undă* (cf. fr. *longueur d'onde*), *maşină cu vapori* (cf. fr. *machine à vapeur*), *cutie de viteze* (cf. fr. *boîte à vitesse*) etc. *Schimbător de viteză* este un calc imperfect, care nu redă decît ideea exprimată de fr. *changement de vitesse* şi care pînă nu demult era redat (mai ales în limbajul şoferilor) prin *şanjmán*. În general formaţiile compuse din două substantive sînt în raport de subordonare, al doilea termen fiind un atribut substantival prepoziţional.

Multe dintre compusele care denumesc maşini, unelte sau instrumente sînt formate dintr-un substantiv şi un supin : *maşină de cusut*, *ac de cusut*, *maşină de scris*, *ciocan de lipit* etc.

În terminologia care se formează acum, toate grupurile de cuvinte care denumesc astfel de noţiuni sînt compuse dintr-un substantiv şi un supin.

În această categorie sînt şi cîteva grupuri de cuvinte care cred că merită să ne reţină atenţia, avînd şansa de a deveni cu timpul adevărate compuse : *maşină de ascuţit*, *maşină de bobinat*, *maşină de depănat*, *maşină de copiat*, *maşină de egrenat*, *maşină de filetat*, *maşină de frezat*, *maşină de havat*, *maşină de mortezat*, *maşină de perforat*, *maşină de rabotat*, *maşină de tricotat*, *maşină de găurit*. Astfel de formaţii noi au înlocuit chiar cuvinte

[1] *Op. cit.*, p. 8.
[2] Vezi p. 192.

tehnice mai vechi, ex. : *maşină de rabotat* (*raboteză*), *maşină de frezat* (*freză*), *maşină de mortizat* (*morteză*), *maşină de havat* (*haveză*), *maşină de găurit* (*bormaşină*) etc. Cred că înlocuirea termenilor mai vechi prin formaţiile noi pe care le-am pomenit nu este prea fericită, deoarece s-au înlocuit nişte neologisme cu alte neologisme (cf. *haveză* = *maşină de havat*), ultimele avînd dezavantajul că sînt mai lungi şi mai greoaie. Un alt tip îl constituie compusele formate după modele străine : *riglă de calcul* (cf. fr. *règle à calcul*), *instrument* (sau *aparat*) *de măsură* (cf. fr. *instrument de mesure*), *aparat de sudură* (cf. fr. *appareil de soudure*). Iată şi cîteva grupuri de cuvinte de acest gen : *aparat de reperaj* (cf. fr. *appareil de répérage*), *aparat de reglare* (cf. fr. *appareil de réglage*), *aparat de respiraţie* (cf. fr. *appareil de respiration*), *aparat de protecţie* (cf. fr. *appareil de protection*), *aparat de racordare* (cf. fr. *appareil de raccordement*) etc. Grupuri de cuvinte de acest fel sînt foarte multe. Cred că trebuie să fie socotite grupuri de cuvinte toate combinaţiile lexicale care denumesc aparate, instrumente, operaţii etc. care ocupă un loc bine definit în terminologia domeniului respectiv. Fiind formate din cuvinte dintre care cel puţin unul are o largă circulaţie şi multe sensuri în tehnică, socotesc că aceste grupuri de cuvinte ar putea deveni adevărate compuse, prin folosirea lor mai îndelungată.

Să vedem acum care sînt prepoziţiile care intră de obicei în compunerea acestor termeni. Prepoziţia cea mai frecventă în asemenea combinaţii este *de*. Mai întîlnim de asemenea pe *cu* (*maşină cu aburi*, *motor cu explozie*), arătînd instrumentul, şi rar de tot pe *în* (*staţie în derivă*), în combinaţii care ar putea fi socotite mai degrabă locuţiuni adjectivale.

Într-o serie de compuse şi de grupuri de cuvinte formate din două substantive, al doilea substantiv este un nume propriu : *salpetru de Chile*, *salpetru de India*, *roşu de Berlin*, *roşu de China*, *roşu de Prusia*, *nucă de Cola*, *verde de China*, *verde de Paris*, *apă de Colonia*, *apă de Javel*.

Toţi aceştia nu sînt termeni strict tehnici şi astăzi au început să fie înlocuiţi cu alte forme : *salpetru de Chile*=*nitrat de potasiu*, *salpetru de India* = *nitrat de sodiu* etc.

Un alt fel de grupuri în care intră nume proprii sînt acelea de tipul *maşina lui Atwood*, *apa lui Labarraque*, *discul lui Newton* etc., formate dintr-un substantiv şi un nume propriu la genitiv. Aceste grupuri de cuvinte reprezintă tipul de compuse din limba comună : *lemnul lui Dumnezeu*, *calul dracului* etc. Cred că toate combinaţiile ca : *legea lui Gay-Lussac*, *legea lui Henry*, *legea lui Joule*, *legea lui Ohm*, *binomul lui Newton*, *teorema lui Thales*, *teorema lui Pitagora* etc., pot fi considerate tot grupuri de cuvinte. Deşi par simple alăturări de cuvinte, uneori simple titluri, le putem socoti tot grupuri de cuvinte, deoarece denumesc noţiuni fundamentale în ştiinţă, fixate în această formă de multă vreme şi folosite pe plan internaţional.

În alte grupuri de cuvinte al doilea substantiv, numele propriu, are rol atributiv şi este legat direct de primul substantiv : *vas Dewar*, *celulă Kerr*, *tub Geissler*, *convertizor Siemens-Martin*, *tub Braun*, *bobină Ruhmkorff*, *bec Auer*, *arzător Bunsen*, *aparat Kipp* etc.

Scanned with OKEN Scanner

Cred că tot grupuri de cuvinte trebuie socotite şi *calculul probabilităţilor*, *calculul variaţiunilor*, în compunerea cărora intră un substantiv articulat la genitiv (ca în tipul de compuse *floarea soarelui*, *traista ciobanului* etc.). Am enumerat aici şi aceste două formaţii, deoarece exprimă o noţiune unică care nu poate fi denumită în alt fel decît prin combinaţia respectivă.

În sfîrşit, să analizăm acum o serie de compuse formate prin juxtapunere, la baza cărora stau figuri de stil, mai ales metafore. În limba comună există numeroase compuse de acest gen şi mai ales astfel sînt denumite popular plantele. În limbajul tehnic unele unelte, dispozitive etc. sînt denumite : *coadă de şoarece*, *coadă de vulpe* (ferăstraie de un anumit tip), *gură de lup* (nod de parîmă), *ochi de tigru* (varietate de cuarţ), *om mort* (dispozitiv de frînare), *gură de broască* (un tip de rindea), *scară de pisică* (scară de coborît în bărci), *ghiară de pisică* (tip de ancoră), *ochi de pisică* (mic semnal luminos care se ataşează la vehicule), *ochi de bou* (lucarnă ovală sau rotundă).

Cea mai mare parte dintre aceşti termeni sînt calchiaţi din alte limbi : *coadă de şoarece* (cf. fr. *queue-de-rat*), *coadă de vulpe* (cf. fr. *queue-de-renard*, germ. *Fuchsschwanz*), *gură de lup (cf. gueule-de-loup)*, *ochi de tigru* (cf. fr. *œil-de-tigre*, germ. *Tigerauge*), *om mort* (cf. germ. *Totmannkopf*), *gheară de pisică* (cf. germ. *Katzanker*), *ochi de pisică* (cf. fr. *œil-de-chat*, germ. *Katzenauge*), *ochi de bou* (cf. fr. *œil-de-bœuf*). *Scară de pisică* este o variantă recentă a compusului *scara mîţei*, format prin etimologie populară din it. *scaramuccia*. Deşi metaforele care stau la baza acestor termeni nu au apărut în limba romînă (fiind vorba mai ales de nişte calcuri), cred că aceste compuse pot fi socotite ca formate pe baza unei metafore, deoarece la adoptarea lor s-a menţinut metafora din limba de origine. În vechea noastră terminologie meşteşugărească sînt de asemenea mulţi termeni de acest fel, de care nu ne ocupăm aici, fiind astăzi termeni populari, nemaifolosiţi în terminologia tehnică.

După cum am văzut, în domeniul ştiinţific şi tehnic, prin juxtapunere se formează în general substantive compuse. Sînt foarte puţine adjective compuse. Citǎm *obtuzunghi* (cu un unghi obtuz), *ascuţitunghi* (cu unghiurile ascuţite), *dreptunghi* (cu un unghi drept), care se întîlnesc mai cu seamă în combinaţiile *triunghi ascuţitunghi*, *triunghi obtuzunghi*, *triunghi dreptunghi*. În terminologia matematică modernă *dreptunghi* (adjectiv) a fost înlocuit cu *dreptunghic*[1], probabil pentru a se evita confuzia cu *dreptunghi* (poligon cu patru laturi).

Un procedeu nou de formare de adjective compuse este acela al alăturării a două adjective după tipul *franco-german*, *romîno-bulgar* etc. Acest procedeu noi l-am împrumutat din franţuzeşte[2]. În ştiinţă şi tehnică asemenea adjective compuse sînt foarte frecvente. Iată cîteva dintre cele mai importante : *fizico-chimic*, *chimico-mecanic*, *genito-urinar*, *cerebro-spinal*, *alcalino-pămîntos*, *electroacustic*, *electromecanic*, *electrodinamic* etc.

---

[1] Cf. *Lexiconul tehnic romîn*, Bucureşti, 1950, s. v.

[2] Darmesteter, *op. cit.*, p. 256, socoteşte adjectivele de tipul *gallo-romain*, *franco-allemande* etc. ca formaţii create după modelul compunerii greceşti.

Şi acestea sînt în general împrumuturi din alte limbi, ele sînt însă perfect analizabile, iar procedeul lor de formare pare că s-a încetăţenit astăzi în limba romînă[1]. Adjectivul *alcalino-pămîntos* este o formaţie romînească, după fr. *alcalino-terreux*.

Compunerea de prepoziţii, adverbe etc. nu este specifică terminologiei speciale şi deci nu va fi tratată în această lucrare.

Al doilea tip de compunere întîlnit în terminologia ştiinţifică şi tehnică este compunerea prin elipsă. Dintre compusele formate astfel, cele mai frecvente sînt acelea care reunesc două substantive: *maşină-unealtă*, *lunetă-foarfece*, *oţel-carbon* etc. În mod obişnuit elementele de compunere se găsesc în raport de coordonare prin apoziţie. Elipsa în aceste compuse este rezultatul asocierii a două noţiuni luate împreună[2]. Astfel, compusul *maşină-unealtă* denumeşte o maşină care permite mişcarea mecanică a unei unelte sau a unei piese care trebuie prelucrată. Din îmbinarea acestor două noţiuni (*maşină* şi *unealtă*) a ieşit noţiunea complexă de *maşină-unealtă*, denumită printr-un cuvînt compus, format sintetic din două cuvinte care reprezintă fiecare elementele componente ale noţiunii complexe. Iată acum cîteva tipuri de compuse prin elipsă: *zi-muncă*, *lunetă-foarfece*, *bloc-motor*, *bloc-sistem* (sau *motor-bloc*, *sistem-bloc*).

Pe lîngă aceste compuse, întîlnim o serie de grupuri de cuvinte: *bec-lumînare*, *convertizor-pară*, *crater-lac*, *freză-burghiu*, *fereastră-ghilotină*, *foarfece-ghilotină*, *arc-disc*, *asfalt-lac*, *bornă-teacă*, *conductă-funie*, *ecluză-puţ*, *automobil-omnibus*, *navă-omnibus*, *tren-omnibus*, *izolator-bară*, *izolator-clopot*, *sfredel-lingură*, *mină-clopot*, *clemă-papuc*, *perie-melc*, *altimetru-radar*, *metru-etalon*, *navă-far*, *vagon-atelier*, *vagon-spital*, *vagon-restaurant*, *lampă-pilot*, *balon-pilot*, *antenă-cadru*, *vagon-cisternă*, *tonă-registru*, *tonă-kilometru*, *osie-kilometru*.

O problemă importantă pentru aceste compuse şi grupuri de cuvinte este flexiunea nominală (formarea pluralului şi a genitivului, mai ales la forma articulată). Cum vom zice: *tone-registru* sau *tone-registre*, *becuri-lumînare* sau *becuri-lumînări*, *ferestre-ghilotină* sau *ferestre-ghilotine*? Uzul este încă nesigur. Colectivele de specialişti care lucrează la terminologie au adoptat pentru formarea pluralului acestor compuse un criteriu care se bazează pe felul elipsei. Astfel pentru compuse ca *maşină-unealtă*, pluralul este *maşini-unelte*; la fel va fi şi *cratere-lacuri*, *tone-kilometri*, *osii-kilometri*. *Zi-muncă* (calchiat după rus. *трудодень*) are pluralul deja consacrat de uz, *zile-muncă*. Pentru tipul de compuse sau de grupuri de cuvinte, ca *fereastră-ghilotină* (fereastră care funcţionează ca o ghilotină, de tip ghilotină), *antenă-cadru* (antenă în formă de cadru, de tip cadru), *izolator-suport* (izolator, în formă de suport, de tip suport), *automobil-omnibus*[3] (automobil de tip omnibus), în care cel de-al doilea element de compunere reprezintă tipul, forma, funcţia etc. primului element, s-a propus ca numai primul substantiv să primească flexiunea de plural, aşa cum se pare că este şi uzul: *ferestre-ghilotină*, *antene-cadru*, *izola-*

[1] Cf. *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 39.
[2] Cf. Darmesteter, *op. cit.*, p. 137—138.
[3] Din această formaţie a apărut cuvîntul *autobus*, o formaţie hibridă şi absurdă.

toare-suport, *automobile-omnibus* etc. Cred că soluția este bună și poate fi adoptată ca normă pentru formarea pluralului, cu atît mai mult cu cît ea este folosită de mult, marea majoritate a acestor compuse primind desinența pluralului numai la primul element.

Genitivul urmează în general situația pluralului. Compusele care primesc desinența pluralului numai la primul element, primesc și desinența de genitiv tot astfel : *antenă-cadru*, gen. *antene-cadru*, art. *anteneicadru* ; *izolator-suport*, gen. *izolator-suport*, art. *izolatorului-suport* etc. Compusele care au desinența de plural la ambele elemente, primesc desinența genitivului nearticulat în același fel : *mașină-unealtă*, gen. *mașini-unelte*. La genitiv articulat, cel de-al doilea element al compusului nu mai primește articolul (*mașinii-unelte*).

Multă vreme flexiunea nominală a unor împrumuturi compuse a fost foarte nesigură (ca și în limba lor de origină). Este cazul unor cuvinte care denumesc unități de măsură : *wattoră*, *kilowattoră*, *electronvolt*, *amper-oră*, *voltamper*. Astăzi elementele lor s-au sudat complet, cuvintele respective primind desinențele ca și cuvintele simple : *wattore*, *kilowattore*, *electronvolți*, *amperore*, *voltamperi*.

După cum se vede ușor, marea majoritate a acestor compuse și grupuri sînt tot calcuri lingvistice. Topica lor urmează de obicei regulile ordinii normale a cuvintelor în limba romînă, substantivul-apoziție urmînd determinatul. În cazul lui *bloc-motor* și *bloc-sistem* ordinea cuvintelor se explică prin influența unei topici străine (cf. germ. *Blockmotor*, fr. engl. *block-system*).

Într-o serie de compuse și grupuri de cuvinte elipsa constă în suprimarea unor instrumente gramaticale. În formații ca cele enumerate mai jos lipsește prepoziția, adăugată de noi în paranteză : *oțel-* (de) *balot*, *oțel-* (de) *beton*, *far-* (de la) *pupă*, *navă-* (de) *școală*, *vagon-* (de) *școală*, *bicicletă-* (în) *tandem*, *raze-* (de la)*canal*. După cum se poate ușor observa, elementele acestor formații sînt în raport de subordonare.

Un alt tip de compus prin elipsă este acela format dintr-un verb și un complement : *apără-roate* (stîlp așezat la marginea unei șosele), *sparge-val* (tip de dig), alături de care pot fi trecute grupurile de cuvinte *filtru elimină-bandă*, *filtru trece-bandă*, *filtru trece-sus*, *filtru trece-jos*. Ultimele combinații sînt calcuri după limba franceză (cf. fr. *passe-haut*, *passe-bas*, *passe-bande*). Puțin numeroase, aceste formații dovedesc totuși că procedeul este folosit și în acest domeniu. De același tip de compunere se leagă toate formațiile compuse cu *port-* (< fr. *porte* < *porter*), simțit astăzi aproape ca un prefix[1] : *portavion*, *portaltoi*, *portcuțit*, *portdrapel*, *porthartă*, *portțigaret*, *portburghiu* etc.

În sfîrșit o ultimă serie de cuvinte compuse tehnice sînt formate prin reunirea sunetelor sau silabelor inițiale ale unor cuvinte. În terminologia științifică și tehnică acest fel de compuse sînt destul de rare, ele putînd da naștere la confuzii. Modul acesta de compunere a fost și este mult folosit, mai ales pentru numirile comerciale ale unor produse (*ferodo*, *lignomet* etc.), domeniu unde sînt căutate creații care să reunească într-un

[1] Cf. DLRLC, s. v., iar pentru situația lui *porte* în fr., cf. Quillet, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, 1946, și Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Larousse, Paris, 1938, s. v.

cuvînt denumiri ale unor elemente din componenţa produsului sau cuvinte care pot aminti de calităţile lui (ex. *lignomet* = *lignum* (lemn) cu calităţi de metal — *met.*). În 1930 ing. C. Budeanu a denumit o unitate de măsură *var* prin alăturarea iniţialelor cuvintelor *volt*, *amper*, *rezistenţă*, întrebuinţînd acest cuvînt de uz internaţional prima oară în limba romînă. *TFF* (telegrafie fără fir), sistemul *MKSA* (metru-kilogram-secundă-amper), *aragaz*, *pebegaz*, *alnico*, *nital* etc. sînt de asemenea compuse curente în tehnică.

M-am ocupat pînă acum de compuse ale căror elemente sînt analizabile şi fac parte din vocabularul tehnic şi ştiinţific al limbii romîne. Deşi, aşa cum am mai spus, împrumutate sau calchiate în marea lor majoritate, totuşi acestea pot fi numite compuse romîneşti, fiind formate în general prin procedeele din limba comună. Cred că nu este locul să mă ocup aici şi de împrumuturile de cuvinte compuse făcute pe cale populară, ale căror elemente nu sînt analizabile (ex. *bomfaier* < germ. *Bogenfeiler*).

În încheierea acestei lucrări voi trata pe scurt compusele savante împrumutate din alte limbi. Marea majoritate a acestor cuvinte compuse sînt de proveniență greacă, latină sau latino-romanică şi ne-au fost transmise de obicei prin intermediul limbilor franceză, rusă şi germană. Aceste cuvinte se bucură în general de circulaţie universală. Cîteva limbi, cum ar fi germana, maghiara, care rezistau acestor cuvinte şi le înlocuiau cu altele formate în limba respectivă, în ultima vreme au început să adopte şi ele aceşti termeni internaţionali.

Formaţiile savante pot fi împărţite în patru mari grupe : *a*) formaţii greceşti sau din elemente greceşti ; *b*) formaţii latine sau din elemente latine ; *c*) formaţii din elemente latino-greceşti ; *d*) formaţii din elemente latino-greceşti şi cuvinte dintr-o limbă modernă.

În general aceste cuvinte au fost adaptate la structura fonetică şi lexicală a limbii care le-a adoptat. Astfel gr. savant. πρωτότυπος > rom. *prototip*, fr. *prototype* ; lat. *aqueductus* > rom. *apeduct*, fr. *aqueduc*. Uneori unele compuse savante sînt formate greşit. Astfel formaţia *hectometru* nu reprezintă exact pe gr. ἑκατόμετρον, nici *kilometru* pe gr. χιλιόμετρον etc[1].

Să studiem acum cîteva compuse din fiecare categorie. În ştiinţă şi tehnică există multe formaţii greceşti care denumesc tot felul de noţiuni de specialitate. Mai ales medicina excelează în aceşti termeni. Citez : *agronomie* < gr. αγρονόμη, cf. fr. *agronomie* ; *amfiteatru* < gr. ἀμφιθέατρον, cf. fr. *amphithéâtre* ; *cosmografie* < gr. κοσμογραφία, cf. fr. *cosmographie* ; *chirurgie* < gr. χειρουργία, cf. fr. *chirurgie* ; *geometrie* < gr. γεωμετρία, cf. fr. *géométrie* ; *hemiciclu* < gr. ἡμικύκλιον, cf. fr. *hémicycle* ; *heptagon* < gr. ἑπτάγωνος, cf. fr. *heptagone* ; *omolog* < gr. ὁμόλογος, cf. fr. *homologue* ; *metalurgie* < gr. μεταλλουργεῖον, cf. fr. *métallurgie* ; *prototip* < gr. πρωτότυπος, cf. fr. *prototype*. La acestea se adaugă o serie întreagă de compuse savante recente, formate din elemente şi după procedee greceşti : *fotografie* < fr. *photographie* < gr. φῶς, γραφίς ; *dactilografie* < fr. *dactylographie* < gr. δάκτυλος, γραφίς ; *termometru* < fr. *ther-*

[1] Cf. A. Darmesteter, *op. cit.*, p. 253.

momètre < gr. θερμός, μέτρον; *telemetru* < fr. *télémètre* < gr. τῆλε, μέτρον; *telegraf* < fr. *télégraphe* < gr. τῆλε, γράφω; *telegramă* < fr. *télégramme* < gr. τῆλε, γράμμα; *teleautograf* < fr. *téléautographe* < gr. τῆλε, αὐτο, γραφω; *telefon* < fr. *téléphone* < gr. τῆλε, φωνή etc.

Alte cuvinte savante, mai puţin numeroase, sînt luate din latină sau sînt formate din elemente latine: *apeduct*, cf. lat. *aquaeductus*, fr. *aqueduc*; *viaduct* creat prin analogie cu *aquaeductus* de la lat. *via* „cale"; *calorific* < fr. *calorifère* < lat. *calor* şi *ferre*; *calorifug* < fr. *calorifuge* < lat. *calor* şi *fugere*; *frigorifer* < fr. *frigorifère* < lat. *frigus* şi *ferre*; *frigorific* < fr. *frigorifique* < lat. *frigorificus* < *frigus*, *facio*; *febrifug* < fr. *fébrifuge* < lat. *febris* şi *fugere*; *centrifug* < lat. *centrum* şi *fugere*; *centripet* < fr. *centripète* < lat. *centrum* şi *petere*; *carnivor* < fr. *carnivore* < *lat. caro* şi *vorare* etc.

Iată acum şi cîteva exemple de compuse savante formate din elemente latine şi greceşti: *planisferă* < fr. *planisphère* < lat. *planus*, gr. σφαῖρα; *coxalgie* < fr. *coxalgie* < lat. *coxa*, gr. ἀλγέω; *bioxid* < fr. *bioxyde* < lat. *bi*, gr. ὄξος etc. Sistemul metric şi în general întreg sistemul MKSA se bazează pe forme de compunere latino-greceşti, adaptate la structura fiecărei limbi: *centimetru* < lat. *centum*, gr. μέτρον; *miligram* < lat. *mille*, gr. γράμμα etc.

Important este că, o dată cu aceste compuse, în terminologia ştiinţifică şi tehnică — şi nu numai aici — s-a împrumutat şi sistemul de compunere tematică. Aceasta ajută la formarea unor compuse bine sudate, de circulaţie internaţională, care sînt foarte potrivite pentru ştiinţă şi tehnică. În multe limbi moderne întîlnim acum frecvent compuse după acest sistem: *electromotor*, *electrodinam*, *electromecanică*, *farmacodinamică*, *filmotecă*, *fotoelectric*, *fotoluminescenţă*, *turboreactor*, *turbocompresor*, *televizor*, *cablogramă*, *radiogramă*, *radioreceptor* etc. De la astfel de cuvinte se formează uşor şi derivate: adj. *electromecanic*, *farmacodinamic*, *fotoluminescent* etc. Se pot deriva şi verbe: *telegrafia*, *radiografia*, *termocauteriza*, *radiotelegrafia* etc. Cred că se poate prevedea o mare dezvoltare în viitor pentru acest procedeu de compunere.

Şi acum mă voi ocupa pe scurt de ortografierea acestor termeni, problemă astăzi la ordinea zilei. Desigur că ortografierea fiecărui cuvînt compus este o problemă care trebuie să ne preocupe în mod special. În general însă cred că se pot aplica anumite principii de scriere.

Elementele componente ale compuselor formate prin juxtapunere trebuie scrise separat, cu excepţia cuvintelor compuse ale căror elemente s-au contopit (ca: *scurtcircuit*, *dreptunghi* etc.). Cuvintele compuse prin elipsă ar trebui scrise cu linioară pentru a marca mai bine legătura elementelor componente: *maşină-unealtă*, *lunetă-foarfece* etc.[1].

Grupurile de cuvinte ar trebui să urmeze ortografia tipului de compuse cărora le corespund.

Unităţile de măsură, aşa cum sînt ortografiate în întreaga lume, trebuie scrise într-un singur cuvînt, deci: *kilometru*, *kilowatt*, *kilowattoră*, *kilovolt*, *kilogrammetru* etc.

[1] Cf. F. Ciobanu, *Scrierea cuvintelor compuse*, Bucureşti, 1958, p. 15—17.

Inv. 183208

De asemenea cuvintele savante compuse din elemente străine, neanalizabile pentru un vorbitor care cunoaşte numai limba romînă, ar trebui scrise într-un singur cuvînt pentru uşurarea ortografiei, deci; *radiotelegrafie*, *cablogramă*, *teleobiectiv*, *fotogrammetrie*, *fotosinteză*, *fotoelectric*, *turboreactor*, *morfofiziologie*, *otorinolaringologie*, *termonuclear*, *farmacodinamic* etc.

În încheiere să vedem ce concluzii putem desprinde în urma acestui studiu asupra compuselor din terminologia ştiinţifică şi tehnică actuală.

Terminologia noastră specială este în general împrumutată din alte limbi. Cum este şi firesc, şi cuvintele compuse tehnice sînt în marea lor majoritate împrumuturi sau calcuri lingvistice. Acestea au fost adaptate structurii fonetice şi lexicale a limbii romîne.

Din toată bogăţia de termeni tehnici formaţi din nenumărate combinaţii şi grupuri de cuvinte — numărul acelora pe care le consider că sînt adevărate compuse este destul de redus.

În general terminologia specială foloseşte toate procedeele de compunere din limba comună. Se poate afirma că în acest domeniu se dezvoltă în mod special unele dintre ele, cum sînt compunerea prin elipsă şi, în mai mică măsură, compunerea din iniţiale sau din silabe.

În general compusele tehnice sînt substantive, adjective fiind foarte puţine.

Derivarea de la aceste cuvinte este destul de redusă, cred, datorită gradului puţin avansat de contopire a elementelor componente. Acolo unde elementele componente s-au contopit întîlnim şi derivate.

Cuvintele compuse tehnice sînt formate mai ales prin juxtapunere. Contopirea elementelor de compoziţie este foarte rară. Cea mai mare parte dintre aceste cuvinte sînt recente. Vocabularul ştiinţific şi tehnic fiind foarte mobil, multe cuvinte compuse au viaţă scurtă în limbă. Tehnica şi ştiinţa modernă în continuă dezvoltare aduc noi noţiuni, noi obiecte care primesc noi denumiri. Grupurile de cuvinte recent formate care denumesc aceste noţiuni prezintă un interes deosebit din punct de vedere lingvistic, deoarece, cu timpul, ele s-ar putea fixa ca adevărate cuvinte compuse.

Trebuie să remarcăm că în compusele tehnice, ca şi în compusele din limba comună, intră ca elemente de compunere în general cuvinte care se bucură de o largă circulaţie şi care fac parte uneori chiar din fondul principal lexical al limbii (*ac*, *cuptor*, *maşină*, *unealtă* etc.). Faptul acesta confirmă teza generală că „sînt compuse de la cuvintele vechi”[1].

În domeniul terminologiei ştiinţifice şi tehnice se va dezvolta desigur şi compunerea savantă cu elemente luate din limbile clasice şi moderne.

Ca ultimă concluzie pot afirma că, în domeniul terminologiei tehnice, limba romînă nu şi-a schimbat structura în ceea ce priveşte formarea cuvintelor prin compunere, ea rămînînd mai departe o limbă de tip derivativ, ca şi latina şi celelalte limbi romanice.

---

[1] Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*, Bucureşti, 1954, p. 134.

DERIVAREA CU SUFIXE ŞI PREFIXE ÎN PSALTIREA HURMUZAKI

DE

FINUŢA ASAN

Psaltirea Hurmuzaki este o traducere a psalmilor lui David, făcută în Maramureş, la începutul secolului al XVI-lea. Psaltirea poartă numele lui Eudoxiu Hurmuzaki, care a donat manuscrisul Bibliotecii Academiei Romîne.

Importanţa acestei lucrări constă în faptul că este unul dintre cele mai vechi texte romîneşti păstrate şi singura traducere originală, autografă, a psalmilor din limba slavonă, şi nu o copie după un manuscris anterior[1].

Articolul de faţă este un capitol dintr-un studiu mai amplu asupra limbii Psaltirii Hurmuzaki şi se mărgineşte să se ocupe numai de formarea cuvintelor prin derivare cu sufixe şi prefixe. Pentru a da o imagine cît mai completă a folosirii procedeului derivării în textul studiat, am crezut că e bine să iau în. consideraţie toate cuvintele formate cu sufixe sau cu prefixe, atît pe cele derivate în limba romînă, cît şi pe cele împrumutate gata derivate, dar a căror formaţie este clară pentru romîni.

Urmărind să pun în lumină influenţa originalului slavon asupra versiunii romîneşti în ceea ce priveşte derivarea cuvintelor, am dat în paranteză, după cuvîntul din Psaltirea Hurmuzaki, corespondentul slavon, atunci cînd acesta a fost împrumutat şi folosit ca atare de traducătorul psalmilor sau cînd a servit ca model pentru formarea derivatului romînesc (de cele mai multe ori nici nu se poate stabili care dintre aceste două alternative este cea reală).

În listele de exemple am înregistrat toate derivatele, fără a menţiona însă de cîte ori e folosit fiecare derivat.

---

[1] Cf. I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, I, Bucureşti, 1916, p. XLVII şi urm.

Sufixe care formează substantive şi adjective

- *aş* formează adjective şi substantive de la substantive : *aducând ponoslu* ***trufaşilor*** 122/4[1] (cf. *trufă* „trufie") ; *du-mea la dereptatea a ta preantru* ***vrăjmaşii*** *miei* 5/10.

Sufixul creează derivate care denumesc pe posesorul unei însuşiri. Derivatele cu acest sufix apar rar în textul Psaltirii.

- *ătate* formează substantive de la adjective : *domnia şi* ***bogătatea*** *e în casa lui* 111/3 (de la *bogat*, cu haplologie) ; *veri vedea* ***bunrătatea*** *Ierusalimului* 127/5 ; *mea veri învaţa cu* ***dereptatea*** *ta* 118/171 (de la *derept*, cu haplologie) ; *ochii miei nu putură de* ***meserătate*** 87/10 ; *den* ***reotatea*** *... măntui-va sufletul lor* 71/14.

Sufixul derivă cuvinte care exprimă o însuşire ; derivatele apar adesea în Psaltirea Hurmuzaki.

- *ciune* formează substantive de la verbe : *puşu* ***îmbrăcăciurea*** *mea sac* 68/12 („îmbrăcăminte") ; ***rugăciurea*** *mea socoteaşte* 38/13 ; *vărsă-sea* ***uriciunri*** *pre giudeţele lor* 106/40 (cf. *uri* „a urî").

Cuvintele formate cu acest sufix exprimă rezultatul acţiunii verbului de la care au derivat sau, avînd un sens foarte concret, obiectul prin care se realizează acţiunea. Aceste derivate nu sînt frecvente în Psaltirea Hurmuzaki.

- *eală* formează substantive de la verbe : *cărarea de* ***greşală*** 139/6 ; *nu a dat în* ***smenteală*** *picioarelor meale* 65/9.

Derivatele denumesc rezultatul acţiunii verbului. Textul nostru nu atestă sufixul decît în exemplele menţionate mai sus.

- *enie* formează substantive de la verbe : ***blagoslovenia*** *lu Dumnedzău pre voi* 128/8 (cf. *blagoslovi* şi v. sl. благословєнніє) ; *vedzi* ***smearenia*** *mea* 24/18 (cf. *smeri* şi v. sl. съмѣрієнніє) ; *iubitorii* ***spăseniei*** *tale* 39/17 (şi ***ispăseniei*** 17/3, cf. *spăsi* şi v. sl. съпасєнніє).

Cuvintele derivate exprimă rezultatul acţiunii verbului de la care derivă şi apar destul de des în textul studiat.

- *esc* formează adjective de la substantive : *tremise pre ei muşte* ***cănreşti*** 77/45 ; *satele* ***chidăreşti*** 119/5 („ale Kidarului") ; ***dumnedzeească*** *e* 67/21 ; *lucru de mănră* ***omenrească*** 134/15.

Adjectivele derivate cu sufixul *-esc* arată că obiectele determinate aparţin, sînt de natura, sînt caracteristice obiectului denumit de substantivul de la care s-au format adjectivele respective. Aceste derivate sînt puţin folosite în Psaltirea Hurmuzaki.

- *eţ* formează adjective de la verbe : *bărbatul strămb şi* ***prilăsteţ*** 5/8 (cf. *prilăsti* „a înşela").

Derivatul arată că obiectul determinat săvîrşeşte în mod obişnuit acţiunea denumită de verbul de la care s-a format adjectivul. Sufixul apare o singură dată în Psaltirea Hurmuzaki.

- *eţe* formează substantive de la adjective : ***bătrănreaţele*** *meale* 91/11 ; *tote* ***blăndeaţeale*** *lui* 131/1 (ambele la plural cu sens de singular) ; ***frumuseţea*** *îndereptata* 15/11 (foarte frecventă şi forma sincopată *frum-*

[1] Cifrele indică psalmul şi versetul.

seţea); ***tinreareaţele*** *meale* 70/17 (frecventă şi forma *tinreaţele*, cu haplologie; de asemenea la plural cu sens de singular).

Sufixul derivă cuvinte care exprimă o calitate. Derivatele apar destul de des în textul Psaltirii.

- *ie* formează substantive:

a. de la adjective: *părăsindu-şi strinrilor* ***avuţia*** *sa* 48/11; *dăndu-mi reu derept binre şi* ***bescisnicie*** *sufletul mieu* 34/12; ***curăţiea*** *mănrulor meale* 17/21; *veseleaşte* ***giunricа*** *mea* 42/4; *necuraţii îmblă dopă* ***înrălţiea*** *ta* 11/9; *lăudat e vrătos şi* ***măria*** *lui* 144/3; *număra-va* ***mulţia*** *stealelor* 146/4; ***necurăţia*** *noastra* 64/3; *spunreţi pomeană* ***sfinţiei*** *lui* 29/6; *Domnul* ***tărie*** *oamenilor săi da-va* 28/11; *în* ***trufăşiea*** *necuratului* 9/23; *împlea-me-veri de* ***veselie*** *cu faţa ta* 15/11 (cf. *vesel* şi v. sl. ВЕСЕЛИЄ);

b. de la substantive: *scoatea fărecaţii cu* ***bărbăţiea*** 67/7; *carele face* ***curvie*** 72/27; *e în veaci* ***domnia*** *lui* 135/2 („milă"); ***împărăţia*** *ta,* ***împărăţie*** *întru toţi veacii* 144/13 („faptul de a împărăţi"); *toată* ***împărăţia*** *Hanaanului* 134/11 („ţară"); ***mărturiea*** *mea* 131/12; ***piscupiea*** *lui lua-va altul* 108/8; *şedea-va Domnul împărat în* ***vecie*** 28/10.

Sufixul *-ie* are mai multe valori. El derivă abstracte (cuvinte care exprimă o calitate, un sentiment, o acţiune: *bărbăţiea, curăţiea, domnia, veselie, curvie, împărăţie, piscupiea*) şi cuvinte cu un sens concretizat (*avuţia, împărăţia* „ţara"). Derivatele apar frecvent în Psaltirea Hurmuzaki.

- *ime* formează substantive de la adjective: ***înrălţimea*** *de departe o şti* 137/6; ***mulţimea*** *vrăturţiei salea* 32/17; ***necurăţimea*** *lor* 5/12.

Formînd abstracte ale calităţii ca şi *-ie*, *-ime* e concurat de primul sufix, care e mai puternic. În textul nostru apar mult mai rar *mulţimea* şi *necurăţimea* faţă de *mulţia* şi *necurăţia*. Deşi *mulţime* este cel care a învins şi e folosit şi astăzi, sufixul *-ime* e în general mai puţin frecvent şi în limba contemporană decît *-ie*.

- *inţă* formează substantive de la verbe: ***upovăinţa*** *mea* 21/10 (cf. *upovăi* „a nădăjdui").

În Psaltirea Hurmuzaki nu întîlnim decît un singur derivat cu sufixul *-inţă*: abstractul verbal menţionat mai sus.

- *mînt* formează substantive de la verbe: ***acoperemăntul*** *arepilur tale* 16/8; *descoperiră-sea urdzirea a lumiei de* ***cuntrimăntul*** *tău, Doamne* 17/16 (cf. *cuntiri* „a opri, a înceta"); ***giurămenteale*** *menciunrilor vesti-vor* 58/13; *punre-voi* ***încălţămăntul*** *mieu* 107/10;

de la adjective: *chemaiu Domnul şi mea audzi în* ***lărgămănt*** 117/5 („loc larg, întins").

Derivatele exprimă rezultatul acţiunii verbului de la care s-au format şi obiectul prin care se realizează acţiunea acestui verb sau denumesc obiecte care posedă o însuşire arătată de adjectivul de bază. Aceste derivate apar rar în textul nostru.

- *nic* formează adjective şi substantive:

a. de la verbe: *a micşura* ***clevetnicul*** 71/4 (cf. *cleveti* „a calomnia" şi v. sl. КЛЄВЄТЪНИКЪ); *moartea* ***greaşnicilor*** 33/21 (cf. *greşi* şi v. sl. ГрѣШЬНИКЪ); *arde-va ca focul* ***protivnicul*** *numelui tău* 73/10 (cf. *protivi* „a se împotrivi");

b. de la adverbe : *cu* ***înderetnicii*** *înderetnici-veri* 17/27.

Derivatele denumesc pe cel care săvîrşeşte de obicei acţiunea verbului sau arată că obiectul determinat are o anumită însuşire (legată semantic de rădăcina cuvîntului de la care derivă). Cuvintele formate cu acest sufix sînt rareori folosite în Psaltirea Hurmuzaki.

- *oniu* formează substantive de la verbe : *de* ***păsoniul*** *răzimaţilor* 44/9 (cf. *păsa* „a apăsa").

Substantivul numeşte obiectul care îndeplineşte acţiunea verbului. *-oniu* derivă numai acest cuvînt în Psaltirea Hurmuzaki.

- *os* formează adjective (uneori substantivate):

a. de la substantive : *mărturiea lui Dumnedzău* ***credinciuasă*** *e* 18/8 ; *putirile* ***fricoase*** *ale tale* 144/6 ; *măniea* ***menciunrosă*** 39/5 ; *limbă* ***necuvin-***[ci]***osă*** 42/1 ; ***neputincios*** *sămtu* 6/3 ; *lucrară* ***păcătoşii*** 128/3 ; *pasările* ***pănoase*** 147/10 ; *ţerîna* ***tinoasă*** 39/3 ; *untu* ***unturos*** 91/11 ;

b. de la verbe : *calea...* ***lunrecoasă*** 34/6 ; *acela easte* ***măngăios*** 77/38.

În ceea ce priveşte cuvintele : *bucuros* (***bucuroşii*** *tăi bucurară-se* 131/9) şi *mînios* (*vrăjimaşii miei cei* ***mănioşi*** 17/48) nu putem stabili dacă sînt derivate de la substantive (*bucurie, mînie*) sau de la verbe *(bucura, mînia)*. Pe *apătos* (*riurele* ***apătoase*** 73/15) I. A. Candrea şi O. Densusianu[1] îl consideră derivat de la un presupus **apăta*, iar Tiktin[2] îl explică prin lat. **aquatōsus*.

Adjectivele derivate cu sufixul *-os* de la substantive arată că obiectul determinat este la fel sau este prevăzut cu obiectul exprimat prin substantivul de bază ; adjectivele derivate de la verbe arată că obiectul determinat săvîrşeşte de obicei sau este caracterizat prin acţiunea desemnată de verbul de bază. Cuvintele în *-os* apar frecvent în Psaltirea Hurmuzaki.

- *şig* formează substantive de la adjective : ***hiclenşig*** *înraintea ta feciu* 50/6.

Derivatul numeşte acţiunea săvîrşită de purtătorul însuşirii indicate de adjectivul de bază. În textul nostru, sufixul *-şig* derivă numai substantivul menţionat.

- *toriu* (mai rar *-tor*), fem. *-toare* formează substantive (uneori cu valoare adjectivală) de la verbe : *tu eşti al mieu* ***acoperitor*** 70/6 ; *şi va fi Domnul* ***aciuotoriu*** *mişelului* 9/10 ; *cu mănrule-şi* ***adunrătoriul*** 128/7 ; ***aflătoriul*** *mieu* 72/14 ; *fuiu ca corbul de noapte la* ***afundotorea*** 101/7 („loc adînc, unde te afunzi") ; *Domnele* ***agiutătoriu*** *mieu* 18/15 ; *Domnul că e* ***agiutoriul*** *nostru* 32/20 ; *în loc de* ***amistuitoriu*** *a mea scoate* 70/3 ; ***biruitoriul*** *mieu* 54/14 ; *a legiei* ***călcătoriul*** 40/9 ; *limbă* ***celuitoare*** 51/6 (cf. *celui* „a înşela") ; *feciorii lui* ***cerşitori*** 108/10 ; *piatra aceea ce nu o gândiră* ***clăditorii*** 117/22 ; ***clevetitori*** *sufletului mieu* 70/13 ; ***curăţătoriu*** *e Domnul* 110/4 ; ***cungiurător*** 70/4 ; ***dătătoriu-lui*** *viteei mâncare* 146/9 ; *glasul* ***descântătorilor*** 57/6 ; ***dodeitorii*** *sufle-*

[1] *Dicţionarul etimologic al limbii romîne*, Bucureşti, 1907, s. v.
[2] TDRG, s. v.

tului mieu 142/12 ; *limba mare* ***dzicătoare*** 11/4 ; *trudiră-se* ***dziditorii*** 126/1 ; *toţi* ***făcătorii*** *fără-de-legiei* 5/7 ; *se sfiească-sea cei* ***fără-de-legitorii*** 24/4 (cf. verbul *fără-de-legi* „a face nelegiuiri, nedreptăţi") ; *a legiei* ***frăngător*** 25/4 ; *mănrul* ***gilăluitori***[u]*lui* 105/10 (cf. *gilălui* „a urî") ; *a-l scoate de* ***gonitorii*** *sufletulu miu* 108/31 ; *toţi* ***grăitorii*** *menciunra* 5/7 ; *toţ* ***giudecătorii*** *pământului* 2/10 ; *tu eşti Dumnedzeul* ***ispăşitoriul*** *mieu* 24/5 ; ***izbăvitoriului*** *lu David* 143/10 ; ***iubitorii*** *spăseniei tale* 39/17 ; *cei* ***imblători*** *îmblără* 125/6 ; *se ispitească de* ***împrumutătoriul*** 108/11 ; *omul* ***lăstitoriu*** 42/1 (cf. *lăsti* „a înşela") ; *Doamne,* ***lege dătătoriu*** 9/21 ; *toţi* ***lucrătorii*** *fără-de-legiei* 6/9 ; ***luminrătoriul*** *picioarelor meale* 118/105 ; *mulţi* ***luptători*** 55/3 ; ***măntuitoriul*** *mieu* 143/2 ; ***mărturisitori*** *nederipţi* 26/12 ; *de la şerbu* ***mulgătoare*** *luatu-l-au* 77/70 („oaie care se mulge") ; ***mutătoriu-s*** *eu la tinre* 38/13 ; ***nedejditorii*** *pre Domnul* 124/1 ; ***nederegători*** *amu fără-de-legiei* 118/3 ; *a legeei* ***păşitori*** 36/38 („călcători") ; *scaunu* ***pierdzătoriu*** 1/1 ; *glasul* ***ponosluitoriului*** 43/17 (cf. *ponoslui* „a dojeni, a mustra") ; *tu eşti...* ***por***[un]***citoriu*** 43/5 ; *răni-va Domnul toatea ustneale* ***prilăstitorilor*** 11/4 (cf. *prilăsti* „a înşela") ; *în lung* ***răbdătoriu*** 144/8 ; *au fost domnul* ***rădicătoriul*** *mieu* 17/19 ; *seţi revnitori* 138/20 (cf. *revni* „a invidia") ; ***rugătorii*** *de Eghipt* 67/32 ; ***sămărătoriul*** *sămănăd cu lacrămi* 125/5 ; *măntuit-au sufletul mieu den mijlocu de* ***scăncitori*** 56/5 ; *Domnu e...* ***scoţătoriul*** *mie* 26/1 ; *repede* ***scrietoriului*** 44/2 ; *tu eşti* ***scutitoriu*** *miu* 30/5 (cf. *scuti* „a apăra") ; *nu-şi împlu mănru sale* ***secerătoriul*** 128/7 ; ***sfintitorii*** *tăi* 131/9 (cf. *sfinti* „a sfinţi") ; *eşti* ***sleditoriu*** 138/3 (cf. *sledi* „a cerceta") ; *Domnul* ***spăsitoriul*** 23/5 ; ***sponetorii*** *mie nu hiclenireţi* 104/15 ; *tu, Doamne,* ***sprejenitoriul*** *mieu eşti* 3/4 ; *în deşert preveaghe* ***stră***[jui]***toriul*** 126/1 ; *dziseră* ***trecătorii*** 128/8 ; *cât e* ***ţietoriu*** 22/5 ; ***ugoditoriu*** 52/6 (cf. *ugodi* „a plăcea") ; *toţi* ***upovăitorii*** *pre Domnul* 30/25 (cf. *upovăi* „a nădăjdui") ; *ca pasărea izbăvi-se de cursa* ***vănrătorilor*** 123/7 ; *pus-au Ierusalimul ca poamelor* ***veghetoarea*** 78/1 ; *pre pământul celor* ***vietori*** 26/13 (cf. *vie* „a trăi").

Cu acest sufix se formează nume de agent. Substantivul *mulgătoare* denumeşte însă pe cel care suferă acţiunea verbului, iar *afundotorea* este locul unde se săvîrşeşte acţiunea. În Psaltirea Hurmuzaki sînt folosite foarte frecvent cuvintele derivate cu sufixul *-toriu*.

- ură formează substantive de la verbe (participii) : ***adunătură*** *hicaeanilur* 21/17 ; ***beautura*** *mea* 101/10 ; *bunru e Domnul a toată firea şi* ***cruţătorile*** *lui* 144/9 („milostenie") ; *toate* ***cumplăturile*** *vădzuiu* 118/96 (cf. *cumpli* „a sfîrşi ; a pierde, a prăpădi") ; ***făptura*** *mănrulor lui* 18/2 ; *mai cântaţi întru limbi* ***începăturile*** *lui* 9/12 ; *ascunde-i-veri... de* ***învăluitură*** *omenreasca* 30/21 (cf. *învălui* „a tulbura, a chinui") ; *leagea ta* ***învăţătură*** *mi-iaste* 118/174 ; *la mănîie* ***lăstituri*** *gândiea* 34/20 (cf. *lăsti* „a înşela") ; ***legăturile*** *lor rupe* 106/14 ; ***mângăeturile*** *tale* 24/6 ; ***picătura*** *ce pică pre pământ* 71/6 ; *cei ce deşting în* ***săpătură*** 142/7 ; *lua-vor riurile* ***strujiturile*** *sale* 92/3 ; ***tivitura*** *veşmietealor* 132/2 ; ***ţineturii*** *lor plinri* 143/13 („loc unde se ţine ceva ; depozit, magazie") ; *vindecă* ***zdrobiturile*** *lui* 59/4.

Derivatele denumesc rezultatul acţiunii verbului de la care s-au format sau mijlocul prin care se îndeplineşte acţiunea. Cuvintele formate cu sufixul *-ură* apar des în textul nostru.

Scanned with OKEN Scanner

Sufixe moționale

- *easă* formează femininul unui substantiv de la forma lui masculină : *înrainte stătu* ***împărăteasa*** 44/10. Sufixul apare o singură dată în Psaltirea Hurmuzaki.

Sufixe diminutivale

- *el* formează diminutivele unor adjective (uneori substantivate) : *dentru* ***nișchițel*** *den pământ împarți-i* 16/14 (cf. *nișchit* „puțin") ; *mai bunră* ***puținel*** *dereptului decât bogătatea greașnicelor multă* 36/16.

În Psaltirea Hurmuzaki acest sufix este atașat numai la cuvintele *nișchit* și *puțin*.

- *iță* formează diminutivul unui substantiv : *lăsară* ***rămășițele*** *pruncilor săi* 16/14 (probabil de la *rămas* „ceea ce rămîne").

- *șor* formează diminutivul unui adjectiv (*mic*), care nu apare în textul nostru decît într-un derivat al său format cu sufixul verbal *-a* : ***micșurat-au*** *în pământ viața mea* 142/3.

Sufixe care formează adverbe

- *iș* formează adverbe de la substantive : *den* ***cruciș*** *necurații îmblă* 11/9 („împrejur") ; *a săgeta* ***furiș*** *nevinovatul* 63/5 (cf. *fur* „hoț").

Sufixul apare numai în aceste două exemple.

Sufixe care formează teme verbale

Multe teme verbale sînt formate cu sufixele *-a* și *-i*, sufixele caracteristice ale conjugării I și a IV-a, și cu sufixul *-u-*.

- *a* formează teme verbale

a. de la substantive : ***bucinrați*** *în lunra noao cu bucinrul* 80/4 ; *dinții greașnicilor* ***fărimași*** 3/8 ; ***luminră-veri*** *înturearecul* 17/29 ; *greșitul vedea-va și se va* ***mănica*** 111/10 ; ***nuoreadză*** *ceriul de nuori* 146/8 ; *nu mea* ***rușinredz*** 30/18 ; *semnă-sea spre noi luminra feațeei tale* 4/7 (cf. *semn*) ;

b. de la adjective : *riuri* ***apătoșară-se*** 104/41 ; ***înrălțaiu*** *sufletul mieu* 130/2 ; ***micșurat-au*** *în pământ viața mea* 142/3 ; ***unturoșa-va*** *fața cu unt* 103/15.

- *i* formează teme verbale :

a. de la adjective : *giunre fuiu și amu* ***bătrănriiu*** 36/25 ; *va* ***bogăți*** *omul* 48/17 ; *cu sopun* ***curăți-mea-voiu*** 50/8 ; *vor* ***flămăndzi*** *ca on cănre* 58/7 ; *și cu înderetnicii* ***înderetnici-veri*** 17/27 ; *întru bănat* ***lărgiși-mea*** 4/2 ; *se* ***măleascâ-sea*** *Domnul* 34/27 ; *într-așternutelea voastre* ***milostiviți-vă*** 4/5 ; *ce sea* ***mulțiră*** *dodeitori-mi* 3/2 ; ***noitu-s-au*** *ca a volturului giunriea ta* 102/5 ; *în fără-de-legile sale* ***putrediră*** 52/2 ; *se* ***reiră*** *de grije* 106/39 ; *cetatea dzeului* ***sfințit-au*** 45/5 ; ***slăbiră*** *și cădzură* 26/2 ; ***slobodzi*** *ei pohteei* 80/13 ; *tote ca o*

cămeaşe ***vechi-sea-vor*** 101/27 ; ***veseli-tu-seau*** *împăratul* 20/2 ; *cădea-va şi va* ***veştedzi*** *şi seca* 89/6 ; ***vinovăţi*** *oamerii* 17/48 ;

b. de la substantive : *nece cu mănia ta* ***căzni*** *menre* 6/2 ; ***chinuiră-sea*** *fărăcat* 104/18 ; ***gândiiu*** *caile tale* 118/59 ; ***izvoritul*** *apeei* 1/3 ; ***împărăţeaşte*** *dept adevărul* 44/5 ; ***se murgească*** 68/24 („amurgi") ; *gata e înrima lui* ***a nedejdi*** *pre domnul* 111/7 ; *nu* ***păşi*** *de la menre* 34/22 ; ***poveastit-au*** *oamenri* 86/6 ; ***protviiumea*** *lor* 117/10 ; ***sărgueaşte*** *a mea loa* 70/2 ; ***şerbiţi*** *lui Dumnedzău* 2/11 ; *cu spateale sale* ***umbri-te-va*** 90/4 ; *vor* ***vesti*** *dereptatea* 21/32.

- u - formează teme verbale de la substantive : *ce* ***plenuiră*** *ei* 105/46 (cf. *plean* „pradă") ; *după acealea* ***sărguiră-sea*** 15/4 (cf. *sărg* „grabă").

Prefixe

a- formează verbe :

a. de la verbe : *întra acoperemântul arepilur tale* ***acoperişi-mea*** 16/8 ; ***adorm*** *şi poposesc* 4/6 ; *vinea de Ieghipt* ***aduseşi*** 79/9 ; *nu* ***aput*** 113/14 („a simţi mirosul") ;

b. de la adjective (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : ***amuţiu*** *şi mea smeariiu* 37/3 ; ***astriinraţi*** *fură greaşnicii* 57/4 (participiul verbului *astriinra* „a înstrăina") ;

c. de la substantive (împreună cu sufixul *-a*) : *se vor* ***afuma*** 143/5 ; ***afundaiu-mea*** *în tina* 68/3.

Formează substantive de la substantive : ***afundurile*** *mariei* 64/8.

Prefixul arată locul, dobîndirea unei însuşiri, începutul unei acţiuni. Derivatele cu prefixul *a-* sînt puţin folosite în textul nostru[1].

des- (*dez-*) formează verbe :

a. de la verbe : ***descântă-sea*** *de cel mai înţealept* 57/6 ; ***descoperiră-sea*** *urdzirea a lumiei* 17/16 ; *va face Domnul giudeţ measerilor şi* ***descumpărat*** *mişeilor* 139/13 (abstract verbal al lui *descumpăra* „a izbăvi") ; ***desfece-sea*** *pământul* 105/17 ; *împăratul* ***dezlegă-l*** 104/20 ; ***dezlupind*** *den ceasta* 143/13 (din *dez* + **lupi*[2] < v. sl. лоупити „a scoate, a trage") ;

b. de la substantive (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : ***despărţi-veri*** 67/10 ; *rostul* ***deşcheeaiu*** 118/131.

În *descumpăra* şi *dezlupi* prefixul nu are o valoare determinată ; în celelalte exemple, *des-* are valoare de prefix negativ. Formaţiile cu *des-* sînt puţin folosite în textul Psaltirii.

în- formează verbe :

a. de la adjective (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : ***înrălăbi-mea-voiu*** 50/9 ; ***înbunrară*** *oamenrii* 143/15 ; ***înderepteadză-mea*** *pre adevărul tău* 24/5 ; ***îndrăgiţi*** *Domnul* 30/24 ; ***îndulci-sea-vor*** *în veselie* 67/4 ; ***înfierbantatu-ne-ai*** 65/10 ; *eşitul demenreţiei şi a seriei tu* ***înfrumseşi*** 64/9 ; *se* ***împuţinară*** *adevărul* 11/2 ; ***întări-sea*** *înrima lui* 111/8 ; *cu cuvânteale lui Dumnedzeu ceriurele* ***învrătoşară-sea*** 32/6 (cf. *vărtos* „tare") ;

[1] Lui *amurgi* de astăzi îi corespunde în Psaltirea Hurmuzaki *murgi* (68/24), deci fără prefix.

[2] Cf. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 351.

b. de la substantive (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : ***îmbărbăteadză-te*** 26/14 ; *codrii* ***închegați*** 67/17 ; ***înfluri-va*** *sfinția mea* 131/18 ; *mea voiu* ***înfrica*** 26/1 ; *cu frănul fălcile lor* ***înfrănra-veri*** 31/9 ; ***înghimpă-mea*** *spinrul* 31/4 ; *nu fu de-i* ***îngruparea*** 78/3 ; *nu vor* ***îngiumătăți*** *dzilele sale* 54/24 ; *dzua și noaptea* ***împăsone*** *pre menre mănra ta* 31/4 („a apăsa", cf. *păsoniu*) ; ***împărți*** *și deade mișcilor dereptatea lui* 111/9 ; ***împiedecași*** *toți ce sea vor scola pre menre* 17/40 ; ***însetadză*** *onagrile în seta sa* 103/11 ; *toți* ***învrăjbica*** *menre* 3/8 ;

c. de la verbe : *mea* ***înacoperi-mea*** 26/5 ; ***înareta-mea-va*** *derept cu mila* 140/5 ; *brăul cu ce pururea se* ***încinge*** 108/19 ; *Domnul...* ***învie-l-va*** 40/3 ; ***încungiurară-mea*** *ca albinrile fagurul* 117/12 ;

d. de la adverbe (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : ***împreurară-se*** *îngeri* 33/8.

Verbele derivate arată că subiectul a suferit o transformare, dobîndind însușirea indicată de adjectivul de la care s-au format verbele (*înrălăbi*, *îmbunra*, *înfrumșa*, *întări*, *învrătoșa*) sau însușirea dominantă a obiectului denumit de substantivul de bază (*îmbărbăta*), sau că subiectul săvîrșește o acțiune caracteristică pentru obiectul denumit de substantiv (*înghimpa*, *înfluri*, *împăsonia*, *împiedeca*). Uneori, prefixul (împreună cu un sufix verbal) nu face decît să treacă în categoria verbelor alte părți de vorbire sau să transforme un verb în altul fără a-i schimba înțelesul. Derivatele cu prefixul *în-* apar des în Psaltirea Hurmuzaki[1].

ne- atașat la adjective, substantive și verbe, schimbă sensul acestor cuvinte, de obicei formînd paralela lor negativă.

Adjective și participii (uneori cu valoare de substantive) : *ustnele meale* ***neapărate*** 39/10 ; *cailor* ***nebure*** 35/5 ; *cărarea mea și* ***necălcata*** *mea* 135/5 ; *vitolor* ***necugetatea*** 48/13 ; *limbă* ***necuvinosă*** 42/1 ; *bărbatul* ***nederept*** 17/49 ; *vitele* ***negăndite*** 48/21 ; *pămănt pustiniu* ***neîmblat*** 62/3 ; ***neîndereptată*** 61/10 ; ***nemănioșii și derepții*** 24/21 ; *apă* ***neoprită*** 123/5 ; *vădzuiu* ***neprecepuții*** 118/158 ; ***neputincios*** *sămt* 6/3 ; ***nesătul*** 100/5 ; *chin* ***neustoit*** 139/11 ; ***nevinovat*** *voi fi* 18/14.

Substantive : *lăsai* ***necurățiile*** *înrimiei meale* 31/5 ; ***necurățimea*** *lor* 5/12 ; ***nederegători*** *amu fără-de-legiei* 118/3 ; *iubește* ***nedereptatea*** 10/5 ; ***nedereasele*** *mele* 138/16 ; *nu e* ***neînțealepciore*** *mie* 21/3 ; *ținre* ***nemănia*** 36/37 ; *mulțiră-sea* ***neputerile*** *lor* 15/4 ; ***neștiința*** *mea* 24/7 ; *locul de* ***nevoe*** 43/20.

Verbe : *nu* ***necurățiiu*** *de la Domnel mieu* 17/22 ; *carile* ***neștiuiu*** 34/11.

Adjective formate cu *ne-* apar uneori substantivate : ***nederegători*** 118/3 ; ***necugetatul*** *pieind* 48/11 ; ***nemănioșii*** *și derepții* 24/21 ; *vădzuiu* ***neprecepuții*** 118/158 ; ***nevinovați*** 25/6. Unele derivate și-au modificat cu timpul categoria gramaticală : *necuratul* (9/6) este folosit ca substantiv, iar *nespus* (50/8) ca adverb (la această schimbare nu a contribuit însă prefixul *ne-*). Derivatele cu *ne-* apar des în textul studiat.

pre- apare atașat la patru verbe : *apa ce* ***prelăns*** *cure* 57/8 ; *au* ***prespunre*** *limbiei nu află* 93/10 (format după modelul corespondentului slavon

[1] Următoarele verbe formate azi cu prefixul *în-* apar în Psaltire fără prefix : *bătrănri* (36/25), *bogăți* (48/17), *cungiura* (21/17), *dupleca* (20/8), *mulți* (3/2), *neca* (123/4), *nuora* (146/8) *răi* (106/39), *semna* (4/7), *tocmi* (118/73), *veseli* (20/2), *vinovăți* (17/48).

НАКАЗАТИ „a învăţa"); *toatea căile meale* ***prevădzuşi*** 138/4; *în deşert* ***preveaghe*** *străjuitoriul* 126/1.

În cazul verbului *prevedea*, prefixul imprimă o nuanţă de anterioritate, în celelalte exemple, el nu are o valoare bine determinată.

Prea- alipit la verbe, substantive şi adjective formează cuvinte din aceeaşi categorie gramaticală, al căror sens e intensificat.

Verbe: *sfatul domnului* ***preadlăcueaşte*** *în veacie* 32/11 (cf. *lăcui* şi v. sl. прѣкъıкати); *acie corabii* ***preanoată*** 103/26 (cf. *nota* şi v. sl. прѣплаκати); ***preslăvit*** 86/3 (cf. *slăvi*; *pre-* apare probabil dintr-o greşeală de grafie în locul lui *prea-*); *nu* ***prevăncură*** *menre* 128/2 (cf. *vence* „a învinge" şi corespondentul din textul slavon прѣкмошти; *pre-* apare dintr-o greşeală de grafie în locul lui *prea-*[1]); *nece voiu* ***preavătăma*** *întru adevărul mieu* 88/34 (cf. *vătăma* şi v. sl. прѣкрѣжда ти).

Substantive: *ştiuşi fără-de-mentea mea şi* ***preagreşirea*** *mea* 68/6 (cf. *greşire* şi v. sl. прѣгрѣшєнıє); ***preaînţealepciunriei*** *tale* 50/8 (cf. *înţelepciunre* şi v. sl. прѣмждость).

Adjective: *slava aceasta easte tuturor* ***precuvioşilor*** *lui* 149/9 (cf. *cuvios* şi v. sl. прѣподобьнъ; în locul lui *prea-*, apare dintr-o greşeală de grafie *pre-*); *veşmente aurite...* ***preaîmpistrite*** 44/10 (cf. *împistri* şi v. sl. прѣоукрасити); ***preaînţelept*** 48/4; *va vedea* ***preamîndri*** *murind* 48/11 (cf. *mîndru* şi v. sl. прѣмждръ).

răz- formează împreună cu sufixul *-a* un verb de la un substantiv: *Domnul* ***răzfiră*** *sfatul limbilor* 32/10.

Prefixul imprimă cuvîntului nuanţa de împrăştiere, de răspîndire.

stră- apare numai în exemplul următor: *noorii* ***străbătură*** *grindire* 17/13.

Prefixul arată trecerea, pătrunderea prin ceva.

*

Dintre cele 15 sufixe care derivă numai substantive, 7 (*-ciune*, *-eală*, *-enie*, *-inţă*, *-mînt*, *-şig*, *-ură*) formează cuvinte care numesc acţiunea verbului sau, mai adesea, rezultatul acţiunii verbului. Cel mai folosit dintre aceste sufixe e *-ură*. Alte 4 sufixe (*-ătate*, *-eţe*, *-ie*, *-ime*) formează substantive care exprimă o însuşire. Dintre ele, cel mai productiv este *-ie*. Două sufixe (*-oniu*, *-toriu*) derivă nume de agent; *-toriu* apare foarte des în textul Psaltirii. Sufixul moţional *-easă* formează femininul unui singur substantiv masculin, iar sufixul *-iţă*, forma diminutivală a unui substantiv.

Sufixele care derivă numai adjective sînt: *-esc*, *-eţ* şi *-os*. Cel mai productiv dintre ele este *-os*. Diminutivele adjectivelor sînt formate cu *-el* şi *-şor*.

Sufixele *-aş* şi *-nic* derivă adjective şi substantive, iar sufixul *-iş* adverbe.

Temele verbale se formează cu trei sufixe: *-a*, *-i* şi *-u-*. Cel mai folosit dintre aceste sufixe este *-i*.

---

[1] O. Densusianu, *op. cit.*, p. 363.

Dintre toate sufixele folosite în Psaltirea Hurmuzaki, cel mai frecvent apare *-toriu*.

Dintre prefixe, șase (*a-*, *des-*, *în-*, *pre-*, *răz-*, *stră-*) sînt atașate numai la verbe și două (*ne-* și *prea-*) la substantive, adjective și verbe. Cel mai productiv dintre prefixe este *ne-*.

Constatăm, în concluzie, că în Psaltirea Hurmuzaki sînt folosite 26 de sufixe și 8 prefixe. Această cifră e destul de importantă dacă o comparăm cu numărul total al sufixelor și prefixelor (36 de sufixe și 11 prefixe) găsite de Densusianu în scrierile secolului al XVI-lea[1]. Prin urmare, procedeul derivării e folosit din plin în textul de care ne-am ocupat.

[1] *Op cit.*, p. 317 și urm. În lista lui I. A. Candrea (*Psaltirea Scheiană*, I, p. CXCVII și urm.) nu figurează decît 13 sufixe și 6 prefixe.

Scanned with OKEN Scanner

COMPUNEREA ŞI SCHIMBAREA CATEGORIEI GRAMATICALE ÎN PSALTIREA HURMUZAKI

DE

GEORGETA MARIN

În afară de derivatele cu sufixe şi prefixe, în textul Psaltirii Hurmuzaki se găsesc cuvinte formate prin compunere şi prin schimbarea categoriei gramaticale.

După elementele din care sînt alcătuite, compusele se pot grupa în :

1. Substantive formate din :

a) Două substantive dintre care unul este calificativul celuilalt : *batere-gioc* (v. sl. порѣганїе[1]) folosit paralel cu forma *batugiocură*, are acelaşi înţeles cu aceasta : *fum ... îngănarie şi de* ***baterea-gioc*** *a cei depregiur noi* 78/4 [2] ;

lege-călcare (v. sl. законопрестѫпленїе) cu sensul de „infracţiune" : *nu îndrăgi carele sărguiaşte pre cale sa omului ce face* ***leagi-călcare*** 36/7 ;

lege-călcător (v. sl. законопрѣстѫпьникъ) cu sensul de „infractor" : *nece vor lăcui a* ***legiei-călcători*** *între ochii tăi* 5/6 ;

lege-dătător (v. sl. законоположитель) cu sensul de „cel care face legi", „conducător" : *punre Doamne,* ***lege-dătătoriu*** *sprinşii* 9/21 ;

lege-frîngător (v. sl. законопрестѫпьнъ) cu acelaşi înţeles de „infractor" pe care l-am mai întîlnit şi la cuvîntul *lege-călcător* : *nu şedzuiu cu gloata deşerţilor şi cu a* ***legiei-frăngători*** 25/4 ;

reu-făcător (v. sl. изльшетворительнъ) are înţelesul de „cel care face rău, infractor" : *că adevăr ceare Domnul şi va da de* ***reu-făcătorilor*** *trufăşiia* 30/25. În citatul următor : ***pre făcătorii-reu*** *a pierde depre pămănt* 33/17, elementele componente ale cuvîntului acestuia sînt folosite inversat, deşi înţelesul este acelaşi, datorită modelului din textul slav (творѧщыѧ злаѧ), pe care traducătorul îl urmează cu fidelitate. Este unul dintre puţinele cuvinte pătrunse în limba comună şi păstrate chiar cu acelaşi înţeles pînă în zilele noastre ;

---

[1] Pentru corespondentele slave, vezi *Biblia sirěč' knigi svjaščénnago pisánija vétchago i nóvago zavě'te*, III, f. l. şi f.a.

[2] Cifrele indică psalmul şi versetul.

păcate-cădere (v. sl. грѣхопадениѥ) cu sensul de „păcătuire, cădere în păcat" : ***a păcatelor-cădeare*** *cîînre o înțeleage, de ascunsele mele curățeaște-mea* 18/13.

b) Dintr-un substantiv și un adjectiv :

bună-voie folosit alături de *voie-bună* (v. sl. благоволениѥ), ambele cu același înțeles de „veselie, bucurie, bună dispoziție". Aici inversarea elementelor componente nu se mai poate justifica prin modelul slav, fiind vorba și în slavă de același cuvînt compus citat mai sus, pentru ambele cazuri : *înbunĕeadză Doamne cu cea* ***bunră-voe*** *a ta Sionul* 50/30, *iară eu ruga mea cătră tinre Doamne în vreamia de cea* ***voe-bunră*** 68/14. Cuvîntul acesta s-a păstrat în forma *voie-bună* cu același înțeles pînă astăzi ; *bunăvoie* s-a cristalizat și a rămas numai în locuțiunea *de bunăvoie* cu înțelesul de „nesilit de nimeni, din proprie inițiativă, bucuros"[1] ;

piatră-curată are sensul de „piatră prețioasă, nestemată" : *mai iubite-s decăt aurul și* ***piatra cea curată*** 18/11. *Piatra cea curată* din acest citat redă v. sl. камене честна многа și nu știu dacă în cazul acestui cuvînt se poate vorbi de o compunere propriu-zisă sau numai de o traducere fidelă a cuvintelor slave menționate mai sus.

c) Dintr-un numeral și un participiu se formează compusul *unul-născut* „Hristos", care traduce în citatul : ***unrul-născutul*** *mieu spoveadescu-mea ție* 34/17, pe slavul единородиꙋю мою.

d) Dintr-un adverb și un substantiv :

(în) gios-aruncatele „cele aruncate, cele lepădate" (v. sl. низверженным derivat de la verbul низвръшти care înseamnă „a arunca jos, a lepăda") : *rădică Domnul ... în gios cei ce cad și trage toate în* ***gios-aruncateale*** 144/14. În citatul : *Domnul trage* (= salvează) ***în gios-aruncații***, *Domnul iubiaște dereptii* 145/8, cuvîntul are, după cum vedem, formă de masculin „cei lepădați", deși traduce exact același cuvînt din slavă (низверженным), ca și în prima situație.

e) Dintr-o prepoziție și un substantiv sînt formate substantivele :

fără-(de-)lege (v. sl. беззаконiѥ) „nedreptate, nelegiuire, infracțiune" : *nu pomeni* ***fără-de-legile*** *noastre* 78/8, sau *se nu fii ție scaunul* ***făr-legiei*** *clădia ustenit* 93/20. Acesta este de asemenea unul dintre cuvintele intrate și păstrate în limbă ;

fără-de-legit (v. sl. беззаконникъ) „nelegiuit, infractor" ; *învăța-voiu* ***fără-de-legiții*** *casiei tele* 50/15 ;

fără-(de-)mente (v. sl. безꙋмiѥ) „prostie, nebunie" : *Dzeu știușî* ***fără-de-mentea*** *mea și preagrețirea mea* 68/6.

2. Adjective formate din :

a) Două substantive :

în-cale-îmblători (v. sl. ходящiи) „cei ce umblă, cei ce merg" : *ferice de cei nevinovați* ***în-cale-îmblători*** *în leagea Domnului* 118/1.

b) În ce privește formațiile de tipul : *derept cu înrima, făricat cu înrima, milostiv cu înrima, zdrobit cu înrima* etc. cred că este vorba, ca și în cazul lui *piatră-curată*, mai curînd de o redare exactă a construcției slave decît de un adjectiv compus dintr-un adjectiv sau participiu și un

[1] Vezi DLRLC, s.v. *bunăvoie*.

substantiv. De exemplu, *zdrobiţii cu înrima* 33/19 redă identic construcţia slavă сокрушенныхъ сърцемъ.

c) Din prepoziţie şi substantiv se formează adjectivul *fără-(de-)apă* „uscat, sec, sterp", corespunzător slavului безводьнъ: *în pământu pustinîniu neîmblat şi fără-de-apă* 62/3.

3. Verbe formate din:

a) Verb şi adverb:

bine-face (v. sl. благосотворити): *ispovedi-ţi-se-va cîndu-i veri binre-face* 48/19;

bine-grăi (v. sl. благословити) „a blagoslovi, a binecuvînta": *Dzeu cruţă-ni şi binre-grăiaşte* 66/2;

bine-îngădui „a plăcea, a se simţi bine"; (v. sl. благоугодити): *mila ta înraintea ochilor miei iaste şi binre-îngăduiiu într-adevearele tale* 25/3;

bine-vesti (v. sl. благовѣстити): *binre-vestiiu dereptatea în beseareci* 39/10;

bine-vrea (v. sl. благоволити) are acelaşi înţeles cu *a binevoi* (format sub influenţă slavă), care a cîştigat teren, s-a impus şi a rămas în limbă pînă astăzi, în timp ce *bine-vrea* a dispărut: *binre-veri a mea măntui Doamne* 39/14.

b) Prepoziţie şi verb:

fără-de-legi (v. sl. беззаконовати) „a face strîmbătăţi, nelegiuiri": *se sea sfiiască trufaşii că fără dereptatea fără-de-legiră pre menre* 118/78. Probabil fiind mult mai puţin întrebuinţat decît substantivul *fărădelege*, deşi foarte apropiat de el, verbul nu a pătruns în limbă şi nu s-a păstrat.

Psaltirea Hurmuzaki prezintă exemple bogate şi variate în ceea ce priveşte schimbarea categoriei gramaticale. Posibilităţile existente de exprimare nu sînt suficiente traducătorului şi atunci (de cele mai multe ori urmînd exemplul oferit de textul slav) caută să le îmbogăţească, recurgînd, printre altele, şi la schimbarea categoriei gramaticale. Apar numeroase derivate de acest fel, dintre care unele au pătruns apoi în limba vorbită, au prins teren şi s-au păstrat pînă la noi. Majoritatea însă nu mai au astăzi decît o valoare documentară.

I. Voi începe prezentarea cu categoria substantivului în cadrul căreia se întîlnesc formele cele mai numeroase şi mai variate.

1. a) Astfel sînt folosite cu valoare de substantive neutre, căpătînd şi un înţeles nou, următoarele adjective:

adevăr păstrat în limbă cu înţelesul şi funcţia lui *ad-de-uerus* din latină, de la care derivă: *că nu e în rostul lor adevăr* (истины)[1] 5/11 sau *şi binre-îngăduiu într-adevearele tale* (во истинѣ твоей) 25/3. Astăzi *adevăr* şi-a pierdut complet valoarea de adjectiv cu care era încă folosit în Psaltirea Hurmuzaki, în pasaje ca: *şi nu lua den rostul mieu cuventele ceale adeveare* sau *dzisele Domnului cele adeveare*, fiind înlocuit cu *adevărat*;

afund „adîncime": *afundaiu-mea în tina de afund* (въ тинѣніи глѹбины) *şi nu e oprire* 68/3;

deşert „deşertăciune": *omiînrii învaţă-sea cu deşert* (людіе поснишася тщетнымъ) 2/1;

[1] În paranteză este menţionată situaţia din slavă după biblia slavonă citată mai sus

gras „grăsime": *că de gras* (ѡт ТѸКА и масти) *şi unturos împlusea sufletul mieu* 62/6 sau figurat, traducînd aceeaşi formă slavă тѹка, „belşug, îndestulare, saţ": *şi de grasul grăului sătura-te* 147/4;

mult „mulţime, mărime, abundenţă": *nedejdi pre multul* (на МНОЖЄСТВО богатства своєгѡ) *bogătaţiei tale* 51/9;

rece: „ruşine": *tu ştii ponoslul mieu reacele* (СТѸДЪ мои и срамотѹ мою) *mieu şi ruşinrea mea* 68/20.

Densusianu[1] afirmă că situaţia lui *rece*, aşa cum am prezentat-o mai sus (avînd înţelesul de „ruşine"), este datorită unei confuzii a traducătorului care, avînd în textul slav cuvîntul *studŭ* „ruşine", îl confundă cu *studĭ* „frig" şi-l traduce prin *rece*. I. A. Candrea[2] arată că substantivul *rece* „ruşine" traduce slavul стоудъ, „care întruneşte ambele înţelesuri de *pudor* şi *frigus*". Fr. Miklosich în lexiconul său[3] menţionează trei cuvinte: стоудъ s. m. „pudor"; стоудъ s. m. „frigus"; стоудь s. f. „frigus". Deoarece în citatul dat corespondentul slav este стѹдъ, al treilea cuvînd dat de Miklosich iese din discuţie, aşa că afirmaţia lui Densusianu se dovedeşte a nu fi valabilă, Candrea avînd dreptate (sînt două înţelesuri ale aceluiaşi cuvînt, iar traducătorul a ales pe *frigus* ca să nu repete pe *pudor* care mai apare o dată în frază, traducînd slavul срамота, care are numai acest înţeles);

sătul „belşug, îndestulare, abundenţă": *adăpa-se-vor de sătulul caseei tale* (ТѸКА домѹ твоєгѡ) 35/9. După cum se vede, *sătul* traduce acelaşi cuvînt slav тѹка ca şi *gras*, menţionat mai sus, care de fapt, la figurat, are acelaşi înţeles ca „belşug".

b) Alt grup de adjective apar cu valoare de substantive masculine sau feminine, păstrîndu-şi acelaşi sens din punct de vedere semantic (adică *bunul* = *cel bun*):

blînd: *năstăvi-va blăndzii* (наставитъ КРѠТКЇѦ на сѹдъ) *la giodeţ* 24/9;

bun: *înbunreadză, Doamne, bunrilor şi derepţilor cu înrimile* (БЛ҃ГЇѦ и правыѧ ср҃цемъ) 124/4. În citatul următor, tot cuvîntul *bun* nu mai traduce însă acelaşi cuvînt slav: *făcu milosti bunrului său lui Davidu* (Х҆РТѸ своємѹ Дв҃дѹ) 17/51;

cuvios: *cu cuînvioşii* (съ ПРЄПОДОБНЫМЪ преподобенъ бѹдеши) *cuvios veri fi* 17/26;

deşert, de la care, în afară de substantivul neutru de care am vorbit mai sus, se formează un substantiv feminin cu sensul de „faptă deşartă", „greşeală", după cum se vede din citatul: *întoarce ochii miei se nu vedzi deşertele* (єже не видѣти сѹєты) 118/37;

drept „care nu face strîmbătăţi": că *blagosloveşti dereptul* (ты благословиши ПРАВЄДНИКА) *Doamne* 5/14;

flămînd: *ce ţinre adevărul în veac ... ce dă hrană flămăndzilor* (дающаго пищѹ АЛЧѸЩЫМЪ) 145/7;

---

[1] *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 292.

[2] *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, Bucureşti, 1916, p. 469.

[3] *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1865.

gras: *toţii graşi* (ВСИ ТѪЧНІИ ЗЕМЛИ) *pământului înrainte-i vor cădea* 21/30;

înalt: *toate înaltele tale* (ВЪІСОТЫ ТВОѦ) *şi undele tale prespre menre trecură* 41/8;

mic şi *mare*: *blagoslovit-au carii se tem de Dumnedzău micii cu marii* (МАЛЫѦ СЪ ВЄЛИКИМИ) 113/21;

mişel „sărac, sărman": *şi va căde când va vence mişeilor* (ѠБЛАДАТИ ОѲБОГИМИ) 9/31;

necurat „necurat la suflet, păcătos": *nu mearse la svatul necuraţilor* (НА СОВѢТѢ НЄЧЄСТИВЫХЪ) *şi în calea greaşiţilor ne stătu* 1/1;

nemănios şi *drept*: *nemănioşii şi derepţii* (НЄЗЛОБИВІИ И ПРАВІИ) *lepia-sea de meînre* 24/21;

nevinovat: *ferice de cei nevinovaţi* (БЛ҃ЖЕНИ НЄПОРОЧНІИ) *în cale-îmblători în leagea Domnului* 118/1;

obiduit „jignit, batjocorit, umilit": *ce face şi giudeţă obiduiţilor* (ТВОРѦЩАГО СѲДЪ ѺБИДИМЫМЪ) 145/7;

păcătos: *aşu vie în satul păcătoşilor* (ВЪ СЕЛЕНІИХ ГРѢШНИЧИХЪ) 83/11;

sărac şi *smerit*: *a giudeca săracului şi smeritului* (СѲДИ СИРѲ И СМИРЕНѲ) 9/39;

străin: *de striînri* (ѠТ ЧѲЖДИХЪ ПОЩАДИ РАБА ТВОЕѢ) *cruţă şerbul tău* 18/14;

strîmb „care face nedreptăţi, mincinos": *nu voiu adunra săboru lor de străbi* (СОБОРЫ ИХЪ ѠТ КРОВЄИ) 15/4;

tare „puternic": *măntueşti measerul den mărule mai tarelui* (ИЗ РѲКИ КРѢПЛШИХЪ) 34/10;

tînăr: *mărturiia lui Dumnedzău credinciuasă e mijiaşte tinrerii* (ОѲМѲДРЯЮЩЕЕ МЛАДЄНЦЫ) 18/8;

viclean: *nu se va muta cătră tinre hicleanul* (НЕ ПРИСЕЛИТСЯ КЪ ТЕБѢ ЛѲКАВНѲЙ) 5/6;

viu: *ce noi viii* (НО МЫ ЖИВІИ) *blagoslovim Domnul* 113/26.

2. Verbe folosite cu valoare de substantive.

a) Devin substantive masculine şi feminine, ca şi adjectivele de la punctul 1, grupa b), următoarele participii:

aplecat „sugaci": *ca aplecatul* (ЯКѠ ѠТ ДОЄНОЄ НА М҃ТРЬ СВОЮ) *către mumă-sa* 130/2;

botezat: *nu vă atingereţi de botedzaţii* (НЕ ПРИКАСАНТЕ СѦ ПОМАЗАННЫМЪ МОИМЪ) *miei şi în sponetorii mie nu hiclenireţi* 104/15;

ferecat „încătuşat, legat cu fiare": *Domnul dezlegă fărecaţii* (Г҃ДЬ РѢШИТЪ ѠКОВАННЫѦ) (de la ѠКОВЪ „piedică") 145/7;

greşit „cel care greşeşte, păcătos": *griji mea luatu-me-au de greaşiţii* (ѠТ ГРѢШЬНИКЪ) *ce lasă leagea ta* 118/53);

omorît: *măriia braţului tău preveaghe feciorii umoriţilor* (СЫНЫ ОѲМЄРЩВЛЄННЫХЪ) 78/11;

ştiut „cunoscut": *fui ... frică ştiuţilor miei* (СТРАХЪ ЗНАЄМЫМЪ МОИМЪ) 30/12;

uns „ales, împuternicit al lui Dumnezeu" (sens la care s-a ajuns pornind de la faptul că cei aleşi se ungeau cu mir): *întoarce faţa ta de la unsul* (ПОМАЗАННИГѲ ТВОЕГѠ) *tău* 131/10.

b) Altă grupă de participii devin numai substantive feminine cu înţeles propriu lor.

agonisită „strînsură, adunătură, agoniseală": *într-agonisita* (въ ТРꙊДѢХЪ ч҃лческихъ) *oamenilor nu sînt* 72/5. În citatul de faţă cuvîntul este folosit figurat; în sensul lui propriu el s-a păstrat şi, rar, se mai foloseşte şi astăzi;

arsă „jertfă care se arde de tot", se foloseşte numai în construcţia *toată arsa* sau mai ales la plural *toate arsele*[1]. *Pomeanit-au toată jrătva ta şi toate arsele* (ВСЕСОЖЖЕНЇЕ твое тꙋчно бꙋди) *grasu-i fie* 19/4;

ascunsă „lucru neştiut, taină": *de ascunsele meale* (ѡт ТАИНЫХЪ моихъ) *curăţeaşte-mea* 18/13;

eşită „ieşire, plecare": *bucură-sea Eghiptul în eşita lor* (во ИСХОЖДЕНЇИ ихъ) 104/38;

făgăduită „făgăduinţă, promisiune": *dă celui de sus făgăduitele* (МОЛИТВЬ твоѧ) *tale* 49/14;

necălcată „cărare care nu este umblată, nu constituie un drum": *cărarea mea şi necălcata mea* (ОУЖЕ мое ты еси) *tu eşti sleditoriu* 138/3;

nedereasă „lucru nefăcut, greşeală": *nedereasele meale* (НЕСОДѢЛАННОЕ мое) *vădzură ochii tăi* 138/16;

porăncită „poruncă, ordin, lege": *cuntiînrit-ai trufaşilor carii se duplecă de la porăncitele tale* (ѡт ЗАПОВѢДЕЙ твоихъ) 118/21. Cuvîntul acesta, deşi este foarte des întrebuinţat atît în Psaltirea Hurmuzaki, cît şi în alte texte din secolul al XVI-lea, nu s-a păstrat în limbă, cu toate că verbul există şi astăzi;

dzisă „ceea ce este spus, vorbă, spusă": *şi sponiu dzisa* (ПОВЕНѢНЇЕ гд҃не) *Domnului* 2/7 sau la plural: *ducu a dziselor cuvente* 18/4. Acest cuvînt a pătruns în limbă, dar pierde din ce în ce terenul, fiind concurat de *spusă*, formaţia analoagă a verbului *a spune*. *Zisă* astăzi este foarte rar întrebuinţat.

c) De la supin derivă substantive neutre care denumesc faptul de a ... Sînt formaţii frecvente în textul de care ne ocupăm:

adunat, cu sensul de „strînsură, agonisire" cît şi de „adunare de oameni, gloată, sobor": *pomeneaşte adunratul* (помѧни СОНМЪ твой) *tău ce agonisişi mainte* 73/2 sau *Dumnedzeu stătu într-adunratul* (СОНМѢ богѡвъ) *dumnedzeilor* 81/17;

chemat „chemare, strigare": *şi nu fu gloată întru chematul nostru* (ВОСКЛИЦАНЇИХЪ нашихъ) 43/13;

cumplit „sfîrşit, încheiere": *spunre-mi Doamne cumplitul mieu* (КОНЧИНꙊ мою) 38/5;

eşit „ieşire, plecare", la fel ca la derivatul de la participiu, menţionat mai sus: *în eşitul* (во ИСХОДѢ) *israililor den Eghiept* 113/1;

izvorît „izvorîre, izvor": *arburele răsădit la izvoritul apeei* (при ИСХОДИЩИХЪ водъ) 1/3;

încheiat „plăsmuire, creaţie, făptură": *şi încheatul* (и СОСТАВЪ мои) *mieu ca nimică înraintea a ta* 38/6;

---

[1] Vezi I. A. Candrea, *op. cit.*, p. 352.

întunecat „întunecare, întuneric": *că se împlură de* ***înturecat*** (ꙗкѡ исполнишасѧ ПОМРАЧЕННЇИ) *pământul, casele nederepților* 73/20;

lunecat „alunecare": *că au scos ... picioarele meale den* ***lunrecat*** (ѡт ПОПОЛЗНОВЕНЇѦ) 114/8;

mutat „mutare; sălaş, aşezămînt": *glas de bucurie și ispășenie în* ***mutatul*** (въ СЕЛЕНЇИХЪ праведныхъ) *pravednicului* 117/15;

sprijinit „sprijinire": *la* ***sprejenitul*** (на ЗАСТꙊПЛЕНЇЕ) *mieu socoteaște* 21/20;

ustenit „ostenire, silință, sîrguință": *vedzi smereania mea și* ***ustenitul*** (смиренїе мое и ТРꙊДЪ мой) *mieu* 24/18.

d) Foarte des apar folosite cu valoare de substantiv infinitivele lungi ale verbelor. Procesul de substantivizare în aceste cazuri este atît de puternic, că de cele mai multe ori legătura cu verbul nu mai este simțită şi avem de-a face cu substantive propriu-zise. Situația pentru această categorie de cuvinte este identică cu cea de azi:

aflare „acțiunea de a afla, găsire": *întru* ***aflarea*** (во ѠБЛИЧЕНЇИХЪ) *fără-de-legiei lui căznit-ai omul* 38/12;

arătare „mustrare': *și* ***aretarea*** (и НАКАЗАНЇЕ твое) *ta îndereptame-va* 17/36;

chemare „acțiunea de a chema, strigare": *înțeleage* ***chemarea*** (разꙋмѣи ЗВАНЇЕ мое) *a mea* 5/2;

clătire „clătinare, mişcare": ***clătire*** (ПОКИВАНЇЮ главы) *capetelor* 43/15;

cruțare „acțiunea de a cruța, iertare, izbăvire": *afle-ne* ***cruțarile*** (предварѧтьны ЩЕДРѠТЫ) *tale Doamne* 78/8;

judecare „judecată": *că-i faptu* ***giudecare*** (сꙋдъ) *mie* 9/5;

împlere „acțiunea de a umple": *a Domnului iaste pământul și* ***împlearea*** (и ИСПОЛНЕНЇЕ еѧ) *ei* 23/1;

lăudare „acțiunea de a lăuda, laudă": *Dumnedzeului nostru se se îndulcească* ***lăudarea*** (оусладитсѧ ХВАЛЕНЇЕ) 146/1;

mutare „aşezămînt, sălaş": *spre soare puse* ***mutarea*** *sa* (СЕЛЕНЇЕ свое) 18/6;

plîngere „acțiunea de a plînge, plîns, jeluire": *întors-ai* ***plăngere*** (ПЛАЧЬ мои въ радостъ) *mea bucurie* 29/12;

putrezire „acțiunea de a putrezi": *nece veri da cuvinosului tău a vedeea* ***putreadirea*** (видѣти ИСТНѢНЇѦ) 15/10;

rădzimare „sprijin, reazem, nădejde": *că nu e* ***rădzimare*** (ꙗкѡ нѣсть ВОСКЛОНЕНЇѦ въ сметри ихъ) *în moartea lor* 72/4;

răbdare: ***rebdarea*** (ТЕРПѢНЇЕ оубогихъ) *mișeilor nu va peri pănră în cuplit* 9/19;

scoatere „mîntuire": *nu e* ***scoaterea*** (нѣсть СПАСЕНЇѦ емꙋ) *lui de Dumnedzeul lui* 3/3;

spunere „mărturisire, spusă": ***spunrere*** (ИСПОВѢДАНЇЕ и великолѣпїе) *și mare frumuseațe e lucrul lui* 110/3;

tănpinare „întîmpinare": *ieșitul lui și* ***tănpinrarea*** *lui* (СРѢТЕНЇЕ егѡ) 18/7;

vrere „acțiunea de a vrea": *voia înrimiei lui datu-ai* ***vreare*** (хотѣнїѧ) 20/3;

3. Există în textul de care mă ocup şi cîteva cazuri de adverbe devenite substantive, prin schimbarea categoriei gramaticale.

Astfel este *aproape*, substantiv masculin însemnînd „orice om, semen", derivat de la adverbul cu aceeaşi formă şi care înseamnă „în apropiere". Substantivul este folosit mai ales articulat — *aproapele* — şi a devenit un cuvînt de sine stătător, care s-a impus în limbă, folosindu-se mai ales în textele religioase : *nece face* ***aproapelui*** *său* (ИСКРЄННЄМꙊ своємꙋ) *reu şi ponosluire* 14/3.

De la *destul* se formează substantivul *destulul* „îndestulare, îmbelşugare, belşug", care nu s-a păstrat : *iară eu dzişu în destulul mieu* (во ОБИЛЇИ моємъ) 29/7.

Există încă două substantive derivate de la adverbele *apoi* şi *demult*, desigur sub influenţa textului slav pe care traducătorul a căutat să-l redea întocmai, formînd cuvintele acestea după modelul celor slave : *adecă tu cunoscuşi toate* ***de-apoile şi de demultele*** 138/5. Cuvîntul *apoile* are înţelesul de „cele de pe urmă, ultimele" şi traduce slavul послѣднѧѧ, iar *demultele* are înţelesul de „cele de mai demult, primele" şi traduce slavul древнѧѧ.

II. Cu valoare de adjectiv sînt întrebuinţate următoarele participii :

afundat „adînc" : *înrimă* ***afundată*** (срдце ГЛꙊБОКО) 63/7 ;

deschis : *mormăntu* ***deşchis*** (гробъ ѿВЄРСТЪ) *e grumadzul lor* 5/11 ;

mirat „minunat" : ***mirat*** (дивенъ бг҃ъ) *e Dumnedzeu* 67/36 ;

neumblat, negativul participiului verbului *umbla* : *în pămînt pustinîniu* ***neîmblat*** (въ земли пꙋстѣ и НЄ ПРОХОДНѢ) *şi fără-de-apă* 62/3.

III. Cu valoare de adverb este folosit participiul verbului *a se prelinge* în : *ca apa ce* ***prelăns*** *cure* (ꙗкѡ вода МИМОТЄ кꙋщаѧ) 57/8.

Tot cu valoare de adverb apar folosite şi substantivele compuse : *amiazăzi* şi *miazănoapte* :

amiazăzi are înţelesul de „la amiază" şi apare în următorul citat : *sara şi demănreaţa şi într-****amiadză-dzi*** (полꙋдне) *spuniu* 54/18 ;

miazănoapte „la miezul nopţii" în : ***miiadzănoaptea*** (полꙋнощи) *sculaïu a mea spovedi ţie* 118/62. După Candrea[1], întrebuinţarea adverbială a lui *miazănoapte*, pe lîngă influenţa corespondentului slav dat mai sus, ar mai putea fi considerată ca „o rămăşiţă cristalizată din corespondentul latin *media nocte* pe care-l întrebuinţează în acelaşi loc Vulgata".

IV. Adjectivul ***derept*** este foarte des folosit cu valoare de prepoziţie însemnînd *pentru* : *scoate-mea* ***derept*** (ради) *mila ta* 6/5.

Din cele prezentate în cursul acestei lucrări, care este de fapt un fragment dintr-o lucrare mai amplă despre Psaltirea Hurmuzaki, se poate ajunge la concluzia că formele menţionate, în marea lor majoritate, sînt datorite traducătorului. Dificultăţile pricinuite în cursul traducerii de sărăcia unei limbi neîntrebuinţate în scris îl fac să creeze cuvinte noi, recurgînd la diversele mijloace pe care le-am văzut. Modelul slav este în asemenea cazuri sursa cea mai bună de inspiraţie şi, după cum rezultă din comparaţia făcută cu textul slav, el a fost mai în toate cazurile cel care a determinat felul formaţiei respective (compus, derivat etc.).

---

[1] I. A. Candrea, *op. cit.*, I, p. CCIII.

DERIVAREA CU SUFIXE ŞI PREFIXE ÎN CARTEA CU ÎNVĂŢĂTURĂ A DIACONULUI CORESI DIN 1581 *

DE

LAURA VASILIU

În articolul de faţă mă ocup de sufixele şi prefixele care apar în textul coresian anunţat în titlu, urmînd ca, într-un articol viitor, să tratez cuvintele compuse, schimbarea categoriei morfologice şi derivaţia regresivă. Voi înregistra numai sufixele lexicale, deci voi lăsa la o parte sufixele conjugărilor (sufixe gramaticale).

Voi trata atît sufixele cît şi prefixele în ordine alfabetică, urmărind la fiecare următoarele aspecte : formele în care apare (atunci cînd sînt mai multe), cuvintele care se formează, temele la care se ataşează şi valorile pe care le au sufixele şi prefixele în derivatele atestate în text. Voi avea în vedere întotdeauna ansamblul derivatelor care apar în text, încercînd să stabilesc raporturile dintre ele precum şi ce rezultă din concurenţa dintre unele afixe sau dintre unele derivate.

Voi încerca, acolo unde datele oferite de text îmi vor permite, să fac observaţii asupra productivităţii afixelor şi asupra dezvoltării sensurilor lor, pe cît se va putea, în perspectiva limbii actuale. Firește că aceste observaţii vor fi doar ipoteze, pentru că se bazează pe un singur text (ce-i drept foarte mare — 563 de pagini — şi poate cel mai ilustrativ pentru limba secolului al XVI-lea, totuşi, unul singur). Urmează ca ele să fie verificate şi eventual corectate atunci cînd vom avea monografii similare pentru toate textele contemporane.

Mă voi ocupa de sufixele şi de prefixele care sînt reprezentate în text atît prin derivate împrumutate cît şi prin derivate pe teren romînesc. De aceea voi lăsa la o parte sufixe ca *-in* (*ucenin*), *-iv* (*nezlobiv*) şi *-oste* (*miloste*) şi prefixe ca *i-* (*ispovedi*), *o-* (*oscîrbi*) şi *pro-*(*proslăvi*), care nu apar în limba romînă în mod independent de derivatele slave împreună

* Text editat de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, 1914.

cu care au intrat. Le avem însă în vedere pe cele care au intrat mai tîrziu în sistemul afixelor romîneşti, adică au format derivate noi de la teme romîneşti (*-isi* şi *-ist*), pentru ca cei care vor studia istoria acestor afixe să poată data primele lor apariţii în limbă.

Voi consemna întotdeauna toate derivatele prin care e ilustrat sufixul sau prefixul în textul nostru, oprindu-mă la una sau două atestări (alese la întîmplare), atunci cînd derivatul e frecvent, şi menţionîndu-le pe toate, atunci cînd e rar.

SUFIXE

-ame

Se ataşează la substantive.

Derivatele sînt substantive concrete cu sens colectiv : *îngereştile tării şi voinicamea arhanghelilor* 177/9[1].

Apare în tot textul de două ori, legat de aceeaşi rădăcină ; în afară de locul citat mai sus, la p. 305/16.

Sufixul nu mai este viu în limba de astăzi. Puţinele exemple din Banat pe care le dă Pascu[2] nu contrazic afirmaţia mea. Se pare că sufixul e mai puternic în dialectul aromîn, unde are şi mai multe valori, apropiate de ale sufixului *-ime* : abstracte care exprimă starea sau calitatea şi concrete colective[3]. Nici atestarea lui în acest dialect nu pledează pentru viabilitatea sufixului în limba romînă actuală, întrucît nu se ştie în ce măsură mai corespunde realităţii actuale şi întrucît acest dialect e mai arhaic.

-anie

Derivă substantive de la verbe de conjugarea a IV-a. Derivatele în *-anie* sînt numai patru : *ispovedaniie* 14/28, 36/26, *jelanie* 266/3, *pocaanie* 141/32, 248/30, *propovedanie* 129/24, 185/3,4, dar fiecare apare des în cursul textului. Toate aceste derivate au corespondente în slavă (исповѣданиѥ, желаниѥ, покааниѥ, проповѣданиѥ[4]) dar întrucît formaţia lor e clară în romîneşte, e greu să ne pronunţăm asupra faptului dacă sînt împrumutate sau formate în romîneşte.

Numărul mic al derivatelor, deşi frecvente (fapt explicabil prin natura textului), ne face să credem că sufixul nu e productiv. Aceasta o dovedeşte şi concurenţa lui cu sufixul *-inţă* (*pocăinţă* 5/5) şi cu infinitivul lung substantivat (*ispovedire* 140/31).

Faza consemnată de text pregăteşte situaţia de astăzi, unde sufixul se păstrează în foarte puţine cuvinte (dintre cele amintite, doar *spovedanie*, cuvînt bisericesc). În urma concurenţei, *-anie* a ieşit învins.

---

[1] Numerele indică pagina şi rîndul.
[2] *Sufixele romîneşti*, Bucureşti, 1916, p. 14—15.
[3] Cf. Pascu, *op. cit.*, p. 13—16 şi Th. Capidan, *Aromînii*, Bucureşti, 1932, p. 513.
[4] Formele vechi slave sînt date după Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1865.

În ceea ce privește valoarea, situația e simplă : derivatele cu *-anie* sînt substantive abstracte care denumesc acțiunea ca și derivatele în *-enie* (care însă mai au și alte valori)[1] : *cuvîntul* ***propovedaniei*** 128/36.

-ar

Apare în formele :

-ar : *curvarului* 20/21, *mitar* 11/5, *vistiiar* 430/24 ;

-ari : *cărtulari* 251/4, *curvari* 29/33, *mitari* 12/3 ;

-ariu : *cărtulariul* 251/7, *curvariu* 28/10, *mitariu* 17/29, *vistiiariu* 288/15.

Atunci cînd substantivele apar la forma articulată, nu se poate ști sigur dacă sufixul are forma *-ari* sau *-ariu* ; în exemplele următoare se poate spune cu siguranță numai că sufixul nu apare în forma *-ar*, dar nu se poate alege între celelalte două (*-ari* și *-ariu*) : *curvariul* 42/31, *mitariul* 32/6.

Atunci cînd derivatele apar numai la plural nu ne putem opri cu certitudine asupra nici uneia dintre cele trei variante, întrucît toate fac pluralul la fel. În această situație sînt cuvintele următoare : *păscari* 208/21, *tîrgarilor* 406/33, *ușarii* 178/35.

Sufixul derivă substantive :

a. de la substantive : *ușar*. *Mitar* și *tîrgar* s-ar putea să reprezinte v.sl. мътарь[2] „vameș" și тръгарь[3] „negustor", dar s-ar putea tot atît de bine să fie formate în românește. În orice caz schema derivației lor e perceptibilă în limba română. În această categorie intră și derivatele moștenite care în limba de origine erau provenite din substantive : *pescar* (<lat. *pĭscarius* <*piscis*). Modul de derivație al lui *cărtulari(u)* (<n.gr. καρτουλάριος + *carte*[4]) și al lui *vistiiar(iu)* (neologism pătruns în limbă pe cale savantă din lat. *uestiārium* < *uestis*[5] „loc unde se păstrează hainele") nu mai este clar în limba română, dar *-ar* continuă să fie simțit ca sufix.

b. de la verbe sau de la substantive[6] : *curvar* < *curvi* sau *curvă*.

După cum arată Al. Graur[7], e posibilă și ipoteza că acest derivat vine din slavă (коурварь „cel care săvîrșește un adulter"), dar, fiindcă *-ar* este un sufix puternic în limba română, înclin să consider derivatul susmenționat ca format pe teren românesc.

Cuvintele formate cu acest sufix sînt în număr de șapte și, cu excepția lui *tîrgar*, *ușar* și *vistiiar*, sînt frecvente în text. Textul nu atestă concurența lui *-ar* cu alte sufixe-nume de agent. Starea atestată de text e în concordanță cu starea actuală în care sufixul *-ar* este productiv.

Sufixul *-ar* formează n u m e d e a g e n t : *mitar* „cel care se ocupă cu strîngerea birurilor", *pescar* „cel care pescuiește", *ușar* „cel care

[1] Vezi p. 228.

[2] O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 514.

[3] CADE, s.v.

[4] CADE, s.v. *cărtulariu*.

[5] Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1951, s.v. *uestis*. În slavă există termenul вистиарига, glosat de Miklosich prin „*uestiarium*".

[6] Și din punct de vedere formal și din punctul de vedere al sensului, substantivele pot fi derivate atît de la verb cît și de la substantiv.

[7] *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 67.

se ocupă cu păzirea uşilor'' (*şi cu bucurie vrea să deşchiză uşa ceriului. Ce **uşarii** de sus apărară* 178/35). Sensul lui *tîrgar* e puţin depărtat de al celorlalte (rădăcina cuvîntului nu indică ocupaţia sau obiectul ei, ci locul unde se exercită ea) : ,,zaraf, persoană care se ocupă cu schimbarea banilor în tîrg'' (*cuvenia-ţi-se ţie să dai argintul mieu **tîrgarilor** şi să viu să-mi fiu luat al mieu cu asupră* 315/16). Numai la *vistiiariu* nu se vede legătura cu numele de agent. În romîneşte înseamnă ,,loc unde se păstrează comorile'', ca şi *comornic*[1] : *avuţie veri avea în **vistiiariu** în ceriure* 288/15.

-aş

Derivă substantive şi adjective :

a. de la substantive : *părtaş* (*părtaş să facem pre ei* 437/15), *sutaş* 59/12,13,14, 230/6 ;

b. de la substantive sau de la verbe *cîrmaşi* pl. <*cîrmă, cîrmi* (234/30), *pizmaş* <*pizmă* sau *pizm(u)i* (15/1, 250/29), *trufaş* <*trufă, trufie* sau *trufi*[2] (13/15, 94/1,2).

Derivatele care apar în text sînt în număr de cinci, dar în afară de *sutaş*, celelalte nu sînt deosebit de frecvente (*cîrmaş* şi *părtaş* apar fiecare o singură dată).

-aş derivă nume de agent : *cîrmaş* ,,cel care ţine cîrma, cel care cîrmuieşte'', *părtaş* ,,cel care ia parte (la ceva)'', *pizmaş* ,,cel care pizmuieşte'', *trufaş* ,,cel care se trufeşte''. Sensul lui *sutaş* este apropiat de sensul numelor de agent : ,,mai mare peste o sută de ostaşi''.

-ătate

Derivă substantive de la adjective şi substantive : ***bogătate*** 403/37, ***bunătate*** 12/29, 129/32, ***creştinătate*** 211/14, ***(ne)dereptate*** 3/22, 289/25, ***meserătate*** 41/8, 118/19, ***răutate***[3] 213/8, 237/18, ***singurătate*** 13/25.

După cum se vede, în text apar şapte derivate cu sufixul *-ătate*. Dintre ele, numai *bunătate* şi *(ne)dereptate* apar foarte des. Celelalte, foarte rar. Situaţia concordă în oarecare măsură cu cea de astăzi cînd *-ătate* cu valoare colectivă este mai rar[4], iar *-ătate* care derivă abstracte este productiv[5].

Derivatele sînt abstracte care exprimă :

1. c a l i t a t e a : *bunătate, dreptate* (*mînile... să nu fie...răpitoare pre a striinilor ce acoperite cu **dereptate*** 128/31), *răutate* ;

2. s t a r e a : *bogătate* ,,bogăţie, starea, condiţia celui bogat'' (*nădăjduiaşte spre mulţimea **bogătăţiei** lui* 403/37), *meserătate, singurătate*.

Sensul derivatului *creştinătate* e mai greu de precizat, întrucît e diferit de la exemplu la exemplu.

În citatul următor, considerat independent de celelalte citate, sensul derivatului e colectiv : *prăznuiaşte besearecа lu dumnezeu...şi*

---

[1] Vezi p. 242.
[2] Al. Graur, *op. cit.*, p. 68, consideră că *trufaş* este derivat de la substantiv.
[3] Apare şi forma *răotate*.
[4] Vezi mai jos : în textul nostru sensul colectiv nu apare de loc.
[5] Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 158.

derepții sfinți oteți, că derept ***creștinătatea*** *nevoiră-se* 183/9-10. Dar dacă ținem seamă de alt citat (*la lumină să dereptați ceia ce-au orbit, spre lucrurele cealea bunele și spre adeveritură și spre* ***creștinătate****, și mai vîrtos spre această slujbă sufletească să-i tocmiți* 174/27), în care sensul derivatului este „calitatea de a fi (bun) creștin", nu mai putem fi siguri de sensul primului: poate fi tot atît de bine colectiv ca și abstractul calității. În alt citat se pare că s-a pornit de la sensul colectiv pentru a se ajunge la sensul de „stare de creștinism (ideal), perioadă (ideală) de la începuturile creștinismului": *va să judece tuturora carei au fost, de la Adam pînă la sfîrșenie, ellinilor și jidovilor și ereticilor și carei au fost în* ***creștinătatea*** *ceaia dereapta ș-au greșit* 36/37.

Uneori, unele dintre derivatele de mai sus pot avea sens concret: *bunătate* „lucru, faptă bună" (*dătătoriului de toate* ***bunătățile*** 12/28, ***bunătate*** *mare iaste pocaania* 19/31), *dreptate* „faptă dreaptă" (*cine săvîrșaște* ***dereptatea*** 12/7).

-ăt/et

Apare de șase ori în forma *-ăt*, după labiale: *teamăt* 4/28, 37/19, 135/17, 137/14,17, 329/18 și o singură dată în forma *-et*: *îmblet* 157/32.

Derivă substantive de la verbe: *teamăt*<*teme*, *îmblet* <*îmbla*.

Derivatele sînt substantive abstracte care indică a c ț i u n e a (*îmblet*: *nici amu vrea să aibă măștoi derept* ***îmbletul*** *căiei, ce pedestru îmbla* 157/32) sau f a p t u l de a...[1]. Valoarea lui *teamăt* e echivalentă cu aceea a derivatului regresiv format de la același verb (*teamă*<*teme*): *cu frică și cu* ***teamăt*** *de osîndă* 37/19, *era ținuți de frică și de* ***teamăt*** 137/14. Alături de ***teamăt*** din ultimul citat apare *teamă* într-un context similar: *fără* ***teamă*** *se află și cu îndrăznire* 137/17.

În limba de astăzi nu se mai păstrează decît unul dintre cele două derivate sus-menționate: *umblet*. E posibil ca dispariția lui *teamăt* să se datorească faptului că forma sufixată nu aduce nimic în plus față de cea nesufixată (*teamă*).

-cior, -cioară, -(i)șor, -(i)șoară

Ambele sufixe derivă substantive de la substantive, iar *-șor* derivă și adjective de la adjective: *căștioară* 190/6,7, *florincior*<*florint*[2] „monedă" 549/28, *hăinișoară* 365/3, *mînzișor* 106/7, 10, 12, 17, 19, 25, 103/8; *micșoară* 285/36. De la adjectivul *micșor* se derivă un verb care apare o singură dată în text: *micșurează*[3] 496/29.

După cum se vede, derivatele cu aceste sufixe sînt puține (5) și apar rar în text: fiecare e atestat o dată sau de două ori. *Mînzișor* e singurul derivat care apare de șapte ori, dar șase dintre atestările lui sînt pe aceeași pagină. *Micșor*, deși apare o singură dată, pare mai puternic, întrucît de la el se creează un derivat. Acest derivat se dovedește a fi nou prin faptul

[1] Am deosebit „acțiunea de a..." de „faptul de a...", după cum verbul de la care se formează derivatul exprimă sau nu mișcarea.

[2] Vezi *florinți*, p. 283/23.

[3] Cu *o* neaccentuat trecut la *u*.

că e glosat în text (***micşurează*** *numele lu Hristos* (*ce se zice, de-l face mic*) 496/29), deci în perioada apariţiei cărţii sufixul era productiv. Situaţia din limba actuală confirmă starea de limbă mai veche prin aceea că *-(i)şor* e productiv spre deosebire de *-ior*, *-cior*, *-uşor* care nu sînt[1].

Derivatele în *-cior* şi *-(i)şor* sînt diminutive, atît substantivele cît şi adjectivele.

-eală

Apare sub forma *-ală* atunci cînd este precedat de *ş*, *j* şi sub forma *-eală* în toate celelalte cazuri. *-ală* : *betejală* 276/5, *greşală* 285/30 ; *-eală* : *bîrfeală* 49/31, *cheltuială* 394/6, *chipzuială* 313/11, *despărţeală* 342/24, *fierbinţeală* 258/4, *miroseală* 139/12, *poticneală* 25/1, *răceală* 364/11, *răveneală* 139/13, *strimteală* 371/25, *tocmeală* 37/31, *turbureală* 56/4, *usteneală* 27/27.

Derivă substantive de la :

a. verbe : *betejală* (*<beteji*), *bîrfeală*, *cheltuială*, *chipzuială*, *despărţeală*, *greşală*, *miroseală*, *poticneală*, *tocmeală*, *usteneală* ;

b. adjective : *fierbinţeală*, *răceală*, *răveneală*, *strimteală*, *turbureală*.

Derivatele cu sufixul *-eală* au următoarele valori :

1. acţiunea : *betejală* (*dă Dumnezeu omul cela răul în mîinile satanei, ca să-i betejască trupul... la amărîtă* ***betejală*** *şi muncă duce-l* 144/11), *bîrfeală*, *tocmeală* (*fire cu înţeles dat-au lor spre adunarea hranei, spre* ***tocmeală*** *loruş* 220/28), *usteneală* (*cîte sînt în lumea aceasta luminate şi pohtitoare, multă trudă şi* ***usteneală*** *au* 27/27) ;

2. derivatele care denumesc acţiunea au uneori valori concrete, denumind rezultatul acţiunii : *betejală* „boală" (*de a bolnavului* ***betejală*** *al vracilor meşterşug neputincios arătă-se* 242/10), *tocmeală* (*pre veşminte şi pre* ***tocmeala*** *trupului* 158/12). În afară de acestea două, mai apar în text două derivate care exprimă rezultatul acţiunii : *cheltuială* (*veri mai adauge* ***cheltuială*** *de la tine, eu-ţi voi plăti* 394/6) şi *greşală* (*ertătoriu milostiv fi-va de* ***greşalele*** *altora* 18/3) ;

3. faptul : *chipzuială*, *miroseală* „miros plăcut, mireasmă" (*casa împlu-se de* ***miroseala*** *mirului* 102/17) şi *poticneală* ;

4. starea, calitatea : *despărţeală* (*ca să nu fie* ***despărţeală*** *întru trup* 342/24), *fierbinţeală* (*cu* ***fierbinţeală*** *să-l rugăm* 258/4), *răceală* (*era goli şi degerînd de ger şi de* ***răceală*** *îngheţîndu-se* 364/11), *răveneală* (***răveneala*** *trupului* 139/13), *strimteală* (*să iaste ea şi cam largă sau cu răpaus, calea realelor, ce iară, cînd e la sfîrşenie, la* ***strimteală*** *ne întoarce* 371/25). *Turbureală* are uneori sensul clar de „stare de tulburare" (*nici curînd dezleagă el greaţa şi voroava şi* ***turbureala*** *ce avea* 265/33). Alteori, pornind de la acest sens, apare cu sensul specializat de „furtună" (*stau înlăuntrul adăpostului cînd văd bure şi* ***turbureale*** 56/4). În citatul următor se pare că avem a face cu figuratul sensului din citatul precedent, dar textul nu e suficient de clar spre a ne putea pronunţa cu certitudine : *de se va şi după acesta glas rădica ispita şi năpastea şi duhul hitleanului, şi să şi foarte suflă cu* ***turbureală*** 270/32.

[1] Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 160.

Apar în text 15 derivate, dintre care unul (*greșală*) e foarte frecvent, două (*betejală* și *tocmeală*) au o frecvență medie, iar restul de douăsprezece sînt rare. Deci sufixul nu e deosebit de puternic, fapt dovedit atît de frecvența derivatelor, cît și de concurența cu alte derivate : *mirosenie*[1], derivatul regresiv *miros*, pe care îl întîlnim uneori pe aceeași pagină cu *miroseală*, și infinitivele lungi substantivate : *despărțire*, *întocmire*, *turburare*. Infinitivul substantivat *îndrăznire* apare fără corespondentul său *îndrăzneală*.

În limba actuală nu sînt păstrate toate derivatele în *-eală* (dispar : *miroseală*, *despărțeală*, *strimteală*, *turbureală*), sînt păstrate în schimb toate cele care le concurează (cu excepția lui *îndrăznire* și *mirosenie*).

-ean, *-eancă*

Apare sub formele *(l)ean* și *(l)ean-in*, după v.sl. *-лѣнинъ*.

Unele derivate sînt formate în românește, chiar dacă uneori au corespondent în vechea slavă, iar altele au pătruns în limbă pe cale savantă, reproducînd întocmai derivatele slave corespunzătoare.

Sufixul *-(l)ean* este sufixul *-лѣнинъ* adaptat la limba română, sufixul *-(l)eanin* este același sufix slav neadaptat la limba română.

Derivă substantive de la substantive : *amonitean* 393/26 < *amonit*, *araviteancă* 500/23 (cf. v.sl. *аравитѣнинъ* „arab"), *avraamlean* 454/12 (cf. gen. v.sl. *авраамлиевъ*), *corințean* 245/24 (cf. v.sl. *коринътѣнинъ*), *eghiptean* 65/23, *erihonean* 450/37, *gadarean* 378/27 (<*Gadarin*), *galilean* 332/21 (cf. v.sl. *галилеянинъ*), *gherghesean* 238/1,17, 241/36 (<*Gherghesin*), *haldeanin* 156/1 (<v.sl. *халъдѣянинъ*), *idumeanin* 500/22, *ierusalimlean* 212/9 (cf. v.sl. *іерусалимлянинъ*), *iudeanin* 163/26 (<v.sl. *июдеянинъ*), *izrailtean* 155/2 (cf. v.sl. *израилтѣнинъ*), *manihiian* 212/5, *moavitean* 306/22 (cf. v.sl. *моавитѣнинъ*), *nazareanin* 441/9(< v.sl. *назарянинъ*), *nazaretean* 457/24 (<*Nazaret*), *rimlean* 161/3 (cf. v.sl. *римлянинъ*), *samarean* 155/2 (<*Samaria*), *samareanin*, *-ă* 151/21,158/4 (<v.sl. *самарянинъ*), *sichimlean* 156/7 (<*Sichim*), *siriian* 155/8 (<*Siria*), *Siriianin* 155/9 (<v.sl. *сирианинъ*), *somanteanină* 349/17 (<v.sl. *соманътѣнъıни*), *thezvitean* 536/26 (cf. v.sl. *тезвитѣнинъ*).

După cum se vede, sufixul *-ean* este un sufix puternic : este reprezentat în text prin 24 de derivate, dintre care unele apar la ambele genuri ; unele derivate, afară de formele slavone, au și derivate paralele formate în limba română (*nazareanin* / *nazaretean*, *samareanin* / *samarean*, *siriianin* / *siriian*). Această situație corespunde stării actuale : azi *-ean* este cel mai productiv sufix care derivă substantive-nume de locuitori.

Derivatele în *-ean* sînt n u m e d e l o c u i t o r i. Numai *moștean*, derivat de la verb, este n u m e d e a g e n t : *împărăției ceriului* ***moștean*** *fi-va* 162/21.

-el, *-ea*

Derivă :

a. substantive de la substantive : *copăcel* 446/13, *veșmințeale* 549/29 ;

[1] Concurență de altfel ineficace, întrucît *mirosenie* e la fel de slab ca *miroseală*.

b. adjective de la adjective : *iuşurel* 479/32, *mitutel* 35/7, *puţinel* 29/14, 97/10, *puţintel* (cu *t* intercalat între radical şi sufix) 60/10, *puţinea* 36/29, 285/24. *Puţinel,-ea* apare şi cu valoare adverbială ca şi cuvîntul de bază.

După cum se vede, în text apare *mitutel*, formă intermediară între *micutel* şi *mititel* (acestea din urmă nu sînt atestate în text).

Valoarea sufixului este diminutivală.

Derivatele sînt foarte puţine (5) şi în afară de *puţinel*, mai des reprezentat pentru ambele genuri, apar foarte rar în text. De data aceasta textul nu ne ajută să prevedem întru nimic situaţia din limba actuală : astăzi sufixul *-el* este unul din cele mai productive sufixe diminutivale.

Alături de derivatele în *-el* apare *scundicel* derivat cu *-icel*, sufix compus din *-ic* şi *-el*. Are aceeaşi valoare ca şi *-el* : *acel lemn plecat iaste şi scundicel* 452/13.

-enie[1]

Derivă substantive de la verbe : *blagoslovenie* 129/25, *ceteniie* 199/36, *milosteniie* 25/34, *miroseniie* 134/2, *săvîrşeniie* 120/4, *sfîrşenie* 237/6, *slobozenie* 183/31, *smereniie* 162/15, *spăsenie* 2/18, *umileniie* 19/33 şi foarte rar de la adjective : *milosîrdenie* (< *milosîrd*) 23/5.

Unele dintre aceste derivate au formele corespunzătoare în slavă : **благословєнніє, съвръшєнніє**[2], **съмѣрієнніє, чьтєнніє**, sau în bulgară şi sîrbă : *милостúня, mílostiṅa*[3]. *Slobozenie* s-ar putea să fie calchiat după v.sl. **свобожденіє**. *Milosîrdenie* nu are corespondent perfect în slavă ; acolo există : **милосрѣдніє** şi **милосрѣдьствіє**. Toate sînt însă analizabile în limba romînă datorită corelaţiei cu verbele corespunzătoare. Întîlnim însă în text un derivat neanalizabil în romîneşte : *blagodarenie* 265/15 (< **благодарієннїє**).

Cea mai mare parte a cuvintelor în *-enie* care apar aici exprimă faptul de a... *blagodarenie, blagoslovenie, săvîrşenie, smerenie, spăsenie, umilenie.*

Următoarele exprimă acţiunea : *milosîrdenie* (*către păcătoşi cu miluire şi bună* ***milosîrdenie*** 23/5), *milostenie, slobozenie* (*să căutăm acolo de toate realele dezlegătură şi* ***slobozenie*** 183/31).

Cetenie exprimă rezultatul acţiunii (*dumnezeiasca cîntare şi* ***ceteniia*** *să ascultăm* 199/36).

Mirosenie are, se pare, sensul de „miros plăcut, mireazmă" (*să ne împlem de* ***miroseniia*** *şi dulceaţa duhului sfînt* 134/2).

-enie are în text 11 derivate dintre care unele, ca *smerenie* şi *spăsenie*, sînt foarte frecvente. Însă nu putem deduce din aceasta productivitatea sufixului, nici măcar pentru limba secolului al XVI-lea. Cele mai multe dintre derivate sînt termeni de cult, care au circulaţie într-un mediu foarte restrîns. Altele, ca *blagodarenie*, sînt termeni prin excelenţă căr-

[1] Vezi sufixul *-anie* (p. 222—223) cu care seamănă din toate punctele de vedere.

[2] Densusianu, *op. cit.*, p. 530, consideră pe *săvîrşenie* ca provenit din slavă.

[3] Formele bulgare sînt date după S. Mladenov, *Etimologhiceski i pravopisen recinik na bălgarskiia knijoven ezik*, Sofia, 1940, iar cele sîrbe după *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Iugoslavenska Akademija, Zagreb, 1880—1935.

turăreşti, luaţi din slavă şi adaptaţi la limba romînă de traducătorii textelor religioase pentru nevoile de moment ale traducerii, şi care, după toate probabilităţile, nu au pătruns în limba vorbită.

În limba de astăzi sufixul este puţin productiv[1]. Dintre derivatele care apar în textul nostru, singurele cu o oarecare circulaţie sînt : *milostenie* şi *smerenie*.

De altfel, textul atestă şi pentru *-enie* concurenţa cu infinitivul lung, care însă nu e în defavoarea sufixului nostru. Apar *slobozire*, care nici el nu face parte din vocabularul activ, şi *miluire*[2], al cărui sens nu se acoperă perfect cu sensul lui *milostenie*. De altfel nici *miluire* nu e frecvent în limba de azi. *Milostenie* mai este concurat de *miloste*<v.sl. милость (***milostea*** *Domnului iaste întru ceia ce miluesc, şi* ***milosteniia*** *ce e către vecinul...* 46/12,13) pe care îl învinge.

-esc, -ească

Derivă adjective de la substantive : *apostolesc* 176/26, *apostolească* 3/2, *asiriiască* 519/36, *creştinesc* 182/7, *creştinească* 182/25, *dobitocesc* 390/10, *domnesc* 105/29, *domnească* 9/4, *drăcesc* 123/15, *drăcească* 276/1, *dumnezeesc* 228/3, *dumnezeiască* 80/30, *elinească* 162/25, *galileesc* 545/37, *grecească* 12/8, *hieruvimesc* 179/2, *idolesc* 417/28, *idolească* 325/29, *iudeesc* 155/25, *iudeiască* 161/37, *împărătesc* 185/30, *împărătească* 301/19, *îngeresc* 89/36, *muerească* 138/28, *omenesc* 289/11, *omenească* 71/4, *păgînesc* 91/25, *păstoresc* 486/24, *porcească* 27/24, *preuţească*[3] 145/22, *prorocesc* 176/26, *proroceaască* 177/32, *sădească* (<*sad* „plantă tînără") 390/9, *sărăcesc* 333/1, *sichemeesc* (<. *Sichim*) 156/7, *sîrbească* 6/7, *sufletesc* 233/3, *sufleteaască* 100/27, *tîlhăreaască* 458/4, *trupească* 46/6, *varvaresc* 333/32.

Sirineiască 332/22 este probabil v.sl. сриньскъ, iar *samareaneaască* (477/34), *samareanincască* (476/15), v.sl. самарꙗньскъ.

Derivatul *duhovniceaască* apare numai cu valoare substantivală : *să cinstim părinţii şi mumînile noastre, mai ales şi mai vîrtos părinţii duhovnici şi învăţători, că dentr-înşii primim duhovniceasca după naştere* 437/32 „învăţătura duhovnicească". Faptul că acest derivat apare o singură dată (citatul de mai sus), cît şi construcţia în care apare (avem a face cu o elipsă) ne fac să credem că valoarea substantivală e accidentală, derivatul păstrîndu-şi valoarea adjectivală.

Sufixul *-esc* are următoarele valori :

1. natura, proveniența : *apostolesc, domnesc* (*praznicele* ***domneşti*** 516/11), *drăcesc* (*ispită* ***drăcească*** 276/1, *chinurilor* ***drăceşti*** 283/5), *duhovnicesc, elinesc, iudeesc* (*trufa* ***iudeiască*** 230/22, *lepădarea* ***iudeiască*** 230/33), *îngeresc, jidovesc* (***elineasca*** *amu dereptate trupească e şi rătăcită, iară* ***iudeiasca*** *adevărată e amu, însă şi aceasta e trupească.* ***Creştineasca,*** *a* ***elineştiei*** *protivitoare e, iară de a* ***jidoveasca*** *prea mai presus* 162), *omenesc,*

---

[1] Cf. *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 158.

[2] Nu e format de la acelaşi radical cu *milostenie*, dar amîndouă fac parte din aceeaşi familie.

[3] Cu *-o-* neaccentuat>*-u-*.

păgînesc, *păstoresc*, *preuțesc* (*rugăciunea* ***preuțească*** 145/22), *prorocesc* (*după al* ***prorocescului*** *și* ***apostolescului*** *cuvînt meargem* 176/26), *sădesc* (*den toată inima, trupească și* ***sădească*** *arătă tăriia* 390/9 „caracteristică plantelor"), *sufletesc*, *tîlhăresc*, *trupesc*, *varvaresc*;

2. apartenența: *galileesc* (*celor ce era mai mari pre mii și întîiilor* ***galileești*** 543/37 „fruntașii galileești" = ai galileenilor), *grecesc* (*limba* ***grecească*** 12/8), *heruvimesc* (*scaunul* ***heruvimesc*** 179/2), *idolesc* (*slujitorii* ***idolești*** 417/28), *iudeesc* (*preuții...* ***iudeești*** 155/25), *prorocesc* (*glasurile* ***proorocești*** 177/32), *samareaninesc* (*cetatea* ***samareanincască*** 476/15), *sărăcesc* (*nu puținel ceva și* ***sărăcească*** *cerere cerșu orbul de la Dumnezeu* 441/18), *sirineiesc* (*limba* ***sirineiască*** 332/22), *sichemeesc* (*Domnului* ***sichemeesc*** 156/7).

Derivatele *creștinesc* și *dumnezeesc* exprimă uneori natura (***creștineasca*** *dereptate* 162/24, *le deade lor* ***dumnezeiasca*** *frîmseațe a sa învățătură* 225/20), alteori apartenența (*nu putredesc trupurile* ***creștinești*** *fără voe și cu nevoe* 99/25, *cătră* ***dumnezeescul*** *sălaș duce-ne-va* 255/25). De fapt, legătura dintre cele două sensuri se poate urmări foarte ușor. Adică, de la apartenență se poate ajunge în mod logic la natură.

3. originea: *asiriesc* (*ruda* ***asiriiască*** 519/36), *sîrbesc* (*cartea* ***sîrbească*** 6/7);

4. asemănarea: *dobitocesc* (*a chipului* ***dobitocesc*** *arătă tăriia* 390/10), *domnesc* (*aceasta chip de slugă iaste, iară ce vine chip* ***domnesc*** *iaste* 105/29), *omenesc* (*chip* ***omenesc*** 163/29), *porcesc* (*viață* ***porcească*** 242/4);

5. elementele constitutive: *îngeresc* (*cinurele* ***îngerești*** 89/36), *muieresc* (*întru scîrbă era ruda* ***muerească*** *pentru înșelăciunea strămoașăei* 129/18 „neamul muieresc", *sămînța* ***muerească*** *au fost mai tare osîndită în rai* 138/28 „neamul muieresc");

6. destinația: *trupesc* (*cîți amu iubitori sînt de al lor trup, de vor să-l hrănească și* ***trupească*** *lor a-ș tinde masă* 263/16).

7. În exemplul *oamenii* ***jidovești*** 97/23, sufixul *-esc* nu adaugă nici un sens cuvîntului de bază (*jidov*). Valoarea lui e doar aceea de a transforma substantivul în adjectiv.

După cum se vede, sufixul *-esc* este puternic. Are 34 de derivate. Multe dintre ele apar și la masculin și la feminin și sînt foarte frecvente în text. E foarte bogat în valori, multe derivate avînd fiecare în parte mai multe sensuri (*creștinesc*: sensul 1 și 2, *domnesc*: 1 și 4, *prorocesc*: 1 și 2).

Ultima dintre valorile menționate, numită de unii lingviști transpoziție[1], dovedește o dată mai mult faptul că sufixul era viu în limbă: sistemul derivării cu *-esc* era așa de prezent în mintea vorbitorilor, încît acest sufix formează derivate și acolo unde nu este nevoie. Sensul exprimat de *jidovesc* împreună cu substantivul determinat *oameni* (e vorba de funcția înregistrată sub 7) îl exprimă mai simplu numele respectiv, format fără sufix: în loc de *oameni jidovești*, *jidovi*. Acest motiv face, cred, existența valorii respective a derivatului amintit inutilă.

[1] Vezi Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berna, 1950, p. 116.

Construcții paralele creează și unele derivate care exprimă apartenența : *cuvînt apostolesc / cuvîntul apostolilor, slujitori idolești / slujitorii idolilor*. Aici mi se pare evidentă influența construcțiilor slave asemănătoare unde mare parte din adjectivele în -ьскъ sînt tratate ca adjective posesive[1] : женьскъ „care aparține, care este propriu femeilor", людьскъ „care aparține, care e propriu iudeilor".

Studiul celorlalte texte din secolul al XVI-lea va dovedi măsura în care aceste cuvinte sau altele asemănătoare erau frecvente în limbă sau erau formații ocazionale caracteristice în special pentru traduceri. În orice caz, situația din limba actuală, unde nu s-a păstrat nici unul din derivate cu acest sens, dovedește că valoarea respectivă nu a avut viață lungă.

În afară de categoria aceasta, foarte restrînsă, sufixul *-esc* este productiv și acum.

-ește

Apar două grafii deosebite : *-easte* după consoane (*bărbăteaște, sufleteaște*) și *-iaște* după vocale (*dumnezeiaște*).

Procesul de derivare poate fi formulat în două feluri : fie de la adjective în *-esc* cu sufixul *-e*, fie de la substantive cu sufixul *-ește*. Cele mai multe dintre adverbe au în text adjectivele corespunzătoare[2] și e foarte probabil ca și adjectivele corespunzătoare celorlalte (*bărbătește, curvește, frățește, ovreiaște*) să fi existat în limbă. De aceea, spre a simplifica expunerea, le voi considera pe toate ca derivate de la adjective.

Adverbele în *-ește* care apar în text sînt : *bărbăteaște* 69/15, *curveaște* 25/10, *dumnezeiaște* 158/20, *frățeaște* 335/17, *împărăteaște* 326/19, *îngereaște* 479/3, *omeneaște* 163/25, *sufleteaște* 43/15, *trupeaște* 54/2.

Sufixul formează, în general, adverbe, cu valoare modală.

Două derivate exprimă relația : *sufletește* (*carei sînt în temniță, sufleteaște să le dăm* 43/15), *trupește* (*cine seamănă amu trupeaște el adună pre pămînt* 54/2).

Derivatele sînt în număr de zece. Unele (*curvește, îngerește*) apar foarte rar, unul singur e frecvent (*sufletește*). Dacă însă considerăm că există o corespondență stabilită în limbă între adverbele în *-ește* și adjectivele în *-esc*, dacă ținem seama că procedeul derivării în *-esc* e foarte viu[3], putem să presupunem că și sufixul *-ește* era productiv. Situația astfel interpretată ar pregăti-o pe cea de azi, cînd *-ește* e un sufix foarte productiv.

-ete

Formează un singur derivat (*scumpete*) despre care e greu să spunem dacă se formează de la adjectiv (*scump*) sau de la verb (*scumpi*). Acest derivat apare o singură dată. Este un abstract care exprimă situația (*aștepta scumpeatea grîului și pohtiia atuncea să desfacă el jitnița* 401/8).

---

[1] A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, trad. rusă, Moscova, 1952, p. 235.
[2] Vezi p. 229.
[3] Vezi p. 230.

-eț

Tema de la care e format derivatul poate fi adjectivală (*mare*) sau verbală (*a (se) mări*). Dacă admitem primul mod de derivare e mai greu să definim valoarea sufixului (*necurat amu iaste înaintea lu Dumnezeu toți ceia trufașii și **măreții*** 94/1). *Măreț* însemnînd „îngîmfat", care este sensul pe care îl adaugă sufixul *-eț* adjectivului *mare*? Dacă pornim însă de la verb, derivatul este nume de agent[1] și sensul lui se poate desprinde foarte ușor : *măreț* este cel care se măreşte, cel care se îngîmfă, îngîmfatul. De aceea înclinăm pentru ultima interpretare. După cum se vede, *-eț* are un singur derivat care apare de două ori. E un sufix slab.

-ețe

Apare în forma *-(e)ață* în *dulceață* şi în forma *-ețe* în celelalte derivate.

Derivă substantive de la adjective : *bătrîneațe* pl. 224/17, *blîndeațe* sg. şi pl. 137/34, 41/13, *dulceață* sg. şi pl. 2/15,85/18, *frîmseațe* sg. şi pl. 179/25, 221/25, *tinereațe* pl. 288/12.

Derivatele sînt abstractele calității: *Avraam întru adîncul **bătrîneaților** den pîntece fără plod născu* 224/17, *toate acelea feresc den **tinereațele** mele* 288/12.

Uneori, formele de plural au valori concrete: *de **dulceți** și de **frîmseți** să nu ne preaînălțăm* 85/18 „fapte plăcute şi frumoase".

-ețe e reprezentat în text numai prin cinci derivate. Dar aceste derivate au două serii de valori : abstracte şi concrete. E de reținut de asemenea că unul dintre derivate (*frîmseațe*) formează la rîndul lui derivate : *înfrîmseța* 239/24 şi *frîmsețat* 241/12.

Sensurile multiple şi derivatele derivatelor dovedesc că sufixul era puternic.

-ie

Derivă substantive de la :

a. adjective : *avuție* (<*avut*) 16/28, *beție* (<*beat*) 45/29, *blînzie* 146/4, *bogăție* 13/9, *bolnăvie* 250/15, *(ne)destoinicie* 116/24, 156/28, *eftinie* 156/33, *hitlenie* 47/28, *hrăborie* 138/35, *înțelepție* 104/18, *limpezie* 45/14, *linie* (<*lin*) 264/34, *nebunie* 278/2, *(ne)milostivie* 284/3, *(ne)milostivnicie* 283/24, *prostie* 170/3, *puternicie* 282/27, *samovolnicie* 24/4, *sămeție* 66/26, *sărăcie* 251/17, *scîrnăvie* 134/4, *silnicie* 118/35, *sirepie* (<*sireap*) 335/27, *tărie* 131/14, *țepenie* 461/30; *volnicie* 99/36 ;

b. substantive : *ajutătorie* 317/14, *ajutorie* 320/28, *bărbăție* 128/5, *cămătnicie* 397/9, *circimărie* 378/12, *deregătorie* 478/28, *dumnezeie* 99/35, *frăție* 37/16, *împărăție* 136/35, *măestrie* (<*măestru*) 297/11, *mitărnicie* 378/11, *moșie* 2/13, *muncitorie* 451/22, *năemnicie* 307/22, *omenie* 285/16, *păscărie* 331/10, *păstorie* 486/2, *sfinție* 112/21, *strămoșie* 51/22, *sufleție*[2] 159/5, *tîlhărie* 60/21, *vămășie* 451/8, *vecie* (<*veac*) 42/36, *vrăjmășie* 73/18 ;

[1] Al. Graur, *op. cit.*, p. 45, îl consideră, fără siguranță deplină, nume de agent format de la *a (se) mări*.

[2] Apare doar în compusul *bună-sufleție*.

mărturie este considerat de Tiktin ca provenit din gr. μαρτυρία. Întrucît în limba romînă există verbul (*mărturisi*) şi substantivul (*martor*) din aceeaşi familie, cred că e posibil ca *mărturie* să fie un derivat romînesc de la *martor* cu *-ie*;

c. verbe: *bucurie* 5/19, *blăznie* (<*blăzni* „înşela") 235/34, *căie* (<*căi*) 157/32, *căsătorie* 205/14, *curvie* 128/18, *fățărie* (<*fățări* „preface")[1] 49/10, *lenie* 327/14, *lunie* (<*luni*) 275/15, *preaslăvie* (< *preaslăvi*) 494/28, *precupie* (<*precupi*) 123/17, *pustiie* (<*pustii*) 264/28, *sărbătorie* (<*sărbători*) 516/29, *trufie* (<*trufi*) 14/29;

d. adjective sau verbe: *(ne)curăție* 16/33, 45/32, *flămînzie* 25/25, *lăcomie* 63/13, *mărie* (<*mare/a (se) mări*)[2] 116/4, *mîndrie* 25/35, *ologie* 417/21, *slăbie* 390/14, *slobozie* 106/4, *veselie* 255/9;

e. substantive sau verbe: *domnie* 122/38, *drăcie* (< *drac/ drăci*) 371/9, *moștenie* (< *moștean/moșteni*) 56/27, *prorocie* 196/27, *robie* 116/8.

Observație. Textul cuprinde şi două substantive în *-ie* care sînt considerate ca împrumutate din slavă şi din latină sau greacă: *milostrzie/milostrdie* „milă"(< v. sl. **милосрѣдиѥ** < **милосрѣдъ, милосрѣдити**[3]) 32/25, 414/18 şi *urgie* (<lat. *orgia*[4] sau gr. ὀργή[5]) 52/14. Însă în limba romînă există adjectivul *milostrd*[6], corespunzător substantivului *milostrzie*, şi de asemenea verbul *urgisi* corespunzător lui *urgie*. Aceasta mă face să pun la îndoială calitatea de împrumuturi a derivatelor şi anume, consider că, tot atît de bine, ele pot fi formate şi pe teren romînesc, de la temele menționate.

După cum se vede, derivatele în *-ie* sînt foarte numeroase (84). Multe din ele sînt foarte frecvente în text: unele pentru că exprimă noțiuni importante: *avuție, bucurie, împărăție, mîndrie, tărie, veselie*, altele pentru că se integrează în vocabularul caracteristic textelor religioase: *curăție, mărie, vecie*. Pentru că sînt formate de la multe teme şi pentru că sînt des întrebuințate, şi-au dezvoltat multe sensuri (vezi mai jos). În felul acesta, multe din ele au intrat în fondul principal şi s-au păstrat pînă în limba de astăzi.

Dintre puținele derivate cu care intră în concurență, numai două vor învinge: *blîndețe* şi *înțelepciune*, care apar în text mai des decît corespondentele lor în *-ie*. Unul (*mărturisitură*) va fi învins de derivatul în *-ie*, iar celelalte (*milosîrdenie, slobozenie slobozire* şi *căire*) fac parte din fondul pasiv al limbii ca şi derivatele în *-ie*. Deci nu se poate vorbi de o concurență a sufixului *-ie* cu alte sufixe, care să influențeze asupra dezvoltării derivatelor lui.

Valorile sufixului *-ie*, cele mai multe abstracte, sînt următoarele:

1. Însuşirea, calitatea: *bărbăție, blînzie, bogăție* (*bunătatea şi bogăția, bunătățile şi lucrurile cealea bunele trufa le răsipește* 13/9), *curăție* (*să ne îmbrăcăm întru îmbrăcămîntul cela luminatul şi al curăției şi de sfinție* 45/25),

[1] CADE, s. v.
[2] Vezi *măreț*, p. 232.
[3] TDRG, s.v.
[4] CADE, s. v.
[5] TDRG, s. v.
[6] Vezi şi *milostrdenie*, p. 228.

destoinicie, dumnezeie, eftinie glosat de Densusianu[1] prin „milă" (*cu milostenie şi cu* ***eftinie*** *de săraci* 43/1), *făţărie* „prefăcătorie, ipocrizie" (*va ţinea postul cumsecade şi fără* ***făţărie*** 49/22), *feţie* (*ceia ce ş-au păzit sufletul şi trupul întru curăţie,* ***feţiia-ş,*** *şi fără păcate* 359/36), glosat de Densusianu[2] prin „feciorie, virginitate" şi „perioada fecioriei" (*vise cu bărbatulu-şi şapte ani, den* ***feţiia*** *ei, de-aciia văduo, ca optzeci şi patru de ani* 515/18), *hitlenie* (*să lepădăm tot răul şi* ***hitleniia*** *de la inema noastră* 47/28), *hrăborie* „curaj, vitejie", *înţelepţie, lăcomie, lenie, limpezie, mărie* „măreţie" (*mare e domnul şi* ***măriei*** *lui nu e sfîrşenie* 117/15), „mărime" (*văzu robul nevoia, că înţelease* ***măriia*** *datoriei* 283/12), „îngîmfare" (*iaste . . . rea* ***măriia*** *şi preaînălţarea* 14/14) şi în titlul textului apare sensul derivat „maiestate" (*în zilele* ***Măriei*** *lu Batăr* 1/8), *milosîrzie* „milă", *milostivie, milostivnicie, mîndrie* „înţelepciune", *omenie, prostie, pustiie* (***pustiia*** *şi singurătatea* 264/28), *puternicie, samovolnicie* „libertatea de a acţiona după voie" (*îmblă, amu, cu* ***samovolnicie-ş*** *cine de eluş cum va* 24/28), *sfinţie, silnicie* „violenţă", *sirepie* „sălbăticie, impetuozitate", *strămoşie* (*den* ***strămoşiia*** *amu păcatelor cu sfînta botejune slobozitu-ne-am* 51/22), Densusianu[3] glosează *strămoşiia păcatelor* prin „păcatul strămoşesc", (*bună-*)*sufleţie* „bucurie, mulţumire sufletească" (*cu* ***bună-sufleţie*** *mult le dă carei priimesc el* 159/5), *tărie, trufie, ţepenie* „vigoare" (*deştinge pre pămînt cu* ***tăriia*** *sa şi cu putearea şi cu* ***ţepeniia*** 461/30), *volnicie*;

2. s t a r e a : *avuţie* „bunăstare" în sens abstract (*nu se poate apropia de Dumnezeu cela ce lăcomeşte spre* ***avuţie*** 52/30) şi „obiecte posedate, bunuri, avere", în sens concret (*strînsura* ***avuţiei*** *de pre pămînt* 52/35), *bogăţie* are sensuri paralele cu *avuţie* (*viaţa lumiei părăsiră,* ***bogăţiia*** *şi slava şi bucatele* 13/26, *luo* ***bogăţiia*** *şi rău via şi rău îmbla* 25/6), *bolnăvie, bucurie, flămînzie, linie* „linişte" (*zice de opri vîntului şi măriei; şi fu* ***linie*** *mare* 234/15), *lunie* „somnambulism" (*unii zic că* ***lunie*** *o boală iaste, tocmită den stricarea sîngelui, derep' ce că luna . . . fire are . . . a turbura ce-s în trup udăturile* 275/15), *nebunie, ologie, robie, slăbie, slobozie, veselie*;

3. a c ţ i u n e a : *ajutătorie* (*darul de vindecare,* ***ajutătoriia*** 317/14), *ajutorie* (*numai de al nostruş folos grijindu-ne . . . e de* ***ajutoriia*** *fraţilor nici un cuvînt făcînd* 320/28), *beţie* (*să nu preamîncăriei şi* ***beţiei*** *să ne bucurăm* 45/29), *cămătnicie, cîrcimărie, curvie, mitărnicie, muncitorie* (*fu curînd altul dentr-alţi şi fără de strînsură fu în loc de vamăş şi preaînţelept den* ***muncitorie*** *şi milostiv în loc de tîlhariu* 451/22), *năemnicie, preaslăvie* (*de încătruo-mi fu această* ***preaslăvie*** *şi mare bunătate . . . ca Maica lu Dumnezeu să vie cătră mine?* 494/28), *robie, silnicie* (*au izbăvit pre noi den* ***silniciia*** *diavolului şi den robiia lui scumpăratu-ne-au* 118/35, 36); o c u p a ţ i a, f u n c ţ i a : *deregătorie* (*eu izbîndi-m-voi pre voi de hitleniile* ***deregătoriilor*** *voastre* 478/28), *domnie, păstorie, pescărie, vămeşie* (*era mai-marele vameşilor şi nu numai* ***vămăşiia*** *ţinea* 451/8);

4. r e z u l t a t u l acţiunii, c o n c r e t i z a r e a însuşirii exprimate prin adjectivul de bază, f a p t e caracterizate prin însuşirea respec-

[1] *Op. cit.*, p. 323.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, p. 326.

tivă, caracteristice pentru persoana desemnată prin substantivul de bază; de cele mai multe ori derivatele în *-ie* au aceste valori numai la plural: *blăznie* „înșelătorie" (*nu vrea să-ș tocmească minciunile lor și prilăstiturile și* ***blăzniile*** 235/34), *căie, căsătorie, (ne)curăție* pl. (*de toate* ***necurățiile*** *întîi den lăuntru să ne curățim* 110/36), *drăcie* pl. (*nu se poate mîndri cu* ***drăciile*** *sale diavolul* 371/9), *hitlenie* pl. (*ascunsa acelora... descoperi-se-va, lucrul lor și cuvintele ...* ***hitleniile*** *și urăciunile* 37/3), *măestrie* „povestire meșteșugită, parabolă" (*voi deșchide în pildă rostul mieu, și voi spune* ***măiestria*** *mea dentîi* 413/21) și „vrăjitorie" (*împrotivă să stăm* ***măestriilor*** *ce vin de la ... dracul* 239/30), *mărturie, precupie, prorocie, semeție* pl. (*năravurile lumiei și* ***sămețiile*** *să le răstignim* 66/26), *sărbătorie* „sărbătoare" (*praznicele lumiei și ...* ***sărbătorii*** 516/29), *scîrnăvie* pl. (*să ne curățim de toate* ***scîrnăviile*** *și de păcate* 134/4), *tărie* pl. (*cine va spune* ***tăriile*** *Domnului auzite face-va toate laudele lui* 115/21), *tîlhărie, vrăjmășie* pl. (*rădăcina a toate bunătățile iaste dragostea, și toate* ***vrăjmășiile*** *... dragostea le biruiaște* 47/9).

În afară de acestea, mai apare derivatul *frăție* care evoluează de la abstractul „legătură de dragoste între frați, fraternitate" la concretul colectiv „frați" (*de dragostea* ***frăției*** *și dragostea ceaia curata mai vîrtos învață Dumnezeu pre noi* 47/3) și chiar „familie, rude" (*fratele nu va putea ajuta acolo, nici sora, nici soțul, nici* ***frățiia****, nici vecinii* 37/16).

Rămîn patru derivate care nu intră în categoriile stabilite mai sus, neformînd nici ele o cateorie omogenă: *împărăție* „domeniul (cu tot ce cuprinde el) unde își exercită atribuțiile împăratul (ceresc)", *moșie* „țară" (*acolo birui puterea untunerecului cu crucea, și scoase tot nărodul a lu Adam, cu toate,* ***moșiia*** *limbilor* 175/32), *moștenie* „moștenire" (*cearcetă viia sa aceasta,* ***moșteniia*** *ta* 157/3), *vecie* „eternitate".

-ime

Derivă substantive de la adjective: *grăsime* 33/6, *greime* 138/11, *grosime* 294/11, *iuțime* 481/12, *(î)nălțime* 70/2 și *preaînălțime*[1] 122/26, *lărgime* 360/32, *lungime* 56/10, *mulțime* 63/24, *preamulțime* 237/5, *înmulțime* 304/15 și *preaînmulțime*[2] 283/13, *răime* 140/28.

Toate derivatele în *-ime* pe care le găsim în text sînt substantive abstracte care exprimă calitatea. Vom da numai cîteva exemple: *să lepădăm ...* ***greimea*** *cametei și asupriciunei* 219/13, *mare fu și presus și a robului* ***iuțimea*** *și nemilostivie către al său soț* 284/2, *pomenește, Doamne,* ***mulțimea*** *eftiniei tale* 156/35 „mărime", *să ne trezvim cu mintea și la* ***nălțimea*** *bunătăților a sta* 70/2 „superioritate".

Foarte rar, *mulțime* are sens colectiv: *adunară* ***mulțime*** *de pește mult* 331/3. Însă valoarea colectivă a lui *mulțime* nu vine de la sufix, ci de la conținutul semantic al adjectivului *mult*, care are aici o nuanță diferită. E vorba de *mult* în sens numeric, „numeros", față de *mult* în sens calitativ, „mare". Se pare că în citatul de mai sus apar ambele sensuri ale lui *mult*.

---

[1] Valorile derivatelor cu *prea-* vor fi analizate la p. 256—257.
[2] Derivate de la *înmulți*.

E posibil ca sensul colectiv, care apare mult mai rar decît abstractul calității, să fie tocmai sensul mai nou, care urmează să se dezvolte, al lui *-ime*.

La plural, *iuțime* concretizează însușirea exprimată prin adjectivul de bază, exprimînd „obiecte, fapte iuți (= rele)" : *toate celea ce cresc den acestea rele și iuțimi* 397/29.

Sufixul *-ime* formează în textul nostru nouă derivate, dintre care doar două (*mulțime* și *înălțime*) sînt frecvente. Această situație nesemnificativă (număr nici foarte mic, nici deosebit de mare, frecvență mijlocie, dacă facem media între frecvența mare a unora dintre derivate și cea minimă a celorlalte) nu ne permite să formulăm ipoteze asupra dezvoltării sufixului *-ime*.

Putem menționa doar că, dintre cele nouă derivate, două nu mai apar în limba actuală : *greime*, *răime*. Concurența lui *răime* cu *răutate* apare chiar în textul nostru[1]. Concurența foarte probabilă[2] a celorlalte două cu derivatele corespunzătoare în *-ătate* și *-eală* nu este atestată în textul nostru. Cît despre *mulțime*, sensul pe care îl păstrează în limba de astăzi este tocmai cel colectiv (acest fapt ar putea fi o confirmare a ipotezei făcute mai sus asupra perspectivelor de dezvoltare ale lui *mulțime*-colectiv).

-ință

Derivă substantive de la verbe : *(ne)credință* 131/13, 277/7), *(ne)cuviință* 39/1, 221/7, *făgăduință* 105/18, *neputință* 33/8, *nevoință*[3] 26/23, *pocăință* 5/5, *(ne)socotință* 70/18, 266/12, *(ne)știință* 282/19, 33, *trebuință* 124/16, *upovăință* (<*upovăi* „nădăjdui") 224/4.

Derivatele în *-ință* sînt abstracte verbale și exprimă :

1. f a p t u l : *credință*, *neștiință*, *nevoință*, *pocăință*, *(ne)socotință*, *trebuință*, *upovăință* „nădejde" ;

2. c a l i t a t e a : *cuviință* (*a îmbla cu **cuviință** și cu dereptate* 122/4), *neputință* (***neputința** semințeei noastre* 111/23) ;

3. r e z u l t a t u l acțiunii : *făgăduință* (numai la pl.), *știință* „cunoștință" (*de văm amu pune **științele** noastre înaintea lui Dumnezeu și-i văm arăta lui ranele sufletelor noastre... va vindeca noi* 20/1) ; c o n c r e t i z a r e a însușirii, f a p t caracterizat prin această însușire : (numai la pl.) *necuviință* (*ucigînd sau furînd ... sau alte **necuviințe** făcînd* 72/25) ; s t a r e caracterizată printr-o anumită însușire : (la sg. și la pl.) *neputință* „slăbiciune, boală" (*le vine **neputința** den sațiu* 60/20, *lasă trupul a cădea în **neputințe*** 57/12).

Derivatele în *-ință* sînt doar zece. Dar cinci dintre ele (*credință*, *cuviință*, *neputință*, *nevoință* și *socotință*) sînt foarte frecvente. Patru apar atît la forma afirmativă cît și la cea negativă, iar trei formează derivate frecvente în text : *credință* / *credincios*, *încredința*, *cuviință* / *cuviincios*, *neputință* / *neputincios*. De asemenea, proporțional cu numărul relativ mic de derivate, numărul de sensuri este important și, mai ales,

[1] Vezi p. 224.
[2] În limba de astăzi apar *greutate* și *iuțeală*.
[3] De notat că *putință* și *voință* nu apar decît la forma negativă.

este semnificativ faptul că unul și același derivat (*cuviință, neputință, știință*) dezvoltă mai multe sensuri. *Pocăință* și *upovăință* sînt reprezentate în slavă prin derivate în *-anie* (покаꙗниѥ și оупъваниѥ). *Pocaanie* apare și în romînește[1]. *-ință* se dovedește însă mai tare decît *-anie* : traducătorul preferă să redea pe оупъваниѥ prin *upovăință* (dispariția ulterioară a derivatului nu interesează aici; semnificativă pentru situația sufixului în acel moment e alegerea pe care o face traducătorul), iar *pocaanie* e învins în mod definitiv de *pocăință*.

Toate acestea ne fac să credem că sufixul *-ință* era puternic în perioada în care este tradus textul nostru. Am greși însă, dacă am deduce de aici că se va menține ca sufix productiv în limbă. În limba actuală sufixul este puțin productiv[2]. E drept că cele mai multe din derivatele textului nostru se păstrează (cu excepția lui *upovăință* care dispare, a lui *nevoință*, care apare astăzi doar la forma afirmativă, necunoscută textului nostru, sau în *anevoință*, și a lui *făgăduință* care e tot mai mult înlocuit de *făgăduială*), dar ele formează majoritatea derivatelor în *-ință* folosite de limbă.

-isi

Singurul verb în *-isi* care apare în text este *mărturisi* 170/35, 200/29. Cred însă că nu se poate vorbi de un sufix *-isi* în secolul al XVI-lea[3], întrucît derivatele în *-isi* sînt extrem de rare în această perioadă. *Mărturisi* este împrumutat din greacă direct (μαρτυρήσω) sau prin filieră slavă (мартоурисати)[4]. Cît despre *-isi*, cred că el s-a detașat ca sufix independent în limbă mai tîrziu, în perioada influenței neogrecești.

Mărturisi este un verb puternic în textul nostru, unde apar două derivate ale sale : *mărturisitoriu* 164/9, 12, 23 și *mărturisitură* 68/32, 203/27. Însă larga întrebuințare a derivatelor în *-isi* nu se datorește sufixului, ci conținutului cuvintelor, necesar pentru textul religios, și frecvenței sufixelor *-tor* și *-ură*, cu care se formează substantivele menționate mai sus.

-ist

În text apare un singur substantiv în *-ist* (*evanghelist* 2/14, 46/16), care însă nu e derivat pe teren romînesc, ci este împrumutat, cum spune Tiktin, din greacă (εὐαγγελιστής) sau din slavă (ѥвангелистъ); probabil din greacă prin filieră slavă. De aceea cred că nu se poate vorbi de existența la acea epocă a unui sufix *-ist*. De altfel nici O. Densusianu și nici Al. Rosetti nu îl menționează.

E probabil că cuvîntul era nou în limbă, poate chiar nu aparținea limbii vorbite, întrucît nu era încă adaptat normei de formare a pluralului în romînește : *evanghelisti* 2/6, *evanghelistii* 242/15. Frecvența lui în textul de care ne ocupăm se explică prin natura textului.

---

[1] Vezi p. 222.

[2] Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 157.

[3] Nici Densusianu, *op. cit.*, nici Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, VI, București, 1946, nu-l inserează printre sufixe, deși amîndoi autorii menționează verbul *mărturisi* la p. 454 și 111, iar Densusianu notează și verbul *liturghisi* la p. 546.

[4] De etimologia acestui cuvînt mă voi ocupa într-un articol viitor.

Scanned with OKEN Scanner

-iș

Derivă substantive de la verbe : *coperiș* 108/2, *grădiș*[1] 478/29, *seceriș* 153/20, *trieriș* 459/25 și de la adjective : *mîlcomiș* 457/7.

Derivatele *seceriș* și *trieriș* exprimă a c ț i u n e a. *Coperiș* și *grădiș* „îngrădire", m i j l o c u l prin care se realizează acțiunea verbului de bază (*ca nește oi afară den grădiș lăsate* 479/29). Iar *mîlcomiș*, care apare doar în locuțiunea adverbială *cu mîlcomiș* (*fieșcare de noi cătră sfîrșirea vieții sale și cu mîlcomiș curărea apropie-se* 457/7) are, se pare, sensul „încetineală". Mai tîrziu (la Dosoftei, Cantemir) *mîlcomiș* va apărea singur cu valoare adverbială.

Sufixul *-iș* este slab reprezentat în textul nostru : cinci derivate atestate fiecare o dată. Singura circumstanță care ar putea pleda pentru o situație mai puternică în alte texte sau, mai degrabă, în alte stiluri ale limbii, este faptul că, deși cu derivate atît de puține și rar întrebuințate, are mai multe sensuri. Însă bazîndu-ne numai pe acest lucru nu putem face nici o ipoteză asupra situației sufixului în secolul al XVI-lea sau asupra perspectivelor sale de mai tîrziu.

-iță

Derivă substantive de la substantive : *feciuriță* 381/11, 384/34, 494/1, *peliță* 28/15, *prorociță* 50/36, 515/16. *Uceniță* 546/11 este împrumutat din slavă (оученица).

Rămășiță 260/32,36 are formație neclară. S-ar putea să fie derivat de la participiul *rămas* cu valoare substantivală („lucru rămas").

Sufixul este m o ț i o n a l în cazul derivatelor *prorociță* și *uceniță* și d i m i n u t i v a l în cazul lui *feciuriță* : ***feciuriță***, *scoală* ! 381/11, același citat la 384/34 (în ambele citate e vorba de o fată de 12 ani) : *o fată și de nuntă neispitită* ***feciuriță*** 494/1.

Rămășiță exprimă r e z u l t a t u l acțiunii (de a rămîne) : *de* ***rămășițe*** *12 coșure era pline* 260/32 „fărîmituri".

Peliță se detașează de restul derivatelor : are sensul de „trup", „carne", care nu are nimic comun cu diminutivele (*răneaște-se de frica ta* ***peliță*** *mea* 28/15). S. Pușcariu[2] consideră chiar că „nu pare a fi un derivat din *piele*". Tiktin[3] însă îl tratează în același articol cu *peliță* diminutiv, considerînd că sensul de „trup" s-a dezvoltat sub influența n. slov. *polt* și cr. *put* „carne, trup, piele, culoarea pielii". Deci rom. *piele*, *pieliță* a împrumutat cel de-al doilea sens („trup") de la corespondentul său slav плъть.

Ipoteza aceasta este verosimilă, există însă alta mai simplă și, de aceea, mai ușor de admis : rom. *pieliță* „carne, trup" s-a dezvoltat sub influența v. sl. плътьца „carne (caruncula)".

Sufixul are în text doar cinci derivate care apar rar (toate atestările sînt cele menționate mai sus).

---

[1] Datorită faptului că apare după *din*, Densusianu, *op. cit.*, p. 329, consideră că provine din *îngrădiș*, prin afereză. Deci *grădiș* < *îngrădiș* < *îngrădi* + *-iș*.

[2] *Dacoromania*, IX, p. 442.

[3] TDRG, s.v.

Situaţia aceasta nu ne dă nici un indiciu asupra marii productivităţi pe care o au azi atît *-iţă* moţional, cît şi *-iţă* diminutival[1].

-iu

Formează un adjectiv de la substantiv, *mijlociu* „de mijloc, mediu", care apare o singură dată (*roduri să aducem ... sau **mijlocii** sau mai puţinel* 361/7).

-iune, -ciune

Ambele derivă substantive de la :

a. verbe de conj. I şi a IV-a : *asupriciune* 73/16, *ertăciune* 69/8, *ferecăciune* 176/4, *împutăciune* 224/22, *împuţiciune* 239/20, *închinăciune*[2] 64/19, *înşelăciune* 138/29, *lăsăciune* 456/12, *orbiciune* 173/18, *pricăjiciune* 217/7, *putrejiciune* 99/3, *putrejuciune* 239/20, *răpiciune* 122/25, *rugăciune* 83/13, *smericiune* 92/5, *spurcăciune* 145/14, *stricăciune* 290/22, *topiciune* 335/24, *urăciune* 37/3, *urîciune* 289/14, *uscăciune* 158/28, *botejune* 246/18, *putrejune* 276/4 ;

b. de la adjective : *amărăciune* 25/16[3], *goliciune* 512/27, *înţelepciune* 196/31, *slăbiciune* 199/16.

Sufixul se ataşează la tema infinitivului formată cu sufixul *-i*, *-î*, la conjugarea a IV-a, şi *-ă* (< *a* neaccentuat) la conjugarea I. În *putrejuciune*, *-i-* a devenit *î* sub influenţa lui *j* (pronunţat dur) şi apoi a devenit *u*, fiind asimilat la *-u-* următor accentuat[4]. În cazul derivatelor *botejune*, *putrejune*, sufixul *-iune* apare sub forma *-une* datorită caracterului dur al lui *j* precedent[5].

După cum se vede, sufixul *-ciune* formează 24 de derivate şi *-iune*, două. Derivatele sînt deci numeroase. În privinţa frecvenţei : cele două derivate în *-iune* şi unele dintre celelalte, ca *închinăciune*, *înţelepciune*, *înşelăciune*, *rugăciune* şi *spurcăciune*, apar des. Altele, ca *goliciune* şi *lăsăciune*, apar : primul, o dată, iar al doilea, de două ori.

În limba de astăzi cele două sufixe nu sînt productive. Există un număr destul de mic de cuvinte care se mai întrebuinţează, şi anume majoritatea o formează tocmai cele care apar în text : afară de cele în *-ciune* menţionate ca foarte frecvente, *iertăciune*, *împutăciune*, *stricăciune*, *uscăciune*, *goliciune* şi *slăbiciune*. Nici cuvintele acestea însă nu au o mare frecvenţă.

Cum se explică deosebirea de situaţie dintre cele două faze menţionate ?

Atît *-ciune* cît şi *-iune* erau încă din secolul al XVI-lea concurate de alte sufixe : *-ie* (*înţelepţie*) şi *-enie* (*smerenie*) şi de infinitivul lung (*iertare*, *împutare*, *putredire*, *slăbire*, *stricare*). E drept că, afară de *iertare*

[1] Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 160.

[2] E posibil ca atît *închinăciune*, cît şi *rugăciune* şi *amărăciune* să fie moştenite din latină (*rogatio*, *inclinatio*, *amaritio*).

[3] Din punct de vedere formal, atît *amărăciune* cît şi *urîciune* pot fi derivate atît de la verbe cît şi de la adjective. Sensul lor însă (vezi p. 240) mă determină să-l consider pe primul derivat de la adjectiv şi pe al doilea de la verb.

[4] Trebuie remarcat şi faptul că e precedat tot de un *-u-*.

[5] Vezi şi la p. 226 situaţia lui *-eală* după *ş* şi *j*.

și *smerenie*, celelalte derivate concurente n-au reușit să se impună, s-au impus însă altele, de același tip, care nu apar în text : *asuprire*, *orbire*, *răpire*.

Derivatele în *-iune* și *-ciune* au următoarele valori abstracte :

1. a c ț i u n e a : *asupriciune*, *botejune*, *ertăciune*, *ferecăciune* (*surpă ei întru fundul iadului, de-i puse ei cu* ***ferecăciunea*** *sărăciei și a fiarălor* 176/4), *împutăciune*, *închinăciune*, *lăsăciune* „eliberare" (*să propoveduesc prinșilor* ***lăsăciune*** 456/12), *pricăjiciune* „pîngărire", *rugăciune* ;

2. f a p t u l : *urîciune* „ură" (*dentr-aceasta amu mii de reale nascu-se, întîi ce e către vecini* ***urîciune*** *și către iubiți fără-credință* 289/14) ;

3. s t a r e a : *goliciune*, *putrejune* (*viermii și* ***putrejunea*** *piarde și bucatele și veșmintele* 53/19), *slăbiciune*, *topiciune* (*deci nu în putrejuni și în* ***topiciune*** *să fim* 335/24).

Unele dintre aceste derivate au în anumite contexte valori concrete : *putrejuciune* „lucru putred" (*în multe* ***putrejuciuni*** *și cu împuțiciuni împluți sînt* 239/20), *urîciune* „lucru, faptă urîtă" (*cum am putea prăznui în rele și în* ***urîciuni*** 122/23). Alte derivate apar numai cu valoarea concretă aici menționată : *împuțiciune*[1], *spurcăciune*, *stricăciune*.

Amărăciune are sensul de „lucru, situație amară, care provoacă supărare" (*toate* ***amărăciunile*** *și boala și năpăștile...le stinge* 66/13).

-îș

Apare o singură dată în derivatul *pîrîș* < *pîrî* (*tîlharii și* ***pîrîșii*** 403/20). Derivatul este n u m e d e a g e n t.

-mînt

Derivă substantive de la verbe : *(a)coperimînt*[2] 56/37, 223/3, *îmbrăcămînt* 45/24, 267/20.

Exprimă i n s t r u m e n t u l, obiectul prin intermediul căruia se realizează acțiunea verbului de bază : ***coperimîntul*** *casei* 54/29, *să ne îmbrăcăm întru* ***îmbrăcămîntul*** *cela luminatul* 45/24.

După cum se vede, are o poziție slabă în textul nostru : are numai două derivate, dintre care primul apare destul de des, dar al doilea numai de două ori.

Primul s-a păstrat în limba de astăzi, dar n-are largă circulație. Ultimul nu s-a păstrat în forma în care apare în textul nostru : astăzi apare *îmbrăcăminte*.

-nic

Derivă adjective de la :

a. substantive : *curvarnic*, *-ă* 547/35, 74/30, *negrijnic* 233/10, *groaznic*, *-ă* 235/28, 43/19, *năravnic* 474/31, *putearnic* (< *putere*) 16/3, 40/29, *veacinic* 496/16 ;

b. adverbe : *îndărătnic* 80/9 ;

[1] Vezi citatul de la p. 239/20.
[2] Apare și forma *acoperemînt*.

c. verbe : *(ne)fățarnic*, *nefățarnică* 113/34, 196/30, 123/12 și substantive de la :

a. substantive : *comornic* 403/23, *datornic*[1] 285/16, *mitarnic* 16/18, 27/15, *părearnic*<*părere* 333/24 ;

b. substantive sau verbe : *paznic* (<*pază* sau *păzi*) 430/24.

Cea mai numeroasă categorie de cuvinte în *-nic* este formată din adjective și substantive care au formele corespunzătoare în slavă, dar și derivația explicită în românește. Adjective : *clevetnic* (427/22) cf. v.sl. клєвєтьникъ[2] și *clevetă*, *cleveti*, *hulnic* (247/14, 365/12) cf. v.sl. хоульникъ[3] și *hulă*, *huli*, *(ne)trebnic* (19/18, 25/3) explicat de Tiktin[4] prin v. sl. трѣбьникъ „altar, templu", bulg. *трябникъ*, rus. *требник*, sîrb. *trebnik* și v.sl. трѣбьнъ „bun de sacrificiu" și *treabă*, *postnic* (526/26) cf. постьникъ[5] și *post*, *posti*, *protivnic* (105/31) cf. противьникъ și *(îm)potrivă*, *împotrivi*, *razboinic* (176/12) cf. v. sl. разбойникъ[6] și *război*, *silnic* (45/12, 145/39) cf. v.sl. сильникъ[7] și *silă* ; substantive : *camatnic* (42/17, 285/14) cf. v.sl. камать никъ[8] și *camătă*, *glasnic* (424/29) cf. srb. *glàsnik*[9] și *glas*, *glăsui*, *jărtavnic* (160/36) cf. v.sl. жрътвьникъ[10] și *jertfă*, *jertfi*, *liubovnic* (327/17) cf. v.sl. любовьникъ[11] și *liubov* care este atestat în textele din secolul al XVI-lea, *năemnic* (28/16, 29/8) cf. v.sl. наимьникъ[12] și *năimi* și, foarte rar, *năem* „chirie", *propoveadnic* (209/28) cf. v.sl. пропѣдьникъ[13] și *propovădui*, *sfeatnic* (6/4, 134/15) cf. v.sl. съвѣтьникъ[14] și *sfat*, *sfătui*.

O altă categorie este formată din adjective și substantive împrumutate din slavă, a căror derivație nu este explicită în limba română : adjective : *bezaconic* „nel giuit" (258/19) < v.sl. бєзаконьникъ[15] *(ne)destoinic* „(ne)vrednic" (110/26, 28/35) < v.sl. достойнъ prin analogie cu compusele în *des-*[16] și, probabil, cu schimbarea sufixului, *ocaanic* „păcătos" (389/11) <v. sl. окаанникъ[17], *neblagodarnic* „ingrat" (423/1) < v.sl. неблагодарьнъ cu schimbare de sufix[18], *preapodobnic* „sfînt" (176/22, 178/1) <v. sl. прѣподобьникъ[19], *ugodnic* „iubit" < bulg. *угодник* „om

[1] Al. Graur, *op. cit.*, p. 26, îl derivă de la *datorie*. S. Puşcariu, *Dacoromania*, VII, p.466, propune derivația din *dator*, însă, după părerea mea, nu o susține cu argumente destul de puternice.

[2] Densusianu, *op. cit.*, p. 505.
[3] *Ibidem*, p. 511.
[4] TDRG, s.v. *trebnic*.
[5] Densusianu, *op. cit.*, p. 523.
[6] CADE s.v.
[7] *Ibidem*.
[8] TDRG și Densusianu, *op. cit.*, p. 504.
[9] Densusianu, *op. cit.*, p. 510.
[10] CADE, s.v.
[11] *Ibidem*.
[12] TDRG și Densusianu, *op. cit.*, p. 515.
[13] *Idem*, p.527.
[14] CADE, s.v.
[15] Densusianu, *op. cit.*, p. 503.
[16] TDRG. s.v.
[17] Densusianu, *op. cit.*, p. 518.
[18] *Ibidem*, p. 516.
[19] *Ibidem*, p. 525.

amabil"[1], *volnic* „liber a face ceva" (67/39, 99/27) < v.sl. **волнъ**, cf. bulg. *волникъ*[2]; substantive: *sătnic* „centurion" (225/8) < v. sl. **сътьникъ**[3].

Derivatele în *-nic* exprimă următoarele valori:

1. c a l i t a t e a : *clevetnic, curvarnic, groaznic, hulnic, îndărătnic* (*că zice Domnul „rudă întoarsă" căce era* ***îndărătnici*** 80/9), *năravnic* (*hitleanii şi* ***năravnicii*** *ceia răii* 474/31), *(ne)făţarnic, negrijnic, (ne)trebnic* (***netrebnici*** *robi sîntem* 19/18, *nu iaste* ***treabnic*** *cine e bun după fire, ce cine după voe* 25/3), *protivnic, puternic, razboinic, silnic* „puternic" (*valurile celea* ***silnicile*** 45/12), *vecinic.*

Asemănător cu *puternic*, din punctul de vedere al formaţiei, este *părernic*: „cel căruia îi pare, cel care are o părere" ca şi „care are putere". Însă contextul în care îl găsim nu ne permite să-i definim precis sensul: *acest* ***părearnic*** *şi vînători sărac* [Hristos] *în loc de vînarea peştilor, mii de oameni vînă* 333/24.

2. a g e n t u l : *datornic* „cel care datorează (ceva), cel care are o datorie", *glasnic* „sol (al divinităţii)" (*luminatul* ***glasnicul*** *Moysi* 424/29), *liubovnic, mitarnic* „vameş", *năemnic* „năimit, lucrător" (*cîţi* ***năemnici*** *la tatăl mieu mănîncă pîine* 21/7), *postnic* (*de toate răbdătoriu şi* ***postnic*** 526/26), *propoveadnic* „propoveduitor", *sfeatnic* „sfătuitor" (***sveatnic*** *năroadelor era Iosif* 138/5).

Comornic[4] exprimă „locul unde se păstrează comorile": *în* ***comornic*** *ce-ai strîns* 403/23.

Jărtăvnic are sensul de „altar, locul unde se face jertfa" (cf. v.sl. **жрътвьникъ** „altar"): *se duse Avraam de rădică fiiu-său Isaac spre junghere ... Iacov*[5] *puse* ***jărtăvnicul*** *acolo, şi se închină lu Dumnezeu* 160/36.

Sufixul *-nic* are în textul nostru 35 de derivate. Dintre ele, *destoinic, făţarnic* şi *puternic* sînt foarte frecvente.

Derivatele în *-nic* la rîndul lor formează derivate în *-ie*[6].

Trebuie remarcat că există multe derivate formate pe teren romînesc[7], dintre care cîteva de la teme latineşti: *datornic, făţarnic, îndărătnic, părearnic, puternic.*

Toate acestea, precum şi conţinutul semantic destul de bogat, dovedesc că sufixul *-nic* era puternic şi productiv în secolul al XVI-lea. Totuşi, în limba actuală se pare că nu mai este productiv, deşi este un sufix puternic.

Faptul nu e greu de explicat dacă ne gîndim că mare parte din termenii atestaţi în textul nostru, şi adică tocmai cei care nu s-au păstrat, erau termeni de cult, cu circulaţie restrînsă. Pe de altă parte, numărul

---

[1] Al. Graur, *op. cit.*, p. 29.
[2] Densusianu, *op. cit.*, p. 535.
[3] *Ibidem*, p. 529.
[4] Paralel cu *vistiiar*, vezi p. 224.
[5] Probabil greşeală, în loc de Avraam.
[6] Vezi p. 232.
[7] Vezi p. 240—241.

mare al derivatelor în *-nic* care apar în text se explică prin influența puternică pe care o exercita în acea perioadă limba slavă prin biserică și cancelarie.

Situația favorabilă pe care o are sufixul *-nic* prin derivatele de la teme slave sau prin cele împrumutate determină formarea de derivate de la teme latinești. Ulterior, cînd limba cancelariei nu mai e cea slavă și limba bisericească își pierde din importanță, productivitatea sufixului *-nic* scade și multe din derivatele lui dispar. Se păstrează cuvintele care au reușit să intre în limba vorbită sau chiar în fondul principal (vezi mai sus), dar nu se mai formează derivate noi.

-oi

Formează un singur derivat (*greoi* < *greu*) care apare doar în verbul derivat de la el cu ajutorul prefixului *în-* : *îngreoiază* 83/12, *îngreoem* 285/25, *neîngreoiat* 83/14.

Are valoare augmentativă.

-os, -eros, -uros

Derivă adjective de la :

a. substantive : *colțuroasă* 107/6, 356/5, *(ne)credincios, -oasă* 39/28, 121/19, *fricos* 234/11, *mincinos, -oasă* 164/9, *(ne)mînios* 200/5, 393/9, *(ne)putincios* 46/6, 449/20, *nesățioasă* 154/29, 287/8, *păcătos, -oasă* 74/30, 207/8, *ruginos* 407/12, *sănătos, -oasă* 58/16, *scorțos* 107/3, *setos* 154/26, 207/35 ;

b. adjective : *lenivos* (< *leaniv*[1]) 5/22, 26/24 ;

c. verbe : *îndemnos* 278/6, *lăuduros* 19/9, 137/19, *(ne)cuvios* 73/4, 83/31, *nelunecoasă* 151/7, 231/29—30, *nevederos* 333/18.

Sufixul *-os* arată că obiectul desemnat prin substantivul determinat posedă o anumită însușire : ***colțuroasă** are a afla calea* 107/6, *către rugă foarte e* ***îndemnos*** 278/6 „înclinat", *cărările lui celea* ***nelunecoasele*** 231/29—30, *de ucenicii lu Hristos sînt vînați și den întunerecul* ***nevederos*** *scoși* 333/18 „prin care nu se poate vedea", *iară de-l veri ținea ascuns, să stea bine și frumos, și-l veri părăsi, și nu-l veri mai prinde a mînă, el mai* ***ruginos*** *se face* 407/12, *pre mijloc de stîlpări, pînă în vîrh,* ***scorțos*** *iaste* 107/3.

Apar 18 derivate în *-os* (și compusele lui), dintre care 5 cu ambele genuri (masculin și feminin) și 4 cu ambele forme (afirmativă și negativă). *Credincios, cuvios, fricos, păcătos, sănătos* și *setos* sînt foarte frecvente și 2 dintre ele formează, la rîndul lor, derivate : ***fricoșa*** 285/21—22, *înfricoșa* 234/10, *înfricoșat* 277/35 ; *însetoșa* 152/5, 6, *însetoșat* 189/22 ; ***sănătoșesc*** (pers. III pl.) 82/23.

Sufixul *-os* este bine reprezentat în textul nostru, situație care concordă cu cea de astăzi, cînd este productiv[2].

---

[1] p. 318/29, cf. *leaneș*, p. 118/10.

[2] Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 189.

-işag, -şug

Derivă substantive de la:

a. substantive: *meşterşug* 210/34;

b. adjective: *eftenşug* 157/17, *hitlenşug* 247/7.

Derivaţia lui *furtişag* 60/22 prezintă dificultăţi, întrucît în limba veche nu avem atestări pentru *furt*. DA îl derivă din cuvîntul „odinioară popular" *furt*, după magh. *tolvajság*. Afirmaţia despre existenţa lui *furt* se întemeiază tocmai pe existenţa derivatului *furtişag*. Explicaţia s-ar putea să fie valabilă: mai sînt cazuri de cuvinte neatestate a căror existenţă o deducem din alte fapte. Altfel nu vedem cum s-ar putea explica apariţia derivatului *furtişag*.

De la *meşterşug* se derivă un verb: ***meşterşugeşte*** (pers. III sg.) 323/28.

Eftenşug „milă, bunătate"[1] şi *hitlenşug* „viclenie" sînt abstracte le calităţii (*nu spre dereptatea noastră nădăjduim, ce spre mila ta şi **eftenşugului** tău* 157/17, *păcate Hristos nu feace, nice se află **hitlenşug** întru rostul lui* 119/11). *Meşterşug* exprimă ocupaţia, iar la *furtişag*, sufixul nu adaugă nici un sens cuvîntului de bază (*să ne lăsăm ... de **furtişaguri** şi de mărturisitura strîmbă* 437/24).

Dintre cele patru derivate înşirate mai sus, trei se păstrează în limba actuală. *Hitlenşug* (> *vicleşug*) îşi va dezvolta un sens nou „faptă vicleană", spre a se deosebi de sinonimul său din secolul al XVI-lea, *hitlenie*[2]. *Eftenşug* dispare, ca şi sinonimul său *efteniie*.

-(t)oare.

Derivă substantive de la verbe: ***îngrupătoare*** 102/23, ***prinsoare*** 210/32, ***sculătoare*** 515/13, ***(ne)strînsoare*** 255/9, 436/31, ***tocitoare*** 296/5, ***vînătoare*** 329/10.

Cele mai multe derivate exprimă acţiunea: *zioa de **îngrupătoarea** mea* 102/23 „înmormîntare", ***prinsoarea** botezătoriului* 210/32, *zace cesta la căzătură şi la **sculătoare** a mulţi întru izraili* 515/13, ***strînsoare** iaste în ceia lume ce va să fie, nu lucrare* 255/9, *Andrei se întoarse întru al lui meşterşug şi cu frate-său Petru făcea **vînătoare*** 210/34.

Sensul lui *tocitoare* este definit în citatul următor: *făcură **tocitori** de aduna rodurile, de le împlea* 144/35, cf. v.sl. ТОЧИТИ „a lăsa să curgă"[3].

Sufixul are şase derivate foarte rar întrebuinţate (singurele atestări sînt cele menţionate mai sus). În limba de astăzi, afară de *îngrupătoare* şi *sculătoare*, toate celelalte se întrebuinţează fie cu acelaşi sens, fie cu sens schimbat. Probabil, sufixul *-(t)oare*, el însuşi puţin frecvent, a fost întărit de sufixul *-tor*.

-tor, -toare

În marea majoritate a cazurilor apare în forma *-toriu*. *-tori* apare o singură dată: *nu iaste acela **iubitori*** 343/2. Atunci cînd găsim doar pluralul, nu putem spune dacă avem a face cu *-toriu*, *-tor* sau *-tori*.

[1] Densusianu, *op. cit.*, p. 332, consideră că sensul de „milă" pe care îl are *eftenşug* corespunde v.sl. ЩТЕДРОТА „milă".

[2] Vezi. p. 234.

[3] Cf. CADE şi TDRG, s.v.

Derivă substantive și adjective de la verbe : *ajutătoriu, -toare* 4/36, 157/8, *alergătoriu* 15/34, *amărîtoriu* 342/36, *arătătoriu, -toare* 132/29, 198/22, *ascultători* (pl.) 253/5, *asupritori* (pl.) 106/13, *bătători* (pl.) 383/10, *biruitoriu* 228/35, *botezătoriu* 157/10, 258/9, *călcătoriu* 196/17, *ćătitoriu* 167/12, *cinstitoriu* 117/38, *cîntători* (pl.) 123/1, 27, *cîrmitoriu* 1/12, 15, *clevetitoriu, -toare* 128/22, *cugetătoriu* 192/30, *curătoriu, -toare* 145/29, 152/8, *curățitoriu* 265/2, *cuvîntători* (pl.) 333/12, *dătătoriu* 12/28, *deregători* (pl.) 138/16, *dereptătoriu* 252/34, *despuitoriu, -toare*[1] 104/17, *dobînditori* (pl.) 344/3, *domnitoriu* 192/30, *dosăditori* (pl.) 15/19, *ertătoriu* 18/3, *făcătoriu, -toare* 130/27, 212/31, *fărmăcători* (pl.) 70/28, *folositoare* 2/35, *furătoare* 283/7, *glăsitoriu* 56/31, *gonitori* (pl.) 205/18, *grăbitoare* 128/30, *grijitoriu* 488/9, *hulitoriu* 61/32, *iscoditoriu* 409/23, *ispititoriu* 120/29, *iubitori* (sg.) 343/2, *iubitoriu* 31/7, *îmblătoare* 194/12, *împărățitoriu* 179/36, *începătoriu, -toare* 15/17, 126/25, *închinători* (pl.) 161/20, *îndărătnicitori* (pl.) 214/2, *îndrăznitori* (pl.) 130/3, *îndurătoriu* 150/26, *înfluritoare* 309/16, *îngăduitoriu* 49/29, *înjugători* (pl.) 414/13, *înnoitoriu* 506/32, *înnotători* (pl.) 235/3, *(ne)înșelătoriu, -oare*[2] 123/7, 208/5, *(ne)înțelegători* (pl.) 3/4, 472/7, *înțelegătoare* 401/33, *învățătoriu* 93/26, *învrăjmășitori* (pl.) 285/21, *jucătoare* 546/9, *judecătoriu* 35/17, 213/21, *junghetoriu* 386/26, *lăcuitoriu, -toare* 194/32, 293/13, *legiuitori* (pl.) 180/5, *lucrătoriu, -toare* 174/3, 192/2, *luminătoriu* 198/16, *(ne)luotori* (pl.) 403/21, *mărturisetoriu* 164/9, *mergători*[3] (pl.) 201/8, *mestecători* (pl.) 393/22, *miluitoriu* 20/9, *mîncătoriu* 229/35, *mîngîitoriu* 265/2, *mîntuitoria, -toare* 12/12, 118/22, *moștenitoriu* 290/24, *(ne)mulțemitoriu* 41/6, 261/9, *muncitoriu* 136/22, *năpăstuitori* (pl.) 235/11, *(rău-)nărăvitoriu* 284/15, *născătoare* 14/12, *năstăvitoriu* 330/32, *neapărătoare* 436/32, *neapropietoriu* 399/2, *neguțătoriu* 78/7, *neîmputătoriu* 20/8, *neîndurători* (pl.) 118/10, *neploditoriu, -toare* 454/22, 23, *neprecepătoare* 6/36, *nepriitoriu* 222/16, *neroditoriu, -toare* 224/19, 20, *nestătătoare* 330/27, *nevoitoriu* 45/35, *obid(u)itori* (pl.) 453/33, *oblicitoriu* 36/34, *ogoditoriu* 250/30, *otrăvitori* (pl.) 70/28, *peritoare* 481/27, *pierzătoriu* 278/27, *pizmitori* (pl.) 340/17, *plătitoriu* 480/29, *plîngătoriu* 5/15, *nepohtitoriu* 385/31, *pohtitoare* 27/27, *pomenitoriu* 48/8, *(ne)postitori* (pl.) 50/1, *priimitoriu* 391/23, *prilăstitoriu* 196/17, *propoveduitori* (pl.) 106/33, *protivitoriu, -toare* 162/28, 213/17, *purtătoriu, -toare* 30/10, 233/13, *putreditoare* 289/22, *răbdătoriu* 50/22, *răpitoriu* 42/17, *răpștitoriu* 365/12, *răspunzători* (pl.) 536/4, *nerăspunzătoare* 473/21, *rînjitori* (pl.) 58/20, *rîvnitoriu* 533/15, *rîzătoriu* 343/2, *nerîzători* (pl.) 203/5, *rugătoriu* 265/2, *săditoriu* 301/8, *săpători* (pl.) 266/16, *săritoare* 154/24, *scumpărătoriu* 195/12, *sfîrșitori* (pl.) 535/22, *slobozitoriu* 142/3, *slujitori* (pl.) 122/39, *(ne)socotitoriu* 284/16, *(i)spăsitoriu* 150/15, 151/10, *spăsitoare* 233/13, *străjuitori* (pl.) 266/19, *strigătoare* 271/7, *șezători* (pl.) 102/14, *știutoriu* 146/3, *neștiitori* (pl.) 198/21, *șutelitori* (pl.) 434/16, *tăetoriu* 541/17, *tocmitoriu* 286/16, *(ne)trecătoare* 70/8, 516/32, *țiitoriu*[4] 118/32,

---

[1] Apare și forma *despuetoriu*.
[2] Apare și forma *înșălătoriu*.
[3] Apare și forma *mărgători*.
[4] Apare și forma *țietoriu*.

ucigătoriu 19/10, *urîtoriu* 42/1, *uspătătoriu* 388/8, *vătămătoriu* 45/17, *nevătămătoare* 436/32, *văzătoriu* 50/33, *viețuitoare* 309/23, *viitoriu* 95/30, *vindecătoriu* 20/9, *vînători* (pl.) 210/8, *vînzătoriu* 290/24, *zăcători* (pl.) 316/11, *zăcătoare* 357/1, *ziditoriu* 169/11.

Datoriu 41/4 și *păstoriu* 60/15, singurele derivate a căror formație nu mai e clară în romînește, sînt probabil moștenite din latină[1] (*debitorius*, *pastor*). O dovadă că *dator* nu a mai fost simțit ca un derivat clar, legat de verbul *a da*, e existența unui nou derivat de la același verb, *dătătoriu* (vezi mai sus).

Marea majoritate a derivatelor în *-tor* denumesc a g e n t u l : ***amărîtoriul*** *frate... cade-se a-l derepta* 342/36 „care te amărăște, te supără", *nu iaste numai* ***ascultătoriu***, *ce și orb, că carele iaste mai mare, el i se ascultă* 229/1, ***bătătorilor*** *deschide-le-se-va* 4/32, *diaconi și* ***cîntători*** 123/1, *rîu* ***curătoriu*** 191/7, *pești* ***cuvîntători*** 333/12, *milostiv iaste și* ***iubitoriu*** *de oameni* ***despuitoriul*** 5/14 „stăpînitor" (<*despune* „stăpîni" < *dĭspōno* „dispune, orîndui"[2]), ***fărmăcătorii*** *și otrăvitorii* 70/28, *de Dumnezeu* ***glăsitoriu*** *ievanghelist Matthei* 46/15 „cel care vorbește", *departe dumnezeiasca dragoste de* ***gonitori*** 205/18 „cel care gonește, care constrînge", *mîinile... să nu fie* ***grăbitoare*** *și* ***răpitoare*** *pre a striinilor* 128/30, *cunoaște oile sale ca un* ***grijitoriu*** *de ele* 488/9, *dragostea ceaia marea către noi* ***îmblătoare*** *iaste* 194/12, *al răului* ***începătoriu***, *dracul* 208/7, *ca și* ***închinătorii*** *de idoli, de se închină făpturilor* 216/18, *nici făgăduinței ceaia buna* ***îndărătnicitori*** *să fie* 214/2 (<*îndărătnici* „încăpățîna"), *doisprăzece boi* ***înjugători*** 334/32 „care pot fi înjugați", *acea fără de rușine* ***jucătoare*** 546/9 „dansatoare", *tot păcatul iaste* ***ucigatoriu*** *și* ***junghetoriu*** *sufletului* 386/26, ***lăcuitorilor*** *de pre pămînt* 2/32, *lăcuitoare* are un sens deosebit : „durabilă" *nemică nu ne va strica pizmașul într-acea nescăzută și* ***lăcuitoare*** *bogăție* 259/29, ***luotorii*** *de camătă* 344/1, ***mărgătorilor*** *după el* 223/8, *nodurile lui pre noi au făcut și* ***mestecători*** *trupului său... ca un trup să fim cu el* 393/22 „care se amestecă", *a* ***muncitoriului*** *diavolului* 136/22, ***năstăvitoriule*** 330/32 „cel care conduce" (<*năstăvi* „a conduce"), *așa era el către milostivire* ***neaproprietoriu*** 399/2, *căzu în clucsele* ***pierzătoriului*** *și* ***nepriitoriului*** 84/17 eufemisme pentru diavol, *ca nește* ***răspunzători*** *ce vom să dea răspuns lu Dumnezeu* 536/4, *cuvinte și lucruri* ***nerăspunzătoare*** *făcut-am lor* 473/21 „de care nu răspundem", ***nevoitoriu*** *spre lucrul sufletesc* 45/35 „cel care se nevoiește" și un sens special : *împărăția ceriului cu nevoe iaste și* ***nevoitorii*** *răpesc ea* 479/35 pe care Densusianu[3] îl glosează prin „violent", *nici mărturie trebuiaște nici* ***oblicitoriu*** 36/34 „acuzator", ***ogoditoriu*** *de oameni și iubitoriu de slavă* 250/30 „sprijinitor", ***prilăstitoriu*** *și călcătoriu legiei* 196/17 „înșelător", *dragoste* ***protivitoare*** *iaste mîniei* 47/11, ***săditoriu*** *viei* 301/8, *ucenici lu Hristos avăm a fi ... să ne vom nevoi...* ***sfîrșitori*** *învățăturiei lui a fi* 535/22 „cel care duce la bun sfîrșit,

---

[1] Al. Graur arată, *op. cit.*, p. 113, că „acolo unde radicalul cuvîntului în *-tor* nu poate fi recunoscut în romînește, sîntem siguri că avem a face cu cuvinte vechi (moștenite din latină sau formate în romînește într-o epocă foarte veche)" și dă ca exemple tocmai pe *dator* și *păstor*.

[2] CADE și TDRG, s.v.

[3] *Op. cit.*, p. 335.

care desăvîrșește'', ***socotitorul*** *nostru*, *Domnul Isus Hristos* 238/7 „păzitor'' (< *socoti* „a păzi, a îngriji''), ***spăsitoriul*** *nostru Hristos* 128/3 „salvator'', *Lazar era unul den* ***șezători*** *cu nusul* 102/14 „cel care șade'', *nu rudeloru-ți, nici bogaților, nici* ***șutelitorilor***, *ce mișeilor* 434/16 „lingușitor'' (<*șutili* „linguși''), *dulceața ceștii lumi* ***trecătoare*** 53/29 și un sens special în : *locul loruș cela îngerescul făcutu-l-au cale* ***netrecătoare*** *și neîmblată* 370/5 „pe care nu se poate trece'', *eu biruii lumea și* ***țietoriul*** *lumiei* (*ce se zice vrăjmașul*) 127/29 „stăpîn''[1], *duse el în casa de oaspeți ... și demîneața eși, scoase doi arginți, deade* ***uspătătoriului*** 388/8, *învățătoriul* ***viitoriu*** *iaste și te cheamă* 95/30.

Cu sufixul *-tor* se formează 147 de derivate, dintre care 21 apar și la masculin și la feminin, 12 și la forma afirmativă și la cea negativă. Sînt foarte frecvent întrebuințate : *făcător, despuitor, iubitor, învățător, judecător* și *(i)spăsitor*.

Frecvența deosebit de mare a sufixului, manifestată atît prin întrebuințarea unora dintre derivate cît și, mai ales, prin numărul mare al derivatelor, este unul din factorii care dovedesc poductivitatea lui.

Concurența cu alte sufixe pe care o atestă textul este redusă : ***pizmitor*** / ***pizmaș***, ***postitor*** / ***postnic***, ***propoveduitor*** / ***propovednic***, ***protivitor***/***protivnic***. Concurența cu *-ar* nu este atestată de loc în textul nostru.

Existența a două derivate paralele a dus uneori la diferențierea sensului : *glăsitor* „cel care vorbește'' / *glasnic* „sol'', *ogoditor* „sprijinitor'' / *ugodnic* „iubit''.

Cu excepția a două derivate moștenite (*dator* și *păstor*), celelalte derivate în *-tor* se poate să fie formate pe teren romînesc. Multe din ele sînt formații ocazionale, construite probabil sub influența limbii slave care în general folosește mult derivatele pentru a reda mai succint propozițiile relative : *bătător* (s.), *îmblător* (adj.), *închinător* (s.), *otrăvitor* (s.), *plîngător* (s.), *șezător* (s.), *uspătător* (s.) și altele. Aceste elemente dovedesc o dată mai mult productivitatea sufixului, chiar dacă unele derivate nu se vor păstra (cum e și firesc, dat fiind caracterul lor ocazional și condițiile în care au apărut).

Dar cele mai multe derivate se vor păstra pînă în limba de astăzi, unde *-tor* este cel mai productiv sufix-nume de agent[2].

-u-[3]

Derivă verbe de la substantive : *chinui* 121/6, 278/35, *(în)chipui* 75/32, 224/29, *învălui* 75/37, *jălui*[4] 264/7, *legiui* apare numai în derivatul *legiuitor* 180/4—5 și în compusul *fără-de-legiui* 485/15, *nădăjdui* 122/35, *obidui* apare numai în derivatul *obiduitor* 453/33, *păcătui* 286/32, *pîlcui* 528/39, *sălășui* 176/14, *(ne)sfătui* 172/30, 242/23, *sîrgui* 320/32, *străjui* 71/39, *vestui* 193/1, *viețui* 2/20, *vinui* 276/20, *vremui* apare numai în compusul *bine-vremui* 524/25, *vrăciui* 61/3, *zeciui* 16/26.

[1] Densusianu, *op. cit.*, p. 339.
[2] Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 157.
[3] *-i* este sufixul conjugării a IV-a.
[4] Apare și forma *jelui*.

O serie de verbe tot atît de numeroasă ca cea de mai sus este formată din împrumuturi din vechea slavă şi din maghiară : *birui* (161/8) < magh. *birni*[1], *cebălui* „a-şi tulbura mintea" (83/18) < magh. *csábulni*[2], *dărui* (184/2) < v. sl. **даровати**[3], *făgădui* (193/19) < magh. *fogadni*[4], *lăcui* „a trăi" (187/11) <magh. *lakni*[5], *milcui* „a se ruga", comp. bulg. *милкамъ*, ceh. *milkovati* cu v.sl. **милъ**[6], *milui* (186/6) < v.sl. **миловати**[7], *mîntui* (57/24) < magh. *menteni* prin srb. *mëntovati*[8], *murgui* „a se tulbura" (56/16) < magh. *morogni*[9], *năpăstui* (338/31) < v. sl. **напастовати**[10], *pecetlui* (520/26) < magh. *pecsételni*[11], *ponoslui* (164/24) < magh. *panaszlani* influenţat de *ponos* în ceea ce priveşte sensul[12], *prăznui* (199/17) < v.sl. **праздьновати**[13], *propovedui* (227/27) < v.sl. **проповѣдовати**[14], *tescui* „strivi < v. sl. **тѣсковати**[15], *tîlcui* (359/27) < v.sl. **тлъковати**[16], *zidui* „a se fortifica" 93/6 < v.sl. **зидати**[17]. Cîteva verbe din ultima categorie (*milui, pecetlui, ponoslui, prăznui, tescui, tîlcui* şi mai ales *zidui*, al cărui corespondent din slavă nu este terminat în **-овати**) ar putea fi derivate pe teren romînesc. În orice caz formaţia lor e clară în limba romînă, întrucît există în limbă şi substantivele corespunzătoare lor.

Valoarea sufixului *-u-* este transpozitivă[18], şi anume cea menţionată la începutul paragrafului : de a deriva verbe de la substantive. Vom da cîteva citate pentru verbele care au sensul puţin deosebit de cel de astăzi sau care nu mai apar astăzi : *tăind den lemn stîlpări (ce se zice, în vieaţa sfinţilor să ne* ***chipuim****)* 118/11 „a modela, a forma un chip", *vru ... pre a noastră fire să fie oarecînd ... şi de tot noao să se* ***închipuiască*** *fără de păcate* 209/21 „a lua chipul cuiva", *corabia era în mijlocul măriei,* ***învăluiia-se*** *cu undele* 262/19, *cu tărie* ***pîlcuescu-se*** *şi se luptă* 528/39 „a se grupa", *nu se temea apostolii a învăţa şi bine să* ***vestuiască*** *cuvîntul lui Dumnezeu* 193/1 „a răspîndi", *pre apostoli...*[î]*i* ***vinuiia*** *că nu puteră să vindece boala* 274/7 „a învinui", *eu* ***zeciuiesc*** *tot cît am* 16/26 „a da zeciuială".

Derivatele în *-u-* sînt în număr de 36 (numărîndu-le şi pe cele care au etimonul în maghiară sau în slavă). 12 din ele (*birui, chinui, dărui, făgădui, închipui, lăcui, milui, mîntui, nădăjdui, prăznui, propovedui, sfătui*) sînt foarte frecvente.

Atît frecvenţa mare a sufixului *-u-*, cît şi faptul că are atîtea derivate formate sigur în limba romînă, dovedesc că el era productiv în perioada în care a fost scris textul. De altfel, potrivit *Gramaticii Academiei R.P.R.*[19], *-u-* este şi în limba de astăzi unul din cele mai importante sufixe verbale.

---

[1] TDRG şi CADE, s. v.
[2] Densusianu, *op. cit.*, p. 539.
[3], [4] şi [5] TDRG şi CADE, s. v.
[6] TDRG, s. v.
[7] TDRG şi CADE, s. v.
[8] TDRG, s.v.
[9] Densusianu, *op. cit.*, p. 541.
[10] TDRG şi CADE, s. v.
[11] TDRG, s. v.
[12], [13], [14], [15], [16] TDRG şi CADE, s. v.
[17] Densusianu, *op. cit.*, p. 536—537.
[18] Vezi p. 230.
[19] Vol. I, p. 325—326.

-ură[1]

Derivă substantive de la verbe: *adăpostitură* 150/32, *adeveritură* 174/27, *adîncătură* 191/12 (< *adînca*), *alergătură* 323/31, *apărătură* 451/26, *arătură* 161/37, *asupritură* 397/24, *bătătură* 357/5, *bătjocurítură* 470/26, *călcătură* 51/32. *căzătură* 515/13, *cebăluitură* 273/30, *cumenecătură* 30/31, *derepătură* 93/2, *descoperitură* 515/9, *despuetură* 325/36, *dezlegătură* 136/22, 183/31, *(ne)domiritură* 465/15, 519/14, *ferecătură* 208/7, *fericitură* 479/12, *feritură* 459/17, *(ne)iubitură* 42/30, 385/29, *împăcătură* 38/37, *începătură* 129/32, *încleștitură* 222/15, *îndemnătură* 6/23, *(ne)îndurătură* 352/28, 400/24, *îngrupătură* 98/20, *înnoitură* 134/7, *înfășurătură* 435/3, *(în)tinătură* 238/29, 378/4, *(ne)înțelegătură* 192/23, 400/24, *învățătură* 44/16, *luptătură* 466/30, *mărturisitură* 68/32, *mestecătură* 82/8, *mîngîitură* 514/28, *mîntuitură* 515/8, *muşcătură* 464/5, *nălucitură* 259/22, *necătură* 56/7, *orbitură* 151/1, *picătură* 192/2, *pierzătură* 47/9, *postitură* 83/6, *precepătură* 56/2, *prilăstitură* 235/33—34, *prorocitură* 317/8, *proslăvitură* 464/33, *răslăbitură* 247/21, *răstignitură* 69/29, *rînjitură* 80/16, *sărutătură* 491/12, *scăldătură* 150/21, *semănătură* 459/26, *sfărîmitură* 260/28, *sfințitură* 74/36, *simțitură* 390/4, *(ne)strînsură* 202/30, 479/18, *strimtură* 87/23—24, *(ne)știutură* 83/3, 198/21, *șutilitură* 291/27, *tescuitură* 480/1, *udătură* 440/2, *unsură* 52/8, *vătămătură* 145/25, 246/7, *(ne)văzătură* 247/33, 370/22, *ziditură* 92/36, *zdrobitură* 79/12.

În afară de aceste derivate textul mai cuprinde două substantive în *-ură*: *făptură* 254/6, moştenit din latină (*factura*), şi *scriptură* 176/27, 273/7, împrumut tîrziu, pe cale savantă, tot din latină (*scriptura*).

Derivatele în *-ură* au următoarele valori:

1. acțiunea, faptul: *alergătură, asupritură, bătjocurítură, călcătură, cugetătură, cumenecătură, dereptătură* (*acea* ***dereptătură*** *şi* ***ziditură*** *a trupului lu Hristos* 93/2), *descoperitură, dezlegătură, ferecătură, feritură, (ne)iubitură, începătură, îndemnătură, (ne)îndurătură, îngrupătură, înnoitură, (în)tinătură, luptătură, mărturisitură, mestecătură* nu este suficient de clar, dar se pare că are sensul de „amestec" (*cînd se tîmplă omului de cea boală, de cea betejală cu* ***mestecătură*** *rea, ce-i zic de lună* 82/17, *i se-ară fi tîmplat neputință den turburatul ceii* ***mestecături*** *rea a trupului* 82/8), *mîntuitură, necătură* „înecare" (*nu a vîntului sunet . . . iaste vina* ***necăturiei*** *lu Petru, ce neputința* 268/33) şi „loc unde te poți îneca uşor" (*nu iaste lesne . . . celuia ce se chinuiaşte întru o* ***necătură*** *a înnota bine* 122/31), *postitură, prilăstitură* „înşelătorie" (*minciunile lor şi* ***prilăstiturile*** 235/33—34), *proslăvitură, răstignitură, sărutătură, scăldătură, semănătură, sfințitură, (ne)strînsură, șutilitură* „linguşeală", *tescuitură, (ne)văzătură, ziditură*;

2. rezultatul acțiunii: *adeveritură* „adevăr" (*la lumină să dereptați ceia ce-au orbit, spre lucrurele cealea bunele şi spre* ***adeveritură*** *şi spre creştinătate* 174/27), *bătătură, făptură, înfăşurătură* (*lemn de chedru înfăşurat cu canură roşie . . . lemnul de chedru şi* ***înfăşurătura*** *canurei roşie* 425/3), *învățătură, legătură, muşcătură, nălucitură, pierzătură* „pierdere" (*toate vrăjmăşiile şi* ***pierzăturile*** *dragostea le biruiaşte* 47/9), *prorocitură,*

[1] Cu variantele *-sură, -ătură, -etură, -itură, -utură.*

scriptură, sfărîmitură, udătură (*acea boală iaste cînd i se întărîtă omului mocrota* (*ce se cheamă apa,* ***udătura***) *den tocmeala ei, derep'ce că luna, cînd i-e lumina plină fire are lumina ce iase den ea să tulbure* ***udăturile*** *trupului* 81/33, 35);

3. obiectul acțiunii: *văzătură* (***văzătura*** *lor să le fie mărturie* 370/22); mijlocul prin care se realizează acțiunea exprimată de verbul de bază: *adăpostitură* (*ajunsem la cea* ***adăpostitură*** *bună și fără voroavă, la adăpost și la lin și fără-scîrbă* 45/7), *apărătură* (*mare* ***apărătură*** *de către spăsenie iaste boala bogățiia* 451/26), *arătătură* (*toată amu jărtva iudeiască umbră era și ca o* ***arătătură*** *adevărului* 161/37);

4. însușirea: *adîncătură* „adîncime" (*dulceției lui iaste fără fund și fără moarte ... și nescăzută* ***adîncătură*** 191/12), *despuetură* „atotputernicie" folosit ca titlu de adresare (*încă nu-s striin sau a altuia, ce a dumnezeiei tale și a* ***despueturiei*** *tale* 325/36), *domiritură* nu e suficient de clar, s-ar părea că înseamnă „convingere"[1] (*fie oarecine de are datorie, deci ispitească și bate și în temniță aruncă, deci într-acea* ***domiritură*** *și pre cela ce nemica datoriu nefiindu-i într-aceiaș temniță și muncă de-l va duce* 465/15), *împăcătură* „însușirea de a fi împăciuitor, supus" (*oile amu cheamă-se sfinții, derept blînziia lor și liniia și* ***împăcătura*** 38/37), *înțelegătură* „posibilitatea, capacitatea de a înțelege, de a cunoaște" (*omenească* ***înțelegătură*** *avea ucenicii și cu pizmă ținuți era* 91/11), *nălucitură* (*nu iaste* ***nălucitură***, *ce însuși Hristos iaste* 267/30), *picătură* (*apă vie iaste,* ***picătură***, *învățătura lu Hristos* 192/2), *precepătură* „pricepere" (*și înotăm, neprecepîndu-ne, pînă la o vreme și an cu soroc, cum și ceia ce înoată pre mare cu* ***precepătură*** 56/2) și „înțeles" (*lucru și* ***precepătură*** *ce-ați auzit* 301/2), *simțitură* „simțire, simț" (*fără de* ***simțitură****-s ca și acealea* [pietrele] 390/4), *strimtură* „strîmtețe" (*nu poate încăpea cămila pren urechile acului derept multă* ***strimtură*** *și pentru grosime a cămileei* 294/11), *știutură* (*Dumnezeu se arată pre sineș Hristos cu* ***știutura*** *gîndurilor* 61/22), *unsură*;

5. starea: *cebăluitură* „tulburare" (*teame-se și se ohilească și cu frica și cu cutremurul și în* ***cebăluitură*** *de tot va fi* 270/30), *căzătură* (*să ne dereptăm den* ***căzătură*** *(ce se zice, den păcate)* 62/13), *fericitură, încleștitură* (*amărăciune ce avăm noi oamenii* ***încleștitură***, *de ce ne vine noao de la nepriitoriul* 222/15), *orbitură, răslăbitură* „paralizie"[2] (*cu puteare rădică și scoală și întărește* ***răslăbitura*** 247/21), *strimtură* „teamă, supărare"[3] (*cu sufletul de nu se va înălbi mainte și să se zăpădească cu scîrbele și cu* ***strimturile*** *... nu se poate înfluri* 87/23—24), *zdrobitură*.

Derivatele în *-ură* sînt în număr de 72 în textul nostru, 7 din ele apar la forma afirmativă și negativă, 6 (*cumenecătură, făptură, începătură, învățătură, scriptură, vătămătură*) sînt foarte frecvente.

În afară de două, toate celelalte sînt, probabil, formate pe teren romînesc. Multe sînt formații ocazionale, ceea ce, coroborat cu numărul impresionant al derivatelor, dovedește productivitatea sufixului. Forma-

---

[1] Cf. și Densusianu, *op. cit.*, p. 342.
[2] *Ibidem*, p. 346.
[3] *Ibidem* p. 347.

țiile acestea însă nu se păstrează și de aceea, din numeroasa serie a derivatelor în *-ură* existente în text, relativ puține mai apar astăzi în limbă, unele din ele cu alte sensuri: *alergătură, bătătură, călcătură, căzătură, cuminecătură, făptură, învățătură, legătură, mușcătură, nălucitură, scriptură, semănătură, udătură, vătămătură.*

Concurența cu alte sufixe este foarte redusă numeric în ceea ce privește derivatele care intră în joc, dar mare în ceea ce privește sufixele care se opun: *-ură/-ie* (*prorocitură/-ie, proslăvitură/-ie*), *-ură/oare* (*îngrupătură/-toare, strînsură/-oare*), *-ură/-eală* (*strîmtură/-eală*). Cu infinitivul lung substantivat concurența e mai întinsă numericește: *înțelegere, noire, piiardere, preceapere, răslăbire* etc. Numărul mare al sufixelor cu care *-ură* intră în concurență se explică prin echivalența de sens dintre ele. Numărul mic al derivatelor care intră în concurență se explică prin caracterul lor accidental.

-uț

Are un singur derivat, care apare o singură dată: *păhăruț* 368/3 și are valoare diminutivală: *nici un* ***păhăruț*** *de apă rece setosului n-au dat.*

PREFIXE

a-

Formează verbe de la verbe: ***acoperi*** 353/35, ***apuți*** (apare numai în supinul devenit substantiv *apuțit* 342/11).

Dat fiind că în text apare și derivatul ***descoperi***[1], s-ar părea că *a-* se opune lui *des-*, formînd perechea analogă cu *în-/des-*. În citatul următor care cuprinde pe *coperi* cu ambele forme, reiese foarte clar opoziția dintre cele două prefixe: *toate învățăturile lu Dumnezeu... să le obîrșim, ca întunecatul* ***acoperimîntul*** *sufletelor noastre* ***descoperire*** *să priimim* 101—102/39,1. Dar întrebuințarea lui *coperi* fără prefix ne dovedește că opoziția aceasta o realizează tot atît de bine verbul cu prefixul *a-*, ca și forma fără prefix (***coapere*** *pre el* 52/1), care este tot atît de frecventă și are aceeași valoare.

Pentru stabilirea valorii lui *a-* din ***apuțit*** nu avem nici măcar indiciul opoziției, întrucît varianta fără *a-* (*puți*) nu apare, iar formă cu *des-* verbul nu are. În schimb apar verbele *stîmpăra* 233/5 și *mesteca* (*mestecătură* 82/8) fără prefix.

Situația prezentată de textul nostru ne dovedește că prefixul *a-* era foarte rar folosit în perioada respectivă, iar valoarea lui nu era bine definită pentru vorbitori. Probabil că prefixul *a-* (< lat. *ad-*), care fusese clar și frecvent în latină, s-a întrebuințat tot mai puțin, în limba romînă nemaiformînd derivate noi. Astfel prefixul *a-* a rămas cu o poziție slabă în sistemul prefixelor limbii romîne, situație pe care o păstrează pînă astăzi.

[1] Vezi p. 252.

arhi-

Derivă substantive de la substantive : ***arhiepiscop*** 182/14, ***arhimitropolit*** 5/34, ***arhisinagogă*** 381/3.

Frazele în care apar primele două derivate ne dovedesc că valoarea prefixului *arhi-* nu era clară pentru autorul textului, că probabil titlurile respective nu erau încă prea folosite în terminologia de specialitate sau chiar că traducătorul reproduce o confuzie existentă în textul originar. La p. 1/11 se vorbeşte de ***arhiepiscopul Ghenadie*** şi la r. 15 de ***arhiepiscupul Serafim***, pentru ca la p. 5/34 să fie pomenit ca *arhimitropolit* acelaşi *Serafim* şi la 6/1 ***mitropolitul Ghenadie***.

Contextul în care apare *arhisinagogă* este foarte vag (*vine oarecine de la* ***arhisinagoga*** 381/3) şi nici nu apare cuvîntul de bază fără prefix, spre a putea desprinde diferenţa. Se pare totuşi că nu e vorba de clădirea sinagogii, ci de persoana conducătorului ei : traducătorul a redat în mod mecanic v.sl. арѣхїсѵнагогъ (< ἀρχισυνάγωγος) „mai marele sinagogei", care probabil în textul slavonesc avea desinenţa *-a* (un element care ne conduce spre această interpretare este şi faptul că în citat apare *arhisinagoga* şi nu *arhisinagogă*, cum ar fi fost corect după prepoziţie).

Valoarea neclară a prefixului se datoreşte, cred, faptului că, în perioada apariţiei textului, *arhi-* nu exista ca prefix în limbă. *Arhiepiscop* şi *arhisinagog* sînt împrumutate din slavă (арѵхиепископъ, арѣхїсѵнагогъ). *Arhimitropolit* e singurul care ar putea fi format în romîneşte[1] după modelul lui *arhiepiscop*, dar el nu e suficient pentru a justifica prezenţa prefixului în sistemul prefixelor romîneşti.

des-

Derivă verbe de la :

a. verbe : ***dezbate*** 83/27, ***descoperi*** 128/5, ***desface*** 213/14, ***desgvozdi*** 137/2 (< *găvozdi* „a bate în cuie, a ţintui"), ***dezlega*** 96/23, ***dezrupe*** 51/33 ;

b. substantive : ***despărţi*** 205/22, ***dezrădăcina*** 246/5 (< *rădăcină*)[2].

Formaţia următoarelor verbe cu *des-* nu e clară, întrucît temele lor nu există în romîneşte : ***dezbrăca*** 34/9, ***deşchide*** 115/12, ***desculţa*** care apare numai în substantivul ***desculţii*** 123/9 şi ***descurca*** 212/34. *Deşchide* şi *desculţa* au etimoanele în latină : *dĭscludĕre* şi *disculciare*. Pentru *dezbrăca*[3] nu există corespondent atestat în limba latină. Există însă un derivat al substantivului *braca* „un soi de ţari pe care îi purtau barbarii", şi anume *bracatus* „îmbrăcat cu ţari ...". E posibil ca de la acest *bracatus* să se fi format un derivat cu *in-* (**imbracatus*), care apoi a fost luat drept participiu (era terminat în *-atus*) al unui verb **imbracare*. După modelul acestui verb sau în acelaşi timp cu el s-a putut forma şi negativul lui, **dĭsbracare*[4] (**dĭsbracatus*), care a completat seria. Existenţa acestor

[1] În slavă, nu e atestat, iar DA îl dă ca formaţie romînească.

[2] Există şi verbul *rădăcina* (vezi p. 254), dar înclin să cred că *dezrădăcina* ca şi *înrădăcina* s-au format de la substantivul *rădăcină*, întrucît acesta din urmă avea mai mare circulaţie decît verbul *rădăcina*.

[3] Ca şi pentru *îmbrăca*, vezi mai jos p. 254.

[4] După CADE etimonul lui *desbrăca* este **dĭsbracare*, iar al lui *îmbrăca*, **imbracare*.

forme în latină ar putea explica formele care nu se pot explica în interiorul limbii romîne : *îmbrăca* şi *dezbrăca*.

Pentru stabilirea valorii prefixului *des-* trebuie să luăm în consideraţie opoziţiile dintre verbele cu *des-* şi verbele neprefixate corespunzătoare lor, dintre verbele cu *des-* şi perechile lor cu *în-*, atunci cînd forma neprefixată nu există.

Întîi vom da exemple pentru prima serie de opoziţii : *dentr-acea nebunie drăcească nu poate lesne a se* ***dezbate*** *sau a scăpa* 83/27 „a scăpa de sub stăpînirea cuiva", *nu-ş ascunde el chinul, ce-l* ***descoapere***[1] 128/5, *cărţile* ***desfăcea-se*** 38/26, *deade trupul lu Iosif. Şi cumpără pînză, şi* ***dezgvozdi*** *el, şi-l puse jos* 137/2, *legătura* ***nedezlegată*** 36/20, *boala împreună cu păcatele să se* ***desrădăcineaze*** 246/5, *întru eiş aciiaş răsare credinţa, şi nu ajunge de-aciia pînă în sfîrşit să se* ***rădăcineaze*** 357/21, *să rumpi legătura fărălegiei, dezlegătura, călcătura, slobozeşte ceia carei pat năpaste, şi tot tarul* ***dezrupe*** 51/33.

A doua serie de opoziţii : *va* ***despărţi*** *ei unii dentr-alalţi* 38/11 „a desface"/***împărţi*** *lor şi doi peşti* 260/35 „a distribui", ***dezbrăcat*** *era şi mă* ***îmbrăcat*** 34/9, *cărţile se vor* ***deşchide*** 35/16, *să ne nevoim a* ***închide*** *uşile* 128/12, *a* ***încălţa desculţii*** 123/8.

După cum se vede, în afară de *despărţi*, verbele derivate cu *des-* exprimă contrariul acţiunii exprimate de perechile lor (cu sau fără prefix).

Prefixul *des-* are un număr destul de mare de derivate (12) şi valoarea bine precizată. Sistemul de opoziţii destul de întins în care intră atestă stabilitatea derivatelor şi productivitatea prefixului.

În afară de *dezgvozdi* şi *dezrupe*, toate derivatele menţionate de noi se păstrează în limba actuală.

în-

Derivă verbe de la :

a. substantive : ***înarma*** (apare numai în participiul ***înarmaţi*** 106/20), ***îmbăia*** 51/19, ***îmbărbăta*** 183/26, ***închipui*** 68/15, ***încredinţa*** 247/8, ***încuia*** 248/4, ***înduia***[2] 318/11 „a dubla", ***îndumnezei*** 497/18, ***înfluri*** 309/23, ***înfrica*** (apare numai în participiul ***înfricat***, -*ă* 117/13), ***înfrîmseţa*** 239/24, ***înghеţa*** 364/11, ***înghimpa*** 358/3, ***îngrupa*** 138/4, ***înjuga*** 277/36, ***înjumătăţa*** 99/29, ***înomeni*** 497/17, ***împăinjina*** 252/37, ***împărţi*** 192/17, ***împeliţa*** 91/38, ***împetrici*** 364/14, ***împleti*** 326/7, ***înrădăcina*** 246/4, ***însoţi*** 449/17, ***însufleta*** 347/36, ***înşîra*** 244/15, ***întemeia*** 179/21, ***întina*** 378/4, ***întrupi*** 2/19, ***învăli***, ***învălui*** 137/2, 233/37, ***învrăjbi*** 246/28, ***învrăjmăşi*** (apare numai în derivatul ***învrăjmăşitor*** 285/21) ;

b. adjective : ***înălbi*** 87/22, ***îmbăta*** 287/9, ***îmblînzi*** 137/36, ***îmbogăţi*** 149/6, ***încălzi*** 159/3, ***îndrăgi*** 186/6, ***îndulci*** 87/33, ***înflămînzi*** 34/21, ***înfricoşa*** 234/10, ***îngrăşa*** 73/29, ***îngreoia*** 83/12, ***înmulţi*** 6/10, ***înnoi*** 115/15, ***însetoşa*** 154/20, ***întări*** 290/28, ***întrista*** 79/23, ***învechi*** 164/15, ***învineţi*** 158/36, ***învia*** 102/27, ***învîrtoşa*** 182/26 ;

---

[1] Pentru opoziţia cu forma neprefixată, vezi mai sus.

[2] L-am trecut pe *îndoi* în categoria derivatelor de la substantive, întrucît numeralul aparţine categoriei numelui.

c. verbe : *încrede* 276/23, *înfrînge* 46/27, *împresura* 266/17, *întoarce* 32/28, *întocmi* 246/37.

Apare şi o categorie de verbe a căror formaţie nu e clară în romîneşte : *îmbrăca* 215/5, *încălţa* 123/8, *închide* 267/24, *îndrăzni* 48/31, *îngrădi* 81/22, *învesti* 111/7. Primele trei provin probabil din latineşte : **imbracare*[1], *incalciare*[2] şi *includere*[3].

La prima vedere s-ar părea că valoarea prefixului *în-* este, în cea mai mare parte a cazurilor, aceea de a exprima ideea de „a introduce (în ceva)", cu diverse grade de abstractizare : începînd de la *îngropa* şi *împeliţa*, pînă la *încredinţa* şi *însufleta* („a înzestra un obiect cu suflet"). Dar nu putem stabili valoarea prefixului *în-* fără să comparăm formele prefixate cu cele neprefixate : *închipui/ chipui* (75/32), *îndrăzni/drăzni* (267/12), *îndulci/dulcire* (38/2), *înfricoşa/fricoşa* (200/17), *înmulţi/mulţi* (143/22), *înnoi/noi* (509/13), *împresura/presura* (188/4), *înrădăcina/rădăcina* (357/21), *întina/tinătură*[4], *întocmi/tocmeală*[5], *învrăjbi/vrăjbi* (246/29). De asemenea trebuie să avem în vedere încă o serie de verbe, care apar în text numai cu formele neprefixate : *cremeni* (*cremenit* 229/27), *crunta* 358/23, *derepta* 64/8, *drăci* 50/29, *griji* 74/27, *nebuni* 97/23, *neca* 16/22, *negri* 192/10, *pinge* 244/4, *protivi* 208/6, *ruşi* (= înroşi) 192/11, *sănătoşi* 142/18, *semna* 453/30, *spămînta* 84/12, *striina* 69/20, *timpina* 95/17, *tinde* (*tinse* pers. III sg. 136/13), *tîmpla* 201/24, *ţepeni* 294/7, *venina* (*veninat* 203/1).

Din compararea verbelor neprefixate cu perechile lor prefixate din textul nostru, din alte texte contemporane sau din limba actuală, ajungem la concluzia că verbele formate cu prefixul *în-* exprimă acelaşi lucru ca şi cele fără prefix. Aceasta înseamnă că valoarea principală a prefixului este aceea de a forma derivate verbale denominative. Micul grup al verbelor derivate de la verbe se formează după modelul categoriei majoritare a verbelor derivate de la substantive.

Este adevărat că derivatele neprefixate apar mult mai rar decît cele prefixate : derivatele cu *în-* sînt în număr de 63, celelalte, 31. Dintre primele, 15 sînt foarte frecvente în text *(îmbrăca, încredinţa, încuia, îndulci, înflori, înfricoşa, înfrîmseţa, înfrînge, îngropa, înmulţi, înnoi, însetoşa, întări, întrista, învia)*, dintre ultimele, numai două *(timpina* şi *tîmpla)*.

Preponderenţa derivatelor prefixate faţă de cele neprefixate, atît în ceea ce priveşte numărul, cît şi frecvenţa lor, dovedeşte că formele prefixate sînt cele mai noi[6]. Această cronologizare este confirmată de situaţia din limba contemporană unde formele neprefixate au dispărut aproape în întregime.

---

[1] Vezi *dezbrăca*, p. 252—253.
[2] CDDE, s.v.
[3] CDDE, s.v.
[4] Vezi p. 249.
[5] Vezi p. 226.
[6] Vezi şi Iorgu Iordan, *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"*, III, 1936, p. 104.

Scanned with OKEN Scanner

ne-

Se ataşează la :

a. substantive (în mare parte infinitive lungi) : *neascultare* 130/30, *neavere* 259/23, *neblagodarenie* 422/7, *necinste* 471/35, *necredinţă* 276/14, *necurăţie* 113/3, *necuviinţă* 72/25, *nedereptate* 53/10, *nedestoinicie* 156/27, *nedomîritură* 519/14, *negrije* 157/33, *neiubitură* 385/29, *neîmpăcare* 289/15, *neîndurătură* 400/23, *neînţelegătură* 400/24, *neînţelepciune* 398/12, *neluător* 476/2, *nemărie* 157/31, *nemilă* 284/3, *nemilosîrdie* 343/36, *nemilostenie* 41/35, *nemilostivie* 284/2, *nemilostivnicie* 283/24, *nemiluire* 40/22, *nemînie* 506/12, *neom* 368/16, *nepăreare* 304/3, *neplecare* 293/22, *nepost* 278/10, *nepremenire* 488/26, *nepurtare* 287/14, *neputere* 312/5, *neputinţă* 143/24, *neputredire* 233/24, *nerău* 338/31, *nesaţiu* 45/9, *nesănătate* 262/2, *nesfătuire* 242/23, *nesocotinţă* 266/12, *nestrîngere* 454/25, *nestrînsoare* 434/11, *nestrînsură* 217/6, *neştiinţă* 45/14, *neştiutură* 83/2—3, *netrufă* 157/31, *neţinere* 504/28, *nevăzătură* 247/33, *nevedere* 252/16, *nevoe* 143/23, *nevoinţă* 93/29, *nevoitor* 479/35 ;

b. adjective (majoritatea participii) : *neadurmit* 237/28, *neajunsă* 231/30, *neapărată* 325/37, *neapărătoare* 436/32, *neapropietoriu* 399/2, *nearat* 190/12, *neavut* 315/19, *nebiruit* 70/6, *neblagodarnic* 422/28, *nebun* 19/3, *necăit* 284/33 (< *a se căi*), *necălcată* 424/19, *neclătinat* 3/13, *neclătit* 202/9, *necredincios* 131/33, *necrunt* 505/2, *necugetător* 340/19, *necununat* 88/11, *necurat* 112/24, *necurmată* 349/31, *necuvios* 58/38, *nederept* 147/17, *nedestoinic* 115/18, *nedestulă* 6/34, *nedeşertat* 118/15, *nedezlegată* 36/20, *nedreptat* 4/18, *nedulce* 336/19, *neertat* 472/12, *nefăcut* 182/29, *nefăţarnic* 35/17, *negătit* 480/23, *negrăită* 75/24, *negrăitoriu* 365/2, *negrijnic* 233/10, *negustată* 497/6, *nehitleană* 164/4, *neispitit* 30/26, *neisprăvit* 6/30, *neiuşor* 340/9, *neivit* 137/7, *neîmblată* 370/6, *neîmpăcat* 328/29, *neîmpărţit* 163/18, *neîmputată* 307/6, *neîmputătoriu* 20/7, *neîncăput* 209/22 (< *încăpea*), *neîndrăznită* 173/24, *neîndurător* 118/10, *neîngreoiat* 83/14, *neînşelat* 83/13, *neînşelător* 203/8, *neîntărit* 23/38, *neîntrebată* 403/11, *neîntrupat* 163/13, *neîntunecată* 199/13, *neînţelegător* 472/7, *neînţelept* 104/16, *neînţeles* 386/36, *nejudecat* 40/2, *neluminat* 36/19, *nelunecoasă* 151/7, *nemăreţ* 202/24, *nemăsurat* 101/17, *nemilostiv* 36/25, *nemîngîiată* 129/14, *nemînios* 393/9, *nemulţemitoriu* 261/9, *nemuncit* 202/12, *nemutat* 291/17, *nenăscut* 168/24, *neîncetat* (adj. şi adv.) 221/35, *nenumărat* 150/4, *neobidit* 339/17, *neoprit* 46/1, *neosîndit* 149/18, *nepărăsit* 19/19, *nepierdută* 199/14, *neplecat* 226/2, *neploditoriu* 454/23, *nepocăit* 112/15, *nepohtitoriu* 385/31, *nepostitor* 200/4, *neprecepătoare* 6/36, *nepreceput* 323/26, *neprepus* 203/5, *nepriitoriu* 278/27, *neprins* 465/34, *neputincios* 46/6, *neputred* 132/8, *nerăbdată* 274/1, *nerădicată* 248/29, *nerăsipită* 295/30, *nerăspunsă* 37/11, *nerăspunzătoare* 473/21, *nerîzător* 203/4, *nesănătos* 245/25, *nesăvîrşit* 276/20, *nesăţioasă* 154/29, *nescăzut* 154/16, *neschimbat* 447/9, *nescris* 209/23, *nesfîrşit* 109/4, *neslăvit* 333/1, *nesocotitoriu* 284/16, *nespartă* 93/10, *nespurcat* 412/1, *nespusă* 132/12, *nestătătoare* 330/27, *nestătut* 23/37, *nestins* 36/21, *neşchită* 12/10, *neştiut* 276/16, *neştiutor* 198/15, *netrebnic* 19/18, *netrecătoare* 516/32, *netrecută* 370/6, *neuitat* 140/22, *nevătămat* 239/ 13, *nevătămătoare* 436/32, *nevăzut* 168/9, *nevederos* 333/18, *nevindecat* 112/27, *nevinovat* 53/4, *nezisă* 39/22, *nezlobiv* 282/17 ;

c. verbe la gerunziu : *neaducînd* 428/16, *neavînd* 106/18, *necrezînd* 274/33, *nefiind* 169/36, *nefugind* 89/9, *nemurind* 236/22, *neplăcînd* 474/19, *neprecepînd* 55/24, *netrudind* 221/10, *nevăzînd* 108/32.

Valoarea prefixului *ne-* este aceea de a nega noţiunea exprimată de cuvîntul la care se ataşează.

După cum se vede, derivatele cu *ne-* sînt în număr foarte mare (187), însă relativ puţine (19) sînt frecvente în text : *necredincios, necredinţă, necurat, necurăţie, necuvios, nederept, nedereptate, nedestoinic, neîncetat, nemilostiv, neputincios, neputinţă, neputred, nescăzut, nesfîrşit, nevăzut, nevoe, nevoi, nevoinţă.* E drept însă că multe din ele formează familii.

De fapt, multe dintre derivate sînt formaţii ocazionale, construite probabil sub influenţa originalului. Vom da un singur exemplu : *de ceia ce năpăstuesc şi turbură noi a-i învăţa cu nerăul nostru* 338/31.

Deci, după cum arată numărul mare de derivate, sufixul este foarte productiv, dar nu toate derivatele sînt stabile. Este semnificativ genitivul următor, unde articolul posesiv e intercalat între *ne-* şi substantiv : *acesta ale sale greşale şi ne-a-credinţei el o lăsă* 274/18. Nestabilitatea derivatelor nu face decît să dovedească o dată mai mult dezvoltarea continuă în care se găseşte prefixul *ne-* la epoca în care a fost tradus textul. De altfel şi astăzi *ne-* este cel mai productiv prefix.

pre-, prea-

pre- formează trei derivate verbale de la verbe : ***prepune*** 60/34, ***prevedea*** 495/5, ***preveghea*** 266/21, fiecare apărînd o singură dată.

Primele două exprimă anterioritatea în timp : *nu-ş pre niminea **prepunea** el, numai pre păcatele lui* 60/36 „a bănui', *cunoscu preaditece glasul sărutăriei şi spăseniia omenească **prevăzu*** 495/5. Ultimul are acelaşi sens ca şi verbul de bază : ***preveaghe** şi îmblă ocolind cetatea* 266/21.

prea- formează :

a. adjective de la adjective : ***preaadîncă*** 367/11, ***preablagoslovită*** 251/38, ***preablîndă*** 397/11, ***preabogat*** 426/28, ***preabună*** 294/9, ***preacinstită*** 109/23, ***preaciudată*** 225/21, ***preacumpărată*** 122/36, ***preacurat*** 138/3, ***preacurătoare*** 154/24, ***preadulce*** 136/11, ***preaglăsitoare*** 12/8, ***preaîmplut*** 253/10, ***preaînaltă*** 304/17, ***preaînălţat*** 117/16, ***preaînmulţit*** 116/26, ***preaînţelept*** 98/1, ***preaînţelepţit*** 106/16, ***prealuminată*** 501/5, ***preamare*** 196/35, ***preamărit*** 137/21, ***preamilostiv*** 258/35, ***preaminunată*** 231/7, ***preamîndru*** 2/30, ***preamultă*** 496/18, ***preanederept*** 453/24, ***preanevinovată*** 519/10, ***preaplină*** 154/24, ***preapodobnic*** 176/22, ***preaprost*** 332/21, ***preaputernică*** 187/35, ***preasătulă*** 368/5, ***preascîrbit*** 432/7, ***preasfînt*** 187/34, ***preaslăvit*** 182/3 ;

b. verbe de la verbe : ***preacînta*** 177/33, ***preacurvi*** 287/10, ***preaeşi*** 443/22, ***preaizbîndi*** 315/19, ***preaîmple*** 191/13, ***preaînălţa*** 63/17, ***preamări*** 49/19, ***preamărturisi*** 160/23, ***preamînca*** 45/3, ***preapetrece*** 519/36, ***preaplînge*** 349/35, ***prearădica*** 150/5, ***preastriga*** 473/3, ***preasui*** 454/30, ***preaşti*** 488/22, ***preavărsa*** 191/13 ;

c. substantive de la substantive : ***preaiubire*** 288/9, ***preaînălţare*** 94/6, ***preaînălţime*** 122/26, ***preaînmulţime*** 116/4, ***preamărie*** 332/35, ***prea-***

mîncare 222/4, ***preamîndrie*** 250/31, ***preamulțime*** 375/12, ***preaoteț*** 176/33, ***preaslăvie*** 494/28, ***preastrigare*** 444/29.

În toate exemplele de mai sus *prea-* dă valoare de s u p e r l a t i v derivatelor sale : *den păcate să ne slobozească* ***preadulcele*** *Dumnezeul nostru, Hristos* 136/11, *ne săturam și ne îndulciiam și* ***preamîncam*** 45/3, *le părea că nu va răbda* ***preamulțimea*** *relelor de ce lucrează ei spre oameni* 237/4.

Cîteva exemple atestă trecerea lui *prea-* superlativ către *pre-* care exprimă anterioritatea, întrunind ambele valori[1] : *văzu ca un* ***preavăzătoriu*** *Dumnezeu inima ceaia buna și deschisa a sutașului* 226/21, *știia amu ca* ***preavăzătoriu*** *Dumnezeu, că așa are a răspunde* 292/8, *proroc și înainte curătoriu, c-au propoveduit ș-au* ***preavestit*** *Domnul nostru Isus Hristos* 528/27.

Alături de aceste exemple apare unul cu *pre-* superlativ : *mare fu și* ***presus*** *și a robului iuțimea* 284/2. Avem a face probabil cu o confuzie de prefixe : *pre-* cu *prea-*, ușor de explicat datorită alternanței *e/ea* frecventă în limbă, iar derivatul e calchiat după v.sl. **прѣкъшний**.

Cu timpul însă, datorită faptului că era singurul, sau în orice caz unul dintre puținele exemple de *pre-* superlativ, ***presus*** nu a mai fost simțit ca atare, și de aceea vorbitorii au simțit nevoia să-l întărească prin alt cuvînt. Textul nostru atestă și această fază a superlativului *presus* întărit de adverbele *prea* și *mai* : *creștineasca* [dreptate], *a elineștiei protivitoare e, iară de a jidoveașca p r e a m a i* ***presus*** *și mai vîrtos e cu mult număr și mai cinstită* 162/29. În limba contemporană construcția s-a simplificat : *presus* este întotdeauna precedat de adverbul *mai*.

Prefixul *pre-* e slab reprezentat din punct de vedere numeric în textul nostru : 4 derivate, 3 apărînd o singură dată și unul de 2 ori.

Prea- are 63 de derivate dar, după cît se pare, multe din ele sînt calcuri ocazionale după slavă : *preaînălța* (cf. v.sl. **прѣкъзносити**), *preaizbîndi* (cf. v.sl. **прѣкизбѣти**[2]). Deci, conform atestărilor oferite de textul nostru, nici *prea-* nu pare a fi deosebit de productiv.

răz-

Se atașează la verbe. Singurele exemple pe care le întîlnim în text sînt următoarele trei : ***războli***, care apare o singură dată, folosit la mod personal (426/21), ***răslăbi***, care e mai frecvent și apare sub diverse forme : la mod personal (245/11), la participiu (242/13) și în derivatul ***răslăbitură*** (v. p. 249), și în sfîrșit ***răsturna***, care apare tot o singură dată, la participiu (242/9).

Primele două verbe sînt luate așa din slavă (v.sl. **разболѣтисѧ** și v.sl. **разслабити**[3]. Numai ultimul este format în românește.

Datorită frecvenței foarte slabe și numărului minim de derivate pe teren românesc, cred că prefixul *răz-* nu era productiv în acea perioadă.

După cît se pare, nici valoarea lui nu era bine fixată.

---

[1] Vezi *prevăzu*, p. 256.
[2] O. Densusianu, *op. cit.*, p. 362.
[3] *Ibidem*, p. 528.

Răslăbi exprimă clar acțiunea amplificată, într-un citat ca: *fiiule, nu te slăbi de învățăturile Domnului, nici te* ***răslăbi*** *de ce ești oblicit de el* 245/37, alteori însă se pare că traducătorul nu face net deosebirea între *răslăbi* și *slăbi*. La pagina 240/5, în textul evangheliei apare fraza: *aduseră lui* ***slăbitul*** *de vine în pat zăcînd*. La pagina 241/33, apare aceeași frază intercalată în tîlcul evangheliei: *aduseră lui* ***răslăbitul*** *în pat zăcînd* (cf. v.sl. РАСЛАБЛЕНЪ „paralitic").

Răsturna se pare că exprimă tot amplificarea acțiunii verbului de bază: *aduseră lui răslăbitul în pat* ***răsturnat*** 242/9.

În *războli* însă, valoarea lui *răz-* nu e clară: *iaste să fie neosîndit cela ce se* ***răsboleşte*** *fără voe* 426/21.

s-

Apare în text doar cu două derivate formate pe teren românesc. Unul dintre ele este verb derivat de la verb: ***scumpăra*** 101/22, iar al doilea, verb derivat de la substantiv: *sfărîma*, care apare numai în derivatul *sfărămitură* 260/28.

Em. Vasiliu explică pe *scumpăra* „pornind de la ***răscumpăra*** de la care, prin falsă tăietură, a fost detașat prefixul *ră-*, prin analogie cu *răsuna-suna*"[1]. Această ipoteză este sprijinită de sensul pe care îl are *scumpăra* în textul nostru, și anume un sens identic cu al lui *răscumpăra* (*den robia* lui ***scumpăratu-ne-au.*** 118/36). Totuși, această explicație rămîne valabilă numai dacă se dovedește că ***răscumpăra*** este mai vechi decît ***scumpăra***. Textul nostru neatestîndu-ne decît pe *scumpăra*, nu putem trage nici o concluzie în această privință. Aceasta cu atît mai mult cu cît există și posibilitatea, mai simplă, de a deriva pe *scumpăra* din *cumpăra* cu prefixul *s-*.

Ca sens însă, *s-* în *scumpăra* este echivalent cu *răs-*, acesta exprimînd aici repetarea acțiunii („a cumpăra din nou").

În *sfărîma*, *s-* are numai rolul de a deriva un verb de la un substantiv, adică are valoare transpozitivă.

stră-

Apare sub două forme: *stră-* în ***strămoș*** 173/2, ***strămoșie*** 51/22 și *stre-* în ***streluci*** 35/27.

Derivatele sînt doar trei, cele menționate mai sus: primele două, substantive de la substantive, al treilea, verb de la verb.

Valoarea prefixului este de superlativ, în ambele cazuri: *pre Moisi amu nu văzuse, ce den* ***strămoș*** *auzise* 173/2, *îngerii împrejurul scaunului înfricoșat ... sta-vor, în vedere de văpae ... focul munciei* ***strelucind*** 35/27.

Prefixul *stră-* este slab reprezentat în text atît prin numărul derivatelor, cît și prin frecvența lor.

*

După cum se vede din paginile precedente, în tot cuprinsul Cazaniei a II-a a diaconului Coresi apar 38 de sufixe și 10 prefixe.

[1] *Studii și cercetări lingvistice*, VI (1955), nr. 3—4, p. 248.

Cele mai bine reprezentate din punct de vedere numeric sînt următoarele : *-esc* (34 de derivate), *-ie* (84), *-nic* (35), *-os* (18), *-tor* (147), *-u-* (36), *-ură* (72), *des-* (12), *în-* (63), *ne-* (187) și *prea-* (63). Cele mai rare sînt *-ete*, *-îș*, *-iu* și *-uț* : au cîte un singur derivat care apare o singură dată.

În mare, situația afixelor reflectată în textul nostru e la fel cu cea din limba actuală, atît în ce privește numărul derivatelor, cît și în ce privește valorile lor. Uneori însă, situația ilustrată de text nu concordă cu cea de astăzi. Dar de cele mai multe ori unele trăsături ale textului ne ajută să întrevedem evoluția ulterioară a afixelor. Productivitatea actuală a sufixului *-șor*, slab reprezentat în text, se poate deduce dintr-un singur derivat : ***micșor*** apare, ce-i drept, o singură dată, dar formează la rîndul lui un derivat nou în limbă. Slăbirea sufixului *-enie*, care are destul de multe derivate în text, poate fi întrevăzută din faptul că cele mai multe dintre aceste derivate sînt termeni de cult. Derivatul ***mulțime*** se va păstra tocmai cu sensul care apare mai rar (sensul colectiv), datorită faptului că e mai nou. Dispariția multor derivate ale unor sufixe și prefixe productive ca *-nic*, *-tor*, *-ură*, *ne-* și *prea-* este pregătită de caracterul ocazional al derivatelor lor, care le dă o stabilitate relativă.

În unele cazuri însă, de exemplu în cazul sufixului *-el*, care formează puține derivate aici, textul nu ne oferă nici un indiciu asupra productivității lui viitoare.

S-ar părea că concurența dintre sufixe influențează dezvoltarea sau dispariția unor cuvinte sau chiar a unor sufixe. Nu întotdeauna însă lucrurile se petrec astfel. În primul rînd observăm că această concurență contribuie la slăbirea sufixelor care și așa nu au deosebit de largă răspîndire (*-anie*, *-ciune*, *-eală*). Soarta unor sufixe dezvoltate ca *-ie*, *-tor* și *-ură* nu este periclitată de dispariția unor derivate ale lor învinse de derivatele altor sufixe. Afară de aceasta, rezultatele concurenței nu merg toate în același sens : rezultatul concurenței lui ***înțelepciune*** cu ***înțelepție*** e păstrarea primului, în schimb dintre ***smericiune*** și ***smerenie*** cel care dispare e primul. Dintre derivatele în *-ciune* și infinitivele lungi corespunzătoare care apar în text se mențin formațiile cu *-ciune*, dar din concurența cu infinitivul lung vor învinge mai tîrziu alte infinitive care nu apar în text. Deci procesul concurenței nu atinge decît termeni izolați, și nu seria întreagă a derivatelor sau accentuează procesul de dispariție a unor sufixe.

Valorile pe care le au sufixele sînt în general clare : cele mai multe și cele cu mai mare frecvență sînt abstracte ; sufixele diminutivale, augmentative, colective și moționale sînt mult mai puține, au puține derivate, puțin frecvente în text, probabil datorită conținutului religios al textului.

Valorile prefixelor nu sînt întotdeauna ușor de delimitat, pentru că nu există întotdeauna sistem de opoziții cu alte prefixe sau forme neprefixate.

Deci, față de sistemul sufixelor care ne apare dezvoltat, sistemul prefixelor este mai puțin întins, încă nefixat pe deplin. Unele prefixe (de exemplu *a-*) nu au valoare clară. Altele, cele cu derivatele cele mai numeroase (*ne-*, *prea-*), au multe formații ocazionale care nu se vor păstra. În schimb apar în text multe verbe neprefixate care în limba contemporană au prefixe.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

AGÎRBICEANU, S. P. — Ion Agîrbiceanu. Schiţe şi povestiri. Editura de stat pentru literatură şi artă. Biblioteca pentru toţi. [Bucureşti, 1954.]

ALB. ROM. — Albina Romînească. Gazetă politico-literală. Eşii, 1829-1858.

ALECSANDRI, P. I-III — Vasile Alecsandri. Opere complete. Poezii. Vol. I-III. Editura Librăriei Socec & comp. Bucureşti, 1875.

ALECSANDRI, P. A. — Vasile Alecsandri. Poezii alese. Editura de stat pentru literatură şi artă. Biblioteca pentru toţi. [Bucureşti, 1952.]

ALECSANDRI, T. I-III — Vasile Alecsandri. Opere complete. Partea I. Teatru. Vol. I-III. Editura Librăriei Socec & comp. Bucureşti, 1875.

ALEXANDRESCU, P. — Grigore Alexandrescu. Poezii alese. Editura de stat pentru literatură şi artă. Biblioteca pentru toţi. [Bucureşti, 1951.]

ALR I — Atlasul lingvistic romîn. Partea I. Vol. I: Părţile corpului omenesc şi boalele lui. Muzeul limbii romîne. Cluj, 1938.

ALRM — Micul atlas lingvistic romîn, publicat de Muzeul limbii romîne din Cluj. Vol. I. Cluj, 1938; Vol. II. Sibiu-Leipzig, 1942.

ANT. LIT. POP. I — Antologie de literatură populară. Vol. I: Poezia. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. [Bucureşti] 1953.

ARDELEANU, U. D. — C. Ardeleanu. Am ucis pe Dumnezeu. Editura Cartea romînească. Bucureşti, 1929.

ARGHEZI, P. T. — Tudor Arghezi. Pagini din trecut. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1955.]

BANUŞ, B. — Maria Banuş. Bucurie. Poeme. Editura pentru literatură şi artă a Societăţii scriitorilor din R.P.R. Bucureşti, 1949.

EUGEN BARBU, G. — Eugen Barbu. Groapa. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1957.]

BARONZI, L. I — George Baronzi. Opere complete. Vol. I: Limba romînă şi tradiţiunile ei. Nebunely. Galaţi, 1872.

BART, E. — Jean Bart (Eug. Botez). Europolis. Roman. Ed. a III-a. Editura Cugetarea. Bucureşti [1939].

BĂLCESCU, O. I-II — N. Bălcescu. Opere. Vol. I: Studii şi articole. Vol. II: Istoria romînilor sub Mihai Vodă Viteazul. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. Bucureşti, 1953.

BENIUC, V. — Mihai Beniuc. Versuri alese. Editura pentru literatură şi artă a Societăţii scriitorilor din R.P.R. [Bucureşti] 1949.

BIANU, CAT. MAN. I-II — I. Bianu, R. Caracaş. Catalogul manuscriptelor romîneşti. Vol. I. Bucureşti, 1907. Vol. II. Bucureşti, 1913.

BIBLIA (1688) — Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi şi ale cei noao leage toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească, spre înţelea-

Scanned with OKEN Scanner

gerea limbii rumînești cu porunca prea bunului creștin și luminatului domn Ioan Șărban Cantacozino Basarab Voevod și cu îndemînarea dumnealui Costadin Brîncovcanul Marele logofăt .. Tipăritu-s-au întăi în scaunul mitropoliei Bucureștilor... la anul 1688.

BÎRLEA, B. I-II — I. Bîrlea. Balade, colinde și bocete din Maramureș. Vol. I-II. Ed. Casei școalelor. București, 1924.

BRĂESCU, M. B — Gh. Brăescu. Maiorul Boțan. Editura Viața romînească. București, 1921.

B. R. V. I-III — Bibliografia romînească veche (1508-1830). Tom. I alcătuit de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Stabilimentul grafic J. V. Socec. București, 1903. Tom. II alcătuit de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Atelierele Socec & co.. București, 1910. Tom. III alcătuit de Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu. Atelierele grafice Socec & co.. București, 1912-1936.

BUDAI-DELEANU, LEX. — I. Budai-Deleanu. Lexicon latino-romaenicum sau valachicum.

BUDAI-DELEANU, ȚIG. — I. Budai-Deleanu. Țiganiada. Ediție îngrijită de J. Byck. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1953.]

CADE — Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea romînească". Partea I: Dicționarul limbii romîne din trecut și de astăzi de I. Aurel Candrea. Partea a II-a: Dicționarul istoric și geografic universal de Gh. Adamescu. Editura Cartea romînească. București [1926-1931].

CAMILAR, N. I-II — Eusebiu Camilar. Negura. Roman. Vol. I-II. Editura de stat. București, 1949-1950.

CAMILAR, 1001 N. — Eusebiu Camilar. 1001 de nopți. Basme arabe povestite de... Editura tineretului. [București] 1956.

CAMILAR, T. — Eusebiu Camilar. Turmele. Roman. Ed. II. Editura de stat. [București] 1946.

CANTEMIR, D. — Principele Demetriu Cantemir. Operele... tipărite de Societatea Academică Romînă. Tom. V, partea a II-a: Divanul. Cu o prefață și un glosar de G. Sion. București, 1878.

CANTEMIR, HR. — Principele Demetriu Cantemir. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, publicat de Gr. G. Tocilescu. București, 1901.

CANTEMIR, IST. IER. — Principele Demetriu Cantemir. Operele... publicate de Academia Romînă. Tom. VI: Istoria ieroglifică, operă originală, inedită, scrisă în limba romînească la 1704... București, 1883.

CARAGIALE, O. I-VII — I. L. Caragiale. Opere. Vol. I: Nuvele și schițe. Ed. Cultura națională. București, 1930. Vol. II: Nuvele și schițe. Ed. Cultura națională. București, 1931. Vol. III: Reminiscențe și notițe critice. Ed. Cultura națională. București, 1932. Vol. IV: Notițe critice, literatură și versuri. Fundația pentru literatură și artă. București, 1938. Vol. V: Articole politice și cronici dramatice. Fundația pentru literatură și artă. București, 1938. Vol. VI: Teatru. Fundația pentru literatură și artă. București, 1939. Vol. VII: Corespondența. Editura pentru literatură și artă. București, 1942.

CARAGIALE, T. I-II — I. L. Caragiale. Teatru. Vol. I-II. Șaraga. Iași [f. a.].

M. I. CARAGIALE, C. — M. I. Caragiale. Craii de Curtea Veche. Editura Cartea romînească. București, 1929.

CDDE — I. A. Candrea (și) Ov. Densusianu. Dicționarul etimologic al limbii romîne. Socec. București (a început să apară în anul 1907).

CODRESCU, DICT. — Theodoru Codresco. Dictionariu franceso-romanu. Iași, 1859.

COD. VOR. — Ion al lui G. Sbiera. Codicele Voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui, de... Cernăuți, 1885.

CONACHI, P. — Logofătul Costachi Konaki. Poezii. Alcătuiri și tălmăciri. Ed. a II-a. Șaraga. Iași, 1887.

Scanned with OKEN Scanner

CONTEMPORANUL, S. II — Contemporanul. Săptămînal politic-social-cultural. Seria a II-a. Bucureşti, 1948 şi urm.

CONV. LIT. I şi urm. — Convorbiri literare. Anul I (1867-1868) şi urm. Anul I-XVIII, Iaşi, XIX- Bucureşti. Redactor: Iacob Negruzzi (I-XXV). Un comitet de redacţie (XXVI-XXXV), Director: I. Bogdan (XXXVI-XL). Director: Al. Tzigara-Samurcaş (LVI-).

CORESI, C_2. — Diaconul Coresi. Carte cu învăţătură (1581). Comisia istorică a Romîniei. Atelierele grafice Socec & co. [Bucureşti] 1914.

CORESI, E. — Diaconul Coresi. Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învăţătură... în anii şi în zilele mariei lui Bătăr Crişţov ... cu jupânul Hrăjil Lucaci, judeţul Braşovului... Şi se-au săvărşit lucrul la 1581.

COŞBUC, AE. — George Coşbuc. P. Vergilius Maro. Opere complete. Partea I: Aeneis. Traducere în formele originale de... Editura librăriei C. Sfetea. Bucureşti, 1896.

COŞBUC, P. I-II — George Coşbuc. Poezii. Vol. I-II. Editura de stat pentru literatură şi artă. Clasicii Romîni. [Bucureşti, 1953.]

CREANGĂ, A. — Ion Creangă. Scrierile lui... Vol. II. Diverse. Iaşi, 1892.

CREANGĂ, O. — Ion Creangă. Opere. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1953.]

CREANGĂ, P. — Ioan Creangă. Scrierile lui... Vol. I. Poveşti. Iaşi, 1890.

CUV. BĂTR. I-III — B. Petriceicu-Hasdeu. Cuvente den bătrîni. Tom. I. Bucureşti [1878]. Tom. II. Bucureşti, 1879. Tom. III. Bucureşti [1881].

DA — Dicţionarul limbii romîne. T. I, partea I. Librăriile Socec & comp. şi C. Sfetea. Bucureşti, 1913. T. I, partea a II-a. Tipografia Universul. Bucureşti, 1940. T. II, partea I. Imprimeria naţională. Bucureşti, 1934.

DA ms. — Dicţionarul tezaur al limbii romîne, aflat sub formă de manuscris la Institutul de lingvistică din Bucureşti.

DAMÉ Dicţ. — Frédéric Damé. Nouveau Dictionnaire roumain-français. Bucarest, 1894.

DELAVRANCEA, A. — B. Delavrancea. Apus de soare. Dramă în 4 acte. Editura librăriei Socec. Bucureşti, 1912.

DELAVRANCEA, S. — B. Delavrancea. Sultănica. Bucureşti, 1885.

DENSUSIANU, T. H. — Ovid Densusianu. Graiul din Ţara Haţegului. Socec. Bucureşti, 1915.

DEŞLIU, G. — Dan Deşliu. Goarnele inimii. Editura pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1949.

DLRLC — Academia Republicii Populare Romîne. Dicţionarul limbii romîne literare contemporane. Vol. I-IV. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. [Bucureşti] 1955-1957.

DOC. IST. ROM. — Documente privind istoria Romîniei. Veacul XVI, A. Moldova, vol. III (1571-1590), 1951. Veacul XVII, A. Moldova, vol. V (1601-1605), 1952. Veacul XVII, A. Moldova, vol. III (1611-1615), 1954. Veacul XVI, B. Ţara Romînească, vol. II (1526-1550), 1951. Editura Academiei R.P.R. Bucureşti.

DOSOFTEI, PS. — Dosoftei. Psaltirea în versuri. Ed. Bianu. Bucureşti, 1887.

DOSOFTEI, V. S. — Dosoftei. Viaţa şi petrecerea svinţilor. Iaşi, 1682.

DRĂGHICI, R. — Sardariul Vasile Drăghici. Robinson Crusoe, sau Întîmplările cele minunate a unui tînăr, compus de Kampe şi tradus pe romînie de... Eşi, 1835.

DUMITRIU, N. — Petru Dumitriu. Nuvele. Editura pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1951.]

DUMITRIU, P. F. — Petru Dumitriu. Pasărea furtunii. Ed. tineretului. [Bucureşti] 1954.

EMINESCU, N. — M. Eminescu. Nuvele. Editura librăriei şcoalelor Fraţii Şaraga. Iaşi [f. a.].

Scanned with OKEN Scanner

EMINESCU, O. I — M. Eminescu. Opere. Ediţie critică îngrijită de Perpessicius. Vol. I. Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1939.

FILIMON, C. — Nicolae Philimon. Ciocoii vechi şi noi. Bucureşti, 1863.

GALACTION, O. I. — Gala Galaction. Opere. Vol. I. Editura pentru literatură şi artă a Societăţii scriitorilor din R.P.R. Bucureşti, 1949.

GÁLDI, M. — Ladislau Gáldi. Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes. Budapesta, 1939.

GANE, N. I-III — N. Gane. Nuvele. Vol. I-III. Editura Alcalay. Biblioteca pentru toţi. [Bucureşti] 1921.

GASTER, CR. I-II — M. Gaster. Chrestomatie română. Vol. I-II. Ed. F. A. Brockhaus, Leipzig. Socec & co. Bucureşti, 1891.

GAZETA LIT. — Gazeta literară. Organ săptămînal al Uniunii scriitorilor din R.P.R. Bucureşti, 1954 şi urm.

GHEREA, ST. CR. I-III — I. Gherea (C. Dobrogeanu). Studii critice. Vol. I. Ed. a V-a. Editura Universala-Alcalay. Bucureşti [f. a.]. Vol II. Ed. a II-a. Editura Viaţa romînească. Bucureşti, 1923. Vol III. Ed. a III-a. Editura Viaţa romînească. Bucureşti [1923].

GHICA, A. — Ion Ghica. Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri. Editura librăriei Socec. Bucureşti, 1889.

GHICA, S. — Ion Ghica. Scrisori către V. Alecsandri. Bucureşti, 1940.

GHICA, S. I-IV — Ion Ghica. Scrisori către V. Alecsandri. Vol. I-IV. Ed. Alcalay. Biblioteca pentru toţi. Bucureşti [f. a.].

GOGA, P. — Octavian Goga. Poezii. Editura Minerva. Bucureşti, 1907.

GOLESCU, Î. — Dinicu Golescu. Însemnare a călătoriei mele, Constantin Radovici din Goleşti, făcută în anul 1824, 1825, 1826. Ediţie îngrijită de Panaitescu-Perpessicius. Editura de stat pentru literatură şi artă. Biblioteca pentru toţi. [Bucureşti 1952.]

GRAMATICA ACADEMIEI DE ŞTIINŢE A U.R.S.S. — Akademiia Nauk SSSR. Grammatika Russkogo Iazîka. Vol. I sub redacţia acad. V. V. Vinogradov şi a membrilor corespondenţi ai Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., E.S. Istrina şi G. S. Barhudarov. Moscova, 1952. Vol. al II-lea, partea I şi a II-a sub redacţia acad. V. V. Vinogradov şi a membrului corespondent al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., E. S. Istrina. Moscova, 1954.

GRAMATICA ACADEMIEI R.P.R. — Academia Republicii Populare Romîne. Gramatica limbii romîne. Vol. I-II. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. Bucureşti, 1954.

GRECEANU, PR. M. — Radu Greceanu. Pravoslavnica mărturisire a săborniceştii şi apostoleştii besearecii Răsăritului, dupre grecească, den porunca prea luminatului şi prea înălţatului domn Ioan Constandin Basarab Voevod, întoarsă în limba rumînească, de Radu Logofăt Greceanul... Buzău, 1691.

GRECESCU, FL. — Doctorul D. Grecescu. Conspectul florei Romîniei. Plantele vasculare indigene şi cele naturaliste ce se găsesc pe teritoriul Romîniei, considerate subt punctul de vedere sistematic şi geografic. Bucureşti, 1898.

HAMANGIU, COD. R. — Hamangiu. Codul general al Romîniei. Ed. Alcalay. Bucureşti [f. a.].

HASDEU, I. V. — B. Petriceicu-Hăjdeu. Ion Vodă cel Cumplit. Aventurile, domnia, rezbelele, moartea lui; rolul său în istoria universală şi în viaţa poporului romîn. Imprimeria Ministerului de Rezbel. Bucureşti, 1865.

HASDEU, R. V. — B. Petriceicu-Hasdeu. Răzvan şi Vidra. Poemă dramatică în 5 cînturi. Biblioteca pentru toţi. Bucureşti, 1909.

Scanned with OKEN Scanner

HEM — B. Petriceicu-Hasdeu. Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a romînilor. Stabilimentul grafic Socec & Teclu. Bucureşti. Tomul I 1886. Tomul II 1887. Tomul III 1897. Tomul IV 1898.

HODOŞ, P. P. — Enea Hodoş. Poezii poporale din Bănat. Culegere publicată de... Editor Enea Hodoş. Caransebeş, 1892.

HOGAŞ, DR. M. — C. Hogaş. Pe drumuri de munte. Răzleţe şi diverse. Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1947.

IBRĂILEANU, SP. CR. — G. Ibrăileanu. Spiritul critic în cultura romînească. Ed. a II-a. Editura Viaţa romînească. Iaşi, 1922.

INFORMAŢIA — Informaţia Bucureştiului. Ziar al Comitetului Orăşenesc Bucureşti al P.M.R. şi al Sfatului Popular al Oraşului Bucureşti. [Bucureşti] 1953 şi urm.

I. IONESCU, D. — Ion Ionescu. Agricultura romînă din judeţiul Dorohoi. Imprimeria Statului. Bucureşti, 1866.

I. IONESCU, M. — Ion Ionescu. Agricultura romînă din judeţul Mehedinţi. Imprimeria statului. Bucureşti, 1868.

IORGA, I.L. I-II — N. Iorga. Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea (1688-1821). Vol. I-II. Minerva. Bucureşti, 1910.

IORGA, N. R. A. I-II — N. Iorga. Neamul romînesc în Ardeal şi Ţara Ungurească. Vol. I-II. Minerva. Bucureşti, 1906.

IORGA, S. D. I-XXXI — N. Iorga. Studii şi documente cu privire la istoria romînilor. Vol. I-XXXI. Bucureşti, 1901-1916.

IOSIF, T. — St. O. Iosif. Tălmăciri. Editura Minerva. Bucureşti, 1909.

IOSIF, V. — St. O. Iosif. Versuri. Editura de stat pentru literatură şi artă. Biblioteca pentru toţi. [Bucureşti, 1952.]

ISPIRESCU, L. — P. Ispirescu. Legende sau Basmele romînilor... Adunate din gura poporului. Bucureşti, 1892.

ISPIRESCU, U. — P. Ispirescu. Din poveştile uncheaşului sfătos. Basme păgîneşti întocmite de... Cu o precuvîntare de A. I. Odobescu. Partea I. Tipografia Academiei Romîne. Bucureşti, 1879.

IVIREANUL, CARTE — Antim Ivireanul. Carte sau lumină cu dreapte dovediri din dogmele besearecii Răsăritului, asupra dejghinării papistaşilor, descoperită şi aşezată de prea învăţatul Ieromonah Maxim Peloponniseanul. Acum întăi tipărită pre limba romînească... de smeritul întru ieromonahi... Snagov, 1699.

JARNÍK-BÎRSEANU, D. — Dr. Ioan Urban Jarník şi Andrei Bîrseanu. Doine şi strigături din Ardeal. Date la iveală de... Ediţia Academiei Romîne. Bucureşti, 1885.

KOGĂLNICEANU, S. — M. Kogălniceanu. Scrisori (1834-1849). Editura Minerva. Bucureşti, 1913.

LESNEA, C. D. — George Lesnea. Cîntec deplin. Versuri. Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1934.

LET. I-III — Letopiseţele Ţării Moldovei, publicate pentru întîiaşi dată de M. Kogălniceanu. (Cronicarii: Miron Costin, Nicolae Costin, Grigore Ureche, Ioan Neculce, N. Muste, Alexandru Amiras, Spătarul Ioan Conta, Enachi Kogălniceanu, Gheorgachi Logofătul, Simeon Dascălul, Eustratie Logofătul şi Misail Călugărul.) Iaşi. Tom. I 1852. Tom. II 1845. Tom. III 1846.

LET. I-III² — M. Kogălniceanu. Cronicele Romîniei sau Letopiseţele Moldovei şi Valahiei. A doua ediţiune. Tom. I-III. Bucureşti, 1872-1874.

LEX. BUDA — Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemţesc care de mai mulţi autori, în cursul a trizeci şi mai multor ani, s-au lucrat. Budae, 1825.

Scanned with OKEN Scanner

LEX. MARS. — Dr. Carlo Tagliavini. Il „Lexicon Marsilianum". Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo. Academia Română. Etudes et Recherches. V. Cultură națională. București, 1930.

MACEDONSKI, O. I-IV — Alexandru Macedonski. Opere. Ediție critică, cu studii introductive, note și variante de Tudor Vianu. Fundația pentru literatură și artă. Vol. I: Poezii. Vol. II: Teatru. București, 1939. Vol. III: Nuvele, schițe și povestiri. București, 1944. Vol. IV: Articole literare și filozofice. București, 1946.

P. MAIOR, IST. — Petru Maior De Dicio-Sin-Martin. Istoria pentru începutul romînilor în Dachia, întocmită de... Buda, 1834.

MAIORESCU, CR. I-III — Titu Maiorescu. Critice (1867-1892). Vol. I-III. Ediție nouă și sporită. Socec. București, 1892-1893.

MARIAN, CH. — S. Fl. Marian. Chromatica poporului romîn. Discurs de recepțiune, rostit în ședința Academiei Române de la 12 martie 1882. București, 1882.

MARIAN, NA. — S. Fl. Marian. Nașterea la romîni. Studiu etnografic. București, 1892.

MARIAN, NU. — S. Fl. Marian. Nunta la romîni. Studiu istorico-etnografic-comparativ de... Editura Academiei Române. Carol Göbl. București, 1892.

MARIAN, T. — S. Fl. Marian. Tradiții poporane române din Bucovina. Adunate de... Imprimeria statului. București, 1895.

MAT. FOLK. — Materîaluri folcloristice culese și publicate prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Vol. I. Socec. București, 1903.

MINEIUL (1776) — Chir Chesarie, Episcopul Rîmnicului. Mineiul, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întîi în rumînește întru întîia domnie a prea înălțatului domn Io Alexandr Ipsilanti Voevod... prin usărdia sfinției sale iubitorului de Dumnezeu... la anul de la Hs. 1776.

MURNU, O. — Homer. Odiseea. În românește de George Murnu. Cultura națională. București, 1925.

NECULCE, CR. I-II — I. Neculce. Cronica lui... Ediție îngrijită de Al. Procopovici, Vol. I-II. Scrisul românesc. Craiova, 1932.

NEGRUZZI, I-III — Constantin Negruzzi. Scrierile lui ... Vol. I: Păcatele tinereților. Vol. II: Poezii. Vol. III: Teatru. Socec. București, 1872-1873.

NEGRUZZI, LEGIUIRI — C. Negruzzi. Legiuiri în ramurile administrativ și giudecătoresc votate de Generalnica Obicinuită Adunare în sesiile de la 1834-1849. Adunate de... Iași, 1853.

ODOBESCU, I-III — A. I. Odobescu. Scrieri literare și istorice. Vol. I-III. Editura librăriei Socec & comp. București, 1887.

PALIA (1582) — Palia d'Orăștie (1581-1582). I Préface et livre de la Génèse, publiés par Mario Roques. Champion. Paris, 1925.

PAMFILE, M. R. I — Tudor Pamfile. Mitologie românească. I: Dușmani și prieteni ai omului. (Academia Română. Din viața poporului romîn. Culegeri și studii. XXIX și XXX.) București. Librăriile Socec & comp., C. Sfetea, Pavel Suru. Leipzig, Otto Harrassowitz. Viena, Gerold & comp., 1914.

PANN, E. I-V — Anton Pann. Noul Erotocrit, compus în versuri de... Tomul I-V. Klozius. Sibiu, 1837.

PANN, P.A. I-II, — Anton Pann. Pagini alese. Ediție îngrijită de I. Fischer. Vol. I-II. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. București, 1953.

Scanned with OKEN Scanner

PANN, P. V. — Anton Pann. Culegere de proverburi sau Povestea vorbii. De prin lume adunate şi iarăşi la lume date de... Partea a II-a. În tipografia lui Anton Pann. Bucureşti, 1853.

T. PAPAHAGI, M. — T. Papahagi. Graiul şi folclorul Maramureşului. (Academia Română. Din viaţa poporului romîn.) Cultura naţională. Bucureşti, 1925.

PAS, Z.I-IV — Ion Pas. Zilele vieţii tale. Editura de stat. Vol. I-II. Bucureşti. 1949. Vol. III-IV 1950.

PAŞCA, N. — Şt. Paşca. Nume de oameni şi nume de animale în Ţara Oltului. Bucureşti, 1936.

PĂSCULESCU, L. P. — Nicolae Păsculescu. Literatura populară romînească, adunată de... Cu arii notate de Gheorghe Matei. (Formează vol. V din colecţia: Din viaţa poporului romîn. Culegeri şi studii. Academia Română.) Socec. Bucureşti, 1910.

CAMIL PETRESCU, O. I-II — Camil Petrescu. Un om între oameni. Roman. Vol. I. Editura tineretului. [Bucureşti] 1953. Vol. II. [Bucureşti] 1955.

CAMIL PETRESCU, P. V. — Camil Petrescu. Cei care plătesc cu viaţa. Nuvelă. Editura pentru literatură şi artă a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Colecţia: Cartea poporului. [Bucureşti, 1947.]

CAMIL PETRESCU, T. I-III — Camil Petrescu. Teatru. Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşti, Vol. I-II 1946. Vol. III 1947.

CAMIL PETRESCU, U. N. — Camil Petrescu. Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război. Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1946.

CEZ. PETRESCU, A. — Cezar Petrescu. Aurul negru. Roman. Editura de stat. [Bucureşti] 1949.

CEZ. PETRESCU, C. V. — Cezar Petrescu. Calea Victoriei. Roman. Editura naţională Ciornei. Bucureşti [f. a.]

CEZ. PETRESCU, Î. I-II — Cezar Petrescu. Întunecare. Roman. Partea I-II. Scrisul romînesc. Craiova, 1928.

CEZ. PETRESCU, R. DR. — Cezar Petrescu. Comoara regelui Dromichet. Roman. Editura naţională Ciornei, [Bucureşti, 1931.]

POPA, V. — Victor Ion Popa. Velerim şi Veler Doamne. Roman. Editura Cultura naţională. Bucureşti [f. a.].

POPOVICI, R.D. — Iosif Popovici. Rumänische Dialekte. I: Die Dialekte des Munteni und Pădureni im Hunyader Komitat. Niemeyer. Halle a. d. S., 1906.

POTECA, F. — Eufrosin Dimitrie Poteca. Filosofia cuvîntului şi a năravurilor adecă loghica şi ithica elementare, cărora să pune înainte istoria filosoficească... Buda, 1829.

PPRAVILA (1814) — Adunarea cuprinzătoare în scurt din cărţile împărăteştilor pravile. Acum întîi tipărită cu pozvaleniia prea învăţatului Domn şi stăpînitoriu Moldaviei Scarlat Alexandru Callimah Voevod... Alcătuită cu osteneală şi osîrdia boiarului Moldaviei Andronaki Donici. Iaşi, 1814.

PREDA, M. — Marin Preda. Moromeţii. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1955.]

PSALT. — I. A. Candrea. Psaltirea scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte. Ediţiunea critică de... I: Introducerea cu unsprezece planşe. II: Textul şi glosarele. Comisia istorică a Romîniei. Socec et comp. Bucureşti, 1916.

PSALT, HURM. — Psaltirea Hurmuzaki.

PSALT. SCH. — Psaltirea Scheiană (1482). Publicată de prof. I. Bianu. T. I. Bucureşti, 1889.

ROMANU — Romanu. Ziar săptămînal redactat de un comitet. Roman, 1882-1892.

Scanned with OKEN Scanner

RUSSO, S. — Alecu Russo. Scrieri. Publicate de Petre V. Haneş. Ediţiunea Academiei Romîne. Institutul de arte grafice Carol Göbl. Bucureşti, 1908.

SADOVEANU, A. L. — Mihail Sadoveanu. Aventură în lunca Dunării. Editura tineretului. [Bucureşti] 1954.

SADOVEANU, E. — Mihail Sadoveanu. Evocări. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1954.]

SADOVEANU, F. J. I-III — Mihail Sadoveanu. Fraţii Jderi. Roman istoric. Vol. I-II. Bucureşti [1943]. Vol. III. Bucureşti [1942].

SADOVEANU, N. F. — Mihail Sadoveanu. Nada Florilor. Editura tineretului. [Bucureşti, 1951.]

SADOVEANU, N. P. — Mihail Sadoveanu. Nicoară Potcoavă. Povestire istorică. Editura tineretului. [Bucureşti, 1952.]

SADOVEANU, O. I–VII — Mihail Sadoveanu. Opere. Vol. I-VII. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1954 şi urm.]

SADOVEANU, O. VIII — Mihail Sadoveanu. Opere. Vol. VIII. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1953.]

SADOVEANU, P. M. — Mihail Sadoveanu. Păuna Mică. Editura Cartea romînească. Bucureşti [1948].

SADOVEANU, Z. C. — Mihail Sadoveanu. Zodia Cancerului. Roman istoric. Editura Cartea romînească. Bucureşti [1947].

S. B. — Scrisul Bănăţean. Almanah literar al filialei Timişoara a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Timişoara, 1950 şi urm.

SBIERA, P. — Ion al lui G. Sbiera. Poveşti poporale romîneşti. Din popor luate şi poporului date . . . Tipografia arhiepiscopală. Cernăuţi, 1886.

SCÎNTEIA — Scînteia. Organ al Comitetului Central al P.M.R. [Bucureşti] 1952 şi urm.

SEVASTOS, N. — Elena Sevastos. Nunta la romîni. Studiu istorico-etnografic comparativ. Tipografia Carol Göbl. Bucureşti, 1889.

SLAVICI, O. I-II — Ioan Slavici. Opere. Vol. I: Nuvele. Vol. II: Mara. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti] 1952.

SLAVICI, V. P. — Ioan Slavici. Vatra părăsită. Minerva. Bucureşti, 1900.

SLOV. SOVR. — Akademiia Nauk SSSR. Slovar Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Iazîka. Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR. Tom. I-V. Moscova-Leningrad, 1950-1956.

STANCU, D. — Zaharia Stancu. Desculţ. Roman. Ed. IV. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1952.]

ST. DOC. LIT. VI — I. E. Torouţiu. Studii şi documente literare. Vol. VI. Tipografia Bucovina. Bucureşti, 1938.

ŞĂINEANU, D. U. — Lazăr Şăineanu. Dicţionar universal al limbei romîne. Ed. I. Samitca. Craiova, 1896.

ŞEZ. 1 şi urm. — Şezătoarea. Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare. Fălticeni, anul I [1892] şi urm.

ŞINCAI, HR. I-III. — Gheorghe Şincai din Şinca. Hronica romînilor şi a mai multor neamuri, în cît au fost ele... amestecate cu romînii... alcătuită de... Tom. I-III. Iaşi, 1853-1854.

SIO I-II$_1$, II$_2$ — Lazăr Şăineanu. Influenţa orientală asupra limbei şi culturei romîne. Vol. I: Introducerea. Vol. II$_1$: Vorbe populare. Vol. II$_2$: Vorbe istorice. Socec. Bucureşti 1900.

TDRG — Dr. H. Tiktin. Rumänisch-deutsches Wörterbuch (Dicţionarul romîn-german). Imprimeria statului. Bucureşti. Vol. I 1903. Vol. II 1911. Vol. III 1924.

TEODORESCU, P. P. — G. Dem. Teodorescu. Poezii populare romîne. Tipografia modernă Grigore Luis. Bucureşti, 1885.

Scanned with OKEN Scanner

TOPÎRCEANU, B. — G. Topîrceanu. Balade vesele și triste. Ediția a IV-a. București, 1931.

ȚICHINDEAL, F. — D. Țichindeal. Filosofice și politice prin fabule învățături morale. Întocmite de... București, 1814.

URICARIUL, I-XXV — Theodor Codrescu. Uricariul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria romînilor. Vol. I-XXV. Iași, 1871-1895.

VARLAAM, CAZ. — Varlaam (Mitropolitul Moldovei). Cazania (1643). Fundația pentru literatură și artă. București, 1943.

VĂCĂRESCU, P. — I. Văcărescu. Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt. Tipografia lui C. A. Rosetti și Vinterhalder. București, 1848.

VLAHUȚĂ, O. A. — A. Vlahuță. Opere alese. Editura de stat. [București] 1949.

V. ROM. — Viața romînească. Revistă lunară de literatură a Uniunii scriitorilor din R.P.R. București, 1952 și urm.

ZAMFIRSCU, R. — Duiliu Zamfirescu. În război. Roman. Ediție populară. Editura tipografiei Clementa. București, 1902.

G. M. ZAMFIRESCU M. D. I-II — George Mihail Zamfirescu. Maidanul cu dragoste. Roman. Vol. I-II. Editura națională Ciornei. București [1933].

G. M. ZAMFIRESCU, SF. M. N. I-II — George Mihail Zamfirescu. Sfînta mare nerușinare. Roman. Vol. I-II. Editura Cartea romînească. București [1935].

ZANNE, P. I-IX — Zanne. Proverbele romînilor din Romînia... Vol. I-IX. Editura librăriei Socec. [București] 1895-1903.

ZILOT, CR. — Zilot Romînul. Ultima cronică romînă din epoca fanarioților (1800-1821), reprodusă după manuscriptul din Arhiva Statului din București, cu o introducere de B. P. Hasdeu. București. 1884.

ZILOT, CRON. — Zilot Romînul. Scrierile inedite ale lui... (publicate de Gr. G. Tocilescu în Revista pentru istorie, arheologie și filologie, vol. V).

SUMAR

	Pag.
Cuvînt înainte	3
I. RIZESCU, Prefixul *pre-* în limba romînă	5
GH. BULGĂR, Prefixul *răs-* în limba romînă	17
RODICA OCHEŞEANU, Prefixele superlative în limba romînă	29
GEORGETA CIOMPEC, Sufixul *-aj*	51
ELENA CARABULEA, *-ame* şi *-ime* în limba romînă	65
ECATERINA IONAŞCU, Sufixele *-ar* şi *-aş* la numele de agent	77
MARIA ILIESCU, Sufixul adjectival *-bil* în limba romînă	85
FULVIA CIOBANU, Sufixul adjectival *-icesc*	101
ZIZI ŞTEFĂNESCU-GOANGĂ, Sufixul *-ier*	117
JANA ALBIN, Sufixele *-ism* şi *-ist*	123
ANA CANARACHE, Sufixele *-ită, -oză, -om*	133
ELENA CIOBANU, Observaţii asupra formării numelor de familie feminine de la masculine	137
HALINA MIRSKA (Varşovia), Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba romînă	145
CONSTANT MANECA, Cuvinte compuse în terminologia ştiinţifică şi tehnică actuală	191
FINUŢA ASAN, Derivarea cu sufixe şi prefixe în Psaltirea Hurmuzaki	203
GEORGETA MARIN, Compunerea şi schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki	213
LAURA VASILIU, Derivarea cu sufixe şi prefixe în Cartea cu învăţătură a diaconului Coresi din 1581	221
Bibliografie	261

Inv. 183202

Scanned with OKEN Scanner

Redactor de carte : Ecaterina Ionașcu

Dat la cules: 22.12.1958. Bun de tipar: 16 05.1959. Tiraj: 2800.
Hîrtie semivelină 65 g. m². Format: 16/70×100. Coli editoriale: 21.
Coli de tipar; 17. A 01939/1958.
Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 459—541.1
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 4 R—5

Tiparul executat sub com. nr. 2504 la Întreprinderea poligrafică nr. 3.
Bd. 6 Martie nr. 29, București, R.P.R.

Scanned with OKEN Scanner

ERATĂ

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :
63	13 de sus	domniul	domeniul
70	12 ,, ,,	aceste	acesta
77	5 de jos	— ꙋ‘ѣ	— ѧꙋ‘ѣ
103	20 ,, ,,	*идиллия,*	*идиллия).*
105	10 ,, ,,	**историчѣскѣын,**	**историчѣскѣыми,**
110	4 ,, ,,	*искусство.*	*искусствео.*
119	10 de sus	profesii,	profesiuni,
123	12—14 de jos	*quiet*, la 1719 ;	*quiet* ; la 1719
		bureau, la 1721 ;	*bureau* ; la 1721
		prosélyte, la 1690 ;	*prosélyte* ; la 1690
		symphonie, la 1704 ;	*symphonie* ; la 1704
130	10 de jos	*tripturist*	*fripturist*
179	17 ,, ,,	*parttabac*	*porttabac*
196	2 de sus	*mortizat*	*mortezat*
209	7 ,, ,,	***protviiumea***	***protiviiu-mea***
228	24 de jos	**милосрѣдѣствиє**	**милосрѣдѣствиє**
245	23 de sus	*mîntuitoria,*	*mîntuitoriu,*
245	24 ,, ,,	***ucigatoriu***	***ucigătoriu***
257	16 ,, ,,	**прѣквѣший.**	**прѣквѣышний**

C. 2504

Scanned with OKEN Scanner